Arap Dili Belagatında
Bedî‘ İlmi ve Sanatları

DR. MUSTAFA AYDIN

işaret

ARAP DİLİ BELAGATINDA

BEDÎ‘ İLMİ VE SANATLARI

işaret

DR. MUSTAFA AYDIN

1956 yılında doğan Dr. Mustafa AYDIN; ilk, orta ve lise tahsilini doğum yeri Trabzon'da tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nden mezun oldu. Daha sonra eğitimine yurtiçi ve yurtdışında devam ederek dilbilimi dalında master ve doktora çalışmalarını tamamladı.

1975 yılında katıldığı Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde çeşitli kademelerdeki yurtiçi ve yurtdışı görevlerinden sonra Kara Kuvvetleri Lisan Okulu'nda Arapça bölümünde öğretim üyeliği görevi yaptıktan sonra 1995 yılında emekli oldu.

Dr. Mustafa Aydın, 1995-1996 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Arapça öğretim üyeliği görevinde bulundu.

Dr. Mustafa AYDIN emekli olmasını müteakip eğitim sektöründeki yatırımları ile kurucusu olduğu BİL Holding bünyesinde yer alan kuruluşları hayata geçirmiştir. Dr. Mustafa AYDIN, Mütevelli Heyet ve Yönetim Kurulu Başkanlığı görevini yürüttüğü Anadolu Eğitim ve Kültür Vakfı (AKEV) kanalı ile 2003 yılında Türkiye'nin ilk vakıf meslek yüksekokulu olan Anadolu BİL Meslek Yüksekokulu'nu kurdu. Yükseköğretime kazandırdığı Anadolu BİL Meslek Yüksekokulunu 2007 yılında "Bir Dünya Üniversitesi" hedefi ile kurulan İstanbul Aydın Üniversitesine dönüştürdü.

Bir dönem çeşitli gazetelerde eğitim konusunda köşe yazarlığı da yapan Dr. Mustafa AYDIN'ın Endülüs tarihindeki önemli edebi ve siyasi gelişmeleri konu alan "Endülüslü Şair ve Yazar İbn Şüheyd" ve "Tevabi ve Zevabi" isimli yayınlamış ve İngilizceye çevrilmiş iki eseri ve bir şiir kitabı bulunmaktadır.

Siyasi, ekonomik ve kültürel ulusal ve uluslararası birçok konferans veren, İngilizce ve Arapça bilen Dr. Mustafa AYDIN evli ve üç çocuk babasıdır.

ARAP DİLİ BELAGATINDA

BEDÎ' İLMİ VE SANATLARI

Dr. Mustafa AYDIN

işaret

İŞARET YAYINLARI: 236
Araştırma - İnceleme

Eserin Adı
Arap Dili Belagatında
BEDÎ‘ İLMİ ve SANATLARI

Yazar
Dr. Mustafa Aydın

Editör
Prof. Dr. Ömer Aydın

1. Baskı: İstanbul, 2018

© İşaret Yayınları

Yayın Yönetmeni
Dr. İsmet Uçma

Mizanpaj
DBY Ajans

Kapak Tasarımı
Yunus Karaarslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi No: 19/102
Topkapı / İstanbul Tel: 0212 483 47 91-92
(Sertifika No: 11964)

ISBN 978-975-350-370-9
Sertifika no: 15826

Mizanpaj programı: InDesign
Karakter: Utopia Std; *Metin:* 10,5/14,2 pt. *Dipnotlar:* 9/12 pt.
Arapça metinler: Sakkal Majalla 12 ve 13 pt.

İŞARET YAYINLARI
Hobyar Mah. Ankara Cad. Ünal Han No: 21/1
34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: +90 212 519 17 28 - 528 30 63 Faks: +90 212 528 30 59
isaret@isaretyayinlari.com.tr • www.isaretyayinlari.com.tr

İçindekiler

Önsöz 9

Giriş 11

Birinci Bölüm
EL-MUHASSİNÂTU'L-MA'NEVİYYE
[اَلْمُحَسِّنَاتُ الْمَعْنَوِيَّةُ]

1. TIBÂK [اَلطِّبَاقُ] 25
2. MUKÂBELE [اَلْمُقَابَلَةُ] 32
3. TENÂSÜB [اَلتَّنَاسُبُ] 37
4. İRSÂD [اَلْإِرْصَادُ] 41
5. MÜŞÂKELE [اَلْمُشَاكَلَةُ] 45
6. MÜZÂVECE [اَلْمُزَاوَجَةُ] 49
7. AKS ve TEBDÎL [اَلْعَكْسُ وَالتَّبْدِيلُ] 52
8. TEVRİYE [اَلتَّوْرِيَةُ] 55
9. İSTİHDÂM [اَلْإِسْتِخْدَام] 61
10. TEVCÎH [اَلتَّوْجِيهُ] 66
11. MÜBÂLAĞA [اَلْمُبَالَغَةُ] 70
12. TECRÎD [اَلتَّجْرِيدُ] 75
13. LEFF Ü NEŞR [اَللَّفُّ وَالنَّشْرُ] 79
14. CEM' [اَلْجَمْعُ] 83
15. TEFRÎK [اَلتَّفْرِيقُ] 86
16. TAKSÎM [اَلتَّقْسِيمُ] 88
17. CEM' MA'A'T-TEFRÎK [اَلْجَمْعُ مَعَ التَّفْرِيقِ] 91
18. CEM' MA'A'T-TAKSÎM [اَلْجَمْعُ مَعَ التَّقْسِيمِ] 94
19. CEM' MA'A'T-TEFRÎK VE'T-TAKSÎM [اَلْجَمْعُ مَعَ التَّفْرِيقِ وَالتَّقْسِيمِ] 97
20. İ'TİLÂFU'L-LAFZ MA'A'L-MA'NÂ [اِئْتِلَافُ اللَّفْظِ مَعَ الْمَعْنَى] 99

21. CEM'U'L-MU'TELİF VE'L-MUHTELİF [جَمْعُ الْمُؤْتَلِفِ والْمُخْتَلِفِ]....102
22. İSTITRÂD [اَلْإِسْتِطْرَادُ]....104
23. İFTİNÂN [الإفتنان]....107
24. İDMÂC [اَلْإِدْمَاجُ]....110
25. İSTİTBÂ' [اَلْإِسْتِتْبَاعُ]....113
26. eL-MEZHEBÜ'L-KELÂMÎ [اَلْمَذْهَبُ الْكَلَامِيُّ]....116
27. HÜSNÜ'T-TA'LÎL [حُسْنُ التَّعْلِيلُ]....120
28. MUGÂYERET [اَلْمُغَايَرَةُ]....125
29. TE'KÎDU'L-MEDH Bİ-MÂ YUŞBİHU'Z-ZEMM [تَأْكِيدُ الْمَدْحِ بِمَا يُشْبِهُ الذَّمَّ]....128
30. TE'KÎDU'Z-ZEMM Bİ-MÂ YUŞBİHU'L-MEDH [تَأْكِيدُ الذَّمِّ بِمَا يُشْبِهُ الْمَدْحَ]....131
31. NEFYÜ'Ş-ŞEY' Bİ-ÎCÂBİH [نَفْيُ الشَّيْءِ بِإِيجَابِهِ]....133
32. EL-KAVL Bİ'L-MÛCİB (veya MÛCEB) [اَلْقَوْلُ بِالْمُوجِب]....135
33. USLÛBU'L-HAKÎM [أُسْلُوبُ الْحَكِيمِ]....138
34. TEFRÎ' [اَلتَّفْرِيعُ]....141
35. SELB ve ÎCÂB [اَلْإِيجَابُ وَالسَّلْبُ]....143
36. TEŞÂBÜHÜ'L-ETRÂF [تَشَابُهُ الْأَطْرَافِ]....145
37. TECÂHÜLÜ'L-ÂRİF [تَجَاهُلُ العارفِ]....147
38. İ'TİRÂZ [اَلْإِعْتِرَاضُ]....150
39. ITTIRÂD [اَلْإِطِّرَادُ]....153
40. İSTİDRÂK [اَلْإِسْتِدْرَاكُ]....155
41. RÜCÛ' [اَلرُّجُوعُ]....158
42. EL-HEZL [اَلْهَزْلُ]....161
43. TEHEKKÜM [اَلتَّهَكُّمُ]....163
44. İSTİDRÂC [اَلْإِسْتِدْرَاجُ]....166
45. İLTİFÂT [اَلْإِلْتِفَاتُ]....169
46. İHTİRÂS [اَلْإِحْتِرَاسُ]....177
47. TETMÎM [اَلتَّتْمِيمُ]....180
48. TEKMÎL [اَلتَّكْمِيلُ]....183
49. TEZYÎL [اَلتَّذْيِيلُ]....186
50. TEKRÂR [اَلتَّكْرَارُ]....189
51. ÎĞÂL [اَلْإِيغَالُ]....192
52. TEMKÎN [اَلتَّمْكِينُ]....194
53. TEVŞÎH [اَلتَّوْشِيحُ]....197
54. TA'ATTUF [اَلتَّعَطُّفُ]....199
55. İŞÂRET [اَلْإِشَارَةُ]....202
56. İRDÂF [اَلْإِرْدَافُ]....204
57. İSTİSNÂ [اَلْإِسْتِثْنَاءُ]....206

58. TA'RÎZ [اَلتَّعْرِيضُ]....208
59. İRSÂLU'L-MESEL [إِرْسَالُ الْمَثَلِ]....210
60. TEFVÎF [اَلتَّفْوِيضُ]....213
61. TEVHÎM [اَلتَّوْهِيمُ]....216
62. HÜSNÜ'N-NESAK [حُسْنُ النَّسَقِ]....218
63. TENKÎT [اَلتَّنْكِيتُ]....220
64. TELMÎH [اَلتَّلْمِيحُ]....222
65. MÜRÂCA'AT [اَلْمُرَاجَعَةُ]....226
66. İTTİSÂ' [اَلْإِتِّسَاعُ]....229
67. SELÂMETÜ'L-İHTİRÂ' [سَلَامَةُ الْإِخْتِرَاعِ]....232
68. TEFSÎR [اَلتَّفْسِيرُ]....234
69. ÎZÂH [اَلْإِيضَاحُ]....237
70. İŞTİRÂK [اَلْإِشْتِرَاكُ]....240
71. TA'DÎD [اَلتَّعْدِيدُ]....243
72. TERTÎB [اَلتَّرْتِيبُ]....245
73. İKTİBÂS [اَلْإِقْتِبَاسُ]....247
74. MÜSÂVÂT [اَلْمُسَاوَاةُ]....252
75. TEMSÎL [اَلتَّمْثِيلُ]....254
76. TERŞÎH [اَلتَّرْشِيحُ]....257
77. KASEM [اَلْقَسَمُ]....259
78. HÜSNÜ'T-TAZMÎN [حُسْنُ التَّضْمِينِ]....262
79. ÎDÂ' [اَلْإِيدَاعُ]....264
80. HÜSNÜ'L-BEYÂN [حُسْنُ الْبَيَانِ]....266
81. ÎCÂZ [اَلْإِيجَازُ]....269
82. HÜSNÜ'L-İTTİBÂ' [حُسْنُ الْإِتِّبَاعِ]....272
83. 'AKD [اَلْعَقْدُ]....274
84. TEVLÎD [اَلتَّوْلِيدُ]....277
85. İTTİFÂK [اَلْإِتِّفَاقُ]....280
86. NEVÂDİR [اَلنَّوَادِرُ]....282
87. TAHYÎR [اَلتَّخْيِيرُ]....284
88. TEDBÎC [اَلتَّدْبِيجُ]....287
89. BAST [اَلْبَسْطُ]....289
90. UNVÂN [اَلْعُنْوَانُ]....292
91. FERÂİD [اَلْفَرَائِدُ]....294
92. İLĞÂZ [اَلْإِلْغَازُ]....296
93. NEZÂHET [اَلنَّزَاهَةُ]....299
94. HASRU'L-CÜZ'Î VE İLHÂKUHU Bİ'L-KÜLLÎ [حَصْرُ الْجُزْئِيِّ وَإِلْحَاقُهُ بِالْكُلِّيِّ]....301

95. MÜNÂKAZA [اَلْمُنَاقَضَةُ] 303
96. İŞTİKÂK [اَلْإِشْتِقَاقُ] 305
97. MÜVÂREDE [اَلْمُوَارَدَةُ] 307
98. İBDÂ‘ [اَلْإِبْدَاعُ] 309

İkinci Bölüm
EL-MUHASSİNÂTU’L-LAFZİYYE
[اَلْمُحَسِّنَاتُ اللَّفْظِيَّةُ]

1. CİNÂS [اَلْجِنَاسُ] 315
2. REDDÜ’L-‘ACÜZ ALE’S-SADR [رَدُّ الْعَجُزِ عَلَى الصَّدْرِ] 322
3. TERDÎD [اَلتَّرْدِيدُ] 325
4. İZDİVÂC [اَلْإِزْدِوَاجُ] 328
5. SEC‘ [اَلسَّجْعُ] 330
6. MUVÂZENE [اَلْمُوَازَنَةُ] 335
7. TARSÎ‘ [اَلتَّرْصِيعُ] 338
8. TEŞRÎ‘ [اَلتَّشْرِيعُ] 341
9. LÜZÛMU MÂ LÂ YELZEM [لُزُومُ مَا لَمْ يَلْزَمْ] 343
10. KALB [اَلْقَلْبُ] 346
11. TASHÎF [اَلتَّصْحِيفُ] 348
12. MÜVÂREBE [اَلْمُوَارَبَةُ] 349
13. İ’TİLÂFU’L-LAFZ MA‘A’L-LAFZ [إِئْتِلَافُ اللَّفْظِ مَعَ اللَّفْظِ] 352
14. TESMÎT [اَلتَّسْمِيطُ] 354
15. İNSİCÂM [اَلْإِنْسِجَامُ] 357
16. İKTİFÂ’ [اَلْإِكْتِفَاءُ] 362
17. TATRÎZ [اَلتَّطْرِيزُ] 365
18. MÜMÂSELE [اَلْمُمَاثَلَةُ] 367
19. TECZİ’E [اَلتَّجْزِئَةُ] 369
20. TASRÎ‘ [اَلتَّصْرِيعُ] 371
21. TAŞTÎR [اَلتَّشْطِيرُ] 374
22. TEVŞÎ‘ [اَلتَّوْشِيعُ] 375
23. HÜSNÜ’L-İBTİDÂ’ [حُسْنُ الإِبْتِدَاء] 377
24. HÜSNÜ’T-TAHALLUS [حُسْنُ التَّخَلُّصِ] 380
25. HÜSNÜ’L-HÂTİME [حُسْنُ الْخَاتِمَةِ] 384

Sonuç 387

Kaynakça 389

Önsöz

Arap belagatı me‘ânî, beyân ve bedî‘ olmak üzere üç ilimden oluşmaktadır. Bu üç ilimden müteşekkil olan belagat, sözün güzel niteliklerle donatılacak şekilde yerinde ve muhatabına göre oluşturulmasıdır. Arap belagatının üç dalından biri olan bedî‘in örnekleri Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinde ve Arap şiirinde bolca mevcuttur. İslam’ın gelişinden önce belagat bir ilim olarak ortaya çıkmadan ve adlandırılmadan önce de, bu sanatlar câhiliyye Araplarının nesirlerinde ve şiirlerinde mevcuttu. İslamî ilimlerin yazıya geçişiyle birlikte, Arap dili ve belagatı alanındaki litaratür de aşamalı olarak gelişme göstermiştir. Başlangıçta me‘ânî ve beyân ilimleri içinde kabul edilen bedî‘ ilmi zamanla onlardan bağımsız bir ilim alanı olarak ortaya konulmuş ve gittikçe gelişerek varlığını sürdürmüştür. Bedî‘ konusunu ilk defa bağımsız bir kitapta ele alan Abbâsî halîfesi İbnu’l-Mu‘tez, bu eserinde on sekiz sanattan bahsetmiştir. Sonraki belagatçıların, başka sanatlar keşfetmesiyle bedî‘î sanatların sayısı gittikçe artmıştır. Günümüzde bedî‘î sanatların iki yüzü aştığı ifade edilmektedir.

Bedî‘ ilmine özgü olarak yaptığımız bu çalışmada, daha çok Kur’ân-ı Kerim’de, hadîsi-i şeriflerde ve eski Arap şiir ve nesirlerinde örnekleri bulunan sanatlar ele alınmıştır. Söz konusu sanatların sözlük ve terim anlamları verilerek Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinden, Arap nesir ve şiirinden örneklerle her bir sanat açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında bedî‘ kavramı hakkında bilgi verilmiş, bedî‘ ilminin tanımı yapılmış ve kısaca bedî‘ ilminin tarihçesinden de bahsedilerek bu ilmin gelişim süreci ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kısımda ayrıca “bedî‘iyyât” kavramından bahsedilmiş ve “bedî‘iyye” türünün önemli eserleri zikredilmiştir. Birinci bölümde bedî‘ ilminin mana ile ilgili sanatları, yani manayı/anlamı güzelleştiren sanatları (el-muhassinâtu’l-ma‘neviyye) ele alınmıştır. Burada 98 sanat ele alınmış ve her bir sanat örneklerle açıklanmıştır. İkinci bölümde de lafzı/sözü/sesi güzelleştiren sanatlara (el-muhassinâtu’l-lafzıyye) yer verilmiş, 25 sanat tanıtılmış ve örneklerle açıklanmıştır. Bedî‘î sanatların sıralamasında eski veya

yeni herhangi bir eser esas alınmamıştır. Sıralama sanatın kullanım sıklığı ve edebî değeri gözetilerek yapılmıştır.

Belagat ilmi konusundaki araştırmalarımızın temeli, 1996-1997 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde verdiğimiz Arapça derslerine dayanmaktadır. Zaman içerisinde devam eden araştırmalarımızda bedîʻî sanatlar hakkında yaptığımız araştırmaların bir kitap olabilecek düzeye gelmesi nedeniyle bunların yayınlanmasına karar verdik. Meʻânî ve beyân konularındaki çalışmalarımız da devam etmektedir. Her iki alandaki araştırmalarımız da tamamlandığında onları da birer kitap halinde yayınlamayı düşünmekteyiz.

Çalışmamızda yer verdiğimiz örnekleri, genel olarak Kur'ân-ı Kerim âyetlerinden, varsa hadîs-i şerifler ve klasik Arap edebiyatının nesir ve şiir örneklerinden seçmekle birlikte, yer yer kendi edebiyatımızdan da örnekler verdik. Çünkü belagat, özellikle de bedî‘ ilmi sarf ve nahvin aksine bütün dillerde ortak bir ilimdir. Türk edebiyatından verdiğimiz bu örneklerin de hem konunun daha iyi anlaşılmasına hem de çalışmamızın zevkle okunmasına katkı sağlayacağına inanıyoruz.

Çalışmamızın bedî‘ ilmi ve çok sayıda bedîʻî sanat hakkında bilgi vermesi yanında eğitim ve öğretime de katkısının olmasını amaçladığımızdan, her bir sanat için yeteri kadar örnek verilip konular açıklanmaya çalışılmakla birlikte, okuyucuların kendi bilgilerini test etmeleri veya çalışma ya da derslerinde kullanmaları ümidiyle de işlenen her bir sanatın sonunda konuyla ilgili farklı eserlerden seçtiğimiz âyet ve şiirlerden örnekler vermenin de faydalı olacağını düşündük. Okuyucularımızın verdiğimiz bu örneklerin çoğunu ilgili sanatın açıklamasındaki bilgilerden, yaptığımız tanımlardan ve verdiğimiz örneklerden yararlanarak rahatlıkla çözebilecekleri kanaatindeyiz. Bunun yanında eğer ihtiyaç duyarlarsa bazı sanatlarla ilgili verilen alıştırmaların çözümünde dipnotlarda verdiğimiz kaynaklardan veya belagat konusunda yazılmış başka eserlerden de yararlanabilirler. Sonuç olarak, bu alanda şimdiye kadar yapılan çalışmalar içinde en fazla bedîʻî sanatı konu edinmiş olan bu çalışmamızın bedî‘ ilmini sevdirmesini ve bilim dünyasına katkı sağlamasını ümit ediyoruz. Çalışmamız esnasında yardımlarını ve katkılarını esirgemeyen bütün dostlarıma ve arkadaşlarıma ayrı ayrı teşekkür ederim.

Dr. Mustafa AYDIN
İstanbul-2018

Giriş

A. Bedî‘ Kavramı

Bedî‘ (بديع) sözlükte, "cedîd (yeni) "[1] "garîb"[2], "yeni ortaya konulan ve inşâ edilen şey" ve "inşâ eden ve ihtirâ‘ (icâd) eden"[3], "örneği olmaksızın yaratmak", "ilk olarak meydana gelen şey"[4] anlamlarında kullanılan bir terimdir. Bu söz hem üçüncü bâbdan müteaddî hem de beşinci bâbdan lâzım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bedî‘ kelimesinin sözlük anlamlarının iki noktada yoğunlaştığını görmekteyiz:

1) Yenilik: Bu anlam, bir şeyin ilk defa ve örneği geçmeksizin inşâ ve icâd edildiğine delâlet eder.

2) Hüner ve gariplik: Bu anlam da, o şeyin hayret verici olduğuna delâlet eder.[5]

Bedî‘ lafzı Kur'ân-ı Kerim'de iki defa geçmektedir:

﴿بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَى أَمْراً فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾

"(O), göklerin ve yerin ilk yaratıcısıdır. Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir."[6]

﴿بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

"(O) gökleri ve yeri yoktan var edendir. O'nun nasıl çocuğu olabilir ki? Kendisinin bir eşi yoktur, her şeyi O yaratmıştır ve O, her şeyi bilendir."[7]

1 İbn Reşîk, Ebû Ali el-Hasan b. Reşîk el-Kayrevânî, *el-‘Umde fi Sınâ‘ti’ş-Şi‘r ve Nakdihi*, Tah.: en-Nebevî Abdulvâhid Şa‘lân, Kahire, 1420/2000, I, 427.

2 Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân fi’l-Me‘ânî ve’l-Beyân*, Tah.: İbrâhîm Muhammed el-Hamdânî, Emîn Lukmân el-Habbâr, Beyrut, 1971, s. 242.

3 Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Esâsu'l-Belâğa*, Beyrut, 1998, s. 50.

4 İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem b. Ali, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1414 h. VIII, 7.

5 İbn Ebi'l-İsba‘ el-Mısrî, *Bedî‘u'l-Kur'ân*, Mısır, (tsz.)., I, 8.

6 Bakara, 2/117.

7 En‘âm, 6/101.

Her iki âyette de *bedî‘* kelimesi, “önceden bir örneği geçmeksizin onların münşii ve mübdii (yaratıcısı) ” anlamındadır.[8]

B. Bedî‘ İlminin Tanımı

Bedî‘ ilmi, Me‘ânî, Beyân ve Bedî‘ şeklinde sıralanan üç belagat ilminden biri olup şöyle tanımlanmıştır: “Muktezây-ı hâle ve delâletin açıklığına riâyet ettikten sonra kelâmı güzelleştirme yönlerinin bilindiği bir ilimdir.”[9]

Namık Kemal şu beytinde bu üç ilmi şöyle dile getirmektedir[10]:

Meydanda Bedi‘ ile Me‘ânî
Biz de okuduk biraz Beyânı

Sözde iki türlü güzellik vardır: Biri, bir şeyin aslında ve özünde bulunan zâtî/aslî güzellik (hüsn-i zâtî); diğeri, sonradan güzelleştirme (hüsn-i arızî) dir. Me‘ânî ve Beyân zâtî güzelliği, Bedî‘ de arızî güzelleştirmeyi temsil eder.

Nahivciler ve belâgatçılar, en güzel sözün muktezây-ı hâle uygun olan, yani yerinde, zamanında ve adamına göre söylenen söz olduğunu söylemişlerdir.[11] Zira “muktezây-ı hâl”, hâilin icabına yani, kelâmın bahsedilen duruma ve ortama münasip/uygun olmasıdır.[12]

Bir sözün, bir veya birden çok bedî‘ rengiyle güzelleşmesi, ancak me‘ânî ve beyân ilimlerinin esaslarına uyduktan sonra mümkün olur.[13] Zira bedî‘ ilmi, belagatın tamamlayıcı ve kelâmın güzelleştirici unsurlarından kabul edilmiştir.[14]

8 İbn Ebi’l-İsba‘, *Bedî‘u’l-Kur’ân*, I, 8.

9 Kazvînî, Celâluddin Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb, *el-Îzâh fî Ulûmi’l-Belâğa: el-Me‘ânî ve’l-Beyân ve’l-Bedî‘*, Beyrut, 1424/2003 s. 255; Kirmânî, Şemşüddin Muhammed b. Yûsuf, *Tahkîku’l-Fevâidi’l-Gıyâsiyye*, Medineü’l-Münevvere, 1424, s. 792; Sa‘îdî, Abdülmüte‘âl, *Buğyetu’l-Îzâh li Telhîsi’l-Miftâh fî Ulûmi’l-Belâğa*, Kâhire: Mektebetü’l-Adâb, (tsz.), IV, s. 2; Cebr, Mustafa es-Seyyid, *Dirâsât fî İlmi’l-Bedî‘*, b.y.y., 1408/2007, s. 5; Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru’l-Belâğa fi’l-Me‘ânî ve’l-Beyân ve’l-Bedî‘*, Beyrut, (tsz.)., s. 298.

10 Tahiru’l Mevlevî, *Edebiyat Luğatı*, s. 26.

11 Matlûb, Ahmed, *Mu‘cemu’l-Mustalahâti’l-Belâğiyye ve Tatavvuruhâ*, 1407/1987, III, 297.

12 Matlûb, *Mu‘cemu’l-Mustalahâti’l-Belâğiyye*, III, 296.

13 Cebr, *Dirâsât fî İlmi’l-Bedî‘*, s. 5.

14 Kirmânî, Şemşüddin Muhammed b. Yûsuf, *Tahkîku’l-Fevâidi’l-Gıyâsiyye*, Medineü’l-Münevvere, 1424, s. 792. Muallim Naci de Bedî‘ ilminin diğerleriyle olan münasebetini güzel bir örnekle şu şekilde açıklar: “… Söz, güzel bir kıza teşbih olunsa, Me‘ânî ve Beyân endamının düzgünlüğüne, hareketlerinin inceliğine, Bedî‘ ise dış süslere benzetilmek lazım gelir. Yalnız bedî ile müzeyyen (süslenmiş) olan söz tekkellüfle (zoraki) süslenmiş bir çirkine benzer. Bir güzel süslenmese de güzeldir. Bir çirkin süslense de çirkindir. İhtimal ki gülünç de olur. Zira, hüsn-i zâtîsiz hüsn-i arazînin ehemmiyeti olamaz. Fakat hüsn-i zâtîye hüsn-i arazî de munzam olursa (eklenirse) elbette a‘lâ (çok üstün) olur.” Bkz. Tahiru’l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, s. 26.

Belagatçılar bedî‘î sanatları lafzı/sözü güzelleştirenler “el-muhassinâtu’l-lafziyye” ve manayı/anlamı güzelleştiriciler “el-muhassinâtu’l-ma‘neviyye” olmak üzere iki kısma ayırırlar.[15]

1) el-Muhassinâtu’l-ma‘neviyye (Manayı güzelleştirenler): Adından anlaşıldığı üzere, mana ile ilgili güzelleştirici sanatlardır ve kelâmda/sözde lafzî güzelleştiricilerden önce gelir.[16] Çünkü kelâmda asıl olan anlamdır, anlam güzel olmazsa lafzın güzelliğinin fazla bir önemi olmaz. Bu sanatların manevî güzellik olduğunun delili, ilgili kelime/lafız müteradifiyle (eş anlamlısıyla) değiştirildiğinde, sözün güzelliğinin değişiklikten önce olduğu gibi devam etmesidir. Şu âyette olduğu gibi:

﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا﴾

“Kuşkusuz O, hem güldüren hem de ağlatandır. Kuşkusuz O, hem öldüren hem de yaşatandır”[17]

Âyette أَضْحَكَ [güldürdü] ile أَبْكَى [ağlattı] ve أَمَاتَ [öldürdü] ile أَحْيَا [diriltti] fiilleri arasında *mütecânis tıbâk*[18] vardır. Tıbâk, manayı güzelleştiren sanatlardandır. Bunun manayla ilgili olduğunun göstergesi, bu kelimeler eş anlamlıları olan أَسَرَّ [sevindirdi] ile أَحْزَنَ [üzdü] sözcükleriyle yer değiştirdiği zaman, *tıbâk*’ın sağlamış olduğu güzelliğin devam etmesidir.[19]

2) el-Muhassinâtu’l-lafziyye: Lafzı/sözü güzelleştiren sanatlarda ise, öncelik sözle/lafızla ilgili olup ardından manayı güzelleştirme gelir.[20] Lafzî güzelliklerde güzelliğin öncelikle ve özellikle lafza ait olduğunun göstergesi, iki kelimeden biri eş anlamlısıyla değiştirildiğinde söz konusu güzelliğin kaybolmasıdır. Şu âyette olduğu gibi:

﴿وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ﴾

“Kıyamet koptuğu gün, suçlular dünyada bir saatten fazla kalmadıklarına and içerler.”[21]

15 Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 423; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 255; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 225; Kirmânî, *Tahkîku’l-Fevâidi’l-Gıyâsiyye*, s. 792; Taftazânî, *Muhtasaru’l-Me‘ânî*, II, 206-207; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 241; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 54; Cebr, *Dirâsât fî İlmi’l-Bedî‘*, s. 5.

16 Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 114; Cebr, *Dirâsât fî İlmi’l-Bedî‘*, s. 6.

17 Necm, 53/43.

18 Tıbâk, manayı güzelleştiren bedî‘î sanatlardan olup ileride açıklanacaktır.

19 Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 114.

20 Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 114; Cebr, *Dirâsât fî İlmi’l-Bedî‘*, s. 6.

21 Rûm, 30/55.

Âyetteki السَّاعَةُ [kıyamet günü] ile سَاعَةٍ [sâat] sözcükleri arasında tam bir cinâs vardır. Cinâs lafza ait güzelliklerdendir. Bunun lafzî güzelliklerden olduğunun alameti, السَّاعَةُ sözcüğü eş anlamlısıyla değiştirilip de وَيَوْمَ تَقُومُ الْقِيَامَةُ [kıyâmet koptuğu gün] denildiğinde, cinâsın söze kazandırdığı lafzî güzelliğin tamamen yok olmasıdır.[22]

İbnu'n-Nâzım, "el-muhassinât" yerine "fesâhat" terimini kullanmış ve bedî‘ ilmini, önceki genel taksimden farklı olarak *el-fesâhatu'l-ma'neviyye* ve *el-fesâhatu'l-lafziyye* şeklinde ikiye ayırmıştır.[23]

Belagat kitaplarında "vucûhu tahsîni'l-kelâm (sözü güzelleştirme yollar/yönleri)"[24] diye de adlandırılan bu özellik, "söz"e dinleyici ve okuyucu yönünden iki vasıf kazandırır: Kulağa hoş gelmek ve ruha safa vermek. Bunların her ikisi de sözün düzeni, unsurları arasındaki bağlılık ve akışla yakından ilgilidir. Bedî‘ kelimesi, yukarıda açıklanan ilmin ismi olduğu kadar, bu ilmin kapsamına giren sanatların da vasfıdır.[25]

Bedî‘î sanatları manevî ve lafzî diye ikiye ayıran eserlerde genellikle manevî bedîiyyât önce zikredilir. Çünkü asıl ve öncelikli olan manalardır; lafızlar ise manalara bağlı olup onların kalıplarıdır.[26] Dolayısıyla lafzî muhassinâttaki (güzelleştiricilerdeki) güzellikte esas olan bu lafızların manaya tabi olmasıdır.[27]

Bedî‘î sanatlar lafızla ve manayla ilgili olarak ikiye ayrılmakla beraber bunların arasında kesin bir sınır yoktur; bazıları mana sanatı oldukları kadar lafza ait güzellikleri de taşırlar, yine lafza ait sanatlarda da manaya ait güzellikler görülür. Bir sanat esasta hangi dala aitse onu orada mütâla'a etmek lazımdır.[28]

Mer‘î el-Hanbelî, bedî‘î sanatların çok olduğunu ve bunların sayısının 200'ü aştığını ifade etmektedir.[29]

C. Bedî‘ İlminin Doğuşu ve Gelişmesi

Bedî‘î güzellikler, eski Arap şiiri ve nesrinde bulunmaktadır. Câhiliyye Arapları bedî‘î terimleri bilmeseler de, herhangi bir i‘mâl-i fikirde bulunmaksızın, tabiatlarının şiire yatkın olması sebebiyle şiirlerinde bu sanatları kullanıyorlar; onların isimlerini, kısımlarını ve çeşitlerini bilmeseler de bedî‘î güzelliklere fıtrî olarak yer veriyorlardı.[30]

22 Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 114.
23 İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî‘*, s. 159.
24 Taftazânî, *Muhtasaru'l-Me'ânî,* s. 385.
25 Bilgegil, Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri/Belagat*, Ankara, 1980, s. 182.
26 Taftazânî, *Muhtasaru Telhisi'l-Miftâh (Şurûhu't-Telhîs),* IV, 286.
27 Subkî, Bahâuddîn, *Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, Beyrut, 2003, II, 308.
28 Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 182.
29 Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘*, s. 53.
30 Atîk, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 9; Lâşîn, *el-Bedî‘ fî Dav'i Esâlîbi'l-Kur'ân*, s. 6; Cebr, *Dirâsât fî İlmi'l-Bedî‘*, s. 6.

Bedî‘ lafzı veya türevleri, câhiliyye dönemi şairleri ve cahiliye sonu ile İslamî dönemin başında yaşamış şairlerin (muhadramûn) şairlerin şiirinde "yeni ve yaratılmış" anlamında geçmektedir.[31]

Câhiz (ö. 255/869), bedî‘ teriminin raviler (şiirleri nakledenler) tarafından en yeni şiir sanatları ve şairlerin şiirlerine güzellik katmak üzere ortaya koydukları bazı beyânî şekiller hakkında kullanıldığını söyler.[32]

Ebu'l-Ferec el-Isfehânî (ö. 356/967), bu terimi ilk kullanan kişinin Abbâsî şairlerinden Müslim b. el-Velîd (ö. 208/823) olduğunu belirtmiştir.[33]

Abbâsî şairleri (muvelledûn)[34], bedî‘ olarak isimlendirilen beyânî şekilleri şiirlerinde sıkça kullanıyorlardı.[35]

Câhiz (ö. 255/869), bedî‘ ve şekilleri üzerinde duranların ilklerindendir. O, bedî‘ terimini çeşitli belagat sanatları hakkında kullanmış, örneğin isti'âreyi bedî‘ olarak isimlendirmiştir.[36] Araplara sevgisindeki aşırılığı ve şu'ûbiyyeyi[37] reddetme hususundaki hırsı, Câhiz'i şöyle demeye sevk etmiştir: "Bedî‘ Araplara hastır. Bu yüzden onların lügatleri bütün lügatlerden üstündür."[38]

Bedî‘î sanatları ilmî bir disiplin içinde inceleyen ve bu konuda *Kitâbu'l-Bedî‘* isimli bir eser kaleme alan ilk kişi, Abbâsî halîfelerinden İbnu'l-Mu'tez'dir (ö. 296/908). Ona göre bedî‘î sanatlar beş tanedir: "İsti'âre, tecnîs, mutâbakat, reddu a'câzi'l-kelâm alâ mâ tekaddemehâ ve el-mezhebu'l-kelâmî." İbnu'l-Mu'tez, ayrıca on üç sanat daha zikrederek bunlara "mehâsinu'l-kelâm ve'ş-şi'r" [söz ve şiir güzellikleri] ismini vermiştir. Bunlar: İltifât, i'tirâz, rücu', hüsnü'l-hurûc, te'kîdu'l- medh bi-mâ yuşbihu'z-zemm, tecâhülü'l-ârif, el-hezlü'l-lezî yurâdu bihi'l-cidd, hüsnü't-tazmîn, ta'rîz, kinâye, el-ifrât fi's-sıfat, hüsnü't-teşbîh, i'nâtu'ş-şâir nefsehu fi'l-kavâfî.[39]

31 İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, I, 9.
32 Câhiz, Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Beyrut, 1428 h., III, 281.
33 Atîk, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 11.
34 Muvelledûn: Arap edebiyatında müteahhir dönem şairleri için kullanılan bir terimdir. Eski Arap dili ve edebiyatı âlimleri, klasik Arap şairlerini yaşadıkları döneme göre sınıflara ayırmışlardır. Bunlar Câhiliyyûn, muhadramûn, İslâmiyyûn (mütekaddimûn) ve müvelledûn (muhdesûn) tabakalarıdır. Arap asıllı olmayan Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783-84) ile başlayan şairler grubuna *müvelledûn* adı verilmesi, onların bu ayırımı yapan âlimlerin yaşadığı döneme göre yeni olmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. Er, "Müvelledûn", *DİA*, XXXII, 227.
35 Câhiz, *el-Beyân*, I, 64.
36 Matlûb, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğiyye*, 222-23; Atîk, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 11-12.
37 Şu'ûbiyye: Arap olmayan milletlerin Araplardan üstün olduğunu iddia eden siyasî, fikrî ve edebî harekettir. Bkz. Apak, Adem, "Şuûbiyye", *DİA*, 2010, XXXIX, 244-46.
38 Câhiz, *el-Beyân*, I, 64.
39 Matlûb, *Mu'cemu'l-Mustalahât*, 223; Atîk, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 16.

İbnu’l-Mu‘tez’den sonra gelen belagatçılar, bedî‘ ilmini geliştirmişler ve yeni yeni bedî‘î sanatlar tespit ederek bu ilmi ikmâl etmeye çalışmışlardır. Şimdi kısaca bu belagatçılardan, eserlerinden ve bedî‘ ilmine katkılarından söz etmek istiyoruz.

1) Kudâme b. Ca‘fer (ö. 337/948?)[40]: *Nakdu’ş-Şi‘r*

Kudâme b. Ca‘fer, şiir tenkidine bir sistem getirdiği bu eserinde bedî‘ terimini kullanmamakla beraber 19 bedî‘î sanattan söz etmiştir. Bunlardan üç tanesi, İbnu’l-Mu‘tez’in zikrettikleriyle aynıdır: İltifât, tecnîs ve mutâbakat. Ancak mutâbakat hakkındaki açıklamaları birbirinden farklıdır. Kudâme’nin zikrettiği diğer sanatlar da şunlardır: Sıhhatu’t-taksîm, sıhhatu’l-mukâbelât, sıhhatu’t-tefsîr, tetmîm, mübâlağa, tekâfü,’ istiğrâb ve tarâfe, müsâvât, işâret, temsîl, i’tilâfu’l-lafz ve’l-vezn, i’tilâfu’l-ma‘nâ ve’l-vezn, tevşîh, îğâl, i’tilâfu’l-kâfiye ma‘a mâ yedüllü aleyhi sâiru’l-beyt, tarsî‘.[41]

2) er-Rummânî (ö. 384/994)[42]: *en-Nüket fî İ‘câzi’l-Kur’ân*

er-Rummânî, adı geçen eserinde belagatı on kısma ayırmıştır: Îcâz, teşbîh, isti‘âre, telâ’üm, favâsıl, tecânüs, tasrîf, tazmîn, mübâlağa, beyân. Bunlardan favâsıl ve beyân, Rummânî’nin keşfettiği sanatlardandır. Diğerleri daha önceki âlimler tarafından ortaya konulmuş sanatlardır.[43]

3) Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009?)[44]: *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn*

Ebû Hilâl el-Askerî, mezkur eserinde teşbîh, sec‘ler ve izdivâc konularından her birini ayrı bölümlerde ele alırken, bedî‘ konusuna da ayrı bir bölüm ayırmış, burada 35 sanattan bahsetmiştir. Bunlardan 13 tanesi, Ebû Hilal’in keşfettiği şu sanatlardır: Güluvv, ‘aks, tezyîl, istıtrâd, cem‘u’l-mu’telif ve’l-muhtelif, selb ve îcâb, taştîr, mücâvere, istişhâd ve ihticâc, ta‘attuf, muzâ‘afa, tatrîz, talattuf.[45]

4) el-Bâkıllânî (ö. 403/1013)[46]: *İ‘câzu’l-Kur’ân*

el-Bâkıllânî, adı geçen eserinde bedî‘î sanatlardan saydığı şu konulardan bahsetmiştir: Teşbîh, isti‘âre, güluvv, mümâselet, mütâbakat, tecnîs, mukâbele, muvâzene, işâret, mübâlağa, tevşîh, reddu aczi’zl-kelâm alâ sadrihi, sıhhatu’t-taksîm, tekmîl,

40 Kudâme b. Ca‘fer hakkında geniş bilgi için bkz. Atîk, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 17; Kallek, Cengiz, “Kudâme b. Ca‘fer”, *DİA*, 2002, XXVI, 311-12.

41 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 31-32; Atîk, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 17-18.

42 Rummânî hakkında geniş bilgi için bkz. Şensoy, Sedat, “Rummânî”, *DİA*, 2008, XXXV, 242-44.

43 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 32-33.

44 Ebû Hilâl el-Askerî hakkında geniş bilgi için bkz. Arslan, Ahmet Turan, “Askerî, Ebû Hilâl”, *DİA*, 1991, III, 489-90.

45 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 33; Atîk, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 18-24.

46 Bâkıllânî hakkında geniş bilgi için bkz. Gölcük, Şerafettin, “Bâkıllânî”, *DİA*, 1991, IV, 531-35.

tetmîm, tarsî‘, muzâra‘a, tekâfü,’ ta‘attuf, ‘aks ve tebdîl, iltifât, i‘tirâz, rücû‘, tezyîl, istıtrâd, tekrâr, istisnâ.[47]

5) İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064)[48]: *el-‘Umde fi Sınâ‘ti’ş-Şi‘r ve Nakdihi*

İbn Reşîk, adı geçen eserinde her bedî‘ sanatı için ayrı bir bölüm ayırmıştır. O, bu sanatlar içinde daha öncekilerin söz etmediği yedi muhassinâttan söz etmiştir, ki bunlar: Tefrî‘, haşv, istid‘â,’ ıttırâd, ittisâ‘, teğâyür ve iştirâktır. Fakat İbn Reşîk, bunları bedî‘ sanatlarından değil, şiir güzelliklerinden saymıştır.[49]

6) İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073)[50]: *Sırru’l-Fesâha*

İbn Sinân, belagat terimlerini lafzî ve manevî kısımlarına ayıran ilk kişidir. Ancak o, meânî, beyân ve bedî‘ ilimleri arasında herhangi bir ayrım yapmamıştır.[51] Dolayısıyla onun adı geçen eserinde bedî‘î sanatlar dağınık bir şekilde bulunmaktadır.

7) Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078)[52]: *Esrâru’l-Belâğa*

Kelâmda bedî‘ nevilerinin aranmasındaki aşırılığı eleştiren el-Cürcânî, bedî‘ ilmine önem vermemiş, ancak adı geçen eserinde beyân ilmine ait olmak üzere “cinâs, hüsnü’t-ta‘lîl, işâret, tıbâk, mübâlağa” gibi bir takım bedî‘î sanatlardan söz etmiştir.[53]

8) Üsâme b. Münkız (ö. 584/1188)[54]: *el-Bedî‘ fi Nakdi’ş-Şi‘r*

İbn Münkız, adı geçen eserinde 95 bedî‘ sanatından bahsetmiştir. Bu sanatların tamamını kendisinden önceki belagatçıların eserlerinden almış olan İbn Münkız, “Bu, daha önce şiir eleştirisi konusunda eser veren âlimlerin kitaplarında dağınık olarak bulunan hususların bir araya getirilmesinden, güzelliklerinin ve kusurlarının zikredilmesinden ibaret bir kitaptır. Onların ibtidâ‘ (ilk olma, başlama) üstünlüğü, benim de ittibâ‘ (onların yolundan gitme) üstünlüğüm var!”[55] demiştir.[56]

47 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 34-35.

48 İbn Reşîk hakkında geniş bilgi için bkz. Atîk, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 24-25; Tüccar, Zülfikar, “Bâkıllânî”, *DİA*, 1991, IV, 531-35.

49 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 35-36; Atîk, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 27-28.

50 İbn Sinân hakkında geniş bilgi için bkz. Dikici, Recep, “Hafâcî, İbn Sinân”, *DİA*, 1997, XV, 71-72.

51 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 37.

52 Abdulkâhir el-Cürcânî hakkında geniş bilgi için bkz. Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Abdülkâhir el-Cürcânî”, *DİA*, 1988, I, 247-48; Atîk, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 28-29.

53 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 37-38; Atîk, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 29-32.

54 İbn Münkız hakkında geniş bilgi için bkz. Sevim, Ali, “İbn Münkız”, *DİA*, 1999, XX, 221-22; Atîk, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 34-35.

55 İbn Münkız, *el-Bedî‘ fi Nakdi’ş-Şi‘r*, s. 8.

56 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 39-40; Atîk, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 35.

9) Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1026)[57]: *Nihayetü'l-Îcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz*

Fahreddin er-Râzî de, adı geçen eserinde "nazmın i'câzı" konusunda muhtelif bedî‘ türlerini zikretmektedir.[58]

10) es-Sekkâkî (ö. 626/12339)[59]: *Miftâhu'l-Ulûm*

es-Sekkâkî'nin adı geçen eseri sarf, nahiv ve belagat olmak üzere üç temel bölümden oluşur. Eserin özellikle belagatla ilgili üçüncü bölümü üzerinde çok sayıda şerh, ihtisar, hâşiye ve ta'lik çalışması yapılmıştır. Bu bölümde me'ânî ve beyân ilimlerinin yanı sıra belagat ve fesahat ile ilgili konulardan ve bedî'î sanatlardan bahseden es-Sekkâkî, kelâmı güzelleştirme yolları (وجوه تحسين الكلام) adını verdiği bu sanatları "lafzî" ve "manevî" olmak üzere ikiye ayırmıştır.[60]

11) Ziyâuddin İbnu'l-Esîr (ö. 637/1239)[61]: *el-Meselu's-Sâir*

Belâgatta güzeli-çirkini, iyiyi-kötüyü ayırt etmek için kuralı değil zevki ölçü kabul eden âlimlerin sonuncusu olan İbnu'l-Esîr, adı geçen eserinde eski âlimlerin kitaplarında dağınık halde bulunan belagata dair bilgileri bir araya getirmiştir. Bir mukaddime (giriş) ile iki bölümden oluşan eserin mukaddimesinde (giriş kısmında), beyân (belagat) ilminin usulü, konusu, faydası, fesahat, belagat, beyân ilmi için gerekli ilimleri (sarf, nahiv, lugat, emsâl, ahbâr, âyet, hadis) incelenmiştir. Birinci bölümde sec', cinâs, tecnîs, tekrîr, tarsî' gibi lafzî sanatları, ikinci bölümde mânevî sanatları ele alınmıştır.[62]

12) İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî (ö. 654/1256): 1) *Tahrîru't-Tahbîr fi Sınâ'ati'ş-Şi'r ve'n-Neşr ve Beyâni İ'câzi'l-Kur'ân*; 2) *Bedî'u'l-Kur'ân*

İbn Ebi'l-İsba', üç bölümden meydana gelen *Tahrîru't-Tahbîr*'in ilk bölümünde aslî sanatlar olarak nitelenen ve on yedisini İbnü'l-Mu'tez'in on üçünü Kudâme b. Ca'fer'in tanımladığı toplam otuz edebî sanatı incelemiştir. İkinci bölümde, bu iki âlimin zamanından yazarın zamanına kadar oluşan ve fer'î sanatlar adını verdiği altmış beş edebî sanatı ele almıştır. Eserin üçüncü bölümünde de kendi buluşu olan otuz sanatı anlatmıştır.[63]

57 Fahreddin er-Râzî hakkında geniş bilgi için bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, "Fahreddin er-Râzî", *DİA*, 1995, XII, 89-94; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 35-36.

58 Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 40-41; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 36-40.

59 Sekkâkî hakkında geniş bilgi için bkz. Durmuş, İsmail, "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb", *DİA*, 2009, XXXVI, 332-34; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 41.

60 Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 41-42; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 41-43; Durmuş, "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb", *DİA*, XXXVI, 333.

61 Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr hakkında geniş bilgi için bkz. Durmuş, İsmail, "İbnü'l-Esîr, Zıyâeddin", *DİA*, 2000, XXI, 30-32; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 44.

62 Durmuş, "İbnü'l-Esîr, Zıyâeddin", *DİA*, 2000, XXI, 30; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 42-43; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 44-51.

63 Durmuş, İsmail, "İbn Ebü'l-İsba'", *DİA*, 1999, XIX, 467-68.

İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*'de me'ânî, beyân ve bedî' ilimlerine dair zikrettiği 125 sanata, *Bedî'u'l-Kur'ân* isimli eserinde 7 sanat daha eklemiş, fakat *Tahrîru't-Tahbîr*'de zikrettiği 12 sanatı Kur'ân-ı Kerîm'de örnekleri bulunmadığı için *Bedî'u'l-Kur'ân*'a almamıştır. Bir sanatın da ismi her iki eserde değişiktir ki, *Tahrîru't-Tahbîr*'de "i'tilâfu'l-kâfiye ma'a mâ yedüllü 'aleyhi sâiru'l-beyt"[64] şeklinde zikrettiği sanatı, *Bedî'u'l-Kur'ân*'da "i'tilâfu'l-fâsıla ma'a mâ yedüllü 'aleyhi sâiru'l-kelâm" diye zikretmiştir. Buna gerekçe olarak Kur'ân'ın şiir olmadığı esasını göstermiştir.[65] Yine *Tahrîru't-Tahbîr*'de "tasarruf" isimiyle zikrettiği sanatı, *Bedî'u'l-Kur'ân*'da "iktidâr" olarak zikretmiştir.[66]

İbn Ebi'l-İsba', bedî'î sanatların keşfedilmesinde ve açıklanmasında zirve bir isimdir. Kendisinden sonra gelen belagat âlimleri, genellikle onu takip etmişlerdir.

13) İbn Mîsem (ö. 679/1280)[67]: *Usûlu'l-Belâğa*

Kemâluddîn Mîsem b. Ali b. Mîsem el-Bahrânî, bu eserinde farklı bir yöntem izlemektedir. Zira o, önce harflere ait fesâhattan, sonra tek kelimeyle ilgili fesahattan, ardından mürekkeb (birleşik) kelimelerle ilgili fesahattan, devamında da belagattan bahsetmekte ve bedî'deki lafzı güzelleştirici sanatlar bulunmadıkça sözün fasih olmayacağını ifade etmektedir. Sonra da bazı bedî'î sanatlara değinmektedir.[68]

14) İbnü'n-Nâzım (ö. 686/1287)[69]: *el-Misbâh*

İbnü'n-Nâzım Bedruddîn b. Mâlik'in söz konusu eseri *el-Misbâh,* Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'unun üçüncü bölümünün ihtisarıdır. Bu eseri, Me'ânî, Beyân ve Bedî' olmak üzere üç bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde, bugün bildiğimiz şekliyle me'ânî ilminin kısımlarını; ikinci bölümde beyân çeşitlerini ve üçüncü bölümde bedî' ilmininin konularını lafzî ve manevî olarak ikiye ayırmak suretiyle ele almıştır.[70] İbnü'n-Nâzım'ın bu ihtisarını aslından ayıran en önemli özelliklerden biri bedî' türlerini artırmış olmasıdır. Zira *Miftâhu'l-'Ulûm*'daki yirmi altı bedî' çeşidine karşılık *el-Misbâh*'ta elli dört tür yer alır.[71]

64 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 224.

65 İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, s. 89.

66 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 582; *Bedî'u'l-Kur'ân*, s. 289.

67 İbn Mîsem hakkında geniş bilgi için bkz. Hansârî, el-Mîrzâ Muhammed Bâkır el-Mûsevî, *Ravzâtu'l-Cennât fi Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât*, Beyrut, 1991, VII, 204-210; Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmûs-i Terâcim*, Beyrut, 2002, VII, 336.

68 Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 44-45. Allan, müellifin adını "İbn Mâlik" olarak vermektedir.

69 İbnu'n-Nâzım hakkında geniş bilgi için bkz. Özbalıkçı, M. Reşit, "İbnü'n-Nâzım", *DİA*, 2000, XXI, 168-69.

70 Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 45-47; Özbalıkçı, "İbnü'n-Nâzım", *DİA*, 2000, XXI, 168-69.

71 Bkz. Özbalıkçı, "İbnu'n-Nâzım", *DİA*, XXI, s. 169.

15) el-Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338)[72]: *et-Telhîs* ve *el-İzâh*

el-Kazvînî, kısa adıyla *et-Telhîs* olarak bilinen *Telhîsu'l-Miftâh'ta,* es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* isimli eserinin belagata dair üçüncü bölümünü ihtisâr etmiştir. O, belagatı üç kısma ayırmıştır: Me‘ânî, beyân ve bedî‘. Kazvînî, bu eserde bedî‘ ilmini lafzî ve manevî kısımlarına ayırarak işlemiştir. el-Kazvînî, *el-İzâh*'ında da aynı yöntemi izlemiş, ancak *et-Telhîs*'e göre burada daha fazla açıklamada bulunmuş ve daha çok örnek vermiştir.[73]

Zikrettiğimiz âlimlerin dışında çok sayıda eski ve yeni belagat alimi de bedî‘ konusuna dair eserler yazmıştır.[74]

D. Bedî‘iyyât (البَدِيعيات):

Hicrî 7. yüzyıldan itibaren bazı şairler, Arap şiirindeki bütün bedî‘ sanatlarını bir araya toplama gayreti içine girdiler ve bu hususta zor bir yol tuttular. Şiirin en önemli unsurları olan manayı öne çıkarma ve amacı açık bir şekilde ortaya koyma hususlarına aldırmaksızın şiirlerinde bütün bedî‘ sanatlarını bir araya toplamaya yöneldiler. Bu şekilde lafızları güzel olmayan ve manaları anlaşılmayan vezinli ve kâfiyeli şiirler oluşturdular ve meydana getirdikleri bu kasîdelere *bedî‘iyyât* adını verdiler.[75]

Bu anlamda bedî‘iyyât, "bir veya birden fazla bedî‘ sanatını içeren kasîdeler"dir.[76] Bu kasîdelerin çoğu Resûlullah (s.a.v.) hakkındadır.[77] D0layısıyla bedî‘iyyât Hz. Peygamber'i övmeye yönelik olup her beytinde en az bir bedî‘î sanat bulunan kasîdelere verilen addır. Ancak Hz. Peygamber'i methetmek için yazılan her kasîdeye de bedî‘iyye denmemiştir. Nitekim el-Bûsirî'nin (ö. 694/1295) *Kasîdetü'l-Bürde*'si bedî‘î sanatlar içermediği için bedî‘iyyâttan sayılmamıştır. Bedî‘iyye türünde, kasîdelerin beyit sayısının en az elli olması, her beytin bedî‘î sanatlardan en az birini içermesi, kasîdenin basit bahriyle yazılmış olması, redif harfinin (revî) kesreli "mim" olması gibi şartlar aranmıştır.[78]

Bedî‘iyye türü, Hz. Peygamber henüz hayatta iken başlatılmış, Emevî ve Abbasîler devrinde gelişerek günümüze kadar devam etmiştir.[79]

72 Kazvînî hakkında geniş bilgi için bkz. Durmuş, İsmail, "Kazvînî, Hatîb", *DİA*, 2002, XXV, 156-57.

73 Allân, *el-Bedî‘ fi'l-Kur'ân*, s. 50-51; Durmuş, "Kazvînî, Hatîb", *DİA*, 2002, XXV, 157.

74 Allân, *el-Bedî‘ fi'l-Kur'ân* adlı doktora tezinde Bedî‘ konusunu ele alan kadîm müelliflerden 26, çağdaş yazarlardan da 10 müellifi ve eserlerini daha detaylı bir şekilde tanıtmıştır. Bkz. Allân, a.g.e., 27-67.

75 Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 110; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 195.

76 Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 110; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 195; Cebr, *Dirâsât fi İlmi'l-Bedî‘*, s. 13.

77 Cebr, *Dirâsât fi İlmi'l-Bedî‘*, s. 13.

78 Kılıç, Hulusi, "Bedîiyyât", *DİA*, 1992, V, 323.

79 Kılıç, "Bedîiyyât", *DİA*, V, 323; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 195.

Meşhur bedî‘iyyelerden bazıları şunlardır:

1) Ali b. Osman b. Ali b. Süleyman el-Erbilî (ö. 670/1271):

Mısırlı sûfî bir şair olup ilk bedî‘iyye yazarlarındandır. Bedî‘iyyesi 36 beyitten oluşmaktadır.[80]

2) Safiyyüddin el-Hillî (ö. 749/1348): *el-Kâfiyetü'l-Bedî‘iyye fi'l-Medâihi'n-Nebeviyye.*

el-Hillî, eserini Hz. Peygamber'i övmek için yazmıştır. Vezin, revî ve amaç açısından el-Bûsîrî'nin *el-Bürde*'sini esas almıştır. Fazla olarak bedî‘ sanatlarını bir araya toplamıştır. Eser, 145 beyitten oluşmakta ve 150 bedî‘ sanatını içermektedir. Hillî, belagat ilimleri arasında ayırıma gitmemiş, belagat meselelerini bedî‘ ismi altında işlemiştir. O, bedî‘iyyesini yazarken yetmiş kitaptan yararlandığına işaret etmektedir.[81]

3) İbn Cabir el-Endelüsî (ö. 781/1379): *el-Hulletü's-Siyerâ fi Medhi Hayri'l-Verâ.*

el-Hillî ile çağdaş olan İbn Câbir Endülüs'te doğmuş, sonra Mısır'a göç etmiştir. Bedî‘iyyesi arkadaşı ve çağdaşı Ebû Ca‘fer el-Gırnatî tarafından şerhedilmiştir. Bu bedî‘iyye, sadece el-Hatîb el-Kazvinî'nin tarif ettiği bedî‘î sanatlara yer vermesi ve onun gibi bedî‘î sanatları manevî ve lafzî olarak iki ayırması bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Bedî‘iyye 127 beyitten oluşmaktadır.[82]

4) Zeynüddin Şa‘bân b. Muhammed b. Davûd el-Âsârî (ö. 828/1424): *el-‘İkdü'l-Bedî‘ fi Medhi'ş-Şefî‘.*

el-‘İkdü'l-Bedî‘ fi Medhi'ş-Şefî‘, 400 beyitten oluşmakta olup 240 bedî‘î sanat içermektedir ve bedî‘iyyelerin en uzunudur.[83]

5) İbnü'l-Mukrî el-Yemenî'nin (ö. 837/1433): *el-Cevâhiru'l-Lâmi‘a fi Tecnîsi'l-Ferâidi'l-Câmi‘a li'l-Me‘âni'r-Râi‘a.*

144 beyitten oluşan ve 150 bedî‘î sanata yer veren bu şiir, yazarı tarafından şerhedilmiştir.[84]

6) İbn Hicce el-Hamevî (ö. 837/1434): *el-Bedî‘iyye.*

İbn Hicce'nin Safiyyüddin el-Hillî ile İzzeddin el-Mevsılî'nin bedî‘iyyelerine nazîre olmak üzere Hz. Peygamber için kaleme aldığı, bu eseri 147 bedî‘î sanatı içeren 142 beyitlik kasidedir.[85]

80 Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 110; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 195-96.

81 Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 111; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 196; Kılıç, "Bedîiyyât", *DİA*, V, 323.

82 Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 111; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 196-97; Kılıç, "Bedîiyyât", *DİA*, V, 323.

83 Kılıç, "Bedîiyyât", *DİA*, V, 323.

84 Kılıç, "Bedîiyyât", *DİA*, V, 323.

85 Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 112; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 197; Karaarslan, N. Ünal, "İbn Hicce", *DİA*, 1999, XX, 65-66.

7) Celâleddin es-Suyûtî (ö. 911/1505): *Nazmü'l-Bedî‘ fi Medhi Hayri Şefi‘*.

133 beyitten ibaret olup 147 bedî‘î sanat içermektedir.[86]

8) Âişe el-Bâ‘ûniyye ed-Dımeşkıyye (ö. 922/1516): *el-Fethu'l-Mubîn fi Medhi'l-Emîn*.

Bu eserin beyit sayısı ile ihtiva ettiği bedî‘î sanat sayısı 144'tür. Müellifi tarafından ayrıca şerhedilen *el-Fethu'l-Mübîn*, İbn Hicce el-Hamevî'nin *Hizânetü'l-Edeb* adlı eserinin kenarında basılmıştır (Kahire 1304).

el-Bâ‘ûniyye de bu eserde el-Hillî'nin tarzını takip etmiş ve genellikle İbn Hicce'nin etkisinde kalmıştır. Eserde beyit sayısı ile ihtiva ettiği bedî‘î sanat sayısı 144'tür.[87]

9) Sadruddîn b. Ma‘sûm el-Hüseynî el-Medenî (ö. 1117/1705): *el-Bedî‘iyye*.

Yazar, Bedî‘iyyesini şerh ederek eserine *Envâru'r-Rebî‘ fi Envâ‘i'l-Bedî‘* ismini vermiştir.[88]

10) Abdulganî en-Nablusî (ö. 1143/1730): *Nesemâtü'l-Eshâr fi Medhi'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*

en-Nablusî'nin 150 beyitten oluşan ve 155 bedî‘î sanat ihtiva eden bu bedî‘iyyesi kendisi tarafından *Nefehâtü'l-Ezhâr ‘alâ Nesemâti'l-Eshâr* adıyla şerhedilmiştir. Şiirin bir kısmı Manastırlı İsmâil Hakkı tarafından Türkçe'ye açıklamalı olarak tercüme edilerek Mekteb mecmuasında yayımlanmıştır.[89]

11) Kasım b. Muhammed el-Bekreci el-Halebî (ö. 1169/1755): *el-İkdü'l-Bedî‘ fi Medhi'ş-Şefi‘*.

154 beyitten ibaret olup 159 bedî‘î sanat içermektedir. Kendisi tarafından *Hilyetü'l-‘İkdi'l-Bedî‘ fi Medhi'ş-Şefi‘* adıyla şerhedilmiştir.[90]

12) Tahir el-Cezâirî (ö. 1338/1919): *Bedî‘u't-Telhîs ve Telhîsu'l-Bedî‘*.

65 beyitten oluşmakta ve 77 bedî‘î sanat içermektedir. Bedî‘iyyesi kendisi şerhedilerek bastırılmıştır.[91]

13) Mahmûd Safvet (ö. 1298/1954): el-Bedî'iyye

Mısırlı olup es-Sâ‘atî nisbesiyle meşhurdur. 142 beyitten oluşan bedî‘iyyesi 150 bedî‘ sanatı içermektedir.[92]

86 Kılıç, "Bedîiyyât", *DİA*, V, 323.
87 Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 112; Özel, Ahmet, "Bâûniye", *DİA*, 1992, V, 213; Kılıç, "Bedîiyyât", *DİA*, V, 323
88 Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 112.
89 Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 112; Kılıç, "Bedîiyyât", *DİA*, V, 323.
90 Kılıç, "Bedîiyyât", *DİA*, V, 323.
91 Kılıç, "Bedîiyyât", *DİA*, V, 323.
92 Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 112; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 198.

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-MUHASSİNÂTU'L-MA‘NEVİYYE

[اَلْمُحَسِّنَاتُ الْمَعْنَوِيَّةُ]

el-Muhassinâtu'l-ma‘neviyye, manayı/anlamı güzelleştirici sanatlardır. Bedî‘ ilminde mana ile ilgili sanatlar diğerlerine oranla daha büyük bir öneme sahiptir. Bu sanatlar düşünceye, tahayyüle, ihtiraslara ve yapıya bağlı sanatlardır. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi bunlardan bazıları mana sanatı oldukları kadar lafzı güzelleştirici unsurları da taşırlar, yine lafza ait sanatlarda da manaya ait güzellikler görülür. Bu bölümde bu sanatlardan doksan sekizini tanıtacağız.

1.

TIBÂK [اَلطِّبَاقُ]

A. Tanımı

Tıbâk, sözlükte, "iki şeyin aynı hizada toplanması" demektir.[1] Tıbâk, Arapların, طَابَقَ الْبَعِيرُ [Deve arka ayağının toynağını ön ayağının toynağı yerine koydu] sözlerinden alınmıştır.[2]

Terim olarak *tıbâk*, "iki zıddı –yani, anlamları birbirinin karşıtı olan iki sözcüğü–, zıtlıkları farklı şekillerde olsa da bir cümlede bir araya getirmek"tir.[3] Bu sanata tezât, mutâbakât, tatbîk ve tekâfu' isimleri de verilmiştir. Bu kelimelerden biri zıtlığı, ikisi uygunluğu, sonuncusu da küfüv (denk) olmayı ifade eder. Anlamları açıklayıp ortaya koymada önemli güzel bir üsluptur. Çünkü eşya zıddıyla ortaya çıkar; gerek övgü gerek yergi zıddıyla daha iyi bilinir. Araplar, الضدُّ يُبْرِزُ حُسْنَهُ الضِّدُّ (Zıddın güzelliği zıddı ortaya çıkarır) derler.[4]

B. Çeşitleri ve Örnekleri

Tıbâk sanatı, çeşitli açılardan farklı kısımlara ayrılmaktadır[5]:

1. Tıbâk, sözcüklerin türü bakımından iki kısma kısma ayrılır:

---

1 İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 48; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, I, 595.

2 Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, I, 595; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 111; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 156; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân fi İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*, s. 243.

3 Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 307; İbn Reşîk, *el-'Umde fi Sınâ'ti'ş-Şi'r ve Nakdihi*, I, 565; Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz*, s. 170; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 423; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 111; Kazvînî, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâğa*, s. 255; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 72; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 225-226; Taftazânî, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, II, 207; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 156; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 243; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 120-121; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 31; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 303; Şîrâzî, *el-Beliğ fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, s. 247.

4 Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 307; Kazvînî, *el-İzâh*, s. 255; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 225; Taftazânî, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, II, 207; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 120; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 31; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 303.

5 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 112-115; Kazvînî, *el-İzâh*, s. 255-262; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 227-231; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 303; Şîrâzî, *el-Beliğ fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 247-252; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 222-230.

a. Mütecânis

b. Gayr-ı mütecânis

a. *Mütecânis tıbâk*: İki isim, iki fiil veya iki harf arasında olur:

1) İki isim arasındaki tıbâk'a örnekler:

﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ﴾

"O, ilktir ve sondur; zâhirdir ve bâtındır." [6]

Burada الْأَوَّلُ [ilk] ve الْآخِرُ [son]; الظَّاهِرُ [zâhir] ve الْبَاطِنُ [bâtın] isimleri arasında mütecânis tıbâk vardır.

❁

﴿وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ﴾

"Uykuda oldukları halde sen onları uyanıklar sanırsın." [7]

Âyette أَيْقَاظًا [uyanıklar] ve رُقُودٌ [uyuyanlar] isimleri arasında mütecânis tıbâk vardır.

❁

﴿وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ ۞ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّور ۞ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ ۞ وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاء وَلَا الْأَمْوَاتُ﴾

"Kör ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile aydınlık da bir olmaz. Gölge ile güneşin kavurucu sıcaklığı da bir olmaz. Diriler ile ölüler de bir olmaz." [8]

Bu âyetlerde, الْأَعْمَى [kör] ile الْبَصِيرُ [gören]; الظُّلُمَاتُ [karanlıklar] ve النُّور [aydınlık]; الظِّلُّ [gölge] ve الْحَرُورُ [güneşin kavurucu sıcaklığı]; الْأَحْيَاءُ [diriler] ve الْأَمْوَاتُ [ölüler] isimleri arasında mütecânis tıbâk vardır.

2) İki fiil arasındaki tıbâk'a örnekler:

﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى﴾

"Kuşkusuz O, hem güldüren hem de ağlatandır." [9]

Âyette أَضْحَكَ [güldürdü] ve وَ أَبْكَى [ağlattı] fiilleri arasında mütecânis tıbâk vardır.

❁

6 Hadîd, 57/3.
7 Kehf, 18/18.
8 Fâtır, 35/19-22.
9 Necm, 53/43.

﴿ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى﴾

"Sonra onun içinde ne ölür, ne de yaşar." [10]

Âyette يَمُوتُ [ölür] ve يَحْيَى [yaşar] sözcükleri arasında mütecânis tıbâk vardır.

❁

﴿تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ﴾

"Sen dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden mülkü alırsın; dilediğini yükseltirsin, dilediğini alçaltırsın." [11]

Âyette تُؤْتِي [verirsin] ve تَنزِعُ [alırsın]; تُعِزُّ [yükseltirsin] ve تُذِلُّ [alçaltırsın] fiilleri arasında mütecânis tıbâk vardır.

3) İki harf arasındaki tıbâka örnekler:

﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾

"Kadınların da örfe göre görevleri kadar hakları da vardır." [12]

Âyetteki لَهُنَّ ve عَلَيْهِنَّ harfleri arasında mütecânis tıbâk vardır.

❁

﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾

"Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, yaptığı kötülük de kendi zararınadır." [13]

Âyetteki لَهَا ve عَلَيْهَا harfleri arasında mütecânis tıbâk vardır. *Lâm* harfinde "fayda", *'alâ* harfinde "zarar" anlamı vardır. Dolayısıyla bu âyet, "bir kişinin itaat ve isyanı, başka bir kişiye fayda ve zarar vermez" demektir. [14]

b. *Gayr-ı mütecânis tıbâk*: İsim ve fiil gibi karşıt iki tür arasında olur.

﴿أَوَ مَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ﴾

"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz... gibi olur mu?" [15]

10 A'lâ, 87/13.
11 Âl-i İmrân, 3/26.
12 Bakara, 2/228.
13 Bakara, 2/286.
14 Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 121; Şîrâzî, *İlmu'l-Bedî'*, s. 248.
15 En'âm, 6/122.

Âyetteki مَيْتًا [ölü] ile أَحْيَيْنَا [dirilttik] sözcükleri arasında gayr-ı mütecânis tıbâk vardır. Çünkü her iki sözcük birbirinin zıddı olmanın yanısıra birincisi isim, ikincisi fiildir.

❁

﴿وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ﴾

“Allah kimi saptırırsa artık ona bir yol gösteren yoktur.”[16]

Âyetteki يُضْلِلِ [saptırır] ve هَادٍ [yol gösterici] sözcükleri arasında gayr-ı mütecânis tıbâk vardır. Çünkü her iki sözcük birbirinin zıddı olmanın yanı sıra birincisi fiil, ikincisi isimdir.

2. Tıbâk, bir başka açıdan üzere ikiye ayrılır:

a. *Zâhir (açık) tıbâk*: Yukarıda geçen örneklerde zâhir tıbâk vardır.

b. *Hafî (gizli) tıbâk*: Kendisinde bir tür gizlilik bulunan tıbâktır. Buna *manevî tıbâk*[17] da denir. Şu âyetlerde olduğu gibi:

﴿مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا﴾

“Hatalarından dolayı boğuldular, ateşe sokuldular.”[18]

Buradaki أُغْرِقُوا [boğuldular] ve أُدْخِلُوا نَارًا [ateşe sokuldular] ifadeleri arasında *gizli tıbâk* vardır. Çünkü boğulma, suyun mevcut olmasını gerektirir. Su ise ateşin zıddıdır. Bu yüzden burada gizli (manevî) tıbâk vardır.[19]

❁

﴿أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾

“Kâfirlere karşı şiddetlidirler, kendi aralarında merhametlidirler.”[20]

Buradaki “şiddet”in zıddı “yumuşaklık”tır. Ancak “yumuşaktırlar” ifadesinin mukâbili olarak “merhametlidirler” ifadesi gelmiştir. Çünkü “merhamet”, zorunlu olarak “yumuşaklık”tır. Dolayısıyla burada gizli tıbâk gerçekleşmiştir.[21]

3. Tıbâk, *tıbâku’l-îcâb* (olumlu tıbâk) ve *tıbâku’s-selb* (olumsuz tıbâk) şeklinde de ikiye ayrılır:

16 Ra‘d, 13/33.
17 Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 141-142.
18 Nûh, 71/25.
19 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 228.
20 Fetih, 48/29.
21 Şîrâzî, *el-Belîğ*, s. 249; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 228.

a. *Tıbâku’l-îcâb*: Her iki sözcük olumluluk ve olumsuzluk açısından birbirinden farklı olmadığı zaman olur.

﴿إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾

“İbrahim bir vakit, “Benim Rabbim O’dur ki, diriltir ve öldürür.” dedi.”[22]

Âyetteki يُحْيِي [diriltir] ve يُمِيتُ [öldürür] sözcükleri, birbirlerinin zıddı olmakla birlikte her ikisi de olumludurlar. Bu yüzden burada *tıbâku’l-îcâb* (olumlu tıbâk) vardır.

❁

Peygamber (s.a.v.), Ensâra şöyle demiştir:

«إِنَّكُمْ لَتَكْثُرُونَ عِنْدَ الْفَزَعِ، وَتَقِلُّونَ عِنْدَ الطَّمَعِ»

“Kuşkusuz siz korku ânında çoğalıyorsunuz, tama‘ (ümit) ânında azalıyorsunuz.”

Hadisteki تَكْثُرُونَ [çoğalıyorsunuz] ve تَقِلُّونَ [azalıyorsunuz] sözcükleri arasında *tıbâku’l-îcâb* vardır. Çünkü her ikisi de olumludurlar.

b. *Tıbâku’s-selb*: Emir ile nehiy veya –her iki fiilin de aynı kökten türemesi koşuluyla– biri olumlu (müsbet), diğeri olumsuz (menfi) iki fiil arasında olur.

1) Emir ve nehye örnek:

﴿فَلاَ تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ﴾

“İnsanlardan korkmayın, benden korkun.”[23]

Âyette لاَتَخْشَوُا [korkmayın] ve اخْشَوْنِ [*benden* korkun] sözcükleri arasında *tıbâku’s-selb* vardır. Çünkü birincisi olumsuz, ikincisi ise olumludur.

❁

﴿فَلاَ تَقُلْ لَهُمَآ أُفٍّ وَلاَ تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلاً كَرِيمًا﴾

“Sakın onlara “öf!” bile deme ve onları azarlama! Onlara güzel söz söyle.”[24]

Âyette لاَ تَقُلْ ve قُلْ sözcükleri arasında *tıbâku’s-selb* vardır. Çünkü birincisi olumsuz, ikincisi ise olumludur.

22 Bakara, 2/258.
23 Mâide, 5/44.
24 İsrâ, 17/23.

2) İki fiile örnek:

﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾

“Fakat insanların çoğu bilmezler. Onlar, ancak şu yakın hayatın dış yüzünü bilirler.”[25]

Âyette **لَا يَعْلَمُونَ** [bilmezler] ve **يَعْلَمُونَ** [bilirler] sözcükleri arasında *tıbâku’s-selb* vardır. Çünkü birincisi olumsuz, ikincisi ise olumludur.

❁

لَعَنَ الإِلَـهُ بَنِي كُلَيْبٍ إِنَّهُمْ — لاَ يَغْدِرُونَ وَلاَ يُفُون لِجَارِ
يَسْتَيْقِظُونَ إِلى نَهِيقِ حِمَارِهِمْ — وَتَنَامُ أعيُنُهمْ عَنِ الأَوْتَارِ

Allah Kuleyb oğullarına lanet etsin! Çünkü onlar,
Komşuya ihânet de etmiyorlar, vefâ da göstermiyorlar
Onlar, eşeklerinin anırmasıyla uykudan uyanıyorlar
Onların gözleri ise haksızlıklara karşı uyumaktadır

Şiirde **لاَ يَغْدِرُونَ** [ihânet etmiyorlar] ile **لاَ يُفُون** [vefâ göstermiyorlar], ayrıca **يَسْتَيْقِظُونَ** [uyanıyorlar] ile **تَنَامُ** [uyumaktadır] sözcükleri arasında da *tıbâku’l-îcâb* vardır. Çünkü karşılıklı olan her iki fiil de olumsuzdur.

C. Açıklama

• Bazı bilginler ve araştırıcılar, *mukâbele*, *tedbîc*, *terdîd* gibi bedî‘ sanatlarını tıbâk sanatı içinde ve onun bir şekli olarak ele alırken [26], bazıları da bunları ayrı birer bedî‘ sanatı olarak ele almışlardır. [27] Biz de ileride tedbîc, terdîd vb. sanatları, tıbâk sanatından ayrı sanatlar olarak işleyeceğiz.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (Zümer, 39/9)

(2) ﴿لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ﴾ (Hadîd, 57/23)

[25] Rûm, 30/6-7.

[26] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 115; Şîrâzî, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 248, 250; Cebr, *Dirâsât fî İlmi’l-Bedî‘*, s. 32.

[27] Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 290; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 453.

(3) ﴿قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ﴾ (Yâsîn, 36/16)

(4) ﴿وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ (Sebe’, 34/24)

2. Şiirler:

(1) إِذَا أَيْقَظَتْكَ حُـرُوبُ الْعِـدَا — فَنَبِّهْ لَهـا عَمْراً ثُـمَّ نَـمْ
(2) لاَ تَعْجَبِي يَا سَلْمُ مِنْ رَجُلٍ — ضَحِكَ الْمَشِيبُ بِرَأْسِهَ فَبَكَى
(3) وَلَقَدْ نَزَلْتُ مِنَ الْمُلُوكِ بِمَاجِدٍ — فَقْرُ الرِّجَالِ إِلَيْهِ مِفْتَاحُ الْغِنَى
(4) أما والَّذِي أَبْكَى وَأَضْحَكَ وَالَّذِي — أماتَ وأحيَا والَّذِي أمْرُه الأَمْرُ
(5) لَهُمْ جُلُّ مَالِي إِنْ تَتَابَعَ لِي غِنَى — وَإِنْ قَلَّ مَالِي لَمْ أُكَلِّفْهُمْ رِفْدَا

❁❁❁

2.

MUKÂBELE [اَلْمُقَابَلَةُ]

A. Tanımı

Mukâbele, sözlükte mufâ'ale kalıbında mastar olup "karşılaşmak, karşılık vermek, karşılamak" gibi anlamlara gelir.

Terim olarak *mukâbele*, "anlamları birbirine uygun iki veya daha fazla sözcüğü cümlede kullandıktan sonra, sırasına riayet ederek bunların mukâbillerini (karşıtlarını) getirmektir."[28]

Mukâbele sanatının tıbâk'tan farkı, tıbâk'ın iki zıt kelime arasında, mukâbelenin ise ikişerli gruplar halinde karşılıklı en az dört zıt kelime arasında gerçekleşmesidir.[29]

B. Mukâbele Şekilleri

Mukâbele'nin en azı iki kelime, en çoğu altı kelime arasında olur.

1. İkili mukâbele örnekleri:

﴿يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾

"Allah sizin için kolaylık ister, sizin için zorluk istemez."[30]

Âyette **يُرِيدُ** [ister] ile **لَا يُرِيدُ** [istemez]; **الْيُسْرَ** [kolaylık] ile **الْعُسْرَ** [zorluk] sözcükleri arasında mukâbele sanatı vardır.

❁

﴿أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾

"Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurludurlar."[31]

[28] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 337; Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz*, s. 171; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 424; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 259; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 75; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 129; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 123; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 247; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 304.

[29] Bulut, Ali, *Belâgat*, İstabul, 2013, s. 226.

[30] Bakara, 2/185.

[31] Mâide, 5/54.

Âyette **أَذِلَّةٍ** [alçak gönüllü] ile **أَعِزَّةٍ** [onurlu]; **الْمُؤْمِنِينَ** [mü'minler] ile **الْكَافِرِينَ** [kâfirler] sözcükleri arasında mukâbele sanatı vardır.

❁

﴿فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلاً وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا﴾

"Az gülsünler, çok ağlasınlar!"[32]

Âyette **لْيَضْحَكُوا** [gülsünler] ile **لْيَبْكُوا** [ağlasınlar]; **قَلِيلًا** [az] ile **كَثِيرًا** [çok] sözcükleri arasında mukâbele sanatı vardır.

2. Üçlü mukâbele örnekleri:

﴿وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ﴾

"Cennet, korunanlara yaklaştırılır. Cehennem de azgınlar için ortaya çıkarılır."[33]

Âyette **أُزْلِفَتِ** [yaklaştırıldı] ile **بُرِّزَتِ** [çıkarıldı]; **الْجَنَّةُ** [cennet] ile **الْجَحِيمُ** [cehennem]; **لِلْمُتَّقِينَ** [korunanlar] ile **لِلْغَاوِينَ** [azgınlar] sözcükleri arasında mukâbele sanatı vardır.

❁

وَمَا أَحْسَنَ الدِّينَ وَالدُّنْيَا إِذَا اجْتَمَعَا وَأَقْبَحَ الْكُفْرَ وَالْإِفْلَاسَ بِالرَّجُلِ

Ne güzeldir, din ve dünya birleştiği zaman,
Ne de çirkindir küfür ve iflas bir adamda!

Şiirde **أَحْسَنَ** [güzel oldu] ile **أَقْبَحَ** [çirkin oldu]; **الدِّينَ** [din] ile **الْكُفْرَ** [küfür] ve **الدُّنْيَا** [dünya] ile **الْإِفْلَاسَ** [iflas] sözcükleri arasında mukâbele sanatı vardır.

3. Dörtlü mukâbele örnekleri:

﴿فَأَمَّا مَن أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى ۞ وَأَمَّا مَن بَخِلَ وَاسْتَغْنَى وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى﴾

"Kim verir ve korunur da en güzeli doğrularsa, onu en kolaya eriştiririz. Fakat kim cimrilik eder ve kendini zengin görür de en güzeli yalanlarsa, onu da en zora uğratırız."[34]

Burada **الْيُسْرَى** [en kolay] sözcüğü, **أَعْطَى** [verdi], **اتَّقَى** [korundu] ve **صَدَّقَ** [doğruladı] sözcükleri arasında ortaktır. Yine **الْعُسْرَى** [en zor] sözcüğü, **بَخِلَ** [cimrilik etti], **اسْتَغْنَى** [kendini zengin gördü] ve **كَذَّبَ** [yalanladı] sözcükleri arasında ortaktır.[35]

❁

[32] Tevbe, 9/82.

[33] Şu'arâ, 26/90-91.

[34] Leyl, 92/5-10.

[35] Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz*, s. 171; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 424; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 259; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 304.

وَبَاسِط خَيْرٍ فِيكُمْ بِيَمِينِهِ وَقَابِض شَرٍّ عَنْكُمْ بِشِمَالِيا

(O), sağ eliyle aranızda hayrı yayan,
Sol eliyle sizden şerri uzaklaştırandır.

Şiirde بَاسِطَ [yayan] ile قَابِضَ [uzaklaştıran]; خَيْرٍ [hayır] ile شَرٍّ [şer]; فِيكُمْ [aranızda) ile عَنْكُمْ [sizden] ve يَمِينِ [sağ el) ile شِمَالِ [sol el] sözcükleri arasında mukâbele sanatı vardır.

4. Beşli mukâbele örnekleri:

﴿لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ﴾

“Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve O’nun size verdiğiyle de sevinip şımarmayasınız diye.”[36]

Burada لَا ile لَا; تَأْسَوْا ile عَلَى; تَفْرَحُوا ile بِ; مَا ile فَاتَكُمْ; مَا ile آتَاكُمْ sözcükleri arasında mukâbele sanatı vardır.

❁

كَانَ الرِّضَا بِدُنُوِّي مِنْ خَوَاطِرِهِمْ فَصَارَ سُخْطِي لِبُعْدِي عَنْ جِوَارِهِمْ

Arzum onların gönüllerine yakın olmaktı
Fakat onların civarından uzak olmam canımı sıktı

Şiirde كَانَ ile صَارَ; الرِّضَا ile سُخْط; دُنُوّ ile بُعْد; مِنْ ile عَنْ ve خَوَاطِر ile جِوَار sözcükleri arasında mukâbele sanatı vardır. Bu şiirdeki kelimeler arasındaki tekâbül açıktır. Ancak خَوَاطِر ile جِوَار arasındaki tekâbül gizlidir.

5. Altılı mukâbele örnekleri:

﴿وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ﴾

“Bazen hoşlanmadığınız bir şey, hakkınızda iyi olabilir ve hoşlandığınız bir şey de hakkınızda kötü olabilir.”[37]

Burada وَ ile وَ; عَسَى ile عَسَى; أَنْ ile أَنْ; تَكْرَهُوا ile تُحِبُّوا; شَيْئًا ile شَيْئًا; وَهُوَ ile وَهُوَ; خَيْرٌ ile شَرٌّ sözcükleri arasında mukâbele sanatı vardır.

❁

[36] Hadîd, 57/23.
[37] Bakara, 2/216.

﴿فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ۞ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُوْلَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ﴾

“Kimlerin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin tartıları hafif gelirse, işte onlar da kendilerini zarara sokanlar, cehennemde sürekli kalanlardır.”[38]

Burada فَ ile وَ; مَنْ ile مَنْ; ثَقُلَتْ ile خَفَّتْ; مَوَازِينُهُ ile مَوَازِينُهُ; فَأُوْلَئِكَ ile فَأُوْلَئِكَ; هُم ile الَّذِينَ sözcükleri arasında mukâbele sanatı vardır.[39]

C. Açıklama

Âlimler, mukâbele konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bazıları, onun ayrı bir sanat olduğunu söylerken, bazıları da *tıbâk*’ın bir şekli olduğunu ileri sürmüştür. Bir grup âlim de mukâbele’yi *îhâm-ı tezâd*’a dâhil ederler. Çünkü *mukâbele*, birkaç *tıbâk*’ın arka arkaya gelmesidir. Yani, az önce de işaret edildiği gibi, tıbâk sanatında karşılıklı birden fazla zıt şey zikredilince *mukâbele* olur.[40]

İbn Hicce de, bazı âlimlerin mukâbele’yi tıbâk’a dâhil ettiklerini, ancak bunun doğru olmadığını söylüyor.[41] Zira mukâbele mutâbakat’tan (tıbâk) daha geneldir.[42]

Mukâbele ile *tıbâk* arasındaki farkla ilgili görüşler genel olarak iki noktada toplanır:

1) *Tıbâk*, iki zıddın bir araya gelmesiyle olur. *Mukâbele* ise, genellikle dört zıddın bir araya gelmesiyle olur. Bu zıtların ikisi sözün ilk kısmında, ikisi ise sözün sonunda bulunur. Eğer mukâbele on zıt arasında ise, bunların beşi sözün başında, diğer beşi ise sözün sonunda yer alır.

2) *Tıbâk*, sadece zıtlar arasında olur. *Mukâbele* ise, zıtlar arasında olabileceği gibi, zıt olmayanlar arasında da olur. Fakat mukâbele’nin zıtlar arasında olması, onun derecesini ve değerini yükseltir.[43]

[38] Mü’minûn, 23/102-103.
[39] Bu örnekler ve açıklamaları için bkz. Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 75; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, s. I, 132; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 301-305; Karamollaoğlu, Fatma Serap, *Kur’ân Işığında Belâğat Dersleri: Bedî‘ İlmi*, İstanbul, 2014, s. 33-38.
[40] Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 153; Karamollaoğlu, *Kur’ân Işığında Belâğat Dersleri: Bedî‘ İlmi*, s. 33.
[41] İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 129.
[42] Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 231; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 129; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 247.
[43] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 179; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 129; Atîk, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 86-87.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler ve Hadîsler:

(1) ﴿إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ (Nahl, 16/90)

(2) ﴿إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا﴾ (Âl-i İmrân, 3/120)

(3) «يَا عَائِشَةُ، عَلَيْكِ بِالرِّفْقِ، فَإِنَّهُ لَمْ يَكُنْ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ، وَلَمْ يُنْزَعْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ» (Beyhakî)

(4) «إِنَّ مِنَ النَّاسِ مَفَاتِيحَ لِلْخَيْرِ، مَغَالِيقَ لِلشَّرِّ» (İbn Mâce)

2. Şiirler:

(1) أَزورُهُم وَسَوادُ اللَيلِ يَشفَعُ لِي — وَأَنثَني وَبَياضُ الصُبحِ يُغري بي

(2) وَمَا الْجُودُ يُفْنِي الْمَالَ قَبْلَ فَنَائِه — وَلَا الْبُخْلُ فِي مَالِ الْبَخِيلِ يَزِيدُ

(3) وَمَنْظَرٍ كَانَ بِالسَّرَّاءِ يُضْحكني — يَا قُرْبَ مَا عَادَ بَالضَّرَّاءِ يُبْكِيني

(4) عَلَى رَأْسِ عبدٍ تاجُ عِزٍّ يزينهُ — وَفِي رِجْلِ حُرٍّ قَيْدُ ذُلٍّ يَشِينُهُ

(5) يَا أُمةَ كَانَ قُبْحُ الْجَوْرِ يُسْخِطُهَا — دَهْراً فَأَصْبَحَ حُسْنُ الْعَدْلِ يُرْضِيهَا

3.

TENÂSÜB [اَلتَّنَاسُبُ]

A. Tanımı

Tenâsüb sözlükte, “benzerlik, eşitlik, uygunluk, simetri, orantı, ta‘alluk ve iki şeyin birbirine uygun olması, birbirleriyle bağlantılı olması” anlamlarına gelmektedir.

Terim olarak *tenâsüb*, “anlam bakımından aralarında ilgi bulunan iki veya daha fazla kelime, terim veya deyimi –zıtlık/karşıtlık olmamak koşuluyla– birbirine uygun bir şekilde bir araya getirmek” demektir.[44] Zıtlık olmaması koşulu, tenâsüb’ü tıbâk’tan ayırmak içindir. Burada münâsebet “lafız ile lafız”, “lafız ile mana” ve “mana ile mana” arasında olabilir.[45]

Tenâsüb sanatı için *münâsebet*, *murâ‘âtu’n-nazîr*, *tevâfuk*, *tevfîk*, *telfîk, muâhât* ve *i’tilâf* tabirleri de kullanılır.[46] Tahiru’l-Mevlevi bu sanat için, “Erbâb-ı kalemin en ziyade kullandığı bir sanattır” demektedir.[47]

B. Tenâsüb Şekilleri ve Örnekleri

Tenâsüb, iki ve daha fazla kelime arasında olur:

a. İki kelime arasında bulunan tenâsübe örnekler:

﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾

“O işitendir, görendir.”[48]

44 Râzî, *Nihâyetü’l-Îcâz*, s. 175; Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 424; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 363; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 260; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 128; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 234; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 214; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 293; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 124; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 304; eş-Şîrâzî, *el-Belîğ*, s. 250.

45 İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 293.

46 Râzî, *Nihâyetü’l-Îcâz*, s. 175; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 363; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 260; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 128; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 234; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 293; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 124; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, III, 364.

47 Tahiru’l-Mevlevi, *Edebiyat Lugatı*, s. 162.

48 Şûrâ, 42/11.

﴿اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾

“Güneş ve ay bir hesap iledir.”[49]

b. İkiden fazla kelime arasında bulunan tenâsübe örnekler:

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ﴾

“İşte onlar o kimselerdir ki, hidayet karşılığında sapıklığı satın aldılar da ticaretleri kar etmedi.”[50]

Âyetteki **اشتروا** (satın aldılar), **ما ربحت** (kâretmedi) ve **تجارتهم** (ticaretleri) sözcükleri arasında tenâsüb vardır. Çünkü hepsi alışverişle ilgili sözcüklerdir.

❁

كَالْقِسِيِّ الْمُعَطِّفَاتِ بَلِ الْأَسْهُمُ مَبْرِيَّةً بَلِ الْأَوْتَارُ

Eğilmiş yaylar; hatta
Sivriltilmiş oklar, hatta kirişler gibi.

Burada **الْقِسِيِّ** [yaylar], **الأَسْهُمُ** [oklar] ve **الأَوْتَارُ** [kirişler] sözcükleri arasında *tenâsüb* vardır. Çünkü bunlar, birbirinin gereği ve birbiriyle uyumlu olan şeylerdir. Burada şair (el-Buhturî), develeri –örneğin hurma çöpüne ve ipe değil de– yaya benzetmeyi tercih etmiştir. Bu yüzden develeri zayıflık bakımından önce eğilmiş yaya, sonra ondan daha ince olan oka, ardından da ondan da ince olan kirişe benzetmiştir.[51]

❁❁

Belagatçılar, içinde “îhâmu’t-tenâsüb” (tenâsübü çağrıştırma/vehm ettirme, şüpheye düşürme) bulunan âyet, şiir ve sözleri de bu konuya dâhil ederler.

Îhâmu’t-tenâsüb [إِيهَامُ التَّنَاسُبِ], “Lafzen birbirine uygun olmayan, fakat kastedilmeyen anlamları arasında münâsebet (uygunluk) bulunan iki lafzı bir araya getirmek suretiyle münâsebet kurulmasıdır.”[52] Şu örneklerde olduğu gibi:

﴿اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ۞ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ﴾

[49] Rahmân, 55/5.
[50] Bakara, 2/16.
[51] Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 251; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 304; eş-Şîrâzî, *el-Belîğ*, s. 250.
[52] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 261-262; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 128; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 215-216; Habenneke, *el-Belâğatü’l-Arabiyye*, II, 384; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 304-305; Merâğî, *Ulûmu’l-Belâğa: el-Beyân, el-Me‘ânî, el-Bedî‘*, s. 324; Sa‘îdî, *Buğyetu’l-Îzâh*, s. 585; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 39.

“Güneş ve ay bir hesap iledir. Necm (bitkiler) ve ağaçlar secde ederler.”[53]

Âyetteki **النَّجْمُ** sözcüğü “bitkiler” demektir. Bu anlam, “güneş” ve “ay” ile uyumlu değildir. Fakat **النَّجْمُ** sözcüğünün güneş ve ay’a uygun olan “yıldızlar” anlamı da vardır.[54] İşte bu anlamında “îhâmu’t-tenâsüb” vardır.

❁

كَأَنَّ الثُّرَيَّا عُلِقَتْ فِي جَبِينِهَا وَفِي نَحْرِهَا الشِّعْرَى وَفِي خَدِّهَا الْقَمَرُ

Sanki zenginlikler onun alnında asılmış gibidir,
Gerdanında Şi‘râ yıldızı, yanağında Ay vardır.

Şiirdeki **الثُّرَيَّا** sözcüğü “zenginlik, servet” demektir. Ancak bu sözcüğün Şi‘râ yıldızı ve Ay ile münâsebeti olan, fakat burada kastedilmeyen “Ülker yıldızı” anlamı vardır. Dolayısıyla **الثُّرَيَّا**, **الشِّعْرَي** ve **الْقَمَرُ** sözcükleri arasında îhâmu’t-tenâsüb vardır.[55]

❁

وَحَرْفٍ كَنُونٍ تَحْتَ رَاءٍ وَلَمْ يَكُنْ بِدَالٍ يَؤُمُّ الرَّسْمَ غَيَّرَهُ النُّقَطُ

Râ’nın altında nûn gibi bir harf!
O, noktaların (yağmurların) değiştirdiği kalıntılara/
izlere yönelen şefkatli bir binici dâl değildir.

Şâir bu beytinde, *harf* ile “deve”yi, *râ* (reâ fiilinin ism-i fâilidir) ile “şefkatli binici”yi, *dâl* (*delâ* fiilinin ism-i fâilidir) ile “deveye refâkat edeni”, *resm* ile “yurdun izleri/kalıntılarının resmini” ve *nokta* ile de “yağmur”u kastetmiştir. Şâirin devenin zayıflığı ile binicisinin acımasızlığını dile getirdiği bu beytinde maksadı farklı, yani deveyi tavsif olsa da, alfabetik harfler arasında îhâmu’t-tenâsüb vardır.[56]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ (Fetih, 48/4)

(2) ﴿وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ﴾ (Tevbe, 9/34)

[53] Rahmân, 55/5-6.
[54] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 261-262; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 128; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 215-216; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 39.
[55] Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 305.
[56] Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 128-129.

(3) ﴿ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَآئِلِهِمْ﴾ (A‘râf, 7/17)

(4) ﴿إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ﴾ (Sâd, 38/71)

(5) ﴿يَمْحَقُ اللّهُ الْرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ﴾ (Bakara, 2/276)

2. Şiirler:

(1) تُجَّارُ لَفْظٍ إِلَى سُوقِ الْقَبُولِ بِهَا — مِنْ لُجَّةِ الْفِكْرِ تُهْدِي جَوْهَرَ الْكَلِمِ

(2) لَمْيَاءُ فِي شَفَتَيْهَا حُوَّةٌ لَعَسٌ — وَفِي اللِّثَاتِ وَفِي أَنْيَابِهَا شَنَبُ

(3) مِنْ جُلَّنَارٍ نَاضِرٍ خَدُّهُ — وَأُذْنُهُ مِنْ وَرَقِ الْآسِ

(4) دَعِ الْيَرَاعَ لِقَوْمٍ يَفْخَرُونَ بِهَا — وَبِالطِّوَالِ الرُّدَيْنِيَّاتِ فَافْتَخِرِ
فَهُنَّ أَقْلَامُكَ اللَّاتِي إِذَا كَتَبَتْ — مَجْداً أَتَتْ بِمِدَادٍ مِنْ دَمٍ هَدَرِ

(5) أَنْتُمْ بَنُو طَهَ وَنُونٍ وَالضُّحَى — وَبَنُو تَبَارَكَ فِي الْكِتَابِ الْمُحْكَمِ
وَبَنُو الْأَبَاطِحِ وَالْمَشَاعِرِ وَالصَّفَا — وَالرُّكْنِ وَالْبَيْتِ الْعَتِيقِ وَزَمْزَمِ

4.

İRSÂD [اَلْإِرْصَادُ]

A. Tanım

İrsâd, sözlükte “yola gözetleyici dikme”[57] ve “hazırlama”[58] gibi anlamlara gelir.

Terim olarak *irsâd*, “şiir veya nesirde kâfiye veya fâsıladan önce, sözün gerisine delâlet edecek bir ifade kullanmaktır.” Başka bir deyişle, “bir sözü, sözün başını işitenin sonunu anlayacağı şekilde getirmektir.”[59]

B. Çeşitleri ve Örnekleri

İrsâd, lafzî ve manevî olmak üzere iki kısma ayrılır:

1. Lafzî irsâda örnekler:

﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾

“Allah, onlara zulmedecek (değildi; fakat onlar, kendi kendilerine zulmediyorlardı.”[60]

Âyetteki لِيَظْلِمَهُمْ (*onlara zulmedecek*) ifadesi, âyetin sonunda يَظْلِمُونَ (*zulmediyorlardı*) ifadesinin geleceğine delâlet etmektedir.[61]

﴿وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلاَّ أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلاَ كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾

“İnsanlar bir tek milletten başka bir şey değildi, ama ayrılığa düştüler. Eğer Rabb’inden bir söz geçmemiş olsaydı, ayrılığa düştükleri konuda hemen aralarında hüküm verilirdi.”[62]

57 Taftazânî, *Muhtasar*, II, 216.

58 Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 253.

59 İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, III, 206; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 263; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 235; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, IV, 336; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 305; Şîrâzî, *el-Beliğ*, s. 251.

60 Ankebût, 29/40.

61 Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 235; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 164; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 152.

62 Yûnus, 10/19.

Âyetteki اخْتَلَفُوا (*ayrılığa düştüler*) sözcüğü لَقُضِيَ (*hüküm verilirdi*) ifadesiyle birlikte, fâsılanın يَخْتَلِفُونَ, *(ayrılığa düşüyorlar*) şeklinde geleceğine delâlet etmektedir.[63]

❁

﴿وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ﴾

“Güneş doğmadan ve batmadan önce Rabbini övgü ile tesbit et!”[64]

Bu âyette, طُلُوعِ [doğma] sözcüğü, sonunda الْغُرُوبِ [batma] sözcüğünün gelişine delalet etmektedir.

❁

إِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ شَيْئًا فَدَعْهُ وَجَاوِزْهُ إِلَى مَا تَسْتَطِيعُ

Bir şeye gücün yetmezse onu bırak!
Onu geçip gücünün yettiği şeye başla!

Şiirdeki لَمْ تستطِعْ (gücün yetmezse) ifadesi, sonunda تَسْتَطِيعُ (gücünün yettiği) sözcüğünün geleceğine delâlet etmektedir.[65]

2. Manevî irsâda örnekler:

﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾

“Kuşkusuz Allah, Âdem’i, Nûh’u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini diğer insanlara tercih etti.”[66]

Âyetteki اصْطَفَى sözcüğü, fâsılanın aynı kökten olmayan الْعَالَمِينَ şeklinde geleceğine delâlet etmektedir. Her iki sözcük de kök olarak farklı olmalarına rağmen aralarında anlam ilişkisi vardır. Çünkü tercih edilen bir şeyin, kendi cinsi içinden tercih edilmiş olduğu bilinen bir gerçektir. Burada tercih edilenler, kendi cinslerinden olan “âlemler”e tercih edilmiştir.[67]

❁

63 Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 253; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 164; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 152.
64 Kâf, 50/39.
65 Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 235; Habenneke, *el-Belâğatü’l-Arabiyye*, II, 386.
66 Âl-i İmrân, 3/33.
67 Suyûtî, *Şerhu Ukûdi’l-Cemân*, s. 253; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, III, 32.

﴿وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُم مُظْلِمُونَ﴾

“Gece de onlar için bir ayettir. Gündüzü ondan soyup alırız, birden onlar karanlıkta kalıverirler.”[68]

Bu âyetin geçtiği Yâsîn sûresi’nin rediflerinin *nûn* harfi olduğunu gören ve âyetin başındaki “gündüzün geceden soyulacağını” işiten bir kimse, fâsılanın مُظْلِمُونَ şeklinde geleceğini anlar. Dolayısıyla burada *manevî irsâd* vardır.[69]

❁

فَإِذَا حَارَبُوا أَذَلُّوا عَزِيزًا وَإِذَا سَالَمُوا أَعَزُّوا ذَلِيلاَ

Savaştıkları zaman güçlüyü zelil ederler
Barış yaptıkları zaman zelili güçlü kılarlar

Beytin birinci mısrası, ikinci mısrasını gerekli kılmaktadır.[70]

C. Açıklama:

İrsâd sanatını, *teshîm*[71] ve *tevşîh*[72] diye isimlendirenler de olmuştur.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ﴾ (Mü’minûn, 23/12)

(2) ﴿قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ﴾ (Yûnus, 10/21)

(3) ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ﴾ (Bakara, 2/8)

(4) ﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ۞ أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ۞ لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ﴾ (Vâkıa, 56/63-65)

68 Yâsîn, 36/37.
69 Cebr, *Dirâsât fi İlmi’l-Bedî‘*, s. 46.
70 İbn Tabâtabâ, *İyâru’ş-Şi‘r*, s. 214; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 267; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, IV, 337.
71 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 263; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 235; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 303; Sa‘îdî, *Buğyetu’l-İzâh*, s. 21.
72 Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 254; Cebr.

2. Şiirler:

(1) سَئِمْتُ تَكَالِيفَ الحَيَاةِ، وَمَنْ يَعِشْ ثَمَانِينَ حَوْلاً –لاَ أَبَا لَكَ– يَسْأَمِ

(2) إِذا نَبَّهَا ليْثَ عِرِّيسَةٍ مُفِيتاً مُفِيداً نُفُوساً ومَالاَ

(3) تُزْجِي أَغَنَّ كَأَنَّ إِبْرَةَ رَوْقِهِ قَلَمٌ أَصَابَ مِنَ الدَّوَاةِ مِدَادَهَا

(4) إِلَى ابْن عبادٍ أَبي الْقَاسِم الـ صَّاحِب إِسْمَاعِيل كَافِي الكُفَاةِ

(5) أَحَلَّتْ دَمِي مِنْ غَيْرِ جُرْمٍ وحَرَّمَتْ بِلاَ سَبَبٍ يَوْمَ اللِّقَاءِ كَلاَمِي
فَلَيْسَ الَّذي حَلَّلْتِهِ بِمُحَلَّلٍ وَلَيْسَ الَّذِي حَرَّمْتِهِ بِحَرَامِ

5.

MÜŞÂKELE [اَلْمُشَاكَلَةُ]

A. Tanımı

Müşâkele, sözlükte “muvâfakat (uygunluk) ve benzerlik (müşâhebet, mümâselet)” [73] demektir.

Terim olarak *müşâkele*, “bir şeyi kendisine delalet eden lafızla değil de, hakîkî veya takdîrî olarak, onun eşliğinde (sohbetinde) geçen başka lafızla zikretmek”tir. [74]

B. Çeşitleri

Müşâkele iki türlü olur:

a) Müşâkele yapılan lafız sözde açık bir şekilde bulunursa buna “hakîkî müşâkele” denilir.

﴿تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلاَ أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ﴾

“Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ama ben senin nefsinde olanı bilmem.”[75]

Bundan maksat, “Ben, senin katında olanı bilmem” demektir. Daha önce İsa’nın (a.s.) sözünde نَفْسِ sözcüğü geçtiği için müşâkele yoluyla Allah Teâlâ hakkında da نَفْسِ sözcüğü kullanılmıştır. [76]

﴿وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا﴾

“Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür.”[77]

[73] Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 254; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 252; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 284; Cebr, *Dirâsat fî İlmi’l-Bedî‘*, s. 48.

[74] Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 424; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 393; Kazvînî, *el-İzâh*, s. 263; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 237; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 218; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 254; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 127; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 309; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 190; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 78.

[75] Mâide, 5/116.

[76] Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 237-238; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 219; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 252; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 254; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 133-34.

[77] Şûrâ, 42/40.

Burada ikinci سَيِّئَةٌ [kötülük] lafızından maksat “azap” veya “cezâ”dır. Daha önce سَيِّئَةٍ lafzı geçtiği için “azap” veya “cezâ” anlamı da سَيِّئَةٌ lafzıyla ifade edilmiştir.[78]

❁

﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ﴾

“Allah’ı unutan, bu yüzden O’nun kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın.”[79]

Burada daha önce “unutma” sözcüğü geçtiği için müşâkele olarak فَأَنسَاهُمْ ifadesi gelmiştir. Dolayısıyla burada “ihmâl”, “unutma” olarak ifade edilmiştir.[80]

❁

Arkadaşları Ebû’r-Rakma‘ı soğuk bir günde sabah kahvaltısına davet ederler ve “Ne yemeyi arzu edersen onu senin için yapalım” derler. O ise fakir olup kendisini soğuktan koruyacak bir elbisesi olmadığı için onlara şöyle yazdı:

أَصْحَابُنَا قَصَدُوا الصَّبُوحَ بِسُحْرَةٍ وَأَتَى رُسُلُهُمْ إِلَيَّ خَصِيصاً
قَالُوا: اِقْتَرِحْ شَيْئاً نُجِدْ لَكَ طَبْخَهُ قُلْتُ: أُطْبُخُوا لِي جُبَّةً وَقَمِيصًا

Arkadaşlarımız sabah kahvaltısına davet ettiler
Onların elçileri özel olarak bana geldiler
Dediler ki: Bir şey iste, onu senin güzelce pişirelim,
Dedim ki: Siz, bana bir cübbe ile bir gömlek pişirin!

Şiirde خِيطُوا [diktirin] yerine, müşâkele yoluyla أُطْبُخُوا [pişirin] ifadesi gelmiştir. Çünkü daha önce طَبْخَهُ [onu pişirmek] lafzı geçmiştir.[81]

❁

قَالُوا: اِتَّخِذْ دُهْناً لِقَلْبك يَشْفِهِ قُلْتُ: أُدْهُنُوهُ بِخَدِّهَا الْمُتَوَرِّدِ

Dediler ki: Kalbin için bir yağ edin ki, şifa bulsun!
Dedim ki: Onu (kalbimi), onun gül yanağıyla yağlayın!

Şiirde مَتِّعُوهُ [faydalandırın] sözü yerine, müşâkele yoluyla أُدْهُنُوهُ [yağlayın] sözü getirilmiştir. Çünkü daha önce دُهْناً sözcüğü geçmiştir.[82]

78 Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 181; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 252; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 190; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 132-33.

79 Haşr, 59/19.

80 Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 309.

81 İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 253; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 127-128; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 309; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 191.

82 Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 192.

b) Müşâkele sanatında bazen lafız metinde mevcut olmayıp bağlamdan anlaşılır. Buna da “takdîrî müşâkele” denilir. Şu örnekte olduğu gibi:

﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا... صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً﴾

“Allah’a, bize indirilene… imân ettik” deyin... Allah’ın boyası. Allah’ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir?”[83]

Âyetteki صِبْغَةَ اللَّهِ [Allah’ın boyası] ifadesi, آمَنَّا بِاللَّهِ [Allah’a imân ettik] ifadesinin zımnında müekked mastardır. Buna göre anlam, “Allah’ın temizlemesi” demektir. Çünkü imân, mü’minlerin nefislerini temizleyen şeydir. Bunun aslı şudur: Hıristiyanlar, yeni doğan çocuklarını sarı bir su ile vaftiz ediyorlar ve çocuklarının bu şekilde gerçek bir Hıristiyan olduğunu iddia ediyorlardı. Bunun üzerine Allah da mü’minlere, “Allah bizi, kendi boyası olan imân boyası ile boyadı. Ey Hıristiyanlar! Biz sizin boyanızla boyanmayacağız” demelerini emretmiştir.[84]

❁

إِنَّ الْوِلَايَةَ لاَ تَدُومُ لِوَاحِدٍ إِنْ كُنْتَ تُنْكِرُهُ فَأَيْنَ الْأَوَّلُ
فَاغْرِسْ مِنَ الْفِعْلِ الْجَمِيلِ غَرَائِسًا فَإِذَا عُزِلْتَ فَإِنَّهَا لاَتُعْزَلُ

Bir kimsenin valiliği daimî değildir
Eğer bunu inkâr ediyorsan, öncekiler nerede?
Sen, güzel eylemlerden oluşan fidanlar dik!
Sen azledilsen de, o fidanlar azledilmez!

Şair, hurma fidanları diktiren bir valiye hitap etmekte ve ona “iyilik fidanları dikmesini” öğütlemektedir. Yani, onun iyi ve güzel işler yapmasını istemektedir. Fakat müşâkele yoluyla bunu اَلْغَرْسُ [fidan] sözcüğüyle ifade etmektedir.[85]

C. Açıklama

• Bedî‘iyyât erbabının, beyitlerini müşâkelenin birinci türü üzere binâ ettikleri, bunun en meşhur ve en yaygın kullanım olduğu ifade edilmektedir.[86]

83 Bakara, 2/136-138.

84 Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 238-239; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 219-220; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 128-129; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 286; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 193-194.

85 İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 286.

86 İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 286.

• Müşâkele sanatında genellikle önceki kelimeye müşâkele (benzetme) yapılır. Ancak bazen sonraki kelimeye müşâkele yapıldığı da görülür.[87]

• Bedî‘ bilgilerinin ve araştırıcılarını çoğu *müşâkele* sanatını “muhassinât-ı maneviyye”den sayarken[88], bazıları da “muhassinât-ı lafziyye” içinde zikretmişlerdir.[89]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾ (Âl-i İmrân, 3/54)

(2) ﴿نَسُوا اللّهَ فَنَسِيَهُمْ﴾ (Tevbe, 9/67)

(3) ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ﴾ (Nisâ, 4/142)

(4) ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ﴾ (Mâide, 5/64)

(5) ﴿فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ﴾ (Bakara, 2/194)

2. Şiirler:

(1) أَلا لاَ يَجْهَلَنْ أَحَدٌ عَلَيْنا فَنَجهَلَ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَا

(2) مَنْ مُبْلِغٌ أَفْنَاءَ يَعْرُبَ كُلَّهَا إِنِّي اِبْتَنَيْتُ الْجَارَ قَبْلَ الْمَنْزِلِ

(3) لاَ تَسْقِنِي مَاءَ الْمَلاَمِ فَإِنَّنِي صَبٌّ قَدْ اسْتَعْذَبْتُ مَاءَ بُكَائِي

(4) يُجْزَى إِسَاءَةُ بَاغِيهِمْ بِسَيِّئَةٍ وَلَمْ يَكُنْ عَادِيًا مِنْهُمْ عَلَى إِرَمَ

(5) حَدَقُ الْآجَالِ آجَالُ وَالْهَوَى لِلْمَرْءِ قِتَالُ

❁❁❁

87 Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 255.

88 Taftazânî, *Muhtasar*, II, 218; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 254; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 309.

89 ‘Alan, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 131-132.

6.

MÜZÂVECE [اَلْمُزَاوَجَةُ]

A. Tanımı

Müzâvece, sözlükte “eşleşme, bir birine eş olma, çift olma” anlamına gelir.

Terimi olarak *müzâvece*, “şart ve cevapta iki anlamın bir birleşmesi ve aralarında eşdeşlik bulunmasıdır.”[90] Buna, *izdivâc*[91] ve *tezâvüc*[92] de denir.

B. Örnekler

﴿فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ﴾

“Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın!”[93]

Bu âyette, اعْتَدَى [saldırırsa] şartına cevap olarak فَاعْتَدُوا [saldırınız] ifadesi kullanılmış, böylece hem şartta hem de cevapta aynı ifade de kullanılarak *müzâvece* yapılmıştır.[94]

❁

﴿وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ ۞ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِم مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ ۞ كَذَلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ۞ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ﴾

“Biz onu (Kur’ân’ı) yabancılardan birine indirseydik de, onu onlara okusaydı, ona iman etmezlerdi. Aynı şekilde Biz onu (yalanlamayı) da, suçluların kalplerine sokarız. Acı azabı görünceye kadar da ona iman etmezler.”[95]

90 Râzî, *Nihâyetü’l-Îcâz*, s. 171; Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 425; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 265; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 307; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 240; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 221; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 435; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 101; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 256; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 309; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 245; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 117.

91 İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 435.

92 İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 101.

93 Bakara, 2/194.

94 Özdemir, “Kur’ân’da Bedîî Sanatlar”, s. 198.

95 Şu‘arâ, 26/198-201.

Bu âyette, “Kur’ân’ın yabancıya indirilmesi” ile “suçluya indirilmesi” arasında *müzâvece* yapılmıştır. Zira her ikisi de acı azabı görünceye kadar iman etmeyecektir.[96]

❁

إِذَا مَا نَهَى النَّاهِي فَلَجَّ بِي الْهَوَى أَصَاخَتْ إِلَى الْوَاشِي فَلَجَّ بِهَا الْهَجْرُ

Yasaklayıcı zaman bana (onu sevmeyi) yasakladığında
aşk beni iyice (onu sevmeye) sıkıştırdıkça sıkıştırdı,
O (sevgilim), ise koğucuya kulak verdi, ayrılma duygusu
da onu sıkıştırdıkça sıkıştırdı.

Burada “yasaklama” ve “kulak verme”nin her ikisi de “sıkıştırma” üzere düzenlenerek şart ve cevapta birleştirilmiştir.[97]

❁

إِذَا مَا بَدَتْ فَازْدَادَ مِنْهَا جَمَالُهَا نَظَرْتُ لَهَا فَازْدَادَ مِنِّي غَرَامُهَا

O, ortaya çıkınca bu ortaya çıkışı onun güzelliğini arttırdı,
Ona baktım, bu bakışta benim de ona tutkumu arttırdı

Burada şair, şart olan “ortaya çıkma/gözükme” ile cevap olan “bakma”yı, “güzelliğin artması” ve “tutkunun artması”nın gereği olmak üzerine düzenleyerek birleştirmiştir.[98]

B. Açıklama

Şart müzdevic (eşli, çiftli) olup da cevap böyle değilse, buna müzâvece denilmez.[99] Şu örnekte olduğu gibi:

﴿بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُوْلَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

“Evet, kim bir günah kazanır ve suçu da kendisini kuşatmış olursa, işte onlar ateş (cehennem) halkıdırlar, orada ebedi kalacaklardır.”[100]

[96] ‘Alan, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 409.
[97] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 101.
[98] Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 245.
[99] Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 256.
[100] Bakara, 2/81.

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ﴾ (Mü’min, 40/78)

(2) ﴿وَلَوْ عَلِمَ اللّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوا وَهُمْ مُعْرِضُونَ﴾ (Enfâl, 8/23)

(3) ﴿وَمَا كَانَ صَلاَتُهُمْ عِندَ الْبَيْتِ إِلاَّ مُكَاءً وَتَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ﴾ (Enfâl, 8/35)

(4) ﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلْ أَفَرَأَيْتُم مَا تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ﴾ (Zümer, 39/38)

(5) ﴿وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ﴾ (Rûm, 30/36)

2. Şiirler:

(1) إِذَا احْتَرَبَتْ يَوْماً فَفَاضَتْ دِمَاؤُهَا تَذَكَّرَتِ الْقُرْبَى فَفَاضَتْ دُمُوعُهَا

(2) إِذَا تَبَسَّمَ فِي حَرْبٍ وَصَاحَ بِهِم يُبْكِي الْأُسُودَ وَيَرْمِي اللُّسُنَ بِالْبَكَمِ

(3) وَمَنْ إِذَا خِفْتُ فِي حَشْرِي فَكَانَ لَهُ مَدْحِي نَجَوْتُ فَكَانَ الْمَدْحُ مُعْتَصَمِي

❁❁❁

7.

AKS ve TEBDÎL [اَلْعَكْسُ وَالتَّبْدِيلُ]

A. Tanımı

Aks, sözlükte "sözü tersine çevirmek, bir şeyin sonunu başına çevirmek, altüst etmek"[101] anlamlarına gelir. *Tebdîl* (değiştirme), onun eş anlamlısı olarak kullanılır. Bu sanata *tard u akis* de denir.

Terim olarak *aks* (veya *akis*), "sözün bir kısmını bir kısmından önce getirilip, sonra öne getirilen kısmı sona, sonra getirilen kısmı da öne getirmektir."[102]

Bazı âlimler, bu sanatı sadece *aks*[103] sözcüğüyle ifade ederken, bazıları *aks ve tebdîl*[104] şeklinde ifade etmişlerdir. Bazı bilginler ise, *aks* sanatına *tebdîl* denildiğini söylemektedirler.[105]

B. Çeşitleri

Aks'in çeşitli şekilleri vardır.[106] Bunlar:

1. Bir cümlenin iki tarafı arasında olur.

كَلاَمُ الْمُلُوكِ مُلُوكِ الْكَلاَمِ

"Kralların kelâmı, kelâmın krallarıdır."

[101] İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 354; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 337.

[102] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 371; İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 111; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 265; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 145; Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, II, 240; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 222-24; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 354; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 257; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 337; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 321.

[103] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 371; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 145; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 222.

[104] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 318; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 111; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 265; Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, II, 240.

[105] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 371; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 354.

[106] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 265; Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, II, 240-41; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 257-58; Sa'îdî, *Buğyetu'l-Îzâh*, IV, 27-28; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 321-22. Aks sanatının çeşitleriyle ilgili farklı tasnifler de mevcuttur. Geniş bilgi için bkz. Dereli, M. Vehbi, "Bedî' İlminde Aks Sanatı ve Kur'ân'dan Örnekler", *Marife*, Yaz 2014, s. 18-20.

إِذَا مَطَرَتْ مِنْهُمْ وَمِنْكَ سَحَائِبُ فَوَابِلُهُمْ طَلٌّ وَطَلُّكَ وَابِلُ

Onların ve senin tarafından bulutlar yağmur yağdırdığı zaman
Onların sağanakları çiselemedir; senin çiselemen ise sağanaktır[107]

2. İki cümledeki iki fiilin müte'allakları arasında olur.

﴿يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ﴾

O (Allah), ölüden diri çıkarır, diriden ölü çıkarır.[108]

3. Cümlenin iki tarafında bulunan iki lafız arasında olur.

﴿لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ﴾

Ne onlar (kadınlar) bunlara (erkeklere) helâldir; ne de bunlar onlara helâldir.[109]

4. Farklı iki cümlenin sonlarında olur.

طَوَيْتَ بِإِحْرَازِ الْفُنُونِ وَنَيْلِهَا رِدَاءَ شَبَابِي وَالْجُنُونُ فُنُونُ
فَحِينَ تَعَاطَيْتُ الْفُنُونَ وَحَظَّهَا تَبَيَّنَ لِي أَنَّ الْفُنُونَ جُنُونُ

İlimleri elde etmek ve öğrenmek amacıyla dürdüm,
Gençlik gömleğimi. Oysa delilik çeşit çeşittir.
İlimleri öğrenip onları elde ettiğim zaman
Benim için ortaya çıktı ki, ilimler deliliktir[110]

5. Beytin mısraını ters çevirerek cümleyi yeniden ifade etmek şeklinde olur.

إِنَّ لِلْوَجْدِ فِي فُؤَادِي تَرَاكُمُ لَيْتَ عَيْنِي قَبْلَ الْمَمَاتِ تَرَاكُمُ
فِي هَوَاكُمْ يَا سَادَتِي مِتُّ وَجْدًا مِتُّ وَجْداً يَا سَادَاتِي فِي هَوَاكُمُ

Gönlümde aşk duyguları üst üste yığıldı
Keşke gözüm ölmeden sizi görebilseydi
Sizin aşkınızın coşkusuyla öldüm efendim
Öldüm efendim, sizin aşkınızın coşkusuyla[111]

[107] Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 321.

[108] Rûm, 30/19.

[109] Mümtahine, 60/10.

[110] Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 322.

[111] Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 322.

B. Açıklama

İbn Ebi’l-İsba‘ (ö. 654/1256), *Tahrîru’t-Tahbîr* isimli eserinde *aks ve tebdîl*’i yukarıda yapılandan farklı bir şekilde tanımlamaktadır. Ona göre *aks ve tebdîl*, “Şairin kendi şiirindeki veya başka bir şairin şiirindeki anlamı tersine çevirmesi”dir.[112] Böyle bir tanım, daha önceki bilginler tarafından yapılmamıştır. Ondan önce ve sonra bu sanattan bahsedenler, bu başlık altında “lafızda aks ve tebdîl”den bahsetmişlerdir. İbn Ebi’l-İsba‘ ise burada “manada aks ve tebdil”den bahsetmektedir. Ancak o, *Bedî‘u’l-Kur’ân* isimli eserinde yukarıdaki tanımın aynısını yapmaktadır.[113] Buradan anlaşıldığına göre İbn Ebi’l-İsba‘ iki çeşit *aks* kabul etmektedir: 1) Manada aks, 2) Lafızda aks. Zira İbn Ma‘sûm el-Medenî (ö. 1120/1708) lafzî ve manevî olmak üzere iki çeşit aks bulunduğunu, lafzî aks’e *tebdîl* denildiğini söylemektedir.[114]

❁

Kalb sanatı, *aks* sanatına çok benzemektedir. Ancak *kalb* sanatı, “muhassinât-ı lafziyye”den olduğu için ondan ikinci bölümde bahsedeceğiz.

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾ (En‘âm, 6/52)

(2) ﴿يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ﴾ (Hacc, 22/61)

(3) ﴿لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ۞ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ﴾ (Kâfirûn, 109/2-3)

(4) ﴿هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ﴾ (Bakara, 2/187)

(5) ﴿وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ﴾ (Mâide, 5/5)

2. Şiirler:

(1) فَكَأَنَّهَا خَمْرٌ وَلاَ قَدَحٌ وَكَأَنَّهُ قَدَحٌ وَلاَ خَمْرُ

(2) جَهِلْتَ وَلَمْ تَعْلَمْ بِأَنَّكَ جَاهِلٌ فَمَنْ لِي بِأَنْ تَدْرِي بِأَنَّكَ لاَ تَدْرِي

(3) تِلْكَ الثَّنَايَا مِنْ عِقْدِهَا نُظِمَتْ أَمْ نُظِمَ الْعِقْدُ مِنْ ثَنَايَاهَا

(4) فَإِنْ أَكُ فِي شِرَارِكُمْ قَلِيلاً فَإِنِّي فِي خِيَارِكُمْ كَثِيرُ

(5) عَادَاتُ السَّادَاتِ سَادَاتُ الْعَادَاتِ

❁❁❁

[112] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 318.
[113] İbn Ebi’l-İsba‘, *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 111.
[114] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, III, 337.

8.

TEVRİYE [اَلتَّوْرِيَةُ]

A. Tanımı

Tevriye kelimesi sözlükte, وَرَّى fiilinin mastarıdır. “Meramını gizleyip, başkasını göstermek” anlamındadır. Bir şeyi murad edip başka bir şey öne çıkarıldığı zaman söylenen, وَرَّيتُ الْخَبَرَ تَوْرِيَةً “Haberi gizlerek yerine başkasını açıkladım” ifadesinden alınmıştır.[115]

Terim olarak *tevriye*, “Hakikat yahut mecaz iki anlama sahip bir sözcüğün, aklî veya lafzî bir karîne (ipucu) ile yakın anlamının gizlenip, uzak anlamının kastedilmesi”dir. Başka bir tanım da şöyledir: “Birisi yakın, diğeri uzak anlamı olmak üzere iki anlama sahip bir sözcüğün yakın anlamının ızhâr edilerek uzak anlamının kastedilmesi”dir. Yani, konuşan kimsenin, birisi kastedilmeyen açık ve yakın anlamı, diğeri karîne ile kastedilen gizli ve uzak anlamı olmak üzere iki anlamı bulunan bir sözcüğü bir cümlede kullanmasıdır. Fakat konuşan açık anlamı ızhâr ettiği için o sözü işiten kimse ilk ânda murad edilen anlamın ızhâr edilen anlam olduğu zannına kapılır.[116]

Bu açıklamalardan tevriye’de üç unsur bulunduğu anlaşılmaktadır:

1) İki anlama sahip bir lafız.

2) Lafızdan ilk anlaşılan yakın anlam. Buna, *el-muverrâ bih* denir.

3) Lafızdan kasdedilen uzak anlam. Buna, *el-muverrâ ‘anh* denir.[117]

B. Çeşitleri ve Örnekleri

Tevriye dört kısma ayrılmaktadır[118]:

[115] İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 39; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 181; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 5; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 300.
[116] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 268; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 243; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 266; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 136; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 243; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 225; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 39; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 181; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 5; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 300-301; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 336.
[117] Cebr, *Dirâsât fî İlmi’l-Bedî‘*, s. 64.
[118] Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 300-301; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 6-14; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 337.

1. *Tevriye-i Mücerrede* [التَّوْرِيةُ الْمُجَرَّدَةُ]: Her iki anlamla ilgili herhangi bir karîne zikredilmeyen tevriyedir.

﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ﴾

“O’dur ki, geceleyin sizi öldürür ve gündüzün ne günah işlediğinizi bilir.”[119]

Âyetteki جَرَحْتُم [yaraladığınız] sözcüğünde tevriye vardır. Çünkü yakın anlamı “yaralamak” olan bu sözcüğün uzak anlamı olan “günah işleme” kastedilmiştir.

Yine يَتَوَفَّاكُم [sizi öldürür] sözcüğünde de tevriye vardır. Zira *teveffî* (vefât ettirme), örfte “ölüm” demektir. Ancak burada kastedilen anlam, mecâz yoluyla “uyku”dur. Çünkü duyuların ve düşünmenin kaybolması anlamında “ölüm” ile “uyku” arasında bir ilişki vardır.[120]

❁

﴿اَلرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾

“O Rahman arş’a istivâ etmiştir.”[121]

Burada اسْتَوَى [istivâ etti] sözcüğünün akla gelen ilk anlamı “oturmak”tır. Ancak bu, İslâm inancına zıttır. Çünkü oturma, Allah’ın cisim olmasını ve bir mekân edinmesini gerektirir. Bundan dolayı burada sözcüğün uzak anlamı “kuşatmak, istilâ etmek” kastedilmiştir. Âyette اسْتَوَى sözcüğünden önce veya sonra, yakın ya da uzak anlamına delâlet eden bir karîne (ipucu) zikredilmediği için burada *tevriye-i mücerrede* vardır.[122]

Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber ile Mekke’den Medine’ye hicret ederken yanındakinin kim olduğu kendisine sorulunca şöyle demiştir: هَادٍ يَهْدِينِي السَّبِيلَ “O, bana yol rehberliği yapan bir kılavuzdur.” Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber’in “hak yolun kılavuzu” olduğunu kastetmiş, ancak “yol kılavuzu” sözüyle tevriye yapmıştır.[123]

2. *Tevriye-i Müreşşaha* [التَّوْرِيةُ الْمُرَشَّحَةُ]: Yakın anlamın karînesinin zikredildiği tevriyedir.

[119] En‘âm, 6/60.
[120] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 340.
[121] Tâhâ, 20/5.
[122] Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 243; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 225; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 40; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 259; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 183; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 6; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 338-339.
[123] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 6.

﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ﴾

“Semâya gelince, Biz onu kuvvetle binâ ettik.”[124]

Âyette geçen أَيْد [tekili: يَد] sözcüğünün iki anlamı vardır: Birisi, ilk akla gelen uzuv olan “el”; ikicisi ise biraz düşündükten sonra anlaşılan “kudret” anlamıdır. Burada bu ikinci anlam kastedilmiştir. Dolayısıyla يَد [yed] sözcüğünün iki anlamından yakın olan değil uzak olan kastedilmiştir. Böylece yakın anlama uygun olacak şekilde uzak anlam tevriye yapılmıştır. Burada yakın anlamın –yani, “el” anlamının– gereklerinden olan “binâ etme” ifadesi *terşîh* (sızdırma) yoluyla zikredilmiştir. Ancak يَد [el] sözcüğünün “kudret” anlamına da ihtimali vardır ki, burada kastedilen anlam da budur.[125]

❁

﴿فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً﴾

“Senden sonra gelenlere ibret olasın diye, bugün senin bedenini kurtaracağız.”[126]

Âyetteki بَدَن [beden] sözcüğünün iki anlamı vardır: a) İnsan vücudu; b) Zırh. Sözcüğün yakın anlamı “insan vücudu”, uzak anlamı ise “zırh”tır. Burada kastedilen “zırh” anlamıdır. Çünkü Firavun’un sudan ağır zırhıyla birlikte çıkarılması, çıplak olarak çıkarılmasından daha hayret vericidir. Buradaki نُنَجِّيكَ [kurtaracağız] kelimesi sebebiyle *tevriye-i müreşşaha* vardır.[127]

❁

أَيُّهَا الْمُنْكِحُ الثُّرَيَّا سُهَيْلًا — عَمْرَكَ اللهِ كَيْفَ يَلْتَقِيَانِ
هِيَ شَامِيَّةٌ إِذَا مَا اسْتَقَلَّتْ — وَسُهَيْلٌ إِذَا اسْتُقِلَّ يَمَانِ

Ey Süreyyâ’yı Sühey ile evlendiren kişi!
Allah ömrünü uzun etsin, onlar nasıl kavuşacaklar?
O, tek başına kaldığı zaman kuzeylidir
Süheyl de tek başına kaldığı zaman güneylidir

Şair, sevgilisi Süreyyâ’yı ve onunla evlendirilen Süheyl’i, meşhur iki yıldızı îhâm ettirecek (çağrıştırıracak) şekilde zikretmiştir. Çünkü Süreyyâ kuzey yıldızı, Süheyl ise güney yıldızıdır. Hâlbuki şair, babasının Yemenli Süheyl denilen bir adamla evlendirdiği

[124] Zâriyât, 51/47.
[125] Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 243-244; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 225; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 183; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 9; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 337-338.
[126] Yûnus, 10/92.
[127] İbn Ebi’l-İsba‘, *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 102-103; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 338.

sevgilisi Süreyyâ'yı kastetmektedir. Böylece şair, iki şahsı iki yıldızla gizlemiş (*yani, tevriye yapmış*) tır. Burada karine, الْمُنْكِحُ [evlendiren kişi] lafzıdır.[128]

Tevriye-i müreşşaha, karînesinin kendisinden önce veya sonra zikredilmesine göre ikiye ayrılır.[129]

3. *Tevriye-i Mübeyyene* [التَّوْرِيةُ الْمُبَيَّنَةُ]: Uzak anlamın gereğinin zikredildiği tevriyedir.

أَمَا وَاللهِ لَوْلاَ خَوْفُ سُخْطِكِ لَهَانَ عَلَيَّ مَا أَلْقى بِرَهْطِكِ
مَلَكْتَ الْخَافِقَيْنَ فَتِهْتَ عَجَبًا وَلَيْسَ هُمَا سِوَى قَلْبِي وَقُرْطِكِ

Vallahi, senin öfkenden korkmamış olsaydım
Senin kavminle karşılaşmam bana kolay olurdu
İki çarpana mâlik oldun ve şaşırdın!
O ikisi, kalbim ile küpenden başkası değil!

Şair, الْخَافِقَيْنَ [iki çarpan] sözcüğüyle kendi "kalb"ini ve sevgilisinin "küpe"sini kastetmiştir. Hâlbuki bu, kendisinden tevriye yapılan (gizlenen) uzak anlamdır. Bu yüzden son mısrada bunu açıklayan bir ifade getirmiştir. Zira الْخَافِقَيْنَ sözcüğünün "doğu" ve "batı" anlamında olması mümkündür. İşte bu kendisiyle tevriye yapılan (yani ızhâr edilen) yakın anlamdır.[130]

Tevriye-i mübeyyene, karînenin kendisinden önce veya sonra zikredilmesine göre ikiye ayrılır.[131]

4. *Tevriye-i Müheyye'e* [التَّوْرِيةُ الْمُهَيَّأَةُ]: Tevriyenin, ancak kendisinden önce veya sonra gelen bir lafız sayesinde gerçekleştiği tevriyedir.

a. Önce geçen lafza örnek:

وَأَظْهَرْتَ فِينَا مِنْ سِمَاتِكَ سُنَّةً فَأَظْهَرْتَ ذَاكَ الْفَرْضَ مِنْ ذَلِكَ النَّدْبِ

Sen bize özelliklerinden bir sünnet gösterdin
Şu farzı, o mendûbtan ortaya koydun

Buradaki الْفَرْض [*el-farz*] ve النَّدْبِ [en-nedb]'in yakın anlamı dinî iki hükümdür. *el-Farz*'ın uzak anlamı "bağış", *en-nedb*'in uzak anlamı ise "ihtiyaçları gidermede hızlı

[128] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 268; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 263; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 187; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 14.
[129] Cebr, *Dirâsât fî İlmi'l-Bedî'*, s. 69.
[130] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 11.
[131] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 10-11.

davranan kişi"dir. Eğer burada "es-sünnet" sözcüğü zikredilmeseydi, tevriye kolaylaştırılmış olmaz ve bu iki sözcükten dinî hükümler anlaşılmazdı.[132]

b. Sonra geçen lafza örnek:

Hz. Ali, Eş'as b. Kays hakkında şöyle demiştir: وَهَذَا كَانَ أَبُوهُ يَنْسِجُ الشِّمَالَ بِالْيَمِينِ "Bunun babası, sağ eliyle örtü dokuyordu."

Buradaki الشِّمَال sözcüğünün yakın anlamı, الْيَمِين [sağ] sözcüğünün zıddı olan "sol"dur. Uzak anlamı ise اَلشَّمْلَةُ [örtü] sözcüğünün çoğulu olan الشِّمَال sözcüğüdür. Eğer burada ondan sonra الْيَمِين [sağ] sözcüğü zikredilmeseydi, bundan kendisiyle tevriye yapılan "sağ el" anlaşılmazdı.[133]

C. Açıklama

Tevriye, edebî sanatların en değerlisi ve mertebe bakımından en yükseği kabul edilmiştir. Öyle ki, bu sanat kalpleri büyülemekte, sevgi ve muhabbet kapısını açmaktadır. Bu sanata önem vermeyen şairler ve yazarlar geri kalmış sayılmıştır.[134]

Tevriye sanatına *îhâm*[135] ve *tahyîr*[136] de denilmektedir. Bazıları *tevcîh* sanatını da tevriye'ye dâhil etmiştir.[137] Ancak ileride bahsedeceğimiz üzere *tevriye* ile *tevcîh* arasında fark vardır.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾ (Bakara, 2/143)

(2) ﴿وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ﴾ (Zümer, 39/67)

(3) ﴿وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنثُورًا﴾ (İnsan, 76/19)

(4) ﴿قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ﴾ (Yûsuf, 12/95)

(5) ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا﴾ (Sebe', 34/28)

[132] Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 263; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 300.
[133] Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, II, 243; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 181; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 300-301; Lâşîn, *el-Bedî' fî Dav'i Esâlîbi'l-Kur'ân*, s. 111; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 336-340.
[134] İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 40; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 5.
[135] Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz*, s. 175; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 427; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 266; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 135; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 243; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 225; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 258-259.
[136] İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 39.
[137] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 268; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 136; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 39.

2. Şiirler:

(1) فَلَمَّا نَأَتْ عَنَّا الْعَشِيرَةُ كُلُّهَا — أَنَخْنَا فَحَالَفْنَا السُّيُوفَ عَلَى الدَّهْرِ
فَمَا أَسْلَمَتْنَا عِنْدَ يَوْمٍ كَرِيهَةٍ — وَلَا نَحْنُ أَغْضَيْنَا الْجُفُونَ عَلَى وَتَرِ

(2) أَصُونُ أَدِيمَ وَجْهِي عَنْ أُنَاسٍ — لِقَاءَ الْمَوْتِ عِنْدَهُمُ الأَدِيبُ
وَرَبُّ الشِّعْرِ عِنْدَهُمُ بَغِيضٌ — وَلَوْ وَافَى بِهِ لَهُمُ حَبِيبُ

(3) قَالُوا أَمَا فِي جَلْقَ نُزْهَةٍ — تُنْسِيكَ مَنْ أَنْتَ بِهِ مُغْرًى
يَا عَاذِلِي دُونَكَ مِنْ لَحْظِهِ — سَهْمًا وَمِنْ عَارِضِهِ سَطْرًا

(4) مُذ هَمَّتْ مِنْ وَجْدِي فِي خَالِهَا — وَلَمْ أَصِلْ مِنْهُ إِلَى اللَّثَمِ
قَالَتْ: قِفُوا وَاسْتَمِعُوا مَا جَرَى — خَالِي قَدْ هَامَ بِهِ عَمِّي

9.

İSTİHDÂM [اَلْإِسْتِخْدَام]

A. Tanımı

İstihdâm, sözlükte الْخِدْمَةُ [hizmet] sözcüğünden istif‘âl kalıbındamastardır.[138] Çünkü sözcük iki anlama hizmet etmesi için kullanılmaktadır.[139]

Terim olarak *istihdâm*, “iki anlama sahip bir sözcüğün kendisiyle bir anlamını, ona ait (ona dönen) bir zamirle veya diğer anlama dair işaretle de ikinci anlamını” veya “ona ait iki zamirden ikincisiyle ilk zamirle murad edilenden başkasının” kastedilmesidir.[140]

B. Çeşitleri ve Örnekler

Bu tanımdan istihdâm’ın çeşitli şekillerinin olduğu anlaşılmaktadır:

1. Lafızla bir anlamın ve ona ait olan başka bir anlamın kastedilmesidir. İstihdâm’ın birinci şekline şu örnekleri verebiliriz:

﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾

“Sizden o aya(ramazan hilaline) şahit olan kimse o ayı oruçlu geçirsin.”[141]

Âyetteki الشَّهْرَ [ay] sözcüğüyle “hilâl” kastedilmiştir. فَلْيَصُمْهُ sözcüğündeki هـ [he] zamiriyle ise, “Ramazan ayı” kastedilmiştir.[142]

138 İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 119; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 307; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 266.

139 Cebr, *Dirâsât fi İlmi’l-Bedî‘*, s. 76.

140 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 275; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 268; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 296; Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 245; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 226; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 119; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 266-267; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 209; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 307; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 301; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 115; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 340-341.

141 Bakara, 2/185.

142 Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 182-183; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 342; Lâşîn, *el-Bedî‘ fi Dav’i Esâlîbi’l-Kur’ân*, s. 115.

إِذَا نَزَلَ السَّمَاءُ بِأَرْضِ قَوْمٍ رَعَيْنَاهُ وَإِنْ كَانُوا غِضَابَا

Yağmur bir kavmin toprağına yağdığı zaman
Onlar kızsa da, biz onun otlarını otlatırız

Şiirde السَّمَاءُ [gök] sözcüğüyle “yağmur” kastedilmiştir. Bunun karinesi نَزَلَ [indi, yağdı] sözcüğüdür. رَعَيْنَاهُ sözcüğündeki السَّمَاءُ sözcüğüne ait olan هـ [he] zamiriyle başka bir anlam olan “bitki, ot” kastedilmiştir.[143]

2. Lafza ait iki zamir zikredilip her biriyle farklı anlamlar kastedilir.

فَسَقَى الْغَضَا والسَّاكِنِيهِ وَإِنْ هُمُ شُبُّوهُ بَيْنَ جَوَانِحٍ وَقُلُوبِ

Allah dış budak/seksek ağacını ve onun sakinlerini
sulasın; her ne kadar onlar,
Onun ateşiyle kürek kemiklerim ile kaburgalarımın
arasını (kalbimi) yaktılarsa da

Şiirde geçen الْغَضَا [*dış budak/seksek*], çölde yetişen bir ağaçtır. السَّاكِنِيهِ sözcüğündeki هـ [he] zamiri, الغضا sözcüğüne ait olup onunla yetiştiği yer/mekân kastedilmiştir. Yine شُبُّوهُ sözcüğündeki هـ [he] zamiri de الْغَضَا sözcüğüne ait olup onunla da kendisinden elde edilen “ateş” kastedilmiştir.[144]

❁

تَاللَّهِ مَا ذُكِرَ الْعَقِيقُ وَأَهْلُهُ إِلاَّ وَأَجْرَاهُ الْغَرَامُ بِمَحْجَرِي

Allah’a yemin olsun ki, Akîk ve onun halkı zikredilmedikçe
Aşk onun kırmızı kanını göz çukuruma akıtır

Şiirdeki الْعَقِيقُ sözcüğüyle Medine dışındaki bir yer kastedilmiştir. أَجْرَاهُ sözcüğünde ona ait olan هـ [he] zamiriyle akîk taşına benzeyen “kırmızı kan” kastedilmiştir. أَهْلُهُ sözcüğündeki zamir mekânın kendisine aittir.[145]

3) Lafızla bir anlam kastedilip ona ait olan bir ism-i işaret ile başka bir anlam kastedilir.

[143] İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 120; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 297; Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 245; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 227; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 267; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 307; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 182.

[144] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 275-276; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 120; Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 245-246; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 227; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 268; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 209; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 307-308; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 183.

[145] Habenneke, *el-Belâğatu’l-Arabiyye*, s. 402; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 183; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 116.

رَأَى الْعَقِيقَ فَأَجْرَى ذَاكَ نَاظِرُهُ مُتَيَّمٌ لَجَّ فِي الْأَشْوَاقِ خَاطِرُهُ

Akîki gören kimse ona bakınca kırmızı kanı akıttı
Bir âşığın kalbi onun arzusuyla yanıp tutuştu

Şiirdeki الْعَقِيق sözcüğüyle Medine dışındaki bir yer kastedilmiştir. Sonra ona ait olan ism-i işaret ذَاكَ sözcüğüyle, istiâre yoluyla akîke benzetilen “kırmızı kan” kastedilmiştir.[146]

4) Bir lafız zikredilip kendisinden sonra iki temyiz gelir ve her ikisiyle farklı anlam kastedilir.

حَكَى الْغَزَالُ طَلْعَةً وَلَفْتَةً مَنْ ذَا رَآهُ مُقْبِلاً وَلاَ افْتُتِنْ

Güneş, hoş bir doğuş ve bir güzellik içinde görünür
Ona karşıdan gelirken bakıpta büyülenmeyen kim var ki?

Şiirdeki الْغَزَالُ sözcüğü, “güneş” ve “ceylan” anlamlarına gelir. طَلْعَةً [doğuş] sözcüğü temyiz olup الْغَزَالُ sözcüğünün “güneş” anlamına geldiğini ifade eder. Buna göre güneş hoş bir doğuş ve bir güzellik içinde görünür. لَفْتَةً sözcüğü ise ikinci temyiz olup الْغَزَالُ sözcüğünün “ceylan” anlamına geldiğini ifade eder. Buna göre ceylan, güzel bir geliş içinde görünür.[147]

5) İstihdâm istisnâ üslubunda olur.

أَبَدًا حَدِيثِي لَيْسَ بِالْ مَنْسُوخِ إِلاَّ فِي الدَّفَاتِرْ

Hiçbir zaman benim sözüm değildir,
Silinmiş; ancak defterlerdedir

Şiirdeki اَلْمَنْسُوخ sözcüğünün kökü olan نَسْخ, hem “silme”, hem de “yazarak çoğaltma” anlamına gelir. Şair, اَلْمَنْسُوخ sözüyle nesh’in birinci anlamı olan “silme”yi kastetmiştir. Müstesnâda –yani, فِي الدَّفَاتِرْ sözünde– bulunan nesh ile ise, “yazarak çoğaltma” anlamını kastetmiştir.[148]

6) Lafız bir ifadenin ortasında bulunur; öncesiyle bir anlam, sonrasıyla başka bir anlam kastedilir.

﴿لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ ۞ يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ﴾

[146] Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 183; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 116.

[147] Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 183-184.

[148] Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 184; Sa‘îdî, *Buğyetu’l-İzâh*, IV, 33.

“Her ecel için bir kitâb vardır. Allah, dilediğini siler ve bırakır.”[149]

Âyetteki كِتَابٌ sözcüğü ile, hem “kesin olarak belirlenmiş ecel” hem de bildiğimiz “kitap” kastedilir. كِتَابٌ sözcüğü, Allah Teâlâ’nın لِكُلِّ أَجَلٍ ifadesi ile يَمْحُو اللّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ ifadesi arasına girmiştir. Cümlenin baş tarafı, kendisiyle “kesin olarak belirlenmiş ecel”in kastedildiğini ifade ederken, son tarafı bildiğimiz “kitab”ı ifade eder.[150]

7) İstihdâm birden fazla anlama gelen bir sözcükte olur.

وَرُبَّ غَزَالةٍ طَلَعَتْ بِقَلْبِي وَهُوَ مَرْعَاهَا
نَصَبْتُ لَهَا شِبَاكاً مِنْ لُجَيْنٍ ثُمَّ صِدْنَاهَا
وَقَالَتْ لِي وَقَدْ صِرْنَا إِلَى عَيْنٍ قَصَدْنَاهَا
بَذَلْتَ الْعَيْنَ فَاكْحَلَهاَ بِطَلْعَتِهَا وَمَجْرَاهَا

Nice güneş doğdu,
Kalbime; yörüngesinde iken
Ona bir ağ attım,
Gümüşten. Sonra onu avladık
Bana dedi ki: “Ulaştık biz
Bir gümüşe ki, onu amaçlamıştık
Sen gümüşü harcadın.” Ona baktı
Doğuşu ve batışıyla

Bu beyitlerde iki istihdâm vardır:

Birinci istihdâm, birçok anlama sahip olan غَزَالةٍ sözcüğündedir. رُبَّ غَزَالةٍ ifadesinde “kadın”a istiâre yapılarak “güneş” kastedilmiştir. Yine لَهَا, صِدْنَاهَا ve مَرْعَاهَا sözcüklerindeki غَزَالةٍ sözcüğüne ait zamirlerle “kadın”dan istiâre yapılarak “ceylan” kastedilmiştir. Ardından وَقَالَتْ sözcüğündeki ikinci bir zamirle “kadın” anlamı kastedilmiştir. Böylece lafız aynı anlamda, ona ait olan zamirler ise iki farklı anlamda kullanılmıştır.

İkinci istihdâm, iki anlama sahip olan الْعَيْنَ sözcüğündedir. بَذَلْتَ الْعَيْنَ ifadesindeki الْعَيْنَ sözcüğü “gümüş” anlamında, فَاكْحَلَهاَ ifadesinde ona ait olan zamir ise “bakan kadın” anlamında kullanılmıştır.[151]

[149] Ra‘d, 13/38-39.

[150] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 276; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 104; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 299; Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 246; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 209-210; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 184; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 342-343; Lâşîn, *el-Bedî‘ fî Dav’i Esâlîbi’l-Kur’ân*, s. 116.

[151] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 313; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 184-185; es-Sa‘îdî, *Buğyetu’l-İzâh*, IV, 33.

C. Açıklama

Bazı bilginler *tevriye* ve *istihdâm* sanatlarının bedî‘ sanatı çeşitlerinin en üstünü olduklarını söylemişlerdir.[152]

İstihdâm ile *tevriye* arasında iki yönden fark vardır:

a) Tevriyede iki anlamdan birinin yakın, diğerinin uzak olması gereklidir. İstihdâm’da ise böyle bir şart yoktur.

b) Tevriyede iki anlamdan uzak olan tercih edilir, diğeri yok sayılır. İstihdâm sanatında ise her iki anlam birlikte kastedilir.[153]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ۞ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ﴾ (Mü’minûn, 23/12-13)

(2) ﴿أَتَى أَمْرُ اللّهِ فَلاَ تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ (Nahl, 16/1)

(3) ﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ﴾ (Rûm, 30/27)

(4) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَقْرَبُوا الصَّلاَةَ وَأَنتُمْ سُكَارَى حَتَّىَ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلاَ جُنُبًا إِلاَّ عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىَ تَغْتَسِلُوا﴾ (Nisâ, 4/43)

(5) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَسْأَلُواْ عَنْ أَشْيَاء إِن تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِن تَسْأَلُواْ عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللّهُ عَنْهَا وَاللّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ۞ قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُواْ بِهَا كَافِرِينَ﴾ (Mâide, 5/101-102)

2. Şiirler:

(1) وَلِلْغَزَالَةِ شَيْءٌ مِنْ تَلَفُّتِهِ وَنُورُهَا مِنْ ضِيَا خَدَّيْهِ مُكْتَسَبُ
(2) حَوَيْتَ رِيقًا نَبَاتِيًّا حَلاَ فَغَدَا يَنْظِمُ الدُّرَّ عُقْدًا مِنْ ثَنَايَاكَ
(3) وَفَقِيهًا أَفْكَارُهُ شِدْنَ لِلنَّعْـ ـمَانِ مَا لَمْ يَشِدْهُ شِعْرُ زِيَادِ

❁❁❁

[152] İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 40; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 259; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 5.

[153] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 275; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 209; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 186; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 116.

10.

TEVCÎH [اَلتَّوْجِيهُ]

A. Tanımı

Tevcîh, وَجَّهَهُ إِلَى كَذَا (Onu şu tarafa yöneltti) ifadesinden mastardır.[154] Sözlükte, "yöneltme, yönelme, doğrultma, çevirme"[155] gibi anlamlara gelmektedir.

Terim olarak *tevcîh*, "sözü, birbirine zıt –övgü ve yergi gibi– iki yöne de muhtemel olacak şekilde sevk etmek"tir.[156]

Tevcîh sanatına *ibhâm* [kapalılık] da denir.[157] Râzî, bu sanata *el-muhtemil li'z-zıddeyn* (iki zıdda –övgüye veya yergiye– ihtimali olan) demiştir.[158]

﴿وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا﴾

"Dinle, dinlemez olası ve bizi gözet."[159]

Âyetteki غَيْرَ مُسْمَعٍ (dinlemez olası) ifadesinin hem övgüye hem de yergiye ihtimali vardır. Eğer "dinle, dinlenmez olası" şeklinde olursa, bu bir yergidir. Çünkü Muhammed'in (a.s.) çağrısı değil de, onların çağrısı kabul edilirse Muhammed (a.s.) dinlenmeyen kimse olacaktır. Bu ifadenin övgüye de ihtimali vardır. Zira bu durumda, "sözü hoş görülmeyerek dinlenmeyen kimse bizi dinle" demektir.[160]

❁

﴿إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾

[154] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 143.
[155] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 143.
[156] Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 427; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 284; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 263; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 302; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 290-291; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 171; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 315; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 187; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 332-335.
[157] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 596; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 171; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 144.
[158] Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz*, s. 176.
[159] Nisâ, 4/46.
[160] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 284; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 333-334.

"Güzel söz O'na çıkar, iyi amel onu yükseltir."[161]

Âyetteki يَرْفَعُهُ kelimesindeki zamirin الْكَلِمُ sözcüğüne ait bir fâil zamiri olması veya الْعَمَلُ kelimesine ait bir mef'ûl zamiri olması muhtemeldir. Bu durumda anlam şöyle olur: "Güzel söz –yani, tevhîd–, iyi ameli yükseltir." Çünkü amel, ancak imân ile birlikte olursa sahih/geçerli olur.[162]

❁

Beşşâr b. Bürd'ün, Amr isimli bir gözü görmeyen bir terzi hakkında söylediği şu şiiri de *tevcîh* sanatına bir örnektir:

خَاطَ لِي عَمْرٌو قَبَاءً لَيْتَ عَيْنَيْهِ سَوَاءً

Amr bana bir kaftan dikti.
Keşke iki gözü de eşit olsaydı.

Bu şiirin, Amr'ın gözlerinin sağlığına kavuşması için bir dua olma ihtimali de, ona bir beddua olma ihtimali de vardır. Zira bu şiirden, terzinin iki gözünün de körlükte eşit olmasını istediği de, iki gözünün şaşılıktan kurtulup eşit olmasını kastettiği de anlaşılabilmektedir.[163]

❁

Muhammed b. Hazm'ın, Hasan b. Sehl'in kızı Bûrân'ı Abbâsî halifesi Me'mûn ile evlendirmesi üzerine tebrik etmek istemiş, fakat Hasan bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Muhammed b. Hazm şu şiiri söylemiştir:

بَارَكَ اللَّهُ لِلْحَسَنْ وَلِبُورَانَ فِي الْخَتَنْ
يَا إِمَامَ الْهُدَى ظَفِرْ تَ وَلَكِنْ بِبِنْتِ مَنْ؟

Allah, mübarek kılsın, Hasan için
Ve Bûrân için hısınlıklarını.
Ey hidayet önderi! Sen evlendin,
Fakat, kimin kızıyla?

Hasan b. Sehl, şairin بِبِنْتِ مَنْ؟ [Kimin kızıyla?] sözüyle övgü mü, hakaret mi kastettiğini anlayamamıştır.[164]

[161] Fâtır, 35/10.
[162] Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 334.
[163] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 597; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 284; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 302; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 263.
[164] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 596-597; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 302; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 315.

B. Açıklama

Kur’ân’ın müteşâbih âyetlerinin *tevcîh* kabilinden olduğu söylenmektedir.[165]

Bazıları *tevcîh* sanatını da *tevriye*’ye dahil etmiştir.[166] Ancak *tevriye* ile *tevcîh* arasında fark vardır, şöyle ki:

1) Tevriye, tek lafızla olur. Tevcîh, birbirine uygun birçok lafız olmadan olmaz.[167]

2) Tevriye’de lügavî ve kök olarak iki anlam vardır. Tevcîh ise, iki anlamına bağlamın yardımıyla delalet eder.[168]

Tevcih sanatı, Osmanlı belâgatçılarının de üzeride durdukları önemli bir sanattır. Ne var ki, ilk belâgat kitaplarından itibaren sıkça açıklanan bu sanatın, Batı retoriği etkisindeki kitaplarda ise seyrek olarak ele alındığı ifade edilmiştir.[169]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لاَ تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ﴾ (Nisâ, 4/127)

(2) ﴿لاَ تُضَآرَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلاَ مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ﴾ (Bakara, 2/233)

(3) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا﴾ (Bakara, 2/104)

(4) ﴿هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ﴾ (Kasas, 28/12)

(5) ﴿قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلاَلِكَ الْقَدِيمِ﴾ (Yûsuf, 12/95)

2. Şiirler:

(1) تَارِيخُ زَيْنِ الدِّينِ فِيهِ عِجَائِبُ ... وَبَدَائِعُ وَغَرَائِبُ وَفُنُونُ
فَإِذَا أَتَاهُ مَنَاظِرُ فِي جَمْعِهِ ... خَبَّرَهُ عَنِّي إِنَّهُ مَجْنُونُ

[165] Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 427; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 263.

[166] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 268; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 136; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 39.

[167] Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 136; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 304.

[168] Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 113.

[169] Eliaçık, “Belagat Kitaplarında Tevcih Sanatının Tarif ve Tasnifi”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/12 Fall 2014, Ankara, s. 163-164.

(2) مَنْ أَمَّ بَابَكَ لَمْ تَبْرَحْ جَوَارِحَهُ ... تَرْوِي أَحَادِيثَ مَا أَوْلَيْتَ مِنْ مَنَنِ
فَالْعَيْنُ عَنْ قُرَّةٍ وَالْكَفُّ عَنْ صِلَةٍ ... وَالْقَلْبُ عَنْ جَابِرٍ وَالْأُذْنُ عَنْ حَسَنِ

(3) تُضَيِّفُنِي وَهْنًا، فَقُلْتُ: أَسَابِقِي ... إِلَى الزَّادِ؟ شَلَّتْ مِنْ يَدَيَّ الْأَصَابِعُ
وَلَمْ تَلْقِ لِلسَّعْدِي ضَيْفاً بِقَفْرَةٍ ... مِنَ الْأَرْضِ إِلَّا وَهُوَ عُرْيَانٌ جَائِعُ

(4) إِذَا رَأَيْتَ عَارِضًا مُسَلْسَلاً ... فِي وَجْنَةٍ يَا عَاذِلِي
فَاعْلَمْ يَقِينًا أَنَّنِي مِنْ أُمَّةٍ ... تُقَادُ لِلْجَنَّةِ بِالسَّلاَسِلِ

11.

MÜBÂLAĞA [اَلْمُبَالَغَةُ]

A. Tanımı

Mübâlağa, بَالَغَ fiilinden mastardır. Sözlükte, "haddi aşmak ve aşırıya kaçmak, abartmak..." anlamlarına gelir.

Terim olarak *mübâlağa*, "Bir niteliğin kuvvet veya zayıflık bakımından imkânsız veya gerçeklikten uzak bir dereceye ulaştığının iddia edilmesi"dir.[170]

Bazıları buna, *el-ifrât fi's-sıfat* (nitelemede ifrâta/aşırıya gitme) demişlerdir.[171]

B. Çeşitleri

Mübâlağa üç çeşittir: *Teblîğ, iğrâk* ve *gulüvv*. Bunlardan teblîğ ve iğrâk makbul sayılmış, gulüvv'ün ise makbul olan ve olmayan kısımlarının olduğu belirtilmiştir[172]:

1. *Teblîğ* [اَلتَّبْلِيغُ]: Yapılan mübalağa aklen ve âdeten (alışılmış bir şekilde) mümkün olursa, buna *teblîğ* denilir.[173]

﴿ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا﴾

"Birbiri üstüne yığılmış karanlıklar; elini çıkarsa neredeyse onu dahi göremez."[174]

Karanlıkta elin görülmemesi aklen ve âdeten mümkün bir durumdur.[175]

[170] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 365; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 275; Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, II, 260; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 242; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 8; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 194; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 312; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 197.

[171] İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Belîğ*, s. 85; Lâşîn, *el-Bedî'*, s. 63; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 194.

[172] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 275; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 150; Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, II, 260; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 243; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 194; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 312-313; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 198-201; Lâşîn, *el-Bedî'*, s. 65-67.

[173] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 150; Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, II, 260; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 243.

[174] Nûr, 24/40.

[175] Alevî, *et-Tırâz*, III, 67; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 312.

إِذَا مَا سَابَقَتْهَا الرِّيحُ فَرَّتْ وَأَلْقَتْ فِي يَدِ الرِّيحِ التُّرَابَا

Rüzgâr onunla yarıştığında kaçtı
Rüzgârın eline toprak attı.

2. *İğrâk* [اَلْإِغْرَاقُ]: Eğer iddia/mübalağa aklen mümkün olup âdeten mümkün değilse, buna *iğrâk* denilir.[176]

﴿يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ﴾

"Şimşeğinin parıltısı neredeyse gözlerin görmesini giderir."[177]

Şimşek, hayalen ve aklen gözlerin görmesini giderir. Ama âdeten böyle değildir. Bu yüzden Allah, imkânsızlığı imkâna yaklaştırmak için يَكَادُ [neredeyse] kelimesini getirmiştir.[178]

وَنُكْرِمُ جَارَنَا مَا دَامَ فِينَا وَنُتْبِعُهُ الْكَرَامَةَ حَيْثُ مَالاَ

Komşumuz bizimle olduğu sürece ona ikrâm ederiz
Onun gittiği yere de ikramımızı peşinden göndeririz

Komşunun gittiği yere peşinden ikrâm göndermek aklen mümkündür; fakat âdeten imkânsız bir durumdur.[179]

3. *Gulüvv* [اَلْغُلُوُّ]: Eğer iddia aklen ve âdeten imkânsız ise buna da *gulüvv* denilir.[180]

﴿وَلاَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾

"Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir!"[181]

Devenin iğne deliğinden geçmesi aklen ve âdeten imkânsız bir durumdur. Dolayısıyla bu ifade, onların cennete girmelerinin imkânsızlığını bildirmek için mübalağa olarak gelmiştir.[182]

[176] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 150; Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, II, 261; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 243-244; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 12-15.

[177] Nûr, 24/43.

[178] Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 312; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 373.

[179] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 365; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 8; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 313; Merâğî, *Ulûmu'l-Belâğa*, s. 338.

[180] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 150; Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, II, 261; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 244-245; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 16-20.

[181] A'râf, 7/40.

[182] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 365; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 152; *Bedî'u'l-Kur'ân*, 56; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 375.

﴿لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ﴾

“Biz bu Kur’an’ı bir dağa indirseydik, Allah korkusundan baş eğmiş ve çatlamış görürdün!”[183]

Kur’ân’ın dağ gibi cansız ve akılsız bir şeye indirilmesi, bir faydası olmayacağı için aklen ve âdeten imkânsızdır. Çünkü Kur’ân’ın hedefi insanoğlunun hayat tarzını ıslah edip düzeltmektir. Bu yüzden bu ifade, Kur’ân’ın yüceliğini bildirmek için **لو** [eğer … olsaydı] şart edatıyla mübâlağa ve gulüvv olarak gelmiştir.[184]

• Gulüvv’ün makbul olanı ve olmayanı bulunduğunu daha önce belirtmiştik. Makbul olan *gulüvv* üç kısımdır[185]:

1) Doğruluğa ve imkâna yaklaştıran – **كَادَ** [az kaldı, neredeyse], **لَوْ** [eğer … olsaydı], **لَوْلاَ** [eğer … olmasaydı]– gibi bir lafızla gelenler. Şu âyette olduğu gibi:

﴿يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ﴾

“Neredeyse ateş değmese de yağı ışık verir.”[186]

Ateş değmeden yağın ışık vermesi aklen ve âdeten imkânsızdır. Fakat burada **يَكَادُ** [neredeyse] lafzının bulunması onu doğruluğa yaklaştırmakta ve mümkün kılmaktadır.[187] Şu şiirde olduğu gibi:

فَلَوْ أَنَّ مُشْتَاقًا تَكَلَّفَ غَيْرَ مَا فِي وُسْعِهِ لَسَعَى إِلَيْكَ الْمِنْبَرُ

Eğer özleyen kişi yüklenmiş olsaydı,
Gücünün yetmediği bir şeyi/çabayı, minber sana doğru yürürdü

Minberin yürümesi aklen mümkün olmayan, örf ve âdetin kabul etmediği bir şeydir. Fakat şair, burada **لو** [eğer … olsaydı] edatını kullanarak, bunu imkâna yaklaştırmıştır.[188]

2) Bir nevi hayalî bir güzellik içerip doğruya ve imkâna yaklaştırılan sözler. Şu şiirde olduğu gibi:

عَقَدَتْ سَنَابِكُهَا عَلَيْهَا عَثِيراً لَوْ تَبْتَغِي عَنَقاً عَلَيْهِ أَمْكَنَا

Onun (atın) toynakları üzerinde öyle yoğun bir toz bağlamıştı ki
Eğer onun üzerinde koşmak istersen mümkün olurdu.

183 Haşr, 59/21.
184 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 375.
185 Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 261-262.
186 Nûr, 24/35.
187 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 375; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 200; Sa‘îdî, *Buğyetu’l-İzâh*, IV, 49.
188 Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 200; Sa‘îdî, *Buğyetu’l-İzâh*, IV, 49.

Atın toynaklarının çıkardığı tozun üzerinde koşmak aklen ve âdeten mümkün değildir. Fakat şair, dinleyene bu tozun yeryüzü ve dağlar gibi olduğunu hayal ettirmektedir. Böylece bunu **لو** [eğer … olsaydı] edatıyla doğruluk ve imkâna yaklaştırmış olmaktadır.[189]

3) Edepsizlik ve şaka yerine geçen sözler. Şu şiirde olduğu gibi:

أَسْكَرُ بالأَمْسِ إِنْ عَزَمْتُ عَلَى الشُّرْ بِ غَداً، إِنَّ ذَا مِنَ الْعَجَبِ

İçmeye niyetlendiğim zaman yarın, sarhoş oluyorum dünden.
Kuşkusuz bu tuhaf bir durum!

Yarın içmeye niyetlenen birisinin dünden sarhoş olması aklen ve âdeten imkânsız bir şeydir. Fakat bu söz meclislerdeki insanları eğlendirdiği ve güldürdüğü için güzel bulunmuştur.[190]

• Yukarıdaki örnekler *gulüvv*’ün makbul olan örnekleridir. Makbul olmayan *gulüvv*’e örnek ise şair Ebû Nüvâs’ın, Harun er-Reşid’i övdüğü şu şiiridir:

وَأَخَفْتَ أَهْلَ الشِّرْكِ حَتَّى أَنَّهُ لَتَخَافُكَ النُّطفُ الَّتِي لَمْ تُخْلَقِ

Sen şirk ehlini öyle korkuttun ki,
Yaratılmamış nutfeler bile senden korkuyor!

Ebû Nüvâs’ın bu şiirde söylediği şey aklen ve âdeten imkânsızdır.

يَتَرَشَّفْنَ مِنْ فَمِي رَشَفَاتٍ هُنَّ فِيهِ أَحْلَى مِنَ التَّوْحِيدِ

Ağzımdan yudum yudum içiyorlar
Onlar orada tevhîdden daha tatlıdırlar

Bu şiirlerde İslâm’ın öğretilerinin dışına çıkıldığı açıktır. Bu yüzden bunlar, makbul olmayan *gulüvv*’den sayılmışlardır. Zira bunlar aklen ve âdeten imkânsız şeylerdir.[191]

C. Açıklama

Bazıları, mübâlağayı değerli bulmamakta ve söz güzelliklerinden saymamaktadır. Buna gerekçe olarak da, en iyi kelâmın hak üzere ve doğru bir şekilde gelmesi

189 Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 202-203; Merâğî, *Ulûmu’l-Belâğa*, s. 338.
190 İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 17; Sa‘îdî, *Buğyetu’l-İzâh*, IV, 50; Avnî, *el-Minhâcu’l-Vâzıh li’l-Belâğa*, I, 173; Merâğî, *Ulûmu’l-Belâğa*, s. 338.
191 Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 197-198; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 312.

gerektiğini ileri sürmektedirler. Doğrusu mübâlağa kelâmı güzelleştiren hususlardan biridir.[192] Bilginler, makbul olmayan mübalağanın manevî güzelliklerden olmadığını da söylemişlerdir.[193]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ﴾ (Nûr, 24/43)

(2) ﴿يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ﴾ (Nûr, 24/35)

(3) ﴿لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ﴾ (Haşr, 59/21)

(4) ﴿يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى﴾ (Hacc, 22/2)

(5) ﴿سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ﴾ (Ra‘d, 13/10)

2. Şiirler:

(1) وَلَوْ أَنَّ مَا بِي مِنْ جَوًى وَصَبَابَةٍ عَلَى جَمَلٍ لَمْ يَدْخُلِ النَّارَ كَافِرُ

(2) فِي مَعْرَكٍ لاَ تُثِيرُ الْخَيْلُ عِثْيَرَهُ مِمَّا تَرَوَّى الْمَوَاضِي تُرْبَهُ بِدَمِ

(3) لَوْ شَاءَ إِغْرَاقَ مَنْ نَاوَاهُ مَدَّ لَهُ فِي الْبَرِّ بَحْرًا بِمَوْجٍ فِيهِ مُلْتَطِمِ

(4) وَيَكَادُ يَخْرُجُ سُرْعَةً مِنْ ظِلِّهِ لَوْ كَانَ يَرْغَبُ فِي فِرَاقٍ رَفِيقِ

(5) فَلَمَّا شَرِبْنَاهَا وَدَبَّ دَبِيبُهَا إِلَى مَوْضِعِ الْأَسْرَارِ قُلْتُ لَهَا قِفِي

[192] İbn Reşîk, *el-‘Umde*, II, 658-659; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 220-222; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 9; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 194; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, IV, 207.

[193] Taftazânî, *Muhtasar*, II, 242; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 194.

12.

TECRÎD [اَلتَّجْرِيدُ]

A. Tanımı

Tecrîd, lügatte, جَرَّدَ fiilininin masdarı olup, “bir şeyi başkasından izâle etmek, soymak, kılıç çekmek...” anlamlarına gelir.[194] Aslı, جَرَّدْتُهُ مِنْ ثِيَابِهِ [onun elbisesini çıkardım] ve جَرَّدْتُ السَّيْفَ [kılıcı kınından çıkardım] ifadesinden alınmıştır.[195]

Terim olarak *tecrîd*, “mükemmelliğinde mübalağa yapmak için nitelendirilmiş bir durumdan, aynı nitelikte olan başka bir durumun çekip çıkarılması”dır. Bununla kendisinden çıkarılma yapılan birinci durumun kemâli hususunda mübalağa amaçlanmaktadır.[196]

B. Çeşitleri ve Örnekler

Tecrîd’in çeşitli şekilleri vardır:

1) Kendisinden çıkarma yapılanın başına فِي [*fî*] harf-i cerri getirilir. Allah Teâlâ’nın şu âyetinde olduğu gibi:

﴿ذَلِكَ جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ﴾

“İşte Allah düşmanlarının cezası ateştir. Ayetlerimizi inkâr etmelerinin cezası olarak orada onlara ebedi kalma yurdu vardır.”[197]

Cehennem, ebedî kalma yurdu (dâru’l-huld) dur. Fakat başka bir yurt olan dâru’l-huld cehennem’den tecrîd edilmiş, durumunun korkunçluğunu artırmak ve şiddetine mübâlağa yapmak için cehennemde hazırlanmış bir yer kılınmıştır.[198]

[194] Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 308.

[195] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 153; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 344.

[196] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 274; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 207; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 256; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 238; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 438; Mer‘î el-Hanbelî, *Kavlu’l-Bedî‘*, s. 208; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 153; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 308; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 205; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 122.

[197] Fussilet, 41/28.

[198] Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 256; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 239-240; Mer‘î el-Hanbelî, *Kavlu’l-Bedî‘*, s. 208; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 205; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 122; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 344-345.

2) Kendisinden çıkarma/tecrîd yapılanın başına من [*min*] harf-i cerri getirilir. Şu örnekte olduğu gibi:

لِي مِنْ فُلاَنٍ صَدِيقٌ حَمِيمٌ

“Falancadan dolayı benim için çok samimi bir arkadaş vardır.”

Falanın, bu sıfatta kendisi gibi olan başka bir şahıstan tecrîd edilecek şekilde ifade edilmesi, sanki ondan başkası da varmış gibi söylenerek mübâlağa yapılmıştır.[199] Oysa anlatılan aynı kişidir.

3) Kendisinden çıkarma yapılanın başına بـ [*bâ*] harf-i cerri getirilir. Şu örnekte olduğu gibi:

لَئِنْ سَأَلْتَ فُلاَناً لَتَسْأَلَنَّ بِهِ البَحْرَ

“Falandan bir şey isteyeceksen onu denizden istemiş olursun.”

Cömertlik hususunda kendisinden tecrît yapılan kişi, cömertlik ve iyilik hususunda o kadar ileridir ki, bunu ifade için denize benzetilip yeni bir kişi şeklinde vasıflanarak mübâlağa yapılmıştır.[200]

4) Kendisinden tecrîd yapılanın başına “beraberlik” anlamındaki بـ [*bâ*] harf-i cerri getirilir. Şu örnekte olduğu gibi:

وَشَوْهَاءَ تَعْدُو بِي إِلَى صَارِخِ الْوَغَى بِمُسْتَلْئِمٍ مِثْلِ الْفَنِيقِ الْمُرَحَّلِ

Saygı gösterilmiş ve salı verilmiş kıymetli iri deve gibi, çok çirkin görünümlü nice at vardır ki zırha bürünmüş halde beni savaşta imdat isteyene koşturuyor.

Şair, savaşa tam kabiliyetli olduğu için atın kendisiyle birlikte koştuğunu söylüyor. Tecrîd yöntemiyle atını da zırhını giyinmiş ikinci bir savaşçı olarak kendisinden tecrîd ediyor.[201]

5) Tecrîd, bir harf vasıtası olmadan da olur. Bu durumda tecrîd, bağlamdan ve karînelerden (ipuçlarından) anlaşılır. Şu örnekte olduğu gibi:

فَلَئِنْ بَقِيتُ لأَرْحَلَنَّ بِغَزْوَةٍ تَحْوِي الْغَنَائِمَ أَوْ يَمُوتُ كَرِيمُ

[199] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 207; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 256; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 238-239; Mer‘î el-Hanbelî, *Kavlu'l-Bedî‘*, s. 208; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 308; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 205; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 122.

[200] Taftazânî, *Muhtasar*, II, 239; Mer‘î el-Hanbelî, *Kavlu'l-Bedî‘*, s. 208; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 308; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 205; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 122.

[201] Taftazânî, *Muhtasar*, II, 239; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 205-206; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 122-123.

Eğer yaşarsam, bir savaşa katılacağım ki,
O savaş ya ganimetler barındıracak ya da bir cömert ölecektir.

Şair, كَرِيمُ [cömert] ile kendisini kastediyor. Cömertliği konusunda mübâlağa yapmak için أَوْ يَمُوتُ كَرِيمُ>i kendisinden tecrîd etmiştir. Bunu, şairin أَوْ يَمُوتُ [ya da o ölecek] deyip أَوْ أَمُوتُ [ya da öleceğim] demesinden anlıyoruz.[202]

6) Tecrîd, kinâye yoluyla olur. el-A‘şâ'nın şu şiirinde olduğu gibi:

يَا خَيْرَ مَنْ يَرْكَبُ الْمَطِيَّ وَلاَ يَشْرَبُ كَأْساً بِكَفِّ مَنْ بَخِلاَ

Ey bineğe binenlerin en hayırlısı olup,
Cimrinin elinden bir kadeh bile içmeyen.

Şair, övülen cömert kişinin “elinden içme”yi kinâye yoluyla tecrîd etmiştir. O, cimrinin elinden içmediğini belirterek, cömerdin elinden içmeyi ispat etmiştir. Bir kimsenin genellikle kendi elinden içtiği açıktır. Bu durumda cömert de kendisi olmaktadır.[203]

7) Tecrîd, bazen insanın kendisine hitap etmesi ve kendisinden üçüncü bir şahıs gibi söz etmesi şeklinde olur. Şu örnekte olduğu gibi:

لاَ خَيْلَ عِنْدَكَ تُهْدِيهَا وَلاَ مَالَ فَلْيُسْعِدْ النُّطْقُ إِنْ لَمْ تُسْعِدْ الْحَالُ

Senin yanında hediye edeceğin ne at ne de mal var
Öyleyse durumun mutlu etmiyorsa, sözün mutlu etsin

Şair, burada kendisine hitap ediyor. Diyor ki: “Sen fakirsin, kendine güzel bir hediye verecek mala sahip değilsin. Bu mümkün olmadığına göre mümkün olanı, yani kendini övmeyi öncele.”[204] Burada sanki kendi nefsinden kendisi gibi atı ve malı olmayan başka bir şahıs çıkarıp ona hitap etmiştir.[205]

❁

el-Bûsirî'nin, *Kasîde-i Bürde*'deki şu sözleri de buna örnektir:

أَمِنْ تَذَكُّرِ جِيرَانٍ بِذِي سَلَمٍ مَزَجْتَ دَمْعًا جَرَى مِنْ مُقْلَةٍ بِدَمِ

Zî-Selem'deki dostlarını hatırladığından mı,
Gözünden akan yaşa kan karıştırmaktasın[206]

[202] Taftazânî, *Muhtasar*, II, 240; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 206; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 123.

[203] Taftazânî, *Muhtasar*, II, 240-241; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 308; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 206; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 123.

[204] Taftazânî, *Muhtasar*, II, 241-242; Mer‘î el-Hanbelî, *Kavlu'l-Bedî‘*, s. 208; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 308; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 206-207; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 123.

[205] Taftazânî, *Muhtasaru'l- me'ânî*, s. 405

[206] İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 438; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 308.

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَلْتَكُنْ مِنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ﴾ (Âl-i İmrân, 3/104)

(2) ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ (Ahzâb, 33/21)

(3) ﴿فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ﴾ (Rahmân, 55/37)

(4) ﴿هُوَ الَّذِي أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ﴾ (Nahl, 16/10)

(5) ﴿وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ﴾ (Tevbe, 9/12)

2. Şiirler:

(1) أُعَانِقُ غُصْنَ الْبَانِ مِنْ لِينِ قَدِّهَا وَأَجْنِي جَنِيَّ الْوَرْدِ مِنْ وَجَنَاتِهَا

(2) شُوسٌ تُرَى مِنْهُمْ فِي كُلِّ مُعْتَرَكٍ أَسْدَ الْعَرِينَ إِذَا حَرُّ الْوَطِيسِ حِمِّي

(3) مِنْ وَجْهِهِ أَحْمَدَ لِي بَدْرٌ وَمِنْ يَدِهِ بَحْرٌ وَمِنْ لَفْظِهِ دُرٌّ لِمُنْتَظِمِ

(4) مَاجَتْ نُمَيْرٌ فَهَاجَتْ مِنْكَ ذَا لِبَدٍ وَاللَّيْثُ أَفْتَكُ أَفْعَالًا مِنَ النَّمِرِ

(5) أَفَادَتْ بَنُو مَرْوَانَ قَيْسًا دِمَائَنَا وَفِي اللهِ إِنْ لَمْ يَعْدِلُوا حُكْمَ عَدْلِ

13.

LEFF Ü NEŞR [اَللَّفُّ وَالنَّشْرُ]

A. Tanımı

Leff, sözlükte “bir şeyi toplama, dürme, bükme”, *neşr* ise “yayma, dağıtma” demektir.[207]

Terim olarak *leff ü neşr*, “birden fazla lafzı icmâlen (kısaca) veya tafsîlî (ayrıntılı) olarak ifade edip sonra bunların her biriyle ilgili özellikleri herhangi bir belirlemede bulunmadan ve bunların her birini ayırt etmeyi dinleyicinin anlayışına bırakarak sırayla belirtmek”tir.[208]

Leff ü neşr sanatı için “tayy ve neşr” de denilmektedir.[209]

B. Çeşitleri ve Örnekler

Leff ü neşr iki çeşittir:

a) Neşr, leff’in tertibi üzere olur. Buna *müretteb leff ü neşr* denilir. Şu örneklerde olduğu gibi:

﴿وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ﴾

“Rahmetinden dolayı sizin için geceyi ve gündüzü var etti ki, onda dinlenesiniz ve O’nun lütfunu arayasınız.”[210]

Âyette önce “gece” ve “gündüz” lafızları zikredilmiş, sonra sırasıyla bunların her biriyle ilgili olan “dinlenme” ve “lütuf arama” zikredilmiştir.[211]

---

207 Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 269.

208 Râzî, *Nihâyetü’l-Îcâz*, s. 174; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 246; Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 425; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 268; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 76; Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 246; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 227-228; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 149; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 270; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 137; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 341; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 310; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 209; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 91.

209 İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 149; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 310.

210 Kasas, 28/73.

211 Râzî, *Nihâyetü’l-Îcâz*, s. 174; Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 246-247; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 228-229; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 149; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 341; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 310; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 391-392.

﴿وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا﴾

“Elini boynuna bağlanmış (gibi) yapma (cimri olma), tamamen de açıp saçıp savurma; sonra kınanır, hasret içinde kalırsın.”[212]

Burada “cimrilik” ile ilgili olan مَلُومًا [kınanma] ve israf ile ilgili olan مَحْسُورًا [hasret içinde kalma] tertibe göre gelmiştir.[213]

❁

﴿يَوْمَ يَأْتِ لاَ تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلاَّ بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ۞ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ۞ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالأَرْضُ إِلاَّ مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ۞ وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالأَرْضُ إِلاَّ مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ﴾

“O gün geldiği zaman hiç kimse O’nun izni olmadan konuşamaz. Onlardan kimi şakî (bahtsız), kimi sa‘îd (mutlu) dir. Bahtsızlar ateştedirler. Onların orada bir soluk alıp verişleri vardır ki! Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır. Meğer Rabbin, çıkmalarını dilemiş olsun. Çünkü Rabbin, istediğini yapandır. Mutlu kılınanlar ise cennettedirler. Gökler ve yer durdukça onlar orada sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbin dilerse başka. Bu, kesintisiz bir vergidir.”[214]

Allah Teâlâ, âyette şakîler ve sa‘îdler olmak üzere iki grup zikretmiş, ardından bu tertibe göre onlarla ilgili hususları beyan etmiştir.

❁

Şairin şu sözü de leff ü neşr’e örnektir:

آرَاؤُكُمْ وَوُجُوهُكُمْ وسُيُوفُكُمْ فِي الْحَادِثَاتِ إِذْ دَجَوْنَ نُجُومُ
فِيهِا مَعَالِمُ لِلْهُدَى ومَصَابِحٌ تَجْلُو الدُّجَى والأُخْرَيَاتُ رُجُومُ

Bakışlarınız, yüzleriniz ve kılıçlarınız
Olaylara, yıldızlar karardığı zaman
Onlarda rehberlik için işaretler ve lambalar
Karanlığı açan ve sonuncular (kılıçlar) kovarlar (düşmanları).

Burada “bakışlarınız (آرَاؤُكُمْ), yüzleriniz (وُجُوهُكُمْ) ve kılıçlarınız (سُيُوفُكُمْ) ” zikredilmiş, bu tertibe göre “işaretler (مَعَالِمُ), lambalar (مصابيحُ) ve kovanlar (رُجُومُ) ” ifadeleri getirilmiştir.[215]

[212] İsrâ, 17/29.
[213] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 392.
[214] Hûd, 11/105-108.
[215] Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 247; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 210.

b) Leff ü neşr, bazen leff’in tertibine göre olmaz. Buna, *müşevveş leff ü neşr* denilir. Şu örneklerde olduğu gibi:

﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ﴾

“Biz gece ve gündüzü iki ayet yaptık. Gecenin ayetini sildik, gündüzün ayetini aydınlatıcı yaptık ki, hem Rabbinizden bir lütuf arayasınız ve hem de yılların sayısını ve hesabı bilesiniz.”[216]

Allah önce “gece” ve “gündüz”ü zikretti. Sonra da bunların açıklamasında tertibe riayet etmeyerek, önce ikinci sırada olan “gündüz”ün açıklaması olarak “lütuf aramayı”, ardından “gece” ile ilgili olan “yılların sayısını ve hesabı bilme”yi getirdi.[217]

❁

﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ۞ وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

“O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Yüzleri kararanlara, “İmanınızdan sonra inkâr mı ettiniz? Öyle ise inkâr etmenize karşılık azabı tadın!” (denilir). Yüzleri ağaranlar ise Allah’ın rahmeti içindedirler, orada sürekli kalacaklardır.”[218]

Burada leff’in tertibine göre “yüzleri ağaranlar”la devam edilmesi gerekirdi. Fakat “yüzleri kararanlar” denildikten sonra, yine onlarla ilgili açıklama yapılmaya devam edilmiştir.[219]

❁

وَلَحْظُهُ وَمَحْيَاهُ وَقَامَتُهُ بَدْرُ الدُّجَا وَقَضِيبُ الْبَانِ وَالرَّاحِ

Onun bakışı, yüzü ve boyu
Karanlığın dolunayı, ban ağacının dalı ve şaraptır

Burada “bakış” sözcüğü “şarap” ile, “yüz” sözcüğü “karanlığın dolunayı” ve “boy” sözcüğü de “ban ağacının dalı”yla ilgilidir. Tertibe uyulmadığı için burada *müşevveş leff ü neşr* vardır.[220]

[216] İsrâ, 17/12.
[217] Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 310.
[218] Âl-i İmrân, 3/106-107.
[219] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 392.
[220] Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 310; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 209-212; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 91-93; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 390-394.

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ﴾ (Rûm, 30/23)

(2) ﴿وَقَالُواْ لَن يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلاَّ مَن كَانَ هُوداً أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ﴾ (Bakara, 2/111)

(3) ﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِّمَنْ أَرَادَ أَن يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا﴾ (Furkân, 25/62)

(4) ﴿أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ﴾ (Sebe’, 34/9)

(5) ﴿أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى ۞ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى ۞ وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى ۞ فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ۞ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ۞ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾ (Duhâ, 93/6-11)

2. Şiirler:

(1) أَلَسْتَ أَنْتَ الَّذِي مِن وِرْدِ نِعْمَتِهِ — وَوِرْدِ رَاحَتِهِ أَجْنِي وَأَغْتَرِفُ

(2) يَا رِدْفَهُ يَا خَصْرَهُ — مَنْ لِي بِنَجْدٍ أَوْ تِهَامَه

(3) لَهُ قَلْبٌ وَلِي دَمْعٌ عَلَيْهِ — فَهَذَا قَاسِيُونَ وَذَا يَزِيدُ

(4) مَا عَايَنَتْ عَيْنَايَ فِي عُطْلَتِي — أَقَلَّ مِنْ حَظِّي وَمِنْ بَخْتِي
قَدْ بِعْتُ عَبْدِي وَحِمَارِي معًا — وَأَصْبَحْتُ لاَ فَوْقِي وَلاَ تَحْتِي

(5) لَا تَخَفْ عَيْلَةً وَلَا تَخْشَ فَقْرًا — يَا كَثِيرَ الْمَحَاسِنِ الْمُخْتَالَهْ
لَكَ عَيْنٌ وَقَامَةٌ فِي الْبَرَايَا — تِلْكَ غَزَّالَةٌ وَذِي عَسَالَهْ

❁❁❁

14.

CEM‘ [اَلْجَمْعُ]

A. Tanımı

Cem‘, sözlükte “toplamak, biriktirmek, birleştirmek, birlik oluşturma..vb” anlamlara gelir.

Terim olarak *cem‘*, “İki veya daha çok lafzı bir hüküm altında toplama”dır.[221] Başka bir ifadeyle, “Birden fazla lafza ait medlûlleri, bir tek hükümde birleştirmek”tir.[222] Râzî ise *cem‘*i, “Açık olsun, gizli olsun iki cüz’îyi (tikeli) bir küllîye (tümele) dâhil etmektir” şeklinde tanımlamakta ve buna, *el-cem‘u’l-müfred* demektedir.[223]

B. Çeşitleri

a) İki lafzın cem‘ edilmesine örnekler:

﴿الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾

“Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür.”[224]

Âyette “mal” ve “oğullar”, *zînet* (süs) hükmünde cem‘ edilmişlerdir.[225]

❁

﴿وَاعْلَمُواْ أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلاَدُكُمْ فِتْنَةٌ﴾

“Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihandır.”[226]

[221] İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 247; Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 425; Kazvînî, *el-İzâh*, s. 269; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 166; Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 251; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 230; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 266; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 271; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 139; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, III, 371; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 310; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 219; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 99; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 381.

[222] Bilgegil, a.g.e., s. 283.

[223] Râzî, *Nihâyetü’l-Îcâz*, s. 177.

[224] Kehf, 18/46.

[225] İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 266; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 271; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, III, 371; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 381.

[226] Enfâl, 8/28.

Âyette “mallar” ve “çocuklar”, *fitne* (imtihan) hükmünde cem‘ edilmişlerdir.[227]

b) İkiden fazla lafzın cem‘ edilmesine örnekler:

﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ﴾

“İçki, kumar, dikili taşlar, şans okları şeytan işi birer pisliktir.”[228]

Âyette “içki, kumar, dikili taşlar ve şans okları”, *rics* (pislik) hükmünde cem‘ edilmişlerdir.[229]

❁

إِنَّ الشَّبَابَ والفَرَاغَ والْجِدَهْ مَفْسَدَةٌ لِلْمَرْءِ أَيُّ مَفْسَدَهْ

Gençlik, boş vakit ve zenginlik kişinin bozulması için en büyük sebeplerdir.

Şiirde geçen “gençlik”, “boş vakit” ve “zenginlik”, ‘*bozulma*’ hükmünde cem‘ edilmiştir.[230]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ۞ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ﴾ (Rahmân, 55/5-6)

(2) ﴿جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا﴾ (Şûrâ, 42/11)

(3) ﴿وَعَدَ اللهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ﴾ (Tevbe, 9/68)

(4) ﴿وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطَؤُوهَا﴾ (Ahzâb, 33/27)

(5) ﴿يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلاَةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللّهَ وَرَسُولَهُ أُوْلَـئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللّهُ﴾ (Tevbe, 9/71)

[227] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 382; Karamollaoğlu, *Bedî‘ İlmi*, s. 98.

[228] Mâide, 5/90.

[229] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 382.

[230] İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 266; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, III, 371-372; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 381.

2. Şiirler:

(1) آدَابُهُ وَعَطَايَاهُ وَرَأْفَتُهُ سَجِيَّةٌ ضِمْنَ جَمْعٍ فِيهِ مُلْتَئِمُ

(2) آرَاؤُهُ وَعَطَايَاهُ وَنِقْمَتُهُ وَعَفْوُهُ رَحْمَةٌ لِلنَّاسِ كُلِّهِمْ

(3) لِلْفَصْلِ وَالْفَضْلِ وَالْأَلْطَافِ مِنْهُ يَرَى وَالْعِلْمُ وَالْحِلْمُ جَمْعٌ غَيْرُ مُنْخَرِمُ

(4) قَدْ أَحْرَزَ السَّبْقَ وَالْإِحْسَانَ فِي نَسَقٍ وَالْعِلْمَ وَالْحِلْمَ قَبْلَ الدَّرْكِ لِلْحِلْمِ

❁❁❁

15.

TEFRÎK [اَلتَّفْرِيقُ]

A. Tanımı

Tefrîk sözlükte, فَرَّقَ fiilinin mastarı olup "ayırma, ayrı kılma, ayırt etme, ayrış tırma..." gibi anlamlara gelir.

Terim olarak *tefrîk,* "Aynı türden olan veya bir türde birleşen iki şey –övgü ve yergi vb. gibi– arasında zıtlık meydana getirmektir." [231]

Râzî, herhangi bir tanım yapmaksızın bu sanata, *et-tefrîku'l-müfred* demektedir. [232]

B. Örnekler

﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ﴾

"İki deniz bir olmaz: Şu tatlıdır, susuzluğu keser, içimi (boğazdan) kayar; şu da tuzludur, (boğazı) yakar." [233]

Âyette aynı türden olan su, "tatlı" ve "acı" olmak üzere tefrîk'e (ayırıma) tabi tutulmuştur.

❁

Şair el-Vatvât'ın şu şiiri de tefrîk'e örnektir:

مَا نَوَالُ الْغَمَامِ وَقْتَ رَبِيعٍ كَنَوَالِ الْأَمِيرِ يَوْمَ سَخَاءِ
فَنَوَالُ الْأَمِيرِ بَدْرَةُ عَيْنٍ وَنَوَالُ الْغَمَامِ قَطْرَةُ مَاءِ

Bulutun ilkbahardaki hediyesi değildir,
Emîrin cömertlik günüdeki hediyesi gibi.
Zira emîrin hediyesi kese dolusu dinardır
Bulutun hediyesi ise yağmur damlasıdır

[231] İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 247; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 425; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 269; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 167; Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, II, 251, 269; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 231; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 378; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 272; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 139-140; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 259; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 310; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 311; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 221; Lâşîn, *el-Bedî'*, s. 99.

[232] Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz*, s. 178.

[233] Fâtır, 35/12.

Şair iki hediye –emîrin hediyesi ve bulutun hediyesi– arasında zıtlık meydana getirmiştir. Hâlbuki her ikisi de mutlak anlamda "hediye"dir. Şairin bu tefrîk'ten amacı, övdüğü emîrin hediyesini üstün göstermektir. [234]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ﴾ (Furkân, 25/53)

(2) ﴿وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا﴾ (Hacc, 22/5)

(3) ﴿وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَآئِرَةُ السَّوْءِ وَاللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۞ وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ قُرُبَاتٍ عِندَ اللّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ﴾ (Tevbe, 9/98-99)

2. Şiirler:

(1) مَنْ قَاسَ جَدْوَاكَ بِالْغَمَامِ فَمَا أَنْصَفَ فِي الْحُكْمِ بَيْنَ شَيْئَيْنِ
أَنْتَ إِذَا جَدْتَ ضَاحِكٌ أَبَداً وَهُوَ إِذَا جَادَ دَامِعُ الْعَيْنِ

(2) حَسِبْتُ جَمَالَهُ بَدْرًا مُنِيراً وَأَيْنَ الْبَدْرُ مِنْ ذَاكَ الْجَمَالِ

(3) قَاسُوكَ بِالغُصْنِ فِي التَّثَنِّي قِيَاسَ جَهْلٍ بِلَا اِنْتِصَافِ
هَذَاكَ غُصْنُ الْخِلَافِ يُدْعَى وَأَنْتَ غُصْنٌ بِلَا خِلَافِ

(4) فَجُودُ كَفَّيْهِ لَمْ تُقْلِعْ سَحَائِبُهُ عَنِ الْعِبَادِ وَجُودُ السُّحْبِ لَم يَدُمِ

(5) لاَ يَسْتَوِي الْغَيْثُ مَعَ كَفَّيْهِ نَائِلُ ذَا مَاءٍ وَنَائِلُ ذَا مَالٍ فَلاَ تَهِمَ

❁❁❁

[234] İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 379; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 311; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 221-22; Lâşîn, *el-Bedî'*, s. 99-100.

16.

TAKSÎM [اَلتَّقْسِيمُ]

A. Tanımı

Taksîm, sözlükte "bölme, parçalara ayırma, dağıtma…vb" anlamlara gelmektedir.[235]

Terim olarak *taksîm*, "birden fazla özelliğin zikredilip sonra onlardan her birinin özel yönünün belirtilmesi"dir.[236]

Râzî, bu sanata *et-taksîmu'l-müfred* demektedir.[237]

B. Çeşitleri ve Örnekler

Taksîm'in değişik şekilleri vardır[238]:

a) Sözde ele alınan anlamların tamamının, geriye herhangi bir ihtimal kalmayacak şekilde zikredilmesidir. Buna, *sıhhatu't-taksîm* (*et-taksîmu's-sahîh*)[239] ve *sıhhatu'l-aksâm*[240] da denilmiştir.

﴿ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾

"Sonra Kitab'ı kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefsine zulmeden, kimi orta yolu tutan ve kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçenlerdir."[241]

Âyette, kulların sahip olması mümkün olan bütün durumlar tam olarak sayılmıştır. Onlar da ifade edildiği gibi "nefsine zulmedenler", "orta yolu tutanlar " ve "hayırda öne geçenler" olmak üzere üç grup olup dördüncüsünün olma ihtimali yoktur.[242]

❁

235 İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 293.

236 İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 594; Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz*, s. 177; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 425; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 270; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 169; Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, II, 252; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 231; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 270; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 273; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 140; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 293; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 311; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 213.

237 Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz*, s. 177.

238 Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 213-217; Şîrâzî, *el-Beliğ*, s. 259-260.

239 Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 341; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 375-376.

240 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 173; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 143.

241 Fâtır, 35/32.

242 İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 271; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 213.

﴿هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾

"Size, korku ve umut içinde şimşeği gösteren O'dur."[243]

Şimşek görülünce, ya yıldırım korkusu ya da yağmur umudu olur; bunda üçüncü bir ihtimal yoktur. Dolayısıyla burada şimşek görüldüğünde oluşan durumlar tam olarak sayılmıştır.[244]

❁

وَأَعْلَمُ مَا فِي اليَوْمِ وَالأَمْسِ قَبْلَهُ وَلَكِنَّنِي عَنْ عِلْمِ مَا فِي غَدٍ عَمِ

Ben bugünü ve dünde olanı biliyorum
Fakat yarının ilmi konusunda körüm

Şair, burada bilinebilecek ve bilinemeyecek bütün zamanları eksiksiz olarak saymıştır.

b) Bir şeyin bütün durumları, o durumların her birine uygun hususları ekleyerek zikredilir.

بَدَتْ قَمَراً وَمَالَتْ خُوطَ بَانٍ وَفَاحَتْ عَنْبَراً وَرَنَتْ غَزَالاَ

Ay gibi doğdu, ban ağacının dalı gibi eğildi
Anber gibi güzel koktu ve ceylan gibi baktı

Şair burada sevgilisinin bütün durumlarını, her bir durumun özelliğini belirterek saymıştır.[245]

❁

İbnu'l-A'râbî şöyle demiştir:

إِنْ يَعْلَمُوا الْخَيْرَ يُخْفُوهُ وَإِنْ عَلِمُوا شَرًّا أُذِيعَ وَإِنْ لَمْ يَعْلَمُوا كَذَبُوا

Onlar bir iyilik bilseler, onu gizlerler; eğer bir kötülük, bilseler,
onu yayarlar; eğer bilmiyorlarsa yalan söylerler[246]

c) Birden fazla hususun önce zikredilip sonra her birinin özelliğinin belirtilmesidir.

﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ۞ فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ۞ وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ﴾

243 Ra'd, 13/12.

244 Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 169; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 270; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 143; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 294; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 213.

245 Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 216.

246 Dîneverî, *el-Mücâlese ve Cevâhiru'l-İlm*, V, 389.

“Semud ve Ad toplumları, kalpleri yerinden oynatan o olayı (kıyâmeti) yalanladılar.Semud toplumu, şiddetli bir gürültü ve sarsıntıyla yok edildi. Ad toplumuna gelince, onlar, soğuk ve şiddetli bir rüzgarla yok edildiler.”[247]

Âyette önce Semûd ve Âd’ın “kıyamet”i yalanladıkları zikredilmiş, sonra onların birbirinden farklı olan helâk şekilleri konusunda taksîm’e gidilmiştir.

Taksîm’in bu şekli, zikredilen birden fazla şeyin kime ait olduğu belirli olması açısından *leff ve neşr*’den farklıdır. Çünkü leff ve neşr’de zikredilen şeyler belirli değildir. Onların belirlenmesi muhataba bırakılır.[248]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ﴾ (Meryem, 19/64)

(2) ﴿وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا﴾ (Yûnus, 10/12)

(3) ﴿لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى﴾ (Tâhâ, 20/6)

(4) ﴿الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ﴾ (Âl-i İmrân, 3/191)

(5) ﴿يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ ۝ أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا﴾ (Şûrâ, 42/49-50)

2. Şiirler:

(1) وَلَا يُقِيمُ عَلَى ضَيْمٍ يُرَادُ بِهِ ... إِلَّا الْأَذَلَّانِ غَيْرُ الْحَيِّ وَالْوَتِدُ
هَذَا عَلَى الْخَسْفِ مَرْبُوطٌ بِرُمَّتِهِ ... وَذَا يُشَجُّ فَلَا يَرْثِي لَهُ أَحَدُ

(2) ثَمَانِيَةٌ لَمْ تَفْتَرِقْ مُذْ جَمَعْتَهَا ... فَلَا افْتَرَقَتْ مَا ذَبَّ عَنْ نَاظِرٍ شَفْرُ
ضَمِيرُكَ وَالتَّقْوَى وَكَفُّكَ وَالنَّدَى ... وَلَفْظُكَ وَالْمَعْنَى وَسَيْفُكَ وَالنَّصْرُ

(3) اِشْرِبَا مَا شَرِبْتُمَا فَهُنَيْلُ ... مِنْ قَتِيلٍ وَهَارِبٍ وَأَسِيرِ

(4) فَإِنَّ الحَقَّ مَقْطَعُهُ ثَلَاثٌ ... يَمِينٌ أَوْ نِفَارٌ أَوْ جِلَاءُ

❁❁❁

[247] Hâkka, 69/4-6.
[248] Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 216-217.

17.

CEM‘ MA‘A’T-TEFRÎK [اَلْجَمْعُ مَعَ التَّفْرِيقِ]

A. Tanımı

Cem‘ ma‘a’t-tefrîk, sözlükte, “birleştirme, bir araya getirme ve ayırma ve dağıtma…” anlamlarına gelir.

Terim olarak *cem‘ ma‘a’t-tefrîk*, “iki hususu/şeyi önce bir hükümde ve manada birleştirdikten sonra, sonra da onları bu birleştirme yönlerinde ve hükümde birbirinden ayırmadır.”[249] Bazıları bunu, *et-tefrîk ve’l-cem‘*[250] ve *el-cem‘ ve’t-tefrîk*[251] şeklinde zikretmiştir.

B. Örnekler

﴿قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ﴾

“(İblis), “Ben, ondan hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu (Âdem’i) çamurdan yarattın” dedi.”[252]

İblis, burada kendisini ve Âdem’i, “yaratılma” hükmünde cem‘ etmiş (birleştirmiş), fakat sonra kendisinin “ateş”ten ve Âdem’in “çamur”dan yaratılması hususunda tefrîk’e/ayırıma gitmiştir.[253]

❁

﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً﴾

“Biz gece ve gündüzü iki ayet yaptık. Gecenin ayetini sildik, gündüzün ayetini aydınlatıcı yaptık.”[254]

[249] İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 248; Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 426; Kazvînî, *el-İzâh*, s. 270; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 170; Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 253; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 233; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 256; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 141; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 168; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 273; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 312; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 223.
[250] İbn Ebi’l-İsba‘, *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 313; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 383.
[251] Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 273.
[252] A‘râf, 7/12.
[253] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 384.
[254] İsrâ, 17/12.

Âyette “gece” ve “gündüz”, ‘*âyet/delil*’ olma hükmünde cem‘ edilmiş, sonra ise “gece” karanlık, “gündüz” ise aydınlık özelliğiyle birbirinden tefrîk edilmiştir.[255]

❁

فَوَجْهُكَ كَالنَّارِ فِي ضَوْئِهَا وَقَلْبِيَ كَالنَّارِ فِي حَرِّهَا

Senin yüzün ateş gibidir aydınlığında,
Benim kalbim ateş gibidir yanmasında.

Şair, sevgilisinin yüzü ile kendi kalbini “ateş” benzetme hususunda cem‘ yapmış, sonra sevgilisinin yüzünün “aydınlığında”, kendi kalbini “yanmasında “ benzeterek tefrîk’e gitmiştir.[256]

❁

تَشَابَهَ يَوْمَاهُ عَلَيْنَا فَأَشْكَلاَ فَلَمْ نَكُ نَدْرِي أَيُّ يَوْمَيْهِ أَفْضَلُ
أَيَوْمُ نِدَاءِ الْغَمْرِ أَمْ يَوْمُ بَأْسِهِ وَمَا مِنْهُمَا إِلَّا أَغَرُّ مَحْجَلُ

Onun iki günü bize göre birbirine benzedi ve karışık geldi
İki gününden hangisinin daha değerli olduğunu bilemedik
Cömertlik günü mü, yoksa yiğitliğine dair bir günü mü?
O ikisi çok parlak bir gururdan başka bir şey değildir

Şair, burada benzeyiş ve karışıklık hususunda iki günü birleştirmiş; sonra bu ikisi arasında tefrîk (ayrım) yaparak onlardan birini “cömertlik”le, diğerini ise “yiğitlik”le nitelendirmiştir.[257]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿يَوْمَ يَأْتِ لاَ تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلاَّ بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ﴾ (Hûd, 11/105)

(2) ﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ﴾ (Fâtır, 35/12)

(3) ﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ۞ فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ۞ وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ﴾ (Hâkka, 69/4-6)

[255] İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 256; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 384.
[256] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 270-271; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 233; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 141.
[257] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 168.

(4) ﴿اَللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ (Zümer, 39/42)

(5) ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَآ إِلَى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ۞ فَلَوْلا إِذْ جَاءهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۞ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ﴾ (En‘âm, 6/42-44)

2. Şiirler:

(1) وَلَمَّا الْتَقَيْنَا وَالنِّقَا مَوْعِدٌ لَنَا تَعَجَّبَ رَائِيُ الدُّرِّ حُسْناً وَلاَقِطُهْ
فَمِنْ لُؤْلُؤٍ تَجْلُوهُ عِنْدَ ابْتِسَامِهَا وَمِنْ لُؤْلُؤٍ عِنْدَ الْحَدِيثِ تُسَاقِطُهْ

(2) سَنَاهُ كَالْبَرْقِ يَجْلُو كُلَّ مُظْلِمَةٍ وَالْعَزْمُ كَالنَّارِ يُفْنِي كُلَّ مُجْتَرِمِ

(3) فَلُذ بِمَنْ كَفُّهُ وَالْبَحْرُ مَا افْتَرَقَا إِلاَّ بِكَفٍّ وَبَحْرٍ فِي كَلاَمِهِمْ

❁❁❁

18.

CEM‘ MA‘A’T-TAKSÎM [اَلْجَمْعُ مَعَ التَّقْسِيمِ]

A. Tanımı

Cem‘ ma‘a’t-taksîm, sözlükte “toplamak ve bölüştürmek, kısımlara ayırmak” anlamlarına gelir.

Terim olarak *cem‘ ma‘a’t-taksîm*, “birden fazla hususu önce bir hükümde cem‘ edip sonra taksîme tabi tutmaktır veya önce taksîm yapıp sonra onları bir hüküm altında birleştirmektir.”[258]

B. Çeşitleri

• Birinci şekle örnekler:

﴿ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾

“Sonra Kitab’ı kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidenlerdir, kimi de Allah’ın izniyle hayırlarda öne geçendir.”[259]

Âyette, “kullar arasından seçtiklerimiz” ifadesiyle cem‘ yapılmış, sonra bunlar, “zulmedenler”, “orta gidenler” ve “hayırlarda öne geçenler” olmak üzere üç kısma taksîm edilmiştir.[260]

❁

el-Mütenebbî, Rumlarla savaşan Seyfüddevle’yi överken şöyle demektedir:

[258] Râzî, *Nihâyetü’l-Îcâz*, s. 178; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 248; Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 426; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 271; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 171; Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 253; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 233; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 254; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 274; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 142; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 173; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 312; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 225; Lâşîn, *el-Bedî‘*, s. 100-101.

[259] Fâtır, 35/32.

[260] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 386.

حَتَّى أَقَامَ عَلَى أَرْبَاضِ خَرشَنَةٍ تَشْقى بِهِ الرُّومُ وَالصُّلْبَانُ وَالبِيَعُ
لِلسَّبْيِ مَا نَكَحُوا وَالقَتْلِ مَا وَلَدُوا وَالنَّهْبِ مَا جَمَعُوا وَالنَّارِ مَا زَرَعُوا

Nihayet o, Harşene’nin[261] *surlarına yerleşti*
Orada Rumlar, haçlılar ve kiliseler eşkıyalık yapıyorlar
Kadınlarını esir etmek ve çocuklarını öldürmek için
Ve mallarını ganimet almak ve ekinlerini yakmak için.

Şair, önce Rumları Harşene ve çevresinde “eşkıyalık yapma” hükmünde birleştirdi. Sonra bu hükmü “esir etme”, “öldürme”, “ganimet alma” ve “yakma” hükümlerine taksîm etti.[262]

• İkinci şekle örnek, Hassan b. Sâbit’in şu sözüdür:

قَوْمٌ إِذَا حَارَبُوا ضَرَّوا عَدُوَّهُمُ أَوْ حَاوَلُوا النَّفْعَ فِي أَشْيَاعِهِمْ نَفَعُوا
سَجِيَّةٌ تِلْكَ مِنْهُمْ غَيْرُ مُحْدَثَةٍ إِنَّ الْخَلاَئِقَ فَاعْلَمْ شَرُّهَا الْبِدَعُ

Bir toplum ki, savaştıkları zaman düşmanlarına zarar verirler
Dostlarına faydaya giriştikleri zaman da fayda verirler
Bu, onların karakteridir, sonradan kazanılmış değildir
Bil ki, huyların en kötüsü sonradan edinilenidir

Şair burada övdüğü toplumun niteliklerini, önce “düşmanlarına zarar verme” ve “dostlarına fayda verme” şeklinde taksime (ayrıma) tabi tutmuş, ikinci beyitte bu iki niteliği “sonradan kazanılmamış bir karakter olma” hükmünde birleştirmiştir.[263]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ ۞ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ۞ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾ (Zilzâl, 99/6-8)

[261] *Harşene*: Malatya yakınlarında Rum beldelerinden birinin ismidir. Bkz. Taftazânî, *Muhtasar*, II, 234; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 173; dipnot: 3.

[262] Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 253-254; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 233-234; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 274; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 173; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 225.

[263] İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 249; Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 426; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 271; Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 254; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 234-235; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 142; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 174; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 274-275; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 225; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 386.

(2) ﴿سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ۞ الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى ۞ وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى ۞ وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى ۞ فَجَعَلَهُ غُثَاء أَحْوَى﴾ (A‘lâ, 87/1-5)

(3) ﴿إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى ۞ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى ۞ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى ۞ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى ۞ وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى ۞ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى ۞ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى﴾ (Leyl, 92/4-10)

(4) ﴿يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنسَانُ مَا سَعَى ۞ وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَن يَرَى ۞ فَأَمَّا مَنْ طَغَى ۞ وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ۞ فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى ۞ وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى ۞ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾ (Nâzi‘ât, 79/35-41)

(5) ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ ۞ فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ۞ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ۞ وَيَنقَلِبُ إِلَى أَهْلِهِ مَسْرُورًا ۞ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ۞ فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا ۞ وَيَصْلَى سَعِيرًا﴾ (İnşikâk, 84/6-12)

2. Şiirler:

(1) اَلدَّهْرُ مُعْتَدِرٌ وَالسَّيْفُ مُنْتَصِرٌ — وَأَرْضُهُمْ لَكَ مُصْطَافٌ وَمُرْتَبِعُ
لِلسَّبْيِ مَا نَكَحُوا وَالْقَتْلِ مَا وَلَدُوا — وَالنَّهْبِ مَا جَمَعُوا وَالنَّارِ مَا زَرَعُوا

(2) أَبَادهم فَلبيت الْمال مَا جَمَعُوا — وَالرُّوحُ لِلسَّيْفِ وَالْأَجْسَادُ لِلرَّخِمِ

(3) سَنَاهُ كَالْبَرْقِ يَجْلُو كُلَّ مُظْلِمَةٍ — وَالْعَزْمُ كَالنَّارِ يَفْنِي كُلَّ مُجْتَرِمِ

❁❁❁

19.

CEM‘ MA‘A’T-TEFRÎK VE’T-TAKSÎM

[اَلْجَمْعُ مَعَ التَّفْرِيقِ وَالتَّقْسِيمِ]

A. Tanımı

Cem‘ ma‘a’t-tefrîk ve’t-taksîm, ana hatlarıyla “toplama, dağıtma ve bölme…” vb. anlamlarına gelen üç kelimeden oluşmaktadır.

Terim olarak *cem‘ ma‘a’t-tefrîk ve’t-taksîm*, “iki veya daha fazla şeyi bir hüküm altında birleştirip sonra bunlar arasında tefrîk yapmak, ardından da bu tefrîk edilen şeyleri kendilerine uygun ve münasip niteliklerle taksîme tabi tutmaktır.” [264]

B. Örnekler

﴿يَوْمَ يَأْتِ لاَ تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلاَّ بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ۞ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ۞ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالأَرْضُ إِلاَّ مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ ۞ وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالأَرْضُ إِلاَّ مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ﴾

“O gün geldiği zaman hiç kimse O’nun izni olmadan konuşamaz. Onlardan kimi suçlu, kimi de mutludur. Suçlular ateştedirler. Onların orada bir soluk alıp verişleri vardır ki!... Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır. Meğer Rabbin, çıkmalarını dilemiş olsun. Çünkü Rabbin, istediğini yapandır. Mutlu kılınanlar ise cennettedirler. Gökler ve yer durdukça onlar orada sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbin dilerse başka. Bu, kesintisiz bir vergidir.” [265]

Allah Teâlâ bu âyette bütün nefisleri “hiç kimse konuşamaz” hükmü altında toplamış, sonra onları “suçlu” ve “mutlu” olarak tefrîk etmiş, ardından da suçluların cehenneme, mutluların ise cennete gideceği şeklinde taksîm etmiştir. [266]

❁

[264] Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 426; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 272; Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 254; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 235; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 275; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 142; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 176; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 228.

[265] Hûd, 11/105-108.

[266] Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 254-255; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 235-236; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 275; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 142-143; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 177; Feyyûd,

فَكَالنَّارِ ضَوْءًا وَكَالنَّارِ حَرًّا — مُحَيَّا حَبِيبِي وَجِرْقَةُ بَالِي
فَذَلِكَ مِنْ ضَوْءِهِ فِي اِخْتِيَالٍ — وَهَذَا لِجِرْقَتِهِ فِي اِخْتِلاَلِ

Aydınlatmada ateş gibi, yakmada ateş gibi;
Sevgilimin yüzü, kalbimin yangını
Bu sebeple o, ışığından dolayı övünme içinde,
Beriki ise yangınından dolayı karışıklık içinde.

Şair, sevgilisinin yüzü ile kalbinin yanışını “ateş gibi olma” hususunda birleştirmiş, sonra benzeme yönleri arasında tefrîk yapmış, ardından da onu “övünme” ve “karışıklığa” taksîm etmiştir.[267]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿هُوَ الَّذِيَ أَنزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُّحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِندِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُوْلُوا الأَلْبَابِ﴾ (Âl-i İmrân, 3/7)

(2) ﴿أَنزَلَ مِنَ السَّمَاء مَاء فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاء حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاء وَأَمَّا مَا يَنفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الأَرْضِ﴾ (Ra‘d, 13/17)

2. Şiirler:

(1) لَنَا إِبِلٌ كُومٌ يُضِيقُ بِهَا الْفَضَا — وَتَفْتُرُ عَنْهَا أَرْضُهَا وَسَمَاؤُهَا
فَمِنْ دُونِهَا أَنْ تُسْتَبَاحَ دِمَاؤُنَا — وَمِنْ دُونِنَا أَنْ تُسْتَبَاحَ دِمَاؤُهَا
حُمًى وَقِرًى فَالْمَوْتُ دُونَ مَرَامِهَا — وَأَيْسَرُ خَطبٍ يَوْمَ حُقَّ فَنَاؤُهَا

(2) لِمُخْتَلِفِي الْحَاجَاتِ جَمْعٌ بِبَابِهِ — فَهَذَا لَهُ فَنٌّ وَهذا لَهُ فَنُّ
فَلِلْخَامِلِ الْعُلْيَا وَلِلْمُعْدِمِ الْغِنَى — وَلِلْمُذْنِبِ الْعُتْبَى وَلِلْخَائِفِ الأَمْنُ

❁❁❁

İlmu’l-Bedî‘, s. 228.

267 Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 426; Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 228.

20.

İ’TİLÂFU’L-LAFZ MA‘A’L-MA‘NÂ

[اِئْتِلاَفُ اللَّفْظِ مَعَ الْمَعْنَى]

A. Tanımı

İ’tilâf, sözlükte, “uyuşma kaynaşma, uyum, uygunluk…” vb. anlamlarına gelmektedir. Böylece *i’tilâfu’l-lafz ma‘a’l-ma‘nâ* sanatı, “lafız ve anlam uyumu, uygunluğu” demektir.

Terim olarak *i’tilâfu’l-lafz ma‘a’l-ma‘nâ*, “mana sert olduğu zaman lafız da kaba olması, mana yumuşak olduğu zaman lafız ince/zarif olması, mana garîb olduğu zaman lafzın da garîb olması”[268] demektir. Başka bir deyişle, övünme ve teşvik için açık lafızların ve güçlü ibarelerin seçilmesi, övgü ve aşk için ince/zarif kelimelerin ve yumuşak ibarelerin tercih edilmesidir.[269]

B. Örnekler

﴿قَالُوا تَاللهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ﴾

“Dediler ki: “Vallahi sen, Yusuf’u ana ana hasta olacaksın yahut öleceksin!”[270]

Âyetteki kalın تَاللهِ lafzı تَفْتَأُ lafzına uygundur; her iki lafız da حَرَضًا lafzına uygundurlar.[271]

❁

﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِندَ اللّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ﴾

“Allah yanında İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir: Onu, topraktan yaratmıştır.”[272]

268 İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 249-250; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 195; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 442; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 217; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 293-294.

269 Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 294.

270 Yûsuf, 12/85.

271 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 195-196; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 294.

272 Âl-i İmrân, 3/59.

Âyetteki تُرَابٍ [toprak] lafzı maksada uygun olarak gelmiştir. O da, İsa'nın (a.s.) yaratılma durumunun kolay olduğunu göstermektir. Çünkü تُرَابٍ lafzı, طِين [çamur] lafzından daha hafiftir. Zira طِين [çamur], "toprak" ve "su"dan oluşurken, تُرَابٍ [toprak] tek bir unsurdur.[273]

❁

Bir gün Hallâd b. el-Mübârek, Beşşâr b. Bürd'e "Senin şiirinde sıçramalar (farklılar) görüyorum. Zira daldan dala geçiyorsun" demiş; bunun üzerine Beşşâr b. Bürd, "Ne gibi meselâ?" diye sorunca şöyle demiştir:

—Önce şöyle diyorsun:

إِذَا مَا غَضِبْنَا غَضْبَةً مُضَرِيَّةً هَتَكْنَا حِجَابَ الشَّمْسِ أَوْ قَطَرَتْ دَمَا

Biz çok şiddetli bir şekilde kızdığımız/Arap tepemiz attığı zaman,
Yırtarız Güneşin perdesini kan damlayana dek!

—Sonra da şöyle diyorsun:

رَبَابَةُ رَبَّةُ الْبَيْتِ تَصُبُّ الْخَلَّ فِي الزَّيْتِ
لَهَا عَشْرُ دَجَاجَاتٍ وَدِيكٌ حَسَنُ الصَّوْتِ

Evi hanımıdır Rebâbe,
Sirkeyi döker yağa,
Onun vardır on tavuğu
Ve de güzel sesli bir horozu

–Beşşâr b. Bürd buna şöyle cevap vermiştir: "Bunlardan her birinin konusu farklıdır. Birincisi ciddî bir şiirdir. Diğeri ise câriyem Rebâbe hakkındadır. Çünkü ben Pazar yumurtası yemiyorum. Sadece ev yumurtası yiyorum. Rebâbe'nin de on tavuğu ve bir horozu var. Benim için yumurta biriktiriyor ve muhafaza ediyor. Bu yüzden anlayacağı şekilde onu övdüm."[274]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَلاَ تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ﴾ (Hûd, 11/113)

[273] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 194-195; Allân, *el-Bedî‘ fi'l-Kur'ân*, s. 294.
[274] Zeccâc, *Kitâbu Mecâlisi'l-'Ulemâ*, s. 157; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, VI, 218-219.

(2) ﴿قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلًا﴾ (Kehf, 18/37)

(3) ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ (Fussilet, 41/46)

2. Şiirler:

(1) أَتَانِيَ سُفْعاً فِي مُعَرَّسِ مِرْجَلٍ وَنُؤْياً كَجِذْمِ الحَوْضِ لَمْ يَتَثَلَّمِ
فَلَمّا عَرَفْتُ الدّارَ قُلْتُ لِرَبْعِهَا: أَلاَ انْعِمْ صَبَاحاً أَيُّهَا الرَّبْعُ واسْلَمِ

(2) وَلَسْتُ بِنَظَّارٍ إِلَى جَانِبِ الْغِنَى إِذَا كَانَتِ الْعُلْيَاءُ فِي جَانِبِ الْفَقْرِ

(3) لمْ يَطُلْ لَيْلِي، وَلكِنْ لمْ أَنَمْ وَنَفَى عَنِّي الكَرَى طَيْفٌ أَلَمْ

❁❁❁

21.

CEM‘U’L-MU’TELİF VE’L-MUHTELİF

[جَمْعُ الْمُؤْتَلِفِ والْمُخْتَلِفِ]

A. Tanımı

Cem‘u’l-mu’telif ve’l-muhtelif’in sözlük anlamı, “uyumlu ve uyumsuzun bir araya getirilmesi”dir.

Bedî‘ terimi olarak *cem‘u’l-mu’telif ve’l-muhtelif*, “kâtip veya şairin övdüğü iki kimse arasında eşitliği amaçlayarak her ikisini de övgü hususunda çeşitli manalar zikretmesi, fakat daha sonra bunlardan birini diğerine bir üstünlük sebebiyle tercih etmek amacıyla, diğerinin övgüsüne noksanlık getirmeyecek şekilde eşitliğe aykırı bir takım manalar getirmesi”dir.[275]

Ebû Hilâl el-Askerî bu sanatı şöyle tanımlamıştır: “Kısa bir kelâmda muhtelif (uyumsuz) veya müttefik (uyumlu) pek çok şeyin toplanmasıdır.”[276]

Bu sanat için, *cem‘u’l-muhtelife ve’l-mu’telife*[277] ve *el-i’tilâf ma‘a’l-ihtilâf*[278] tabirleri de kullanılmıştır.

B. Örnekler

﴿وَدَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ۞ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا﴾

“Davud ve Süleyman’ı da an! Hani onlar, toplumun davarının yayıldığı bir ekin hakkında hükmediyorlardı, biz de onların hükümlerine şahit idik. O hükmü Süleyman’a bellettik. Onların hepsine de hükümdarlık ve bilgi verdik.”[279]

[275] İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 259; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 344; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 286; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 405; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 69; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 309.

[276] Askerî, *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn*, s. 401.

[277] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 344.

[278] İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 259.

[279] Enbiyâ, 21/98-99.

Allah Teâlâ, âyette Dâvûd ve Süleyman’ı “ilim ve hikmet” bakımından eşitlemiş, sonra Süleyman’ı “fehm” (belleme, anlama, anlayış) bakımından üstün kılmıştır.[280]

❁

وِصَالُكُمْ هِجْرٌ وَحُبُّكُمْ قِلىً وَعَطْفُكُمْ صَدٌّ وَسِلْمُكُمْ حَرْبُ

Kavuşmanız ayrılık, sevginiz nefrettir
Şefkatiniz sırt dönmek, barışınız savaştır

Burada mu’telif (birbiriyle uyumlu) hususlar ile muhtelif (birbirine zıt) hususlar iç içedir.[281]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنسَانُ مَا سَعَى ۞ وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَن يَرَى ۞ فَأَمَّا مَن طَغَى ۞ وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ۞ فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى ۞ وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى ۞ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾ (Nâzi‘ât, 79/35-41)

(2) ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ ۞ فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ۞ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ۞ وَيَنقَلِبُ إِلَى أَهْلِهِ مَسْرُورًا ۞ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاء ظَهْرِهِ ۞ فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا ۞ وَيَصْلَى سَعِيرًا﴾ (İnşikâk, 84/6-12)

(3) ﴿إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى ۞ فَأَمَّا مَن أَعْطَى وَاتَّقَى ۞ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى ۞ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى ۞ وَأَمَّا مَن بَخِلَ وَاسْتَغْنَى ۞ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى ۞ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى﴾ (Leyl, 92/4-10)

2. Şiirler:

(1) اَلدَّهْرُ مُعْتَدِرٌ وَالسَّيْفُ مُنْتَصِرٌ وَأَرْضُهُمْ لَكَ مُصْطَافٌ وَمُرْتَبِعُ
لِلسَّبْيِ مَا نَكَحُوا وَالْقَتْلِ مَا وَلَدُوا وَالنَّهْبِ مَا جَمَعُوا وَالنَّارِ مَا زَرَعُوا

(2) أَبَادهم فَلبيت الْمال مَا جَمَعُوا وَالرُّوحُ لِلسَّيْفِ وَالْأَجْسَادُ لِلرَّخِمِ

(3) سَنَاهُ كَالْبَرْقِ يَجْلُو كُلَّ مُظْلِمَةٍ وَالْعَزْمُ كَالنَّارِ يَفْنِي كُلَّ مُجْتَرِمِ

❁❁❁

[280] İbn Ebi’l-İsba‘, *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 128; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 69; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 310.

[281] İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 234; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 310.

22.

İSTITRÂD [اَلْإِسْتِطْرَادُ]

A. Tanımı

İstıtrâd, اِسْتَطْرَدَ الْفَارِسُ [süvari savaşta düşman karşısında yenilmiş gibi geri çekilip tekrar hücum etti] ifadesinden mastardır.[282] Sözlükte, "konu değiştirme, konudan konuya geçme, konu dışına çıkma"[283] gibi anlamlara gelir.

Terim olarak *istıtrâd*, "konuya açıklık getirmek yahut okuyucu veya dinleyicinin istifadesini sağlamak için uygun bir yerde konu dışında bir şeyi anlatmasıdır." Böylece aralarındaki bir münasebetten (ilişkiden) dolayı konuşmacı veya yazar bir konunun dışına çıkarak başka bir konuya geçer, sonra tekrar önceki konuya dönüp onu tamamlar.[284]

B. Örnekler

﴿يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْءَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ﴾

"Ey Âdem oğulları! Size çirkin yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise indirdik. Hayırlı olan, korunma elbisesidir. İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir, belki düşünüp öğüt alırlar."[285]

Bu âyetten önce Âdem'den (a.s.), şeytanın onun ve zevcesinin çirkin yerlerinin ortaya çıkması için söz konusu ağacı süslü göstermesinden, o ağaçtan tadınca çirkin yerlerinin açılmasından ve cennet yapraklarıyla onları örtmeye çalışmalarından, sonra yeryüzüne inişten bahsedilirken, birdenbire 26. âyetteki "takvâ elbisesi"nden

[282] Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 131; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, I, 228.
[283] Mutçalı, *Dağarcık*, s. 519.
[284] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 398; İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 629; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 130; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 264; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 73; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 239; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 307-308; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 131; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, I, 228; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 302; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*,s. 262-264; Lâşîn, *el-Bedî'*, s. 116; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 654; Bilgegil, a.g.e., 203
[285] A'râf, 7/26.

söz etmeye başlanmıştır. Sonra tekrar ikinci kez, Âdem ve şeytanın ona vesvese verme kıssasına dönülerek şöyle denilmiştir[286]:

﴿يَا بَنِي آدَمَ لاَ يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ﴾

"Ey Adem'in çocukları, anne ve babanızı cennetten çıkardığı gibi Şeytan sizi de sakın aldatmasın."[287]

❁

وَإِنَّا لَقَوْمٌ لَا نَرَى الْقَتْلَ سُبَّةً إِذَا مَا رَأَتْهُ عَامِرٌ وَسَلُولُ
يُقَرِّبُ حُبُّ الْمَوْتِ آجَالَنَا لَنا وَتَكْرَهُهُ آجَالُهُمْ فَتَطُولُ

Biz öldürülmeyi ayıp görmüyoruz
Âmir ve Selûl kabileleri görse de,
Ölüm sevgisi ecellerimizi bize yaklaştırıyor
Onların ecelleri ölümü sevmiyor, bu yüzden uzuyor.

Şiirin konusu övünmedir. Şair, Âmir ve Selûl kabilelerini hicvetmeye (yermeye) intikal ederek istıtrâd yapıyor. Sonra tekrar önceki konuya dönerek kavmini övmeye devam ediyor:

لَنَا نُفُوسٌ لِنَيْلِ الْمَجْدِ عَاشِقَةٌ وَلَوْ تَسَلَّتْ أَسَلْنَاهَا عَلَى الْأَسَلِ
لاَ يَنْزِلُ الْمَجْدُ إِلاَّ فِي مَنَازِلِنَا كَالنَّوْمِ لَيْسَ لَهُ مَأْوَى سِوَى الْمُقَلِ

Bizim övgüye ulaşmaya âşık nefislerimiz vardır
Eğer canlarımız çıkarsa onları hurma dikenine asarız
Övgü ancak bizim evlerimize iner
Uykunun gözlerden başka sığınağı olmadığı gibi.[288]

C. Açıklama

es-Subkî, istıtrâd sanatının Kur'ân-ı Kerîm'de az olduğunu[289], aksine İbn Ma'sûm ise bu sanatın Kur'ân'da çok bulunduğunu ve araştırıldığında görüleceğini söylemektedir.[290]

[286] Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*,s. 262.
[287] A'râf, 7/27.
[288] Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 302; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*,s. 263.
[289] Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 239.
[290] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, I, 231.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ۞ وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ ۞ وَإِن جَاهَدَاكَ عَلَى أَن تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ۞ يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُن فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ﴾ (Lokman, 31/13-16)

(2) ﴿يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ ۞ قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا ۞ نِصْفَهُ أَوِ انقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا ۞ أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا ۞ إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا ۞ إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْءًا وَأَقْوَمُ قِيلًا﴾ (Müzzemmil, 73/1-6)

2. Şiirler:

(1) وقال أبو عُبادةَ البُحْتُرِي:

وَأَغَرَّ فِي الزَّمَنِ البَهِيمِ مُحَجَّلٍ — قَدْ رُحْتُ مِنْهُ عَلى أَغَرَّ مُحَجَّلِ
كَالْهَيْكَلِ الْمَبْنِيِّ إلاَّ أَنَّه — فِي الْحُسْنِ جَاءَ كَصُورَةٍ فِي الْهَيْكَلِ
يَهْوِي كَمَا يَهْوِي العُقَابُ وَقَدْ رَأَتْ — صَيْداً وَيَنْتَصِبُ إِنْتِصَابَ الأَجْدَلِ
مُتَوَجِّسٌ برَقِيقَتَّيْنِ كَأَنَّما — تُرْيَانِ مِنْ وَرَقٍ عَلَيْهِ مُوَصَّلِ
جَذْلاَنَ يَنْفُضُ عُذْرَةً فِي غُرَّةٍ — يَقَقٍ تَسِيلُ حُجُولُها فِي جَنْدَلِ
ذَهَبُ الأَعَالِي حَيْثُ تَذْهَبُ مُقْلَةٌ — فِيهِ بِناظِرِهَا حَدِيدُ الأَسْفَلَ
صَافِي الأَدِيمِ كَأَنَّما عُنِيَتْ لَهُ — بِصَفاءِ نُقْبَتِهِ مُدَاوِسُ صَيْقَلِ
وَتَخَالُهُ كُسِيَ الْخُدودَ نَوَاعِماً — مَهْمَا تُوَاصِلْهَا بِلَحْظٍ تَخْجَلِ
وتَظَنَّ رَيْعانَ الشَّبابِ يَرُوعُهُ — مِنْ جِنَّةٍ أَوْ نَشْوَةٍ أَوْ أَفْكَلِ
مَلَكَ العُيُونَ فَإِنْ بَدا أَعْطَيْنَهُ — نَظَرَ الْمُحِبِّ إِلَى الحَبِيبِ الْمُقْبِلِ

(2) عَرَضْتُ عَلَيْهَا مَا أَرَادَتْ مِنَ الْمُنَى — لِتَرْضَى فَقَالَتْ: قُمْ فَجِئْنِي بِكَوْكَبِ
فَقُلْتُ لَهَا: هَذَا التَّعَنُّتُ كُلُّهُ — كَمَنْ يَشْتَهِي لَحْمَ عَنْقَاءَ مُغْرِبِ
سَلِي كُلَّ أَمْرٍ يَسْتَقِيمُ طِلاَبُهُ — وَلاَ تَذْهَبِي يَا بَدْرُ بِي كُلَّ مَذْهَبِ
فَأَقْسِمُ لَوْ أَصْبَحْتُ فِي عِزِّ مَالِكٍ — وَقُدْرَتِهِ أَعْيَا بِمَا رَمَتْ مَطْلَبِي
فَتىً شَقِيتْ أَمْوَالُهُ بِسَمَاحِهِ — كَمَا شَقِيَتْ قَيْسُ بِأَرْمَاحِ تَغْلُبِ

❁❁❁

23.

İFTİNÂN [الإفتنان]

A. Tanımı

İftinân, sözlükte “konu, çeşit, tür” anlamındaki fenn kökünden mastar olan iftinân “söz içinde konudan konuya, türden türe geçmek” anlamına gelir. Tefennün de aynı mânadadır.[291]

Terim olarak *iftinân*, “bir maksattan ötürü, birbirine zıt olan iki farklı söz sanatını –aşk ve tutku, övgü ve yergi, taziye ve tebrik gibi– bir arada kullanmadır.” Bu, ilk defa İbn Ebü’l-İsba‘ın bahsettiği bir sanattır.[292]

B. Örnekler

﴿ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا﴾

“Sonra korunanları kurtarırız ve zalimleri öyle diz üstü çökmüş olarak bırakırız.”[293]

Bu âyette va‘d ve va‘îd (tehdit) birlikte zikredilmiştir.[294]

❁

﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ۞ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾

“Onun (yerin) üzerinde bulunan her şey yok olacaktır. Yalnız Rabbinin celal ve ikram sahibi yüzü (zatı) baki kalacaktır.”[295]

Bu âyette, taziye ve fahr (övünme) birlikte zikredilmiştir.[296]

❁

[291] Durmuş, İsmail, “İftinân”, *DİA*, 2000, XXI, 521-522.

[292] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 588; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 138; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 309; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 163; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 320; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 302; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 633.

[293] Meryem, 19/72.

[294] İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 138; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 309; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 164; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 634.

[295] Rahmân, 55/26-27.

[296] Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 309; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 164; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 633; Özdemir, Abdurrahman, “Kur’ân’da Bedîî Sanatlar”, *İslami İlimler Dergisi I.*

Abdullah b. Hemmâm es-Selûlî'nin, Yezîd'in babası Muâviye ölüp halife olduğunda yanına gittiği zaman "taziye" ve "tebrik"i bir araya getirerek söylediği şu sözler de *iftinân* sanatına örnektir:

«يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، آجَرَكَ اللهُ عَلَى الرَّزِيَّةِ، وَبَارَكَ لَكَ فِي الْعَطِيَّةِ، وَأَعَانَكَ عَلَى الرَّعِيَّةِ، فَقَدْ رُزِئْتَ عَظِيماً، وَأُعْطِيتَ جَسِيماً، فَاشْكُرِ اللهَ عَلَىَ مَا أُعْطِيتَ، وَاصْبِرْ عَلَى مَا رُزِئْتَ، فَقَدْ فَقَدْتَ خَلِيفَةَ اللهِ، وَأُعْطِيتَ خِلاَفَةَ اللهِ، فَفَارَقْتَ خَلِيلاً، وَوُهِبْتَ جَلِيلاً»

"Ey mü'minlerin emîri! Ağır kaybından dolayı Allah sana mükafaat versin, iyilik hususunda seni bereketlendirsin ve halkın hakkında sana yardım etsin. Zira büyük bir kayıp yaşadın ve muazzam bir ihsana ulaştın. Verilen ihsana karşılık Allah'a şükret ve kaybından dolayı O'na dayan. Sen Allah'ın halifesini kaybettin ve sana Allah'ın halifeliği görevi bahşedildi. Sen bir dosttan ayrıldın ve sana değerli bir şey verildi." [297]

❁

أُحِبُّكِ يَا ظَلُومُ وَأَنْتَ عِنْدِي — مَكَانَ الرُّوحِ مِنْ جَسَدِ الْجَبَانِ
وَلَوْ أَنِّي أَقُولُ مَكَانَ رُوحِي — خَشِيتُ عَلَيْكَ بَادِرَةَ الطِّعَانِ

Ey zâlim! Seni seviyorum! Sen benim yanımda,
Korkakların bedenindeki rûh yerindesin!
Eğer ruhumun yerini söylersem
Senin hakkında, kötü şeyler söyleyenin gadabından/öfkesinden korkarım.
Şair burada "aşk" ve "tutku"yu birleştirmiştir. [298]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَاللّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ۞ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ لاَ يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ﴾ (Nahl, 16/19-20)

(2) ﴿لاَ تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّنْهُمْ وَلاَ تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ (Hicr, 15/88)

Kur'ân Sempozyumu (14-15 Ekim 2006), İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007, s. 196.

297 İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, I, 320-321; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 302-303.

298 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 588.

(3) ﴿قُتِلَ الْإِنسَانُ مَا أَكْفَرَهُ ۞ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ۞ مِن نُّطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ﴾ (Abese, 80/17-19)

(4) ﴿وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا﴾ (Nûr, 24/54)

2. Şiirler:

(1) إِنْ تُغْدِقِي دُونِي الْقِنَاعَ فَإِنَّنِي — طَبٌّ بِأَخْذِ الْفَارِسِ الْمُسْتَلْئِمِ

(2) فَاصْبِرْ يَزِيدُ فَقَدْ فَارَقْتَ ذَا ثِقَةٍ — وَاشْكُرْ حِبَاءَ الَّذِي بِالْمُلْكِ أَصْفَاكَا
لاَ رُزْءَ أَصْبَحَ فِي الْأَقْوَامِ نَعْلَمُهُ — كَمَا رُزِئْتَ وَلاَ عُقْبَى كَعُقْبَاكَا
أَصْبَحْتَ وَالِيَ أَمْرِ النَّاسِ كُلِّهِمْ — فَأَنْتَ تَرْعَاهُمُ وَاللهُ يَرْعَاكَا
وَفِي مُعَاوِيَةَ الْبَاقِي لَنَا خَلَفٌ — إِذَا نُعِيتَ وَلاَ نَسْمَعُ بِمَنْعَاكَا

(3) عَزَّ أَبَا الْعَبَّاسِ عَنْ خَيْرِ هَالِكٍ — بِأَفْضَلِ حَيٍّ كَانَ أَوْ هُوَ كَائِنُ
حَوَادِثُ أَيَّامٍ تَدُورُ صُرُوفُهَا — لَهُنَّ مُسَاوٍ مَرَّةً وَمَحَاسِنُ
وَفِي الْحَيِّ بِالْمَيتِ الَّذِي ضَمِنَ الثَّرَى — فَلَا أَنْتَ مَغْبُونٌ وَلَا الْمَوْتُ غَابِنُ

❁❁❁

24.

İDMÂC [اَلْإِدْمَاجُ]

A. Tanımı

İdmâc sözlükte, أَدْمَجَ الشَّيْئَ فِي ثَوْبِهِ [onu elbisenin içine sardı] ifadesinden mastardır.[299] "Bir şeyi diğer bir şeyin içine sokup gizlemek, bir şeyi giysi içine sokup dürmek ve saklamak" anlamlarına gelir.

Bedî' terimi olarak *idmâc*, "bir anlam için söylenen bir sözün içine başka bir anlam yerleştirmektir." Başka bir ifadeyle: Bir sözün açık (sarih) ve kapalı (zımnî, işârî) olmak üzere iki anlam içermesidir.[300]

B. Örnekler

﴿لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ﴾

"İlkte de, sonda da (dünyada da, âhirette de) hamd O'na mahsustur."[301]

Allah Teâlâ, bu âyette hamd'in sadece kendisine mahsus olduğunu beyân ederken, bunun içine "diriliş ve cezâ"yı idmâc etmiştir.[302]

﴿حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا﴾

"Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. (Anne karnında) taşınması ile sütten kesilmesi otuz ay sürdü."[303]

Bu âyet, annenin çocuğuna yaptığı iyilikten bahsetmektedir. Burada hamileliğin en az süresinin altı ay olduğu idmâc edilmiştir. Çünkü onun anne karnında taşınması

299 Taftazânî, *Muhtasar*, II, 262; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 136; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 279.

300 Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 423; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 449; Kazvînî, *el-İzâh*, s. 283; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 314; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 274; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 262; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 484; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 288; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 136; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 279; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 305; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 266; Durmuş, İsmail, İdmâc, DİA, XXI, 476

301 Kasas, 28/70.

302 İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 172; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 279; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 261.

303 Ahkâf, 46/15.

ve sütten kesilmesi 30 ay olduğu ifade edildiğine ve başka bir âyette de "sütten kesilmesi iki yıl (24 ay) "[304] olarak belirtildiğine göre, geriye 6 ay kalmaktadır.[305] Yine bu âyette annenin çocuğuna yaptığı iyilikten bahsedilirken, annenin hamilelik ve süt emzirmede çektiği meşakkat (zorluk, sıkıntı) idmâc edilmiştir.[306]

❁

أُقَلِّبُ فِيهِ أَجْفَانِي كَأَنِّي أَعُدُّ بِهِ عَلَى الدَّهْرِ الذُّنُوبَا

Ben onda (o gecede) göz kapaklarımı açıp kapıyorum; sanki ben,
Bu şekilde onunla zamana dair günahları sayıyorum.

Şair, aslında gecenin uzunluğunu anlatmaktadır. Fakat buraya dehr'den (zaman) şikâyeti yerleştirmiştir.[307]

❁

İbnu'l-Mu'tez, sarı renkli bir çiçek olan الخيريّ>i (şebboy) tavsif ederken idmâc yapmıştır:

قَدْ نَفَضَ الْعَاشِقُونَ مَا صَنَعَ الْـ هَجْرُ بِأَلْوَانِهِمْ عَلَى وَرَقِهْ

Âşıklar ayrılığın onların renklerine yaptığı şeyi onun yaprağına silktiler.

Burada sarı renkli çiçek tavsif edilirken, araya "ayrılığın âşıkların rengini sarartması" idmâc edilmiştir.[308]

C. Açıklama

• Ebû Hilâl el-Askerî, bu sanat için *el-muzâ'afa* [اَلْمُضَاعَفَةُ] tabirini kullanmaktadır.[309] İbn Reşîk ise bunu *istıtrâd* sanatının bir çeşidi saymaktadır.[310] Bazıları ise buna *et-ta'lîk* [اَلتَّعْلِيقُ] ismini vermiştir.[311]

304 "*Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olmuştur.*" (Lokmân, 31/14)

305 İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 280.

306 Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 261.

307 Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 274; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 262; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 289; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 279-280; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 305; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 266.

308 İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 280; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 266.

309 Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 423; krş. Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 289; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 135.

310 İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 633.

311 Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 289; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 135.

• *İdmâc* ile *istidrâc*, zaman zaman birbirine karıştırılmaktadır. Aralarındaki fark ileride açıklanacaktır.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ﴾ (Nûr, 24/37)

(2) ﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ﴾ (Bakara, 2/233)

(3) ﴿فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ (İsrâ, 17/51)

(4) ﴿وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا﴾ (İsrâ, 17/51)

(5) ﴿وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ﴾ (Duhân, 44/27)

2. Şiirler:

(1) أَبَى دَهْرُنَا إِسْعَافَنَا فِي نُفُوسِنَا وَأَسْعَفَنَا فِيمَنْ نُحِبُّ وَنُكْرِمُ
فَقُلْتُ لَهُ نُعْمَاكَ فِيهِمْ أَتَمَّهَا وَدَعْ أَمْرَنَا إِنَّ الْمُهِمَّ الْمُقَدَّمُ

(2) وَلاَ بُدَّ لِي مِنْ جَهْلَةٍ فِي وِصَالِهِ فَمَنْ لِي بِحِلْمٍ أُودِعُ الْحِلْمَ عِنْدَهُ

(3) لِصِدْقِ قَوْلِكَ لَوْ حَبَّ اِمْرُؤٌ حَجَرًا لَكَانَ فِي الْحَشْرِ عَنْ مَثْوَاهُ لَمْ يَرِمِ

(4) لَهُمْ أَحَادِيثُ مَجْدٍ كَالرِّيَاضِ إِذَا أَهْدَتْ نَوَاسِمُ أَحْيَتْ دَارِسُ السِّلْمِ

25.

İSTİTBÂ‘ [اَلْإِسْتِتْبَاعُ]

A. Tanımı

İstitbâ‘ sözlükte, تَتَبَّعَ الرَّجُلَ (birinin izini sürdü) ifadesinden istif‘âl kalıbında mastardır.[312]

Terim olarak *istitbâ‘*, “övülen bir şeyi peşinden getirdiği başka bir şeyle övmek veya yerdiği bir şeyi peşinden getirdiği başka bir şeyle yermektir.” Övgünün peşinden yerginin, yerginin peşinden de övgünün getirilmesi câiz değildir.[313] *İstitbâ‘*, birbirine tâbi, bağlı ve iç içe iki övgü unsuru arasında olur.

B. Örnekler

• Övgüye örnekler:

﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِن دَآبَّةٍ وَالْمَلآئِكَةُ وَهُمْ لاَ يَسْتَكْبِرُونَ﴾

“Göklerde ve yerde bulunan canlıların ve meleklerin hepsi Allah’a secde ederler ve onlar aslâ kibirlenmezler.”[314]

Göklerde ve yerde bulunanların secde etmelerinin peşinden onların “kibirlenmemeleri” getirilmiştir. Çünkü kibirlenselerdi, secde etmezlerdi. İkinci vasıf birinci vasıftan kaynaklanmaktadır. Sanki Allah, önce onları secde etmekle övmüş, ardından da secde etmelerinin mantıkî bir sonucu olarak “kibirlenmemek” ile övmüştür.[315]

نَهَبْتَ مِنَ الْأَعْمَارِ مَا لَوْ حَوَيْتَهُ لَهُنِّئْتَ الدُّنْيَا بِأَنَّكَ خَالِدُ

Öyle canlar aldın ki, eğer onları kendi ömrüne ekleseydin
Kesinlikle dünya, sen ebedî kalacakmışsın gibi düzenlenirdi

[312] İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 394.

[313] Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 428; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 443; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 282; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 288; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 261; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 394; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 288; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 134; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 148; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 317; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 262.

[314] Nahl, 16/49.

[315] Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 428; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 282; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 263-264.

Şair el-Mütenebbî, bu şiirinde Seyfüddevle'yi son derece cesur olmakla ve düşmanlarını öldürmekle övmektedir. Çünkü öyle çok insan öldürmüştür ki, onların ömürlerini kendi ömrüne ekleyebilseydi, mutlaka dünyada ebedî olarak kalırdı. Şair, bu övgünün ardından onu dünyanın ıslah ve nizamına sebep olmakla övmüştür. Öyle ki dünya onun ebedî olarak kalması için hazırlanmıştır. Bu da onun her türlü övgü sıfatıyla nitelenmesi gerektirmektedir. Zira Seyfüddevle öldürdüğü kimseleri haksızlıkla değil, adalet ve ıslahın gereği olarak öldürmüştür.[316]

• Yergiye örnek:

أَتَرَى الْقَاضِيَ أَعْمَى　　أَمْ تَرَاهُ يَتَعَامَى
سَرَقَ الْعَبْدُ كَأَنَّ الْـ　　ـعَبْدَ أَمْوَالُ الْيَتَامَى

Amâ kadıyı gördün mü? Yoksa onun amâ gibi davrandığını mı sanıyorsun?
O, bayramı çaldı. Sanki bayram yetimlerin mallarıymış gibi!

Şair burada amâ kadıyı bayramı çalmakla yeriyor. Ardınan yetimlerin mallarını çalma yergisini getiriyor.[317]

C. Açıklama

Bu sanat için *el-muzâ‘af* [اَلْمُضَاعَفُ], *et-ta‘lîk* [اَلتَّعْلِيقُ] ve *el-müvecceh* [اَلْمُوَجَّهُ] tabirlerini kullananlar olmuştur.[318] Konuya ilk temas eden Ebû Hilâl el-Askerî, idmâc ve istitbâı "muzâafe" adıyla bir başlık altında incelemiştir.[319]

İstitbâ', *idmâc* sanatına benzemekle birlikte *idmâc* daha geneldir.[320]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (Yûnus, 10/105)

(2) ﴿وَلِلّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ مِن دَآبَّةٍ وَالْمَلآئِكَةُ وَهُمْ لاَ يَسْتَكْبِرُونَ﴾ (Nahl, 16/49)

316 Taftazânî, *Muhtasar*, II, 261-262; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 394; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘*, s. 134; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, VI, 148; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 265.

317 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 444; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘*, s. 154-155; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 317.

318 Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 288; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, VI, 148.

319 Durmuş, "İdmâc", *DİA*, XXI, 477.

320 Subkî, *‘Arûsu'l-Efrâh*, II, 274; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi'l-Cumân*, s. 289.

(3) ﴿قَالَ سَتَجِدُنِي إِن شَاء اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا﴾ (Kehf, 18/69)

(4) ﴿وَكَذَلِكَ أَنزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يُرِيدُ﴾ (Hacc, 22/16)

(5) ﴿قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا﴾ (Meryem, 19/20)

2. Şiirler:

(1) إِلَى كَمْ تَرُدُّ الرُّسْلَ فِيمَا أَتَوْا بِهِ　　كَأَنَّهُمْ فِيمَا وَهَبْتَ مَلاَمُ
(2) سَمْحُ الْبَدِيهَةِ لَيْسَ يُمْسِكُ لَفْظَهُ　　فَكَأَنَّمَا أَلْفَاظُهُ مِنْ مَالِهِ
(3) اَلْبَاذِلُو النَّفْسِ بَذْلَ الزَّادِ يَوْمَ قِرًى　　وَالصَّائِنُو الْعِرْضِ صَوْنَ الْجَارِ وَالْحَرَمِ
(4) تَجْرِي دِمَاءُ الْأَعَادِي مِنْ سُيُوفِهِمْ　　مِثْلَ الْمَوَاهِبِ تَجْرِي مِنْ كُفُوفِهِمْ
(5) يَسْتَتْبِعُونَ بِبَذْلِ الْعِلْمِ بَذْلَ نَدًى　　وَيَحْفَظُونَ الْمَعَالِي حِفْظَ عِرْضِهِمْ

26.

eL-MEZHEBÜ'L-KELÂMÎ [اَلْمَذْهَبُ الْكَلَامِيُّ]

A. Tanımı

el-Mezhebü'l-kelâmî tabiri bir sıfat tamlaması olup "kelâm ilmine özgü yol, yöntem" demektir.

el-Mezhebü'l-kelâmî, ta'lîle (delil getirmeye) dayanan bir sanattır. "Konuşanın, savunduğu düşüncenin doğruluğuna dair muhatap tarafından kesin olarak kabul edilmiş bir delil getirmesi"dir. Başka bir deyişle, "Konuşanın, iddiasına kelâmcıların yöntemine uygun bir şekilde delil getirmesi"dir.[321] Burada kabul edilmiş öncüllerin, sonucu zorunlu olarak doğurması gerekir.[322] Bu sanatta istidlâl bir bedî'î unsur olarak kullanılacaktır.

B. Örnekler

﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾

"Eğer o ikisinde (göklerde ve yerde) Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulup gitmişti."[323]

Göklerin ve yerin bozulmasından, sahip oldukları nizamın bozulması kastedilmektedir. Âyette göklerin ve yerin bozulmaması, Allah Teâlâ'nın birliğine delil getirilmiştir. Bunun anlamı şudur: Eğer o ikisinde (göklerde ve yerde) Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulup gitmişti. Gökler ve yer bozulup gitmediğine göre, onlarda Allah'tan başka tanrı yoktur. Çünkü şartın –yani, göklerin ve yerin bozulmasının– bâtıl olması, şart koşulanın –yani, tanrıların birden çok olmasının– da bâtıl olmasını gerektirir.[324]

❁

[321] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 119; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 206; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 276; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 137; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 264; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 247; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 364; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 282; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 206; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 356; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 305.

[322] Taftazânî, *Muhtasar*, II, 247; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 356; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 305.

[323] Enbiyâ, 21/22.

[324] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 364; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 282; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 207; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 305; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 239; Lâşîn, *el-Bedî'*, s. 75; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 397.

﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ﴾

"Yaratmayı ilk yapan, sonra onu iâde edecek olan O'dur. Bu, (yeniden yaratma) O'na daha kolaydır."[325]

Yeniden diriltme ilk yaratmaya göre daha kolaydır. Daha kolay olan, imkân dairesine girer. Öyleyse iâde (yeniden diriltme) daha kolaydır.[326]

❁

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

«لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا»

"Siz benim bildiğimi bilseydiniz, kesinlikle az gülerdiniz ve çok ağlardınız."[327]

Bunun anlamı şudur: "Siz çok gülüp az ağladığınıza göre, benim bildiğimi bilmiyorsunuz."[328]

❁

دَعِ النُّجُومَ لِطُرُقِهْ يَعِيشُ فِيهَا ... وَبِالْعَزِيمَةِ فَانْهَضْ أَيُّهَا الْمَلِكُ

إِنَّ النَّبِيَّ وَأَصْحَابَ النَّبِيِّ نَهَوْا ... عَنِ النُّجُومِ وَقَدْ أَبْصَرْتَ مَا مَلَكُوا

Yıldızları yaşadıkları yerlerinde bırak. Azimete sarıl ey Melik!
Çünkü Nebî ve Nebî'nin ashâbı yıldızlardan nehyettiler. Sen de onların sahip olduğu şeyleri gördün!

Bu şiirde Ebû Temmâm, Mu'tasım'ın yıldızlara (yani, müneccimlere) meyletmemesini istiyor. Ebû Temmâm, onu Hz. Peygamber'in yaptıkları, o'nun yıldız falı ve müneccimleri tasdik etmekten nehyettiği konusunda uyarıyor. Sahâbenin bu emre sarılarak dünyaya sahip olduklarını ve onun da bunları gördüğünü söylüyor. Bu durumda Mu'tasım'ın onlara uyması, müneccimlerin sözlerini ve yalanlarını terk etmesi gerektiğini vurguluyor.[329]

Şair Şinâsi'nin şu beyti de bu sanata örnektir:

Varlığın bilme ne hacet küre-i âlem ile
Yeter isbatına halk ettiği bir zerre bile[330]

[325] Rûm, 30/27.

[326] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 357-358; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 305-306; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 239; Lâşîn, *el-Bedî'*, s. 75; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 397.

[327] İbn Mâce, *Sünen*, Bâbu'l-Hüzn ve'l-Bükâ, II, 1402; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 364.

[328] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 364.

[329] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 361; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 241.

[330] Bilgegil, a.g.e., s. 199.

C. Açıklama

Kelâm, dinî esasları kesin aklî delillerle ispat eden bir ilimdir. Bu yüzden belagatçının kendi iddiasını ispat etmek ve rakibinin iddiasını çürütmek için kelâm ilmine nispet edilen kesin aklî delilleri kullanmasına *el-mezhebü'l-kelâmî* denilmiştir. [331]

Bu söz sanatına, ilk işaret eden kişi Câhiz'dir. Daha sonra İbnu'l-Mu'tez de bunu bedî‘ ilminden saymış, fakat tanımını yapmamıştır. İbnu'l-Mu'tez'in bu sanatın Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmadığını söylemiştir. Hâlbuki Kur'ân'da bu sanatın bolca kullanıldığı ifade edilmektedir. [332]

Bu sanat için *el-ihticâcu'n-nazarî* [اَلْإِحْتِجَاجُ النَّظَرِيُّ] tabiri de kullanılmıştır. [333]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ ۞ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لاَ أُحِبُّ الآفِلِينَ﴾ (En'âm, 6/75-76)

(2) ﴿وَمَا قَدَرُوا اللّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنزَلَ اللّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ﴾ (En'âm, 6/91)

(3) ﴿وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ ۞ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ﴾ (Yâsîn, 36/78-79)

(4) ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ﴾ (Mâide, 5/18)

(5) ﴿قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ﴾ (Zuhruf, 43/81)

331 İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 364; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 238-239.

332 İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî‘*, s. 68; Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 410; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 119; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 37; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 206; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 364; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 282; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, IV, 356; Allân, *el-Bedî‘ fi'l-Kur'ân*, s. 394-395.

333 Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 282.

2. Şiirler:

(1) لَوْ يَكُونُ الْحُبُّ وَصْلًا كُلُّهُ — لَمْ تَكُنْ غَايَتُهُ إِلاَّ الْمَلَلُ
أَوْ يَكُونَ الْحُبُّ هِجْرًا كُلُّهُ — لَمْ تَكُنْ غَايَتُهُ إِلاَّ الْأَجَلُ
إِنَّمَا الْوَصْلُ كَمِثْلِ الْمَاءِ لاَ — يَسْتَطَابُ الْمَاءُ إِلاَّ بِالْعَلَلِ

(2) تَمِيمٌ بِطُرُقِ اللُّؤْمِ أَهْدَى مِنَ الْقَطَا — وَلَوْ سَلَكَتْ سُبُلَ الْمَكَارِمِ ضَلَّتِ

(3) لَوْ لَمْ تُحِطْ كَفُّهُ بِالْبَحْرِ مَا شَمِلَتْ — كُلَّ الْأَنَامِ وَأَرْوَتْ قَلْبَ كُلِّ ظَمِي

❁❁❁

27.

HÜSNÜ'T-TA'LÎL [حُسْنُ التَّعْلِيلُ]

A. Tanımı

Hüsnü't-ta'lîl, isim tamlaması olarak "sebebin güzelliği, delilin güzelliği, güzel sebep (delil) bulma" anlamına gelir.

Terim olarak *hüsnü't-ta'lîl*, "konuşanın ifadeye güzellik katmak amacıyla bir şeyin bilinen sebebini açıkça veya zımnen inkâr ederek amaca uygun güzel edebî bir illet getirmesi"dir.[334] Ancak bu hususta bilinen gerçek sebeple itibarî sebep arasında bir benzeşme ilgisinin bulunması şarttır.

Bu sanat için *et-ta'lîl* [اَلتَّعْلِيلُ][335] ve *el-istidlâl bi't-ta'lîl* [اَلْإِسْتِدْلَالُ بِالتَّعْلِيلِ][336] ifadeleri de kullanılmıştır.

B. Örnekler

﴿لَوْلاَ كِتَابٌ مِنَ اللّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

"Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu."[337]

Allah Teâlâ'dan önceden yazının geçmesi, azaptan kurtulmanın sebebidir.[338]

❁

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

[334] Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz*, s. 180; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 309; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 277; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 283; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 266; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 249; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 391; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 285; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 198; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 136; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 306; Öznurhan, H., "Arap Dilinde Ta'lîl ve Hüsn-i Ta'lîl", *Bilimname*, 2004/2, C. II, Sayı: 5, s. 129-30.

[335] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 309; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 241; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 283; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 391; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 136.

[336] İbn Sinân, *Sırru'l-Fesâha*, s. 277; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 346.

[337] Enfâl, 8/68.

[338] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 309; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 109; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 348.

«لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ»

"Eğer ümmetime meşakkat vermeyeceğini bilseydim, onlara her namaz vaktinde misvak kullanmalarını emrederdim."[339]

Burada ümmete meşakkat vereceğine dair korku, her namazda misvak kullanmayı emretmemenin sebebi olmuştur.[340]

❁

وَمَا كُلْفَةُ الْبَدْرِ الْمُنِيرِ قَدِيمَةً وَلَكِنَّهَا فِي وَجْهِهِ أَثَرُ اللَّطْمِ

Parlak dolunayın benekleri eski değildir
Fakat yüzünde görülen şey dövünme izidir

Şair, ağıt yakanda görülen hüznün doğal olmayan birçok sebebi olduğunu kastediyor. Bu yüzden dolunayın yüzünde görülen beneğin doğal bir sebepten değil kederden kaynaklandığını iddia ediyor. Bu hüzün, ancak ağıt yakılan kimseden ayrılma dolayısıyla dövünmeden, üzüntüden ellerini yüzüne vurmadan, kaynaklanan bir izdir.[341]

❁

لَمْ يَسْتَهِلَّ بُكاً وَلَكِنْ مُنْكِراً أَنْ لَمْ تُعَدَّ لَهُ الدُّرُوعُ لَفَائِفا

Doğarken ağlamadı. Fakat çirkin gördü;
Kendisine sargı olarak zırh hazırlanmamasını!

Şair, bebeğin doğduğunda âdet olarak sarılan sargıyı çirkin görmesini, bunun yerine zırh ve kılıç istemesini ağlamamasının illeti olarak göstermiştir. Şair, çocuğun cesur ve güçlü olacağını haber vermektedir ki, bu durum doğumu tebrik etme makamına uygundur.[342]

Şair Füzûlî'nin şu beyti de bu sanata örnektir:

Hâk-i pâyine yetem der ömrlerdür muttasıl
Başını daştan daşa urup gezer âvâre su

Şair burada bir tabiat olayı olan suyun akmasını, Hz. Peygamber'in "hak-i payi"ne (ayağını bastığı toprağa ulaşmak arzusuna) bağlamıştır.

[339] İbn Mâce, *Sünen*, Bâbu's-sivâk, I, 191; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 391.

[340] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 391.

[341] Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 306.

[342] Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 249.

C. Çeşitleri

Hüsnü't-ta'lîl dört çeşittir[343]:

1) Gerçek illeti açık olmayan ve insanların genellikle illetini sormadıkları bir olaya illet getirmek şeklinde olur. Deprem, yağmur yağması, güneş tutulması, ay tutulması, rüzgâr esmesi vb. doğa olaylarında olduğu gibi. Nitekim bir şair, Kâfûr el-İhşîdî'nin valiliği döneminde Mısır'da meydana gelen depremin illetini şöyle açıklamıştır:

مَا زُلْزِلَتْ مِصْرُ مِنْ كَيْدٍ يُرَادُ بِهَا وَإِنَّمَا رَقَصَتْ مِنْ عَدْلِهِ فَرَحَا

Mısır kendisine kurulan bir tuzaktan dolayı depremle sarsılmadı
Bilakis o, onun (valinin) adaletinin coşkusuyla dans etti

Şair, depremin illeti olarak yerin Kâfûr'un adaletinin coşkusuyla dans etmesini göstermiştir. İnsanlar genellikle depremin sebebini sormazlar.[344]

2) İlleti açık olan bir şeye illet getirmek suretiyle olur. Ancak şair bu illeti bilmiyormuş gibi yaparak onun için ince ve güzel hayalî bir illet ortaya koyar. Bununla amacı o olaya kuvvetli bir şekilde vurgu yapmaktır. Şu örnekte olduğu gibi:

لاَ تُنْكِرِي عَطَلَ الْكَرِيمِ مِنَ الغِنَى فَالسَّيلُ حَرْبٌ لِلْمَكَانِ الْعَالِي

Cömerdin zenginlikten mahrum kalmasını yadırgama!
Zira sel yüksek mekânlara karşı bir savaştır.

Şair, cömerdin maldan mahrum kalmasına, selin yüksek mekânlara ulaşmasına oraların toprağını götürmesine kıyasla illet getirmiştir. Oralarda toprak olmaması o mekanların yüksekliğine bir halel getirmediği gibi asil kişinin zengilikten ve maldan mahrum kalması da onun asaletine bir zarar vermez. Çunkü onun mal yoksuluğunun gerçek illetti o malıyla cömertlik yapması ve infakta bulunmasıdır.[345]

3) Söz sahibinin isbat etmek istediği şeye mümkün ama sabit olmayan bir şeyi illet getirmesi suretiyle olur. Şairin şu sözünde olduğu gibi:

يَا وَاشِياً حَسُنَتْ فِينَا إِسَائَتُهُ نَجَّى حِذَارُكَ إِنْسَانِي مِنَ الْغَرَقِ

Ey kötülüğü bizim için iyilik olan fesatçı!
Senden sakınmam göz bebeğimi ağlamaktan kurtardı.

[343] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 277-280; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 266-268; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 136-143; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 250-254; Cebr, *Dirâsât fî İlmi'l-Bedî'*, s. 102.
[344] Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 250; Lâşîn, *el-Bedî'*, s. 121.
[345] Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 252; Cebr, *Dirâsât fî İlmi'l-Bedî'*, s. 103; Lâşîn, *el-Bedî'*, s. 119-120.

Fesatçının kötülüğünün iyilik olması bilinen ve âdet olan bir şey değildir. Fakat bu durum, nadir de olsa mümkündür. Şair bunu hayali bir illet olarak zikretmiştir. Zira fesatçının fesadından sakınması onu ağlamaktan kurtarmıştır. Dolasıyla gözbebekleri yaşla boğulmamıştır.[346]

4) Bir şeye illet olarak getirilen şeyin sabit ve mümkün olmaması suretiyle olur.

لَوْ لَمْ تَكُنْ نِيَّةُ الْجَوْزَاءِ خِدْمَتَهُ لَمَا رَأَيْتَ عَلَيْهَا عِقْدَ مُنْتَطِقِ

Eğer Cevzâ'nın niyeti ona hizmet olmasaydı
Sen onun üzerinde kemerli gerdanlık göremezdin

Cevzâ burcunun övülen kimseye hizmet etmesi gerçek olan ve bilinen bir durum değildir. Fakat şair bunu kanıtlamayı murad etmiş ve Cevzâ burcunun kemerini buna illet olarak zikretmiştir. Sanki Cevzâ burcu kemerini övülene hizmet etmek için kuşanmıştır.[347]

D. Açıklama

• *el-Mezhebü'l-kelâmî* ile *hüsnü't-ta'lîl* arasındaki fark şudur: el-*Mezhebü'l-kelâmî*'de illetler, akla ve mantığa dayalı gerçek illetlerdir. *Hüsnü't-ta'lîl*'de ise illetler, tasvîre ve hayâle dayalı hayâlî illetlerdir.[348]

E. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَلَوْلاَ دَفْعُ اللّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الأَرْضُ﴾ (Bakara, 2/251)

(2) ﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾ (Kasas, 28/8)

(3) ﴿سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللّهِ﴾ (Âl-i İmrân, 3/151)

(4) ﴿وَما أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ﴾ (Furkân, 25/20)

(5) ﴿وَلَوْلاَ رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ﴾ (Hûd, 11/91)

[346] İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 241-242; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 279-280; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 267-268; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 286; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 140; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 253; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 307.
[347] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 280; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 252; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 286; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 141; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 254; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 307-308.
[348] Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 243.

2. Şiirler:

(1) وَلَوْ لَمْ تَكُنْ سَاخِطاً لَمْ أَكُنْ أَذُمُّ الزَّمَانَ وَأَشْكُو الْخُطُوبَا

(2) لَمْ تَحْكِ نَائِلَكَ السَّحَابُ وإِنَّما حُمَّتْ بِهِ فَصَبِيبُهَا الرُّحَضَاءُ

(3) لاَ يَذُوقُ الْإِغْفَاءَ إِلاَّ رَجَاءً أَنْ يَرَى طَيْفَ مُسْتَمِيحٍ رَوَاحَا

(4) وَإِنِّي لَأَسْتَغْشِي وَمَا بِيَ نَعْسَةٌ لَعَلَّ خَيَالاً مِنْكِ يَلْقَى خَيَالِيَا

28.

MUGÂYERET [اَلْمُغَايَرَةُ]

A. Tanımı

Mugâyeret, sözlükte تَغَايَرَ fiilinden mastar olup “farklı olmak, başka olmak, değişik olmak, benzememek, ayrılmak, değiştirmek, mübadele etmek, muhalefet etmek” anlamlarına gelir.

Bedî‘ terimi olarak *mugâyeret*, “bir şeyi yerdikten sonra övmek veya övdükten sonra yermek”tir.[349]

Bu sanat için *et-teğâyür* [اَلتَّغَايُرُ] ve *et-talattuf* [اَلتَّلَطُّفُ] tabirleri de kullanılmıştır.[350]

B. Örnekler

﴿وَلاَ تَقْتُلُوا أَوْلاَدَكُمْ مِنْ إِمْلاَقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ﴾

“Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırıyoruz.”[351]

﴿وَلاَ تَقْتُلُوا أَوْلاَدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلاَقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ﴾

“Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da sizi de biz rızıklandırıyoruz.”[352]

Bir incelikten dolayı iki lafız ve iki mana arasında tam bir mugâyeret gerçekleşmiştir. Birinci âyet, fiilen geçim sıkıntısı çekenlere hitap etmektedir. Bu yüzden geçimi sağlayan babaların rızkı önce, bakılanların rızkı ise sonra zikredilmiştir. İkinci âyet ise geçim sıkıntısından korkan Yahudilere hitap etmektedir. Çünkü fakirleşmekten ancak zenginler korkar. Fakir zaten fakirlik çekmektedir, dolayısıyla korkacak bir şeyi yoktur. Buradaki korku geleceğe yöneliktir. Gelecekte yeni doğacak olan çocukların rızkından endişe duyulmaktadır. Bu nedenle “*Onları da sizi de biz rızıklandırıyoruz*” ifadesinde önce çocukların rızkı vurgulanmıştır ki, zenginler küçük çocuklarının mallarını yok edeceği veya azaltacağı düşüncesine kapılmasınlar.[353]

[349] Askerî, *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn*, s. 427; İbn Reşîk, *el-‘Umde*, II, 746; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 277; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 102; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 227; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 371; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 313.

[350] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 371; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 102.

[351] En‘âm, 6/151.

[352] İsrâ, 17/31.

[353] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 312.

Hz. Ali, dünyayı zemmeden misâllerine mugâyir [zıt] olarak dünyayı övmüştür:

أَيُّهَا الذَّامُّ لِلدُّنْيَا الْمُغْتَرُّ بِغُرُورِهَا الْمَخْدُوعُ بِأَبَاطِيلِهَا ثُمَّ تَذُمُّهَا، أَتَغْتَرُّ بِالدُّنْيَا ثُمَّ تَذُمُّهَا، أَنْتَ الْمُتَجَرِّمُ عَلَيْهَا أَمْ هِيَ الْمُتَجَرِّمَةُ عَلَيْكَ، مَتَى اِسْتَهْوَتْكَ أَمْ مَتَى غَرَّتْكَ أَبِمَصَارِعِ آبَائِكَ مِنَ الْبِلَى أَمْ بِمَضَاجِعِ أُمَّهَاتِكَ تَحْتَ الثَّرَى، كَمْ عَلَّلْتَ بِكَفَيْكَ وَكَمْ مَرَّضْتَ بِيَدَيْكَ تَبْتَغِي لَهُمُ الشِّفَاءَ وَتَسْتَوْصِفُ لَهُمُ الْأَطِبَّاءَ لَمْ يَنْفَعْ أَحَدُهُمْ إِشْفَاقُكَ وَلَمْ تُسْعَفْ بِطَلِبَتِكَ وَلَمْ تَدْفَعْ عَنْهُ بِقُوَّتِكَ وَقَدْ مَثَّلَتْ لَكَ بِهِ الدُّنْيَا نَفْسَكَ وَبِمَصْرَعِهِ مَصْرَعَكَ: إِنَّ الدُّنْيَا دَارُ صِدْقٍ لِمَنْ صَدَقَهَا وَدَارُ عَافِيَةٍ لِمَنْ فَهِمَ عَنْهَا وَدَارُ غِنًى لِمَنْ تَزَوَّدَ مِنْهَا وَدَارُ مَوْعِظَةٍ لِمَنِ اتَّعَظَ بِهَا مَسْجِدُ أَحِبَّاءِ اللهِ وَمَتْجَرُ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ اِكْتَسَبُوا فِيهَا الرَّحْمَةَ وَرَبِحُوا فِيهَا الْجَنَّةَ؛ فَمَنْ ذَا يَذُمُّهَا وَقَدْ آذَنَتْ بِبَيْنِهَا وَنَادَتْ بِفِرَاقِهَا وَنَعَتْ نَفْسَهَا وَأَهْلَهَا فَمَثَّلَتْ لَهُمْ بِبَلَائِهَا الْبَلَاءَ وَشَوَّقَتْهُمْ بِسُرُورِهَا إِلَى السُّرُورِ رَاحَتْ بِعَافِيَةٍ وَابْتَكَرَتْ بِفَجِيعَةٍ تَرْغِيباً وَتَرْهِيباً وَتَخْوِيفاً وَتَحْذِيراً، فَذَمَّهَا رِجَالٌ غَدَاةَ النَّدَامَةِ وَحَمِدَهَا آخَرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، ذَكَّرَتْهُمُ الدُّنْيَا فَتَذَكَّرُوا وَحَدَّثَتْهُمْ فَصَدَّقُوا وَوَعَظَتْهُمْ فَاتَّعَظُوا.

“Ey dünyayı kötüleyen, onun aldatmalarına kanan ve boş işlerine aldanan kişi! Dünyaya aldandıktan sonra onu kötülüyor musun? Sen mi ona karşı suçlusun, yoksa o mu sana karşı suçlu? O, seni ne zaman ayarttı ve aldattı? Atalarının çürümüş bedenleriyle mi, annelerinin toprak altındaki döşekleriyle mi aldattı? Onların şifasını aramak ve tabiplere tevadi ettirmek üzere kaç kez onlarla meşgul oldun ve onlara baktın, ama senin tedavinin onlara bir fayda sağlamadı, ağlamalarının hiçbir faydası olmadı, senin acıman onlara bir yarar getirmedi, yardım çağrıların karşılık görmedi ve kendi gücünle de onu (ölümü) engelleyemedin! Dünya onların ölümünü sana mesel getirdi ve onların mücadelesini senin mücadelene temsil getirdi. Kuşkusuz dünya doğru kimse için doğruluk yurdu, onu anlayan için afiyet yurdu, ondan azıklanan için zenginlik yurdu ve ondan öğüt alan için öğüt yurdudur. Dünya, Allah’ın sevdiklerinin mescidi, Allah’ın meleklerinin namazgâhı, Allah’ın vahyinin indiği yer ve Allah dostlarının ticarethanesidir. Onlar, orada rahmet kazanırlar ve cenneti elde ederler. Dünya, yakınlığını ilan ettiği, ayrılığını haykırdığı, kendisinin ve ehlinin öleceğini haber verdiği hâlde, onu kötülüyen kimse kimdir? Zira dünya, belâlarını onlar için belâya örnek vermiş ve sevinçlerini onlar için sevince teşvik aracı yapmıştır. Onları isteklendirmek, ürkütmek, korkutmak ve sakındırmak için âfiyetle rahat ettirmiş ve sıkıntıyla uyandırmıştır. Pişmanlık günü bazı kimseler onu kötüleyecek ve kıyâmet günü diğerleri övecektir. Zira dünya kendilerine hatırlatınca onlar ders aldılar; anlatınca onayladılar ve öğüt verince öğüt aldılar.” [354]

❁

[354] İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 227; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 373-374.

el-Harîrî, aşağıdaki şiirinde dinarı önce yermiş, sonra da onu övmüştür:

تَبّاً لَهُ مِنْ خَادِعٍ مُمَاذِقِ

.....

أَكْرِمْ بِهِ أَصْفَرَ رَاقَتْ صُفْرَتُهُ

Kahrolsun o hilekâr ve riyakâr

.....

O rengi saf sarıyı ona ikrâm et![355]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ ۞ قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ﴾ (A‘raf, 7/75-76)

(2) ﴿مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ﴾ (Mü’minûn, 23/24)

(3) ﴿قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا﴾ (Enfâl, 8/31)

2. Şiirler:

(1) وَلَقَدْ تَأَمَّلْتُ الْفِرَاقَ فَلَمْ أَجِدْ يَوْمَ الْفِرَاقِ عَلَى إِمْرِئٍ بِطَوِيلِ
قَصُرَتْ مَسَافَتُهُ عَلَى مُتَزَوِّدٍ مِنْهُ لِدَهْرٍ صَبَابَةٍ وَغَلِيلِ

(2) وَلَيْسَتِ الدُّنْيَا سِوَى قَحْبَةٍ تَبْرُزُ فِي الزِّينَةِ لِلزَّانِي
حَتَّى إِذَا اغْتَرَّ بِإِقْبَالِهَا مَالَتْ لِإِعْرَاضٍ وَهِجْرَانِ

(3) وَمَا النَّاسُ إِلاَّ هَالِكٌ وَابْنُ هَالِكٍ وَذُو نَسَبٍ فِي الْهَالِكِينَ عَرِيقِ
إِذَا إِمْتَحَنَ الدُّنْيَا لَبِيبٌ تَكَشَّفَتْ لَهُ عَنْ عَدُوٍّ فِي ثِيَابِ صَدِيقِ

(4) أُفٍّ مِنَ الدُّنْيَا وَأَيَّامِهَا فَإِنَّهَا لِلْحُزْنِ مَخْلُوقَهْ
هُمُومُها لاَ تَنْقَضِي سَاعَةً عَنْ مَلِكٍ فِيهَا وَلاَ سُوقَهْ
يَا عَجَبًا مِنْهَا وَمِنْ شَأْنِهَا عَدْوَةٌ لِلنَّاسِ مَعْشُوقَهْ

❁

[355] İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 228; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 313.

29.

TE'KÎDU'L-MEDH Bİ-MÂ YUŞBİHU'Z-ZEMM

[تَأْكِيدُ الْمَدْحِ بِمَا يُشْبِهُ الذَّمَّ]

A. Tanımı

Te'kîdu'l-medh bi-mâ yuşbihu'z-zemm, terkib olarak "övgünün yergiye benzer bir şeyle te'kid edilmesi, pekiştirilmesi" demektir.

Terim olarak, "birini zemmediyormuş/yeriyormuş gibi görünerek onu daha da övmektir." Yergi ifade eden sıfatın kullanıldığı bir yerde dinleyicinin birdenbire övgü sıfatıyla karşılaşmasına dayalı bir üsluptur. İstisnâ veya istidrâk (yanlış anlamayı düzeltme) edatlarından birinin kullanılmasıyla olur.[356]

Bazı bilginler, bu sanatı ismen zikredip örnek vermişler, ancak tanımını yapmamışlardır.[357]

B. Çeşitleri ve Örnekler

Te'kîdu'l-medh bi-mâ yuşbihu'z-zemm üç kısımdır[358]:

1. Bir şeyden nefyedilen yergi sıfatından ona dâhil olduğu takdir edilen övgü sıfatının istisna edilmesidir. Nâbiğa ez-Zübyânî'nin şu şiirinde olduğu gibi:

وَلاَ عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُيُوفَهُمْ بِهِنَّ فُلولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبِ

Onlarda hiçbir kusur/ayıp yoktur, ancak, orduların çarpışmasından dolayı kılıçlarının ağızlarında vuruşma izleri/kırıklar vardır.

Buradaki عَيْب [kusur] bir yergi sıfatıdır. Şair, önce bu sıfatı övdüğü kimselerden nefyederek onları övmüş, ardından onları yereceğini çağrıştıran "ancak" ifadesini kullananıp "*ancak, … kılıçlarının ağızlarında vuruşma izleri/kırıklar vardır*" diyerek bu övgüsünü daha da pekiştirmiştir. Bu ifade, onların cesur olduklarına ve çok savaştıklarına delalet etmektedir. Bu da, onlarda cesur/kahraman olmaları dışında

356 Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 305; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 399; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 201; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 232.

357 Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz*, s. 176; Sekkâkî, *Miftâh*, s. 427; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 133; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 256; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 280.

358 Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 287; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 27.

bir kusur olmadığı anlamında gelmektedir ki, cesaretin/kahramanlığın bir kusur olmadığı da bilinen bir şeydir.[359]

2. Bir şey için önce övgü sıfatı zikredilmesi, ardında da istisna edatıyla onu takip eden başka bir övgü sıfatının getirilmesidir.

﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا﴾

"Orada boş söz değil, yalnız selam işitirler."[360]

❁

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şu sözü de buna örnek getirilmiştir:

«أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَب، بَيْدَ أَنِّي من قُرَيْشٍ»

"Ben Arapların en fasih konuşanıyım. Ancak ben Kureyş'liyim."[361]

❁

فَتًى كَمُلَتْ أَوْصَافُهُ غَيْرَ أَنَّهُ جَوَادٌ فَمَا يُبْقِي مِنَ الْمَالِ بَاقِيَا

O, mükemmel niteliklere sahip bir gençtir. Ancak malından hiçbir şey bırakmayacak derecede cömerttir.

Şair, övdüğü kimseyi önce mükemmel olmakla nitelendirmiş, sonra bundan çok cömert olmasını istisna etmiştir. Cömertliğin bir övgü niteliği olduğu bilinmektedir.[362]

3. *Te'kîdu'l-medh bi-mâ yuşbihu'z-zemm*'in üçüncü kısmı, istisnanın müferrağ olarak getirilmesidir.[363] Şu âyette olduğu gibi:

❁

﴿وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلاَّ أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنَا﴾

"Sen, bizden sadece, bize geldiklerinde Rabbimizin ayetlerine iman ettiğimiz için intikam alıyorsun."[364]

359 Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 281; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 305; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 256; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 287.

360 Meryem, 19/62.

361 Taftazânî, *Muhtasar*, II, 258.

362 Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*, s. 234-235; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 314; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 270.

363 Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 282; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 270.

364 A'râf, 7/126.

Yani, senin bizden intikam alman bizim için bir kusur değildir. Asıl övgü, Allah'ın ayetlerine iman etmektir.[365]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا ۞ إِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا﴾ (Vâkı‘a, 56/25-26)

(2) ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنقِمُونَ مِنَّا إِلاَّ أَنْ آمَنَّا بِاللّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلُ﴾ (Mâide, 5/59)

(3) ﴿الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ﴾ (Hacc, 22/40)

2. Şiirler:

(1) هُوَ الْبَدْرُ إِلاَّ أَنَّهُ الْبَحْرُ زَاخِراً سِوَى أَنَّهُ الضِّرْغَامُ لَكِنَّهُ الْوَبْلُ

(2) لاَ عَيْبَ فِيهِمْ سِوَى أَنَّ النَّزِيلَ بِهِمْ يَسْلُو عَنِ الأَهْلِ والأَوْطَانِ والْحَشَمِ

(3) وَمَا تَشْكِي جَارَتِي غَيْرَ أَنَّنِي إِذَا غَابَ عَنْهَا بَعْلُهَا لاَ أَزُورُهَا

(4) فِي مَعْرَضِ الذَّمِّ إِنْ رُمْتَ الْمَدِيحَ فَقُلْ لاَ عَيْبَ فِيهِمْ سِوَى إِكْرَامِ وَفْدِهِمْ

❁❁❁

[365] Kazvînî, *el-İzâh*, s. 282; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 259-260.

30.

TE'KÎDU'Z-ZEMM Bİ-MÂ YUŞBİHU'L-MEDH

[تَأْكِيدُ الذَّمِّ بِمَا يُشْبِهُ الْمَدْحَ]

A. Tanımı

Te'kîdu'z-zemm bi-mâ yuşbihu'l-medh, terkib olarak, "yergiyi, övgüye benzeyen şeyle te'kîd etmek, pekiştirmek" demektir.

Terim olarak, "bir önceki konun aksine birini övüyormuş gibi görünerek onu daha da yermektir." Övgü ifade eden sıfatın kullanıldığı bir yerde dinleyicinin birdenbire yergi sıfatıyla karşılaşmasına dayalı bir üsluptur. Söz sahibinin yermeyi amaçladığı şahıs hakkında dışı övgü, içi yergi içeren lafızlar getirmesiyle oluşur. Onu yerdiği hâlde övdüğü izlenimi verir. Bu da istisnâ veya istidrâk (*yanış anlamayı düzeltme*) edatlarından birinin kullanılmasıyla olur.[366]

Bu sanat için *el-hecâ fî ma‘razi'l-medh* [اَلْهَجَا فِي مَعْرَضِ الْمَدْحِ] de denilir.[367]

B. Çeşitleri

Te'kîdu'z-zemm bi-mâ yuşbihu'l-medh iki kısımdır[368]:

1. Bir şeyden nefyedilen övgü sıfatından ona dâhil olduğu takdir edilen yergi sıfatının istisna edilmesidir. Şu sözde olduğu gibi:

فُلاَنٌ لاَ خَيْرَ فِيهِ إِلَّا أَنَّهُ يُسِيءُ إِلَى مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهِ

"Falanda hiçbir hayır yoktur. Kendisine iyilik yapan kimseye kötülük etmesi dışında."

2. Bir şey için önce yergi sıfatı zikredilmesi, ardında da istisna edatıyla onu takip eden başka bir yergi sıfatının getirilmesidir. Şu âyette olduğu gibi:

[366] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 550; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 85; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 261; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, III, 60; Allân, *el-Bedî‘ fi'l-Kur'ân*, s. 642.

[367] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 550; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 85; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 261; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, III, 60.

[368] Kazvînî, *el-İzâh*, s. 282; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 260-261; Atîk, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 170.

﴿يَحْلِفُونَ بِاللّهِ مَا قَالُواْ وَلَقَدْ قَالُواْ كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلاَمِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا إِلاَّ أَنْ أَغْنَاهُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾

“Söylemediklerine dair Allah’a yemin ediyorlar. Hâlbuki küfür sözünü söylediler ve islâm olduktan sonra inkâr ettiler, başaramadıkları bir şeye yeltendiler. Sırf Allah ve Elçisi, O’nun lütfuyla kendilerini zengin etti diye öç almaya kalktılar.” [369]

Bu suçları işleyen münâfıklar, inkârlarının gerekçesi olarak Allah’ın lütfuyla onları zengin etmesini ileri sürdüler. Hâlbuki Allah’ın Elçisi Medine’ye geldiğinde onlar son derece sıkıntı içinde idiler. Zengin etmek, aslında bir övgü sıfatıdır. Ancak münâfıkların zenginliği yergi sıfatı olmuştur. Çünkü bu zengiliğin beraberinde küfür ve inkâr söz konusudur. [370] Şu sözde olduğu gibi:

فُلاَنٌ حَسُودٌ إِلاَّ أَنَّهُ نَمَّامٌ

“Falan bir hasetçidir. Ancak o bir koğucudur.”

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ۞ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا﴾ (Nebe’, 78/24-25)

(2) ﴿فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ ۞ وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ﴾ (Hâkka, 69/35-36)

(3) ﴿إِنَّكَ لَأَنتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ﴾ (Hûd, 11/87)

2. Şiirler:

(1) خَلاَ مِنَ الْفَضْلِ غَيْرَ أَنِّي — أَرَاهُ فِي الْحُمْقِ لاَ يُجَارِ

(2) فَإِنَّ مَنْ لاَمَنِي لاَ خَيْرَ فِيهِ سِوَى — وَصْفِي لَهُ بَأَخَسِّ النَّاسِ كُلِّهِمْ

(3) لَئِيمُ الطِّبَاعِ سِوَى أَنَّهُ — جَبَانٌ يَهُونُ عَلَيْهِ الْهَوَانُ

(4) يَا رَسُولًا أَعْدَاؤُهُ أَرَاذِلُ النَّاسِ — جَمِيعًا لَكِنَّهُمْ فِي الْجَحِيمِ

(5) يَجْزُونَ مِنْ ظُلْمِ أَهْلِ الظُّلْمِ مَغْفِرَةً — وَمِنْ إِسَاءَةِ أَهْلِ السُّوءِ إِحْسَانَا
كَأَنَّ رَبَّكَ لَمْ يَخْلُقْ لِخَشْيَتِهِ — سِوَاهُمُ مِنْ جَمِيعِ النَّاسِ إِنْسَانَا

❁❁❁

[369] Tevbe, 9/74.

[370] Lâşîn, *el-Bedî‘ fi Dav’i Esâlîbi’l-Kur’ân*, s. 90.

31.

NEFYÜ’Ş-ŞEY’ Bİ-ÎCÂBİH

[نَفْيُ الشَّيْءِ بِإِيجَابِهِ]

A. Tanımı

Nefyü’ş-şey’ bi-îcâbih, sözlük anlamı olarak “ bir şeyi olumlusuyla nefy etmek/olumsuz kılmak” demektir.

Bedî‘ terimi olarak *nefyü’ş-şey’ bi-îcâbih*, konuşanın, sözünün zâhirinde bir şeyi ispat edip mecazen onun sebebi olan şeyi nefyetmesidir. Sözünün içinde gerçekten nefy olunan onun isbat ettiği şeydir. Yani, amaç bir şeyi nefyetmek/olumsuzlamak olduğu hâlde, onun sebebi olan bir şeyi olumsuzlamaktır. [371]

B. Örnekler

﴿لاَ يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾

“Yüzsüzlük edip insanlardan istemezler.” [372]

Allah, âyette “yüzsüzlük”ü olumsuzlamıştır. Asıl amaç, “isteme”yi olumsuzlamaktır. [373]

❁

﴿لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ﴾

“Onları, ticaret ve alışveriş Allah’ı anmaktan alıkoymaz.” [374]

[371] İbn Reşîk, *el-‘Umde*, II, 712; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 377; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 158; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 24; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 304; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 210; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, IV, 364; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 315.

[372] Bakara, 2/273.

[373] İbn Reşîk, *el-‘Umde*, II, 714; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 158; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 24; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 304-305; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 210; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, IV, 364; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 315.

[374] Nûr, 24/37.

Burada ticaretin alıkoymasının olumsuzlanması, sanki onların ticaret yaptıkları izlenimini vermektedir. Hâlbuki amaç ticareti olumsuzlamaktır.[375]

❁

مِنْ أُنَاسٍ لَيْسَ مِنْ أَخْلاَقِهِمْ عَاجِلُ الْفُحْشِ وَلاَ سُوءُ الْجَزَعْ

Bazı insanlar vardır; ahlâklarında bulunmaz,
Ne seri bir zalimlik/çirkinlik, ne de kötü bir korku!

Şair, bazı insanlarda aslâ bir zalimlik ve korku bulunmadığını kastetmektedir.[376]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا﴾ (A‘râf, 7/195)

(2) ﴿مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ﴾ (Mü’min, 40/18)

2. Şiirler:

(1) بِأَرْضٍ خَلاَءٍ لاَ يُسَدُّ وَصِيدُهَا عَلَيَّ وَمَعْرُوفِي بِهَا غَيْرُ مُنْكَرِ

(2) لاَ يَنْتَفِي الْخَيْرُ مِنْ إِيجَابِهِ أَبَدًا وَلاَ يُشِينُ الْعَطَا بِالْمَنِّ وَالسَّأْمِ

(3) وَقَدْ ظَهَرْتَ فَلاَ تَخْفِى عَلَى أحدٍ إِلاَّ عَلَى أَكْمَهٍ لاَ يَعْرِفُ الْقَمَرَا

(4) لَا تُفْزِعُ الأَرْنَبَ أَهْوَالُهَا وَلاَ تَرَى الضَّبَّ بِهَا يَنْجَحِرْ

(5) لا يَعْبَقُ الطِّيبُ خَدَّيْهِ وَمَفْرِقَهُ وَلاَ يُمَسِّحُ عَيْنَيْهِ مِنَ الْكَحَلِ

❁❁❁

375 Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 210; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 315.

376 İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, IV, 365.

32.

EL-KAVL Bİ’L-MÛCİB (veya MÛCEB)

[اَلْقَوْلُ بِالْمُوجِب]

A. Tanımı

el-Kavl bi’l-mûcib/mûceb[377], “gereğince/icabına göre söz söylemek” anlamına gelir.

el-Kavl bi’l-mûcib terkibine göre anlam, “muhataba sözünün gerektirdiği bir ifade ile son sözü söylemek”; *el-kavl bi’l- mûceb* terkibine göre ise, “sözün ayrılmaz bir parçası olarak veya muhatabın ifadesinin sonuçlandığı şekilde bir söz söylemek” şeklinde olmaktadır.[378]

Terim olarak *el-kavl bi’l-mûcib*, “başksınının sözünün onun maksadına aykırı olarak yorulmasıdır” şeklinde tarif edilmiştir.

el-Kavl bi’l-mûcib sanatına, *uslûbu’l-hakîm* [أُسْلُوبُ الْحَكِيمِ] de denilir.[379] Mer‘î el-Hanbelî ise buna, *el-istidrâk* [اَلْإِسْتِدْرَاكُ] isminin verildiğini söylemiştir.[380] Ancak *uslûbu’l-hakîm* ve *istidrâk*, –ileride ele alacağımız gibi– ayrı birer bedî‘ sanattırlar. İbn Ma‘sûm da, *el-kavl bi’l-mûcib* ile *uslûbu’l-hakîm* sanatlarının farklı olduğunu söylemiştir.[381]

B. Çeşitleri ve Örnekler

el-Kavl bi’l-mûcib iki çeşittir:

1. Başkasının kelâmında bulunan ve üzerine bir hüküm bina edilen bir sıfatı, dinleyicinin bu hükmün olumlu veya olumsuz oluşuna dokunmadan söz konusu sıfatı başka bir şeye nakletmesi şeklinde olur.[382]

377 Muhtasar haşiyesinde, “Cimin kesriyledir; çünkü murad edilen, hükmü gerektiren sıfattır, fethayla okumak da câizdir” denmektedir. Bkz. A.g.e., s. 418.

378 Uçar, Hasan, “Arap Dili Belâgatında el-Kavl bi’l-Mûcib ve Kur’ân-ı Kerim’deki Uygulamaları”, *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, Sayı: 35, s. 173.

379 İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 258; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 198; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 298.

380 Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 203.

381 İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 209.

382 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 599; Kazvînî, *el-İzâh*, s. 287; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 288; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 266; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 258; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*,

﴿يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ﴾

“Diyorlar ki: “Andolsun, eğer Medine’ye dönersek üstün olan, alçak olanı oradan mutlaka çıkaracaktır.” Üstünlük, ancak Allah’a, O’nun Resûlü’ne ve mü’minlere mahsustur.”[383]

Münâfıklar, “üstün” kelimesiyle kendilerini, “alçak” kelimesiyle de mü’minleri kastettiler ve Medine’den çıkarma işini bu hüküm üzerine bina ettiler. Fakat burada “üstünlük” sıfatı, Allah tarafından Allah’a, Resûlü’ne ve mü’minlere nakledilmiştir. Bununla beraber “üstünlük” sıfatına sahip olanların çıkarma hükmünde bir değişiklik yapılmamış ve bu sıfat münâfıklardan nefyedilmemiştir.[384]

2. Başkasının sözünde bulunan bir lafzın müte‘allakının zikredilerek, sözü söz sahibinin maksadının zıddına hamletmek şeklinde olur.[385]

وَقَالُوا: قَدْ صَفَتْ مِنَّا قُلُوبٌ نَعَمْ صَدَقُوا وَلَكِنْ مِنْ وِدَادِي

Dediler ki: “Bizim kalplerimiz saftır/arıdır.”
Evet, doğru söylediler. Fakat benim sevgimden (arıdır).

Onlar, kalplerinin saf ve temiz olduğunu söylediler. Fakat şair, onun müte‘allakını –yani, dostluktan yoksunluğu”– zikretmek suretiyle, onların kalplerinin temiz olmadığını ima etmiştir.[386]

❁

قُلْتُ: ثَقَّلتُ إِذْ أَتَيْتُ مِرَاراً قَالَ: ثَقَّلْتَ كَاهِلِي بِالْأَيَادِي

Dedim ki: Defalarca gelerek sırtınıza yük oldum
Dedi ki: Sen benim sırtıma nimetlerle yük oldun

Burada başkasının sözünde geçen “yük olma”, müte‘allakı olan “nimetler”i zikretmek suretiyle “nimetlerle yük olma” anlamına hamledilmiştir.[387]

s. 203; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 198; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 316.

383 Münâfikûn, 63/8.

384 Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 287; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 288; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 266-267; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 258; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 298; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 198-199; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 316; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 281.

385 Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 287; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 158; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 289; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 267; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 259; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 298-299; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 199; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 316.

386 Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 316.

387 Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 289; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 267; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 259; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 199; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 316.

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) وَلِمَاَّ أَتَانِي الْعَاذِلُونَ عَدَمْتُهُمْ وَمَا فِيهِمْ إِلاَّ لِلْحُمَى قَارِضُ
وَقَدْ بُهِتُوا لَمَّا رَأَوْنِي شَاحِبًا وَقَالُوا بِهِ عَيْنٌ فَقُلْتُ وَعَارِضُ

(2) غَالَطَتْنِي إِذْ كَسَتْ جِسْمِي ضَنًى كِسْوَةً أَعْرَتْ مِنَ الْجِلْدِ الْعِظَامَا
ثُمَّ قَالَتْ أَنْتَ عِنْدِي فِي الْهَوَى مِثْلَ عَيْنِي صَدَقْتِ لَكِنْ سَقَامَا

(3) قَالُوا سَلَوْتَ لِبُعْدِ الْإِلْفِ قُلْتُ لَهُمْ سَلَوْتُ عَنْ صِحَّتِي وَالْبَرْءُ مِنْ سَقَمِي

(4) كَانُوا غُيُوثًا وَلَكِنْ لِلْعُفَاةِ كَمَا كَانُوا لُيُوثًا وَلَكِنْ فِي عُدَاتِهِمْ

❁

33.

USLÛBU'L-HAKÎM

[اُسْلُوبُ الْحَكِيمِ]

A. Tanımı

el-Uslûbu'l-hakîm, lafzen "hikmetli üslup" veya "bilge üslûbu"[388] anlamına gelmektedir. Kaynaklarda "hikmetli üslûp" anlamında sıfat tamlaması (el-üslûbü'l-hakîm) ve "hakîmin üslûbu" anlamında isim tamlaması (üslûbü'l-hakîm) şeklinde geçer.

Terim olarak *el-uslûbu'l-hakîm*, "muhatabın beklediği şeyden başka bir durumla kaşılaşması" demektir.[389] Muhatabın baskısından kurtulmak veya espri ve nükte yapmak amacıyla başvurulan bir anlatım şeklidir; beklenmedik bir karşılık olduğu için muhatabın dikkatini çeker ve onun söze olan ilgisini arttırır.[390]

Bazı bedî' bilginleri bu sanatı, *el-Kavl bi'l-mûcib*/mûceb sanatıyla aynı kabul etmişlerdir.[391]

B. Çeşitleri ve Örnekler

el-Uslûbu'l-hakîm çeşitli şekillerde olur:

1. Muhatabın sorduğu soruyu terkedip sormadığı başka soruya cevap verme şeklinde olur.[392]

el-Kaba'serî'nin Haccâc'a yaptığı şu örnekte olduğu gibi:

Haccâc, el-Kaba'serî'yi tehdit ederek şöyle demiştir:

لَأَحْمِلَنَّكَ عَلَى الْأَدْهَمِ

"Seni zincirle bağlı olarak taşıyacağım/zincire vuracağım."

Bunun üzerine Kaba'serî şöyle demiştir:

[388] Özdemir, "Kur'ân'da Bedîî Sanatlar", s. 202.
[389] Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 319.
[390] Durmuş, İsmail, Üslûbu'l-hakîm, DİA, 42/381
[391] Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 280.
[392] Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 319.

مِثْلُ الْأَمِيرِ يَحْمِلُ عَلَى الْأَدْهَمِ وَالْأَشْهَبِ

"Emîr gibi yağız ata da bindirir ve kır ata da...."

Haccâc, الْأَدْهَم kelimesiyle "zincir"i kastederken, el-Kaba'serî onun kullanmış olduğu aynı sözcüğü "yağız at" anlamında kullanıyor. Bunun üzerine Haccâc, الْأَدْهَم kelimesiyle اَلْحَدِيد>i (zinciri) kastettiğini söyleyince, el-Kaba'serî şöyle demiştir:

اَلْحَدِيدُ خَيْرٌ مِنَ الْبَلِيدِ

"Keskin zekâlı, geri zekalıdan daha hayırlıdır."

Böylece el-Kaba'serî, Haccâc'ın "demir zincir" anlamında kullandığı اَلْحَدِيد sözcüğünü "keskin zekâlı" anlamında kullanarak *el-uslûbu'l-hakîm* sanatını uygulamıştır.[393]

Musa'nın (a.s.) Hızır'a verdiği cevap da *el-uslûbu'l-hakîm* sanatına örnek gösterilmiştir. Musa (a.s.) Hızır'a selâm verince Hızır şöyle demiştir: وَ أَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ "Senin toprağında selâm nereden olsun?" Yani, senin yaşadığın topraklarda selâm vermesi bilinen bir şey değildir. Bunun üzerine Musa (a.s.), أَنَا مُوسَى "Ben Musa'yım" diyor. Musa (a.s.) şunu demek istiyor: "Ben sana uygun şekilde karşılık verdim. Senin benim selâmımdan sorman gerekir, benim topraklarımdaki selâmdan değil!"[394]

2. Muhatabın sözünü kastettiği anlamdan başka bir anlama hamletmek suretiyle olur. Bununla, "Bu soruyu sorman veya bu anlamı kastetmen gerekirdi" denilmek istenir.[395]

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ﴾

"Sana doğan aylardan soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir."[396]

Sahabe, hilâller hakkında onların neden küçük olarak başlayıp sonra büyüyerek dolunay şekline geldiğini ve daha neden gözle görülemeyecek derecede kaybolduğunu

[393] Kıssanın tamamı şöyledir: Şair el-Kaba'serî, bir bahçede bir grup ediple oturuyordu. Ham üzüm zamanıydı. Bu mecliste Haccâc'ın ismi geçince el-Kaba'serî, Haccâc'ı ima ederek "Allah'ım! Onun yüzünü siyahlaştır, boynunu kes ve kanını bana içir!" dedi. Onun bu sözü Haccâc'a ulaştırılınca, el-Kaba'serî'yi huzuruna getirtti ve onu tehdit etti. Bunun üzerine el-Kaba'serî "üzüm"ü kastettiğini söyledi. Bunun üzerine Haccâc yukarıdaki sözü söylemiş, el-Kaba'serî de yukarıda geçtiği şekilde *el-üslûbu'l-hakîm* sanatını uygulamıştır. Bkz. Tahanevî, *Keşşâf*, I, 180; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 319-320.
[394] Tahanevî, *Keşşâf*, I, 180.
[395] Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 319; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 280.
[396] Bakara, 2/189.

sormuşlardı. Fakat Allah Teâlâ, hilâllerin ibadetler ve muamelat için vakitler olduğunu beyân ederek, “Asıl sormanız gereken budur” demek istemiştir.[397]

❁

﴿يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلْ مَا أَنفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ﴾

“Sana, neyi infâk edeceklerini soruyorlar. De ki: “İnfâk ettiğiniz hayır (mal), anababa, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir.”[398]

Onlar, infâk edecekleri şeylerin cinsini sormuşlardı. Fakat Allah, nerelere infâk etmeleri gerektiğini söylemiştir. Böylece onlara, “Sizin asıl bunu sormanız gerekirdi” demek istemiştir.[399]

C. Açıklama

Uslûbu’l-hakîm ile *el-Kavl bi’l-mûcib* sanatları, sözün zâhirin gereğine göre olmaması bakımından aynıdırlar, fakat amaç bakımından birbirinden ayrılırlar. *el-Kavl bi’l-mûcib*’in gayesi, söz sahibinin sözüne cevap vermek ve sözünün anlamını tersine çevirmektir. *Uslûbu’l-hakîm*’in gayesi ise, muhatabın sözünü kastının tersine çevirmek suretiyle ona beklemediği bir şekilde karşılık vermektir. Bununla da amaçlanan, asıl söylenmesi veya sorulması gereken hususa dikkat çekmektir.[400]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) ﴿قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ ۞ يَقُولُ أَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ ۞ أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَئِنَّا لَمَدِينُونَ ۞ قَالَ هَلْ أَنتُمْ مُطَّلِعُونَ ۞ فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ﴾ (Sâffât, 37/51-55)

(2) ﴿وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ﴾ (Tevbe, 9/61)

❁❁❁

[397] Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 320; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 281.
[398] Bakara, 2/215.
[399] Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 320; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 281.
[400] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 209.

34.

TEFRÎ‘ [اَلتَّفْرِيعُ]

A. Tanımı

Tefrî‘, sözlükte, “uzamak, yükselmek, yukarı çıkmak” mânasındaki *fer‘* (fürû‘) kökünden türemiş olup tef‘îl kalıbında mastardır. *Tefrî‘*, “dallara/kollara/bölümlere ayırmak, dallandırmak, dalın gövdeden çıkıp uzaması gibi bir asıl meseleden tâli hükümler elde etme” anlamına gelir.

Terim olarak *tefrî‘*, “genel bir vasıfla nitelendirilen kişi veya nesnenin ona ait özel bir vasıfla nitelendirilip pekiştirilmesi” ya da “bir hükmü bir sıfat üzere bina ettikten sonra, aynı hükmü başka bir sıfat için de vermek suretiyle sözü pekiştirmektir.”[401]

Tefrî‘ sanatının Kur’ân-ı Kerim’de bulunmadığı söylenmektedir.[402]

B. Örnekler

غُلاَمُ زَيْدٍ رَاكِبٌ وَأَبُوهُ رَاكِبٌ

“Zeyd’in kölesi binitlidir; onun babası da binitlidir.”

❁

أَحْلاَمُكُمْ لِسَقَامِ الْجَهْلِ شَافِيَةٌ كَمَا دِمَاؤُكُمُ تَشْفِي مِنَ الْكَلَبِ

Akıllarınız cehâlet hastalığına şifa vermektedir
Nitekim kanlarınız da kuduz illetine şifa veriyor

Şair, bu şiirinde Ehl-i Beyt’i övmektedir. Onların akıllarının cehalet hastalığına şifa olması niteliği üzerine, kanlarının da kuduz illetine şifa olması hükmünü bina etmiştir. Yani, onların krallar, şerefliler ve üstün akıl sahipleri olduklarını

[401] İbn Reşîk, *el-‘Umde*, I, 636; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 372; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 280; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 303; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 254; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 385; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 134-135; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 111; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 317; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 631. Kaçar, H. İbrahi, Tefrî’, DİA, 40, 274
[402] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 632.

söylemektedir.[403] Çünkü şairin inanışına göre kuduz olan kişi ancak kralın kanını içerse şifa bulur.[404]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) مَا رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْحُسْنِ مُعْشِبَةً غِنَاءٌ جَادَ عَلَيْهَا مُسْبِلٌ هَطِلُ
يُضَاحِكُ الزَّهْرَ مِنْهَا كَوْكَبٌ شَرِقٌ مُؤَزَّرٌ بِعَمِيمِ النَّبْتِ مُكْتَهِلُ
يَوْمًا بِأَطْيَبَ مِنْهَا طَيْبَ رَائِحَةٍ وَلاَ بِأَحْسَنَ مِنْهَا إِذْ دَنَا الْأَصُلُ

(2) مَا رَبْعُ مَيَّةَ مَعْمُورًا يُطِيفُ بِهِ غَيْلاَنُ أَبْهَى رُبًى مِنْ رَبْعِهَا الْخَرِبِ
وَلاَ الْخُدُودُ وَقَدْ أُدْمِينَ مِنْ خَجَلٍ أَشْهَى إِلَى نَاظِرِي مِنْ خَدِّهَا التَّرِبِ

(3) مَا رَوْضَةٌ وَشَّعَ الْوَسْمِيُّ بُرْدَتَهَا يَوْمًا بِأَحْسَنَ مِنْ آثَارِ سَعْيِهِمِ

❁❁❁

[403] Kazvînî, *el-İzâh*, s. 280; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 254; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 631.
[404] Bulut, Ali, *Belagat Terimleri Sözlüğü*, s. 401.

35.

SELB ve ÎCÂB

[اَلْإِيجَابُ وَالسَّلْبُ]

A. Tanımı

Sözlükte *selb* “olumsuz/menfi”, *îcâb* ise “olumlu/müsbet” anlamına gelmektedir.

Belagat terimi olarak *selb ve îcâb*, “bir şeyin bir açıdan olumlanması ve başka bir açıdan olumsuzlanması”dır.[405] Başka bir tanımla, “söz sahibinin bir şeye/kimseye bir sıfatı tahsis etmesi, sonra onu bütün insanlardan kaldırması/selb etmesi/olumsuzlaması, ardından da onu övgü veya yergi olarak ortaya koyması”dır.[406]

B. Örnekler

﴿فَلاَ تَقُلْ لَهُمَآ أُفٍّ وَلاَ تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلاً كَرِيمًا﴾

“Sakın onlara “öf!” deme ve onları azarlama! Onlara güzel söz söyle!”[407]

❁

وَالْعَاذِلُونَ بِإِيجَابِ الْمَلاَمِ غَلَوْا وَمَا غَلَوْا قِيْمَةً مِنْ سَلْبِ ذَوْقِهِمْ

Azarlamanın gerekliliğini eleştirenler aşırı gittiler
Fakat kıymet bakımından zevklerini gidermede aşırı gitmediler

Şair, onların kınama yönünden haddi aştıklarını ortaya koyarken (*îcâb*), onların değerleri ve kıymetleri yönünden haddi aşmayı olumsuzlamıştır(*selb).*[408]

❁

[405] Askerî, *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn*, s. 405; İbn Sinân, *Sırru’l-Fesâha*, s. 205; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 240; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 268; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 210; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 280.
[406] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 593; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 317-318.
[407] İsrâ, 17/23.
[408] Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 210.

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. **Âyetler:**

(1) ﴿فَلاَ تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ﴾ (Mâide, 5/44)

(2) ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللّهِ وَبِالْيَوْمِ الآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ﴾ (Bakara, 2/8)

(3) ﴿يُخَادِعُونَ اللّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلاَّ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ﴾ (Bakara, 2/9)

(4) ﴿تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلاَ أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ﴾ (Mâide, 5/116)

(5) ﴿وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لاَ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلاً وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلاً﴾ (A‘râf, 7/146)

2. Şiirler:

(1) إِذَا نَحْنُ أَثْنَيْنَا عَلَيْكَ بِصَالِحٍ فَأَنْتَ الَّذِي نُثْنِي وَفَوْقَ الَّذِي نُثْنِي
وَإِنْ جَرَتِ الْأَلْفَاظُ يَوْمًا بِمِدْحَةٍ لِغَيْرِكَ إِنْسَانًا فَأَنْتَ الَّذِي نَعْنِي

(2) هَضِيمُ الْحَشَا لاَ يَمْلَأُ الْكَفَّ خَصْرُهَا وَيَمْلَأُ مِنْهَا كُلُّ حِجْلٍ وَدُمْلُجِ

36.

TEŞÂBÜHÜ’L-ETRÂF

[تَشَابُهُ الْأَطْرَافِ]

A. Tanımı

Teşâbühü’l-etrâf, lafzen isim tamlaması olarak “tarafların (baş ve son tarafın) birbirine benzemesi” demektir.

Terim olarak *teşâbühü’l-etrâf*, “şiirde veya nesirde başta geçen bir sözü mısranın veya cümlenin sonunda tekrar etmektir.”[409]

Bazıları bu sanat için *et-tesbîğ* [التَّسْبِيغُ] tabirini kullanmıştır.[410]

B. Çeşitleri ve Örnekleri

Teşâbühü’l-etrâf, manevî ve lafzî olmak üzere iki çeşittir:

1. Manevî *teşâbühü’l-etrâf*, sözü söyleyenin, sözünü mana bakımından başlangıcına uygun bir şekilde bitirmesidir.[411]

أَلَذُّ مِنَ السِّحْرِ الْحَلاَلِ حَدِيثُهُ وَأَعْذَبُ مِنْ مَاءِ الْغَمَامَةِ رِيقُهُ

Onun sözü helâl sihirden daha lezzetlidir
Tükürüğü bulutun suyundan daha tatlıdır

Şiirin sonundaki رِيقُ [yumuşaklık] sözcüğü, baştaki أَلَذُّ [lezzetli] sözcüğüne anlamca uygundur.

2. Lafzî *teşâbühü’l-etrâf* ise iki çeşittir[412]:

a. Söz sahibinin, birinci mısranın veya cümlenin sonunda geçen kelimeyi, ikinci mısranın veya cümlenin başında kullanması şeklinde olur.

409 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 520; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 107; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 225; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, III, 45; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 629-630.

410 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 520; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 107; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 225; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, III, 45.

411 Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 321.

412 Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 321.

﴿مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ﴾

“O’nun nurunun örneği, içinde lamba bulunan bir kandile benzer. Lamba cam içerisindedir. Cam, sanki inciden bir yıldızdır.”[413]

b. Şairin, kâfiye olan sözcüğü takip eden her beytin başında tekrar etmesi şeklinde olur.

إِذَا نَزَلَ الْحَجَّاجُ أَرْضاً مَرِيضَةً تَتَبَّعَ أَقْصَى دَائِهَا فَشَفَاهَا
شَفَاهَا مِنَ الدَّاءِ الْعُضَالِ الَّذِي بِهَا غُلاَمٌ إِذَا هَزَّ الْقَنَاةَ سَقَاهَا
سَقَاهَا فَرَوَّاهَا بِشِرْبٍ سِجَالُهُ دِمَاءُ رِجَالٍ يَحْلُبُونَ صَرَاهَا

Haccâc hastalık olan bir yere geldiği zaman
Onun en iyi ilacını araştırır ve onu iyileştirir
İyileştirir orayı tutulduğu amansız hastalıktan
Bir çocuk kanala sarktığı zaman ona su verir
Su verir de, susuzluğunu giderir kovasından içirerek
Dolmaya yüz tuttuğu zaman ona adamlarının kanları

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَعْدَ اللَّهِ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۞ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ﴾ (Rûm, 30/6-7)

2. Şiirler:

(1) خُزَيْمَةُ خَيْرُ بَنِي خَازِمٍ وَخَازِمٌ خَيْرُ بَنِي دَارِمِ
وَدَارِمٌ خَيْرُ تَمِيمٍ وَمَا مِثْلُ تَمِيمٍ فِي بَنِي آدَمِ

(2) قَالُوا: أَلَمْ تَدْرِ أَنَّ الْحُبَّ غَايَتُهُ سَلْبُ الْخَوَاطِرِ وَالْأَلْبَابِ قُلْتُ: لَمْ
لَمْ أَدْرِ قَبْلَ هَوَاهُمْ وَالْهَوَى حَرَمٌ أَنَّ الظِّبَاءَ تُحِلُّ الصَّيْدَ فِي الْحَرَمِ

❁❁❁

[413] Nûr, 24/35.

37.

TECÂHÜLÜ’L-ÂRİF

[تَجَاهُلُ العارفِ]

A. Tanımı

Tecâhülü’l-ârif, lafzen “bilen birinin bilmezden gelmesi” demektir. Bu sanata, *tecâhülü’l-ârifâne* (bilgece bilmezlikten gelme) de denir.

Terim olarak *tecâhülü’l-ârif*, “söz söyleyenin, hakikatini bildiği bir şeyi bir nükteden dolayı bilmezden gelerek muhatapta hayret ve dikkat uyandırması”dır.[414]

Sekkâkî, bu sanat Allah Teâlâ’nın kelâmında bulunduğu için *tecâhülü’l-ârif* demeyi sevmediğini söylemiş ve bu sanata, *sevku’l-ma‘lûm mesâka ğayrihi* (bilineni başkasının yerine söylemek) demiştir.[415]

B. Çeşitleri

Tecâhülü’l-ârif sanatı çeşitli hususlar için olur[416]:

1. Azarlama:

أَيَا شَجَرَ الخَابُورِ مَالَكَ مُورِقاً كَأَنَّكَ لَمْ تَجْزَعْ عَلَى ابْنِ طَرِيفِ

Ey Habur ağacı! Neden yaprak açmıyorsun?
Sanki sen, İbn Tarîf için yas tutmadın![417]

[414] Askerî, *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn*, s. 396; Râzî, *Nihâyetü’l-İcâz*, s. 176; Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 427; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 135; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 285; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 117; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 264; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 274; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 297; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 205; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 119; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 322.

[415] Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 427; krş. Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 285; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 117; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 264; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 119.

[416] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 135; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 285-286; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 117; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 265-266; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 274-275; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 205; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 119.

[417] Şiirde adı geçen İbn Tarîf, Haricî liderlerindendir. Bkz. Taftazânî, *Muhtasar*, II, 265.

2. Övgüde mübalağa:

أَلَمْعُ بَرْقٍ سَرَى أَمْ ضَوْءُ مِصْبَاحِ أَمِ ابْتِسَامَتُهَا بِالْمَنْظَرِ الضَّاحِي؟

Gece çakan şimşeğin parıltısı mı, yoksa lambanın ışığı mı?
Yoksa sevgilinin görünen yüzüyle gülümsemesi mi?

3. Yergide mübalağa:

وَمَا أَدْرِي وَسَوْفَ إِخَالُ أَدْرِي أَقَوْمٌ آلُ حِصْنٍ أَمْ نِسَاءُ

Bilmiyorum ve ileride bileceğimi zannediyorum
Hısn ailesi erkeklerden mi, yoksa kadınlardan mı oluşuyor

4. Hayret (ta‘accüb):

﴿أَفَسِحْرٌ هَذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ﴾

“Şimdi bu, bir sihir mi, yoksa siz görmüyor musunuz?”[418]

5. Aşırı sevgi:

بِاللهِ يَا ظَبْيَاتِ الْقَاعِ قُلْنَ لَنَا لَيْلَايَ مِنْكُنَّ أَمْ لَيْلَى مِنَ الْبَشَرِ

Allah aşkına! Ey bu ovanın ceylanları söyleyin bize!
Benim Leyla’m sizden midir, yoksa Leyla bir beşer midir?

6. Tahkir:

﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾

“İnkâr edenler dediler ki: “Siz tamamen dağlıp parçalandıktan sonra, mutlaka yeni bir yaratılış içinde olacağınızı size haber veren bir adam gösterelim mi size?”[419]

Tecâhülü’l-ârif sanatı, bunlardan başka hususlarda da olur.[420]

[418] Tûr, 52/15.
[419] Sebe’, 34/7.
[420] Taftazânî, *Muhtasar*, II, 269; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 322.

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ (Sebe’, 34/24)

(2) ﴿فَقَالُوا أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذًا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ﴾ (Kamer, 54/24)

(3) ﴿قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ﴾ (Hûd, 11/87)

(4) ﴿أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ (Mâide, 5/116)

(5) ﴿مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلاَّ مَلَكٌ كَرِيمٌ﴾ (Yûsuf, 12/31)

2. Şiirler:

(1) فُتِقَتْ لَكُمْ رِيحُ الْجِلَادِ بِعَنْبَرٍ وَأَمَدَّكُمْ فَلَقُ الصَّبَاحِ الْمُسْفِرِ

(2) وَجَنَيْتُمْ ثَمَرَ الْوَقَائِعِ يَانِعًا بِالنَّصْرِ مِنْ وَرَقِ الْحَدِيدِ الْأَخْضَرِ

(3) أَيَا ظَبْيَةَ الْوَعْسَاءِ بَيْنَ جُلَاجِلٍ وَبَيْنَ النَّفَا أَأَنتِ أَمْ أُمُّ سَالِمِ

(4) أَبَنِي الْعَوَالِي السَّمْهَرِيَّةِ وَالْمَوْا ضِيِّ الْمشرِفِيَّةِ وَالْعَدِيدِ الْأَكْبَرِ

مَنْ مِنْكُمُ الْمَلِكُ الْمُطَاعُ كَأَنَّهُ تَحْتَ السَّوَابِغُ تُبَّعٌ فِي حِمْيَرِ

38.

İ‘TİRÂZ [اَلْإِعْتِرَاضُ]

A. Tanımı

İ‘tirâz, sözlükte “karşı çıkma, iki şeyin arasına girme, birden önüne çıkmak, kendini arzetmek...” vb. anlamlara gelir.

Terim olarak *i‘tirâz*, “sözün arasına, kendisi olmadan anlamın tamamlanamayacağı bir ifadeyi dâhil etmek”tir. Başka bir ifadeyle, “iki söz arasına girip konuşanın amacının anlamını güçlendiren bir cümledir.” [421]

B. Örnekler

﴿وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ﴾

“Allah’a –ki O münezzehtir– kızları veriyorlar da, kendilerine hoşlandıklarını alıyorlar.”[422]

Buradaki سُبْحَانَهُ [ki O münezzehtir] ifadesi, tenzîh için bir itirazdır. [423]

❁

﴿فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ ۞ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ۞ إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ﴾

“Yıldızların yerlerine yemin ederim! –Kuşkusuz bu, -eğer bilirseniz- bu büyük bir yemindir.– Kuşkusuz o, elbette değerli bir Kur’an’dır.”[424]

Burada i‘tirâz, لَوْ تَعْلَمُونَ [eğer bilirseniz] ifadesi olup teşvik ve vurgu için dir. Yine وَ إِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ [Kuşksusuz bu, –eğer bilirseniz– bu büyük bir

[421] Askerî, *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn*, s. 394; Râzî, *Nihâyetü’l-Îcâz*, s. 172; Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 428; İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, III, 40; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 219; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 320; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 280; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 136.

[422] Nahl, 16/57.

[423] İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, III, 42; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 136; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 636.

[424] Vâkı‘a, 56/75-77.

yemindir] ifadesi büyük itiraz olup gaye içindir. Dolayısıyla burada itiraz içinde itiraz vardır. [425]

❁

لَوْ أَنَّ الْبَاخِلِينَ وَأَنْتِ مِنْهُمْ رَأَوْكِ تَعَلَّمُوا مِنْكِ الْمِطَالاَ

Eğer cimriler –ki sen de onlardansın– senden vermemeyi öğrenirlerdi!

Şairin وَ أَنْتِ مِنْهُمْ [ki sen de onlardansın] sözü, değerli ve nadir itirazlardandır. Bu rada itiraz, açıklama için gelmiştir. [426]

C. Açıklama

Bazıları, bu sanatı *el-haşv* [اَلْحَشْوُ] olarak isimlendirmiştir. [427] Ancak *i‘tiraz* ile *haşv* birbirinden farklıdır. İ‘tirâz, söz sahibinin amacında bir ziyadelik ifade eder. Haşv ise, sadece vezin zorunluluğundan dolayı olur. İ‘tirâz, bir nükteden dolayı olur. Eğer bir nükte yoksa buna haşv denilir, bedî‘î sanatlardan sayılmaz ve çirkin kabul edilir. [428]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ﴾ (Bakara, 2/24)

(2) ﴿قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنثَى وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالأُنثَى وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ﴾ (Âl-i İmrân, 3/36)

(3) ﴿فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ۞ نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُواْ حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ﴾ (Bakara, 2/222-223)

(4) ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ۞ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا﴾ (Bakara, 2/72-73)

(5) ﴿قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ﴾ (Yûsuf, 12/73)

[425] İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, III, 41-42; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 220; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 636.

[426] İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, III, 44-45.

[427] Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 428; İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, III, 40; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 320.

[428] İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 280; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 136.

2. Şiirler:

(1) إِنَّ الثَّمَانِينَ وَبُلِّغْتَهَا قَدْ أَحْوَجَتْ سَمْعِي إِلَى تَرْجُمانِ

(2) فَإِنَّ مَنْ أَنْفَذَ الرَّحْمَنُ دَعْوَتَهُ وَأَنْتَ ذَاكَ لَدَيْهِ الْجَارُ لَمْ يُضَمِ

(3) وَاعْلَمْ فَعِلْمُ الْمَرْءِ يَنْفَعُهُ أَنْ سَوْفَ يَأْتِي كُلُّ مَا قُدِرَا

(4) لَوْ بِكَ مَا بِي، لاَ يَكُنْ بِكَ لَاغْتَدَي وَرَاحَ إِلَيْكَ الْبِرُّ بِي وَالتَّقَرُّبُ

(5) وَخُفُوقُ قَلْبٍ لَوْ رَأَيْتَ لَهِيبَهُ يَا جَنَتِي لَوَجَدْتَ فِيهِ جَهَنَّمَا

39.

ITTIRÂD [اَلْإِطِّرَادُ]

A. Tanımı

Ittırâd, sözlükte إِطَّرَدَ الْمَاءُ وَغَيْرُهُ (su vb. durmaksızın aktı) ifadesinden mastar olup[429] "kesintisiz olmak, nehir vb. sürekli akmak, bir düzen içerisinde gitmek…" vb. anlamlara gelir.

Terim olrak *ıttırâd*, "söz söyleyenin övdüğü kişinin, babasının ve dedesinin isimlerini zorlanmaksızın ve rastgele yapmaksızın peşpeşe doğum sırasına göre zikretmesi"dir.[430]

Ittırâd, "övdüğü kişinin ismini, künyesini, lakabını, sıfatını, babasının ve dedesinin ismini, –genellikle– kabilesinin ismini, imkân ölçüsünde bir beyitte peşpeşe, zorlanmaksızın ve rastgele yapmaksızın ve araya yabancı bir lafız girmeksizin getirmesidir" şeklinde de tanımlanmıştır.[431]

B. Örnekler

﴿قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَقَ إِلَهًا وَاحِدًا﴾

"Dediler ki: "Senin tanrın ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın tanrısı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz."[432]

مُؤَيَّدُ الدِّينِ أَبُو جَعْفَر مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلْقَمِيُّ الْوَزِيرُ

Müeyyedüddîn Ebû Ca'fer
Muhammed b. el-'Alkamî el-Vezîr

[429] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 352; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 288; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 132; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 280; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 267-268; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 301; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 132; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 324.

[430] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 352; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 288; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 351; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 301-302; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 132; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 324.

[431] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 132; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 351; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 302.

[432] Bakara, 2/133.

Şair, beyitte övülen kişinin lakabını, künyesini, ismini, babasının ismini ve sıfatını zikretmiştir.[433]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَقَ وَيَعْقُوبَ﴾ (Yûsuf, 12/38)

(2) ﴿أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَقَ وَيَعْقُوبَ وَالأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى﴾ (Bakara, 2/140)

(3) ﴿إِنَّ اللّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ (Âl-i İmrân, 3/33)

(4) ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَقَ وَيَعْقُوبَ وَالأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ﴾ (Nisâ, 4/163)

(5) ﴿أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ﴾ (Tevbe, 9/70)

2. Şiirler:

(1) عَبْدُ الْعَظِيمِ الذَّكِيُّ ابْنُ أَبِي ... الْأَصْبَعِ رَبُّ الْقَرِيضِ وَالْخَطَبِ

(2) مُحَمَّدُ الْمُصْطَفَى الْهَادِيُّ النَّبِيُّ أَجَلُّ ... الْمُرْسَلِينَ ابْنُ عَبْدِ اللهِ ذِي الْكَرَمِ

(3) مَنْ يَكُنْ رَامَ حَاجَةً بَعُدَتْ عَنْ ... هُ وَأَعْيَتْ عَلَيْهِ كُلَّ الْعَيَاءِ
فَلَهَا أَحْمَدُ الْمُرَجَّى بْنُ يَحْيَى ... مَنْ مُعَاذِ بْنِ مُسْلِمِ بْنِ رَجَاءِ

(4) بَيْنَمَا نَحْنُ فِي الطَّوَافِ سُعَاةٌ ... إِذْ رُمِينَا بِزَيْنَبٍ وَالرَّبَابِ
ابْنَتَيْ هَاشِمِ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ ... ابْنِ زَيْدِ بْنِ قُصَيِّ بْنِ كِلَابِ

❁❁❁

[433] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 351.

40.

İSTİDRÂK [اَلْإِسْتِدْرَاكُ]

A. Tanımı

İstidrâk, sözlükte," telafi etme, düzeltme, doğrulama, karşılama" anlamlarına gelir.

Terim olarak *istidrâk*, "önceki kelâmdan kaynaklanan tevehhümü, istisnâya benzer bir şeyle –ki bu, "lâkin" demektir– ortadan kaldırmaktır."

Burada istidrâki güzelleştirmesi ve onu bedîî bir sanat yapması için, istidrâkin anlamı üzerine fazladan ilgi çekici bir nüktenin bulunması şarttır. Aksi takdirde bedî‘ ilminden sayılmaz.[434]

B. Çeşitleri ve Örnekleri

İstidrâk iki kısımdır:

1. Açıklama ve te'kîdin –lafzen veya mânen– istidrâk'ten önce geldiği kısım. Bedî‘iyyât yazarlarının çoğu beyitlerini genellikle bu kısım üzerine bina etmişlerdir.

﴿إِذْ يُرِيكَهُمُ اللّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلاً وَلَوْ أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الأَمْرِ وَلَكِنَّ اللّهَ سَلَّمَ﴾

"Allah, sana onları uykunda az gösteriyordu. Eğer sana onları çok gösterseydi, çekinirdiniz ve o iş hakında birbirinizle çekişirdiniz. Fakat Allah kurtardı."[435]

❁

وَإِخْوَانٍ حَسِبْتُهُمُ دُرُوعًا ... فَكَانُوهَا وَلَكِنْ لِلْأَعَادِي
وَخِلْتُهُمْ سِهَامًا صائبات ... فَكَانُوهَا وَلَكِنْ فِي فُؤَادِي
وَقَالُوا قَدْ صَفَتْ مِنَّا قُلُوبٌ ... لَقَدْ صَدَقُوا وَلَكِنْ مِنْ وِدَادِي
وَقَالُوا قَدْ سَعَيْنَا كُلَّ سَعْيٍ ... لَقَدْ صَدَقُوا وَلَكِنْ فِي فَسَادِي

[434] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 331; *Bedî‘u'l-Kur'ân*, II, 117; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 110; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 146; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 300; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, I, 385.

[435] Enfâl, 8/43.

Bazı kardeşlerin zırh olduklarını zannettim
Öyle oldular; fakat düşmanların lehine!
Onların isabetli ok olduklarını düşündüm
Öyle oldular; fakat kalbimin tâ ortasına!
Dediler ki: Bizim kalplerimiz temizlendi
Doğru söylediler; fakat benim dostluğumdan!
Dediler ki: Biz çok garet gösterdik
Doğru söylediler; fakat fesat çıkarmak için![436]

2. Açıklama ve te’kîdin –lafzen veya mânen– istidrâk’ten önce gelmediği kısım.[437]

﴿إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلَكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْراً كَانَ مَفْعُولاً لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ﴾

“O gün siz, vadinin yakın kenarında idiniz, onlar da uzak kenarında idiler. Kervan da sizden daha aşağıda idi. Eğer sözleşmiş olsaydınız dahi, sözleştiğiniz vakitte öyle buluşamazdınız. Fakat Allah, yapılması gereken bir işi yerine getirmek için (sizi böyle buluşturdu) ki, helak olan, açık delille helak olsun; yaşayan da açık delille yaşasın.”[438]

❁

أَخُو ثِقةٍ لاَ تُهْلِكُ الْخَمْرُ مَالَهُ وَلَكِنَّهُ قَدْ يُهْلِكُ المَالَ نَائِلُهْ

Güvenilir dost(tur), şarap onun malını yok etmez,
Fakat şu bir gerçek ki şaba mübtela olan malını yok eder.[439]

C. Açıklama

İbn Ebi’l-İsbâ‘, istidrâk ve rücu‘ sanatlarını aynı kabul etmiştir.[440] İstidrâk’teki fazla güzellik ve nüktenin, ancak bedî‘den mahrum olan kimselere kapalı olacağı söylenmiştir.[441] Biraz sonra göreceğimiz gibi, rücu‘ ile istidrâk birbirine çok yakın iki sanat olmakla birlikte aralarında ince bir farkdır.

436 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 331; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 146; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 300; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 385-386.

437 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 331; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 117; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 146; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 300; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 385.

438 Enfâl, 8/42.

439 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 332; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 147; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 301; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 390.

440 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 331.

441 İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 147; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 390.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾ (Enfâl, 8/17)

2. Şiirler:

(1) إِنْ قَالَ قَدْ ضَاعَتْ فَيَصْدُقُ أَنَّهَا ضَاعَتْ وَلَكِنْ مِنْكَ يَعْنِي لَوْ تَعِي
أَوْ قَالَ قَدْ وَقَعَتْ فَيَصْدُقُ أَنَّهَا وَقَعَتْ وَلَكِنْ مِنْهُ أَحْسَنَ مَوْقِعِ

(2) غَالَطْتَنِي إِذْ كَسَتْ جِسْمِي ضَنًى كُسْوَةً أَعْرَتْ عَنِ اللَّحْمِ الْعِظَامَا
ثُمَّ قَالَتْ أَنْتَ عِنْدِي فِي الْهَوَى مِثْلَ عَيْنِي صَدَقَتْ لَكِنْ سَقَامَا

(3) وَلِي فَرَسٌ مِنْ نَسْلِ أَعْوَجَ سَابِقٌ وَلَكِنْ عَلَى قَدْرِ الشَّعِيرِ يُحَمْحِمُ
وَأُقْسِمُ مَا قَصَّرْتُ فِيمَا يَزِيدُنِي عُلُوًّا، وَلَكِنْ عِنْدَ مَنْ أَتَقَدَّمُ

(4) رَجَوْتُ أَنْ يَرْجِعُوا يَوْمًا وَقَدْ رَجَعُوا عِنْدَ الْعِتَابِ وَلَكِنْ عَنْ وَفَا ذِمَمِي

❁

41.

RÜCÛ‘ [اَلرُّجُوعُ]

A. Tanımı

Rücû‘, رَجَعَ fiilinin masdarı olup "geri dönmek, vaz geçmek, sözünden dönmek..." vb. genenelde dönüşle ilgili anlamlara gelir.

Terim olarak *rücû‘*, "bir şeyi zikredip sonra ondan dönmek"tir. Birisine, "Sende hiç akıl yok" deyip sonra, "Evet, sana delil getirmeyi gerektirecek kadar var!" demek gibi.[442] Bu dönüş, söz sahibinin yanılıp sözünü düzleltmesi türünden değildir. Çünkü yanılgıda bedî‘î güzellik bulunmaz.[443] Burada dönüş; sevinç, üzüntü, dehşet, hayret, tehdit, alay, tahsis vb. bir nükteye dayalı dönüştür.[444]

B. Örnekler

﴿وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلاَّ مَنْ كَانَ هُوداً أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۞ بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِندَ رَبِّهِ﴾

"Dediler ki: "Yahudi veya Hıristiyan olandan başkası cennete girmeyecek!" Bu, onların kuruntusudur. De ki: "Doğru iseniz, delilinizi getirin." Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse, onun için, Rabbinin katında mükâfaatı vardır."[445]

Allah Teâlâ, onların sözlerini بَلَى مَنْ أَسْلَمَ [Hayır, teslim ederse] sözüyle yalanlamıştır.

❁

قِفْ بِالدِّيَارِ الَّتِي لَمْ يَعْفُهَا القِدَمُ بَلَى، وَغَيَّرَهَا ٱلْأَرْوَاحُ وَالدِّيَمُ

Zamanın geçmesinin eskitmediği diyarda dur!
Hayır, onu rüzgârlar ve yağmurlar değişdirdi

[442] İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî‘*, s. 74; Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 395; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 266; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 331; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 242; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 224; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 282; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘*, s. 130; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, IV, 369.

[443] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, IV, 369.

[444] Bulut, a.g.e., s. 371.

[445] Bakara, 2/111.

Şair, önce söz konusu diyarın kendisini hayran bıraktığını ve aklını aldığını ortaya koyuyor; sonra kendisine gelince orayı rüzgârların ve yağmurların harap ettiğini söylüyor. Böylece ilk görüşünden rücu‘ etmiş (dönmüş) oluyor.[446]

نُبِّئْتُ فَاضِحُ أُمِّهِ يَغْتَابُنِي عِنْدَ الْأَمِيرِ، وَهَلْ عَلَيَّ أَمِيرُ

Annesinin ayıplarını saçan kişinin, emîrin yanında benim gıybetimi yaptığı bana haber verildi. O, benim de emîrim mi?

Anlatıldığına göre bir adam, Beşşâr'a birisinin emîr Muhammed b. Süleyman'ın yanında kendisine sövdüğünü ve küçük düşürdüğünü haber verdi. Beşşâr, "Gerçekten öyle mi yaptı?" deyince adam "Evet! Adam onun yanında oturdu" dedi. Bir grup insan onun yanına gelip selâm verdiler, ama Beşşâr selâmlarını almadı. Ona baktılar, çok sinirliydi. Fazla zaman geçmeden yüksek ve sert bir ses tonuyla yukarıdaki şiiri okudu.[447]

C. Açıklama

Bazıları *rücu‘* sanatını, *istidrâk* ve *i'tirâz* türünden saymıştır. Ancak bunun doğru olmadığı, *rücû‘*un başlı başına ayrı bir sanat olduğu ifade edilmektedir.[448] Rücû‘ ve istidrâk'e dair tanımlarda ve örneklerde gördüğümüz gibi, *rücû‘* "bir şeyi zikredip sonra ondan dönmek", *istidrâk* ise "önceki kelâmdan kaynaklanan tevehhümü, istisnâya benzer bir şeyle ortadan kaldırmak"tır.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ﴾ (Tevbe, 9/61)

(2) ﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ۞ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ (Enbiyâ, 21/34-35)

(3) ﴿وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلاَّ أَيَّاماً مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِندَ اللّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّهِ مَا لاَ تَعْلَمُونَ ۞ بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُوْلَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ﴾ (Bakara, 2/80-81)

[446] Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 242; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 224; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 282; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘*, s. 130; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, IV, 369.

[447] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 331, dipnot: 3.

[448] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 331; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, IV, 369.

(4) ﴿كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ۞ أَتَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ﴾
(Zâriyât, 51/52-53)

2. Şiirler:

(1) أَلَيْسَ قَلِيلاً نَظْرَةٌ إِنْ نَظَرْتُهَا إِلَيْكِ وَكُلاً لَيْسَ مِنْكِ قَلِيلُ
(2) وَمَا لِيَ اِنْتِصَارٌ إِنْ غَدَا الدَّهْرُ جَائِرًا عَلَيَّ بَلَى إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِكَ النَّصْرُ
(3) أَطَلْتُهَا ضِمْنَ تَقْصِيرِي فَقَامَ بِهَا عُذْرِي وَهَيْهَاتَ إِنَّ الْعُذْرَ لَمْ يَقُمِ
(4) قَلُّوا بِبَدْرٍ فَفَلُّوا غَرْبَ شَانِئِهِمْ بِهِ وَمَا قَلَّ جَمْعٌ بِالرَّسُولِ حِمًى

42.

EL-HEZL [اَلْهَزْلُ]

A. Tanımı

el-Hezl, lügatte, “şaka, eğlence alay, muziplik, ciddiyetsiz söz” vb. anlamlara gelir.

el-Hezl ellezî yurâdu bihi el-cidd [اَلْهَزْلُ الَّذِي يُرَادُ بِهِ الْجِدُّ] terimi, “kendisiyle ciddiyet kastedilen şaka” demektir.

Kazvînî, bu sanatın açıklanmaya ihtiyaç duymayacak kadar açık olduğunu söylemiş ve tanımını yapmamıştır.[449]

Bazı belagatçılar, sadece bu sanatın sadece ismini zikretmiş, tanımını yapmadan örnekler vermişlerdir.[450]

Belagat terimi olarak *el-hezl ellezî yurâdu bihi el-cidd*, “konuşanın bir insanı övmeyi veya yermeyi amaçlayıp maksadını duruma uygun bir şaka ve alay şeklinde ortaya koymasıdır”[451] şeklinde açıklanmıştır.

B. Örnekler

إِذَا مَا تَمِيمِيٌّ أَتَاكَ مُفَاخِراً فَقُلْ: عَدِّ عَنْ ذَا، كَيْفَ أَكْلُكَ لِلضَّبِّ

Sana bir Temimli gelip de övünmeye başladığı zaman
Ona de ki: Bunu geç te, kertenkeleyi nasıl yediğini anlat!

Şiirdeki “kertenkeleyi nasıl yediğini anlat!” sözü görünüşte şaka ise de, gerçekte kastedilen yergidir. Zira buradaki “bunu (övünmeyi) bırak” sözü bir hicivdir.[452]

أَشْبَعْتَ نَفْسَكَ مِنْ ذَمِّي فَهَاضَكَ مَا تَلَقَّى وَأَكْثَرُ مَوْتِ النَّاسِ بِالتُّخَمِ

Kendini benim kötülememle doyurdun! Seni güçsüz bıraktı,
Karşılaştığın şey. İnsanların ölümünün çoğu hazımsızlıktandır!

449 Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 285.
450 İbnu’l-Mu‘tez, *el-Bedî‘*, s. 80; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 264.
451 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 138; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 80; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 126; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 166; Matlûb, *Mustalahât*, III, 349-350.
452 İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 166; Şîrâzî, *el-Beliğ*, s. 277.

Şiirdeki “insanların ölümünün çoğu hazımsızlıktandır” ifadesi, lezzetli yiyecek ve içecekleri midelerine dolduran kimselerle alay ettikleri ve dalga geçtikleri bir kinâyedir.[453]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) أَرْقِيكِ أَرْقِيكِ بِسْمِ اللهِ أَرْقِيكَا مِنْ بُخْلِ نَفْسِكَ عَلَى اللهِ يَشْفِيكَا
مَا سَلْمُ كَفِّكَ إِلاَّ مَنْ يُنَاوِلُهَا وَلاَ عَدُوُّكَ إِلَى مَنْ يُرَجِّيكَا

(2) وَقَدْ عَلِمَتْ سَلْمَى وَإِنْ كَانَ بَعْلُهَا بِأَنَّ الْفَتَى يَهْذِي وَلَيْسَ بِفَعَّالِ

❁❁❁

[453] Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 80; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 185.

43.

TEHEKKÜM [اَلتَّهَكُّمُ]

A. Tanımı

Tehekküm, sözlükte “yıkılmak, göçmek, öfkelenmek, istihzâ etmek, alay, ironi...” anlamlarına gelmektedir.[454]

Terim olarak *tehekküm*, “kibirli kimselere karşı hakaret anlamında yüceltme, korkutma/uyarma anlamında müjde, tehdit anlamında vaad, alay anlamında övgü lafzı getirmek suretiyle onlarla alay etmedir.”[455]

B. Örnekler

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ

“Tat bakalım! Hani sen üstündün, şerefliydin!”[456]

Bu âyetin Ebû Cehil’e hitap ettiği rivayet edilmiştir. Zira o, Resûlullah’a (s.a.v.), “Bu iki dağ arasında (yani, Mekke’de) benden daha aziz ve daha kerim bir kimse yoktur. Yemin olsun ki, sen ve Rabbin bana karşı bir şey yapamazsınız!” demişti. Bunun üzerine âyet, ona karşı övgü lafzıyla istihzâ (alay) ve tehekküm olarak gelmiştir.[457]

❁

لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللّهِ

“Onun (insanın) önünden ve arkasından izleyenler vardır, onu Allah’ın emrinden korurlar.”[458]

[454] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 568; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 243; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 88; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 185; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 329.

[455] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 568; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 243; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 88; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 215; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 176; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 185; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 329-330.

[456] Duhân, 44/49.

[457] Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, XXI, 61-62; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1003; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 568; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 330.

[458] Ra‘d, 13/11.

Âyetteki مُعَقِّبَاتٌ [izleyenler], sultanın çevresindeki muhafızlardır. Zannınca onlar insanı Allah'ın emrinden korumaktadırlar. Bu ifade, tehekküm (alay) olarak gelmiştir. Zira Allah'ın emri geldiği zaman gerçekte onu koruyamazlar.[459]

❁

وَإِذَا لَمْ يَكُنْ مِنَ الْهِجْرِ بُدٌّ فَعَسَى أَنْ تَزُورُونِي فِي الْخَيَالِ

Eğer ayrılık kaçınılmaz ise
Belki beni hayâlde ziyaret edersin[460]

C. Açıklama

• *Tehekküm*, parlaklığının yüceliği ve yönteminin zorluğu bakımından bedî‘ sanatlarının en değerlilerinden biridir. Fakat bu sanat, *el-hezl ellezî yurâdu bihi el-cidd* ve *el-hecâ fi ma‘razi’l-medh* sanatlarıyla karıştırılmaktadır.[461]

• *Tehekküm* ile *el-hezl ellezî yurâdu bihi el-cidd* arasında fark vardır: *Tehekküm*'ün zahiri ciddî, bâtını şakadır. *el-Hezl ellezî yurâdu bihi el-cidd*'in zahiri şaka, bâtını ciddîdir.

• *Tehekküm* ile *el-hecâ fi ma‘razi’l-medh* arasında da fark vardır: *Tehekküm*'ün lafzından, konusundan, üslubundan ve makamından amacın istihzâ (alay) olduğu anlaşılır. *el-Hecâ fi ma‘razi’l-medh* ise, yergi ifade eden bir lafız bulunmadıkça zahirinden sadece övgü anlaşılır.[462]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ (Âl-i İmrân, 3/21)

(2) ﴿قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (Bakara, 2/93)

(3) ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ (Vâkı‘a, 56/92-94)

(4) ﴿وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ ۞ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ ۞ وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ﴾ (Ahzâb, 33/31)

(5) ﴿وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ﴾ (Kehf, 18/29)

2. Şiirler:

(1) فَيَا لَهُ مِنْ عَمَلٍ صَالِحٍ يَرْفَعُهُ اللهَ إِلَى أَسْفَلِ

(2) مَحَضْتَنِي النُّصْحَ إِحْسَانًا عَلَيَّ بِلاَ غِشٍّ وَقَلَّدْتَنِي الْإِنْعَامَ فَاحْتَكِمِ

(3) فَأَنْشَبَ أَظْفَارَهُ فِي النَّسَا فَقُلْتُ هَبِلْتَ أَلاَّ تَنْتَصِرَ

❁❁❁

459 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 536-537; krş. İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 568; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 215; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, II, 194; Allân, *el-Bedî‘ fi'l-Kur'ân*, s. 331.

460 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 569; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 244; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 216.

461 İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 215.

462 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 570; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 88; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 217; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘*, s. 176; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, II, 195.

44.

İSTİDRÂC [اَلْإِسْتِدْرَاجُ]

A. Tanımı

İstidrâc, sözlükte, "merdiven, yol" anlamındaki *derec* ile "merdiven basamağı" demek olan *derece* sözcüğüyle aralarında etimolojik ilgi bulunan *derc* (dürûc/derecân) kelimesi "merdiven basamaklarını çıkar gibi yavaş yavaş yürümek, merdiven çıkmak" gibi mânalara gelir.

Bu kökten türeyen *istidrâc* ise "bir kimseyi bir şeye adım adım, derece derece yaklaştırmak, onu kurduğu tuzağa yaklaştırıp düşürmek, aldatmak" anlamındadır.[463] Başka bir ifadeyle "söz söyleyenin, talebini telmihte bulunmadan ve içindekini açıkça bildirmeden övüleni yüceltmesi suretiyle süslü ve tatlı lafızlar ortaya koymasıdır."[464]

B. Örnekler

﴿وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ﴾

"Firavun ailesinden imanını gizleyen mü'min bir adam şöyle dedi: "Rabbim Allah'tır dediği için bir adamı öldürüyor musunuz? Oysa o size Rabbinizden kanıtlar getirmiştir. Eğer yalancı olursa yalanı kendi zararınadır. Ve eğer doğru söylüyorsa, size vaad ettiklerinin bir kısmı başınıza gelir."[465]

Bu âyet, çok güzel ve çok latiftir. Zira onlara taksim yöntemiyle şöyle delil getirmektedir: 1) "Eğer bu adam yalancıysa, yalanı kendi zararınadır." 2) "Şayet doğru söylüyorsa, o zaman size vaad ettiklerinin bir kısmı sizin başınıza gelir." Bu sözde güzel edep ve insaf vardır. Çünkü "size vaad ettiklerinin bir kısmı başınıza gelir" demiştir. Hâlbuki o (Hz. Musa'nın) doğru bir peygamber olduğunu ve onun vaad ettiklerinin bir kısmı değil tamamının başlarına geleceğini biliyordu. O, Musa'nın (a.s.) düşmanlarına karşı güzel sözle konuşmayı tercih etti ve onlara nasihatte bulunma

[463] Durmuş, İsmail, "İstidrâc", *DİA*, XXIII, s. 328.

[464] İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâir*, II, 250; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 318; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 488; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 319; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 274.

[465] Mü'min, 40/28.

yolunu tercih etti ki, onun davetini kabul etmelerine ve onu onaylamalarına daha elverişli olsun. Dolayısıyla adamın sözlerinde, başından sonuna kadar *istidrâc* (meramını derece derece anlatma) vardır.[466]

❁

﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ۞ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنكَ شَيْئًا ۞ يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ۞ يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا ۞ يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا﴾

"Kitab'da İbrahim'i de an! Çünkü o, çok doğru bir peygamberdi. Babasına demişti ki: "Babacığım! İşitmeyen görmeyen ve sana hiçbir yararı olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım! Bana sana gelmeyen bir bilgi geldi; bana uy, seni düzgün bir yola ileteyim. Babacığım! Şeytana tapma, çünkü şeytan, Rahman'a isyan etmişti. Babacığım! Ben sana Rahman'dan bir azabın dokunmasından korkuyorum. O zaman, şeytanın dostu olursun."[467]

Bu âyetler, dinleyicinin şefkat duygularını harekete geçirmektedir. İbrahim (a.s.), babasına nasihet etmek ve onu içinde bulunduğu yanlıştan kurtarmak istediği için, kibar, yumuşak ve edepli davranmakla birlikte sözlerini de çok güzel bir şekilde tertip etmiştir. Sevgi ve saygı içeren "Babacığım!" ifadelerinin tekrarlandığı bu âyetlerde de *istidrâc* vardır.[468]

❁

وَفِي النَّفْسِ حَاجَاتٌ وَفِيكَ فَطَانَةٌ سُكُوتِي بَيَانٌ عِنْدَهَا وَخِطَابُ

İçimde ihtiyaçlar var, sende de ince zekâ var
Suskunluğum onun yanında beyân ve hitaptır[469]

C. Açıklama

• *İstidrâc* sanatı için *berâ'atu't-taleb*, *hüsnü'l-matlab* ve *talattuf* gibi ifadeler de kullanılmıştır.[470]

[466] İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâir*, II, 251-252; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 275.

[467] Meryem, 19/41-45.

[468] İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâir*, II, 252-253; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 275.

[469] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 318; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 488.

[470] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 427; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 488; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 319 Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 274.

• *İstidrâc* ile *idmâc* arasında fark vardır: *İdmâc*, konuşanın çeşitli mananlardan birini seçip amacını onun içine yerleştirmesi ve kastetmediği şeyi çağrıştırmasıdır. *İstidrâc* ise, sadece talep ile sınırlıdır.[471]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ (Fâtiha, 1/5)

(2) ﴿فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ يَا مُوسَى ۞ إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى﴾ (Tâhâ, 20/11-12)

(3) ﴿اِذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى ۞ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى﴾ (Tâhâ, 20/43-44)

(4) ﴿فَأْتِيَاهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى﴾ (Tâhâ, 20/47)

(5) ﴿قَالَ أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ۞ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمُ الْأَقْدَمُونَ ۞ فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ ۞ الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ ۞ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ ۞ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ۞ وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ ۞ وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ﴾ (Şu‘arâ, 26/75-82)

2. Şiirler:

(1) وَمِثْلُكَ مَنْ كَانَ الْوَسِيطَ فُؤَادُهُ ... فَكَلَّمَهُ عَنِّي وَلَمْ أَتَكَلَّمِ

(2) فَقَدْ عَلِمْتَ بِمَا فِي النَّفْسِ مِنْ أَرَبٍ ... وَأَنْتَ أَكْبَرُ مِنْ ذِكْرِي لَهُ بِفَمِي

(3) أَأَذْكُرُ حَاجَتِي أَمْ قَدْ كَفَانِي ... حَيَاؤُكَ إِنَّ شِيمَتَكَ الْحَيَاءُ

وَعِلْمُكَ بِالْحُقُوقِ وَأَنْتَ قَرْمٌ ... لَكَ الْخُلُقُ الْمُهَذَّبُ وَالسَّنَاءُ

❁❁❁

[471] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 319; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 488.

45.

İLTİFÂT [اَلْإِلْتِفَاتُ]

A. Tanımı

İltifât, لفت kökünden türemiş olup sözlükte "bir şeyi burup çevirmek, döndürmek, yöneltmek, birinin elbisesini boyuna asmak, sözü ister tutsun ister tutmasın ortaya atıvermek, birini görüşünden döndürmek, çevirmek, dürmek, katlamak" gibi anlamlara gelir.[472]

İltifât sanatının terim anlamıyla ilgili farklı iki tanım yapılmıştır:

Kudâme b. Ca‘fer'in tanımı şöyledir: "Söz sahibinin bir manayı alıp sanki şüpheye düşerek veya birisinin sözünü reddettiğini ya da sebebini sorduğunu zannederek tekrar eski sözüne dönmek suretiyle sebebini açıklaması veya şüpheyi gidermesidir."[473]

İbnu'l-Mu‘tez, Kudâme'nin tanımını da kapsayacak şekilde şöyle bir tanım yapmıştır: "Söz sahibinin, muhâtabdan ihbâra, ihbârdan muhâtaba vb. dönmesidir. Bir manadan başka bir manaya dönmek de iltifâttandır."[474]

Diğer belagatçıların yapmış oldukları tanımlar da, bu iki tanım etrafında dönmektetir. Ancak iltifât sanatı çeşitleri birbirinden değişiklik arzetmektedir.[475]

B. Çeşitleri ve Örnekleri

1. *Sîgaların iltifâtı*: Aynı kökten türeyen iki kelimenin farklı sîgalarda gelmesidir.

﴿نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَاةَ وَالإِنجِيلَ﴾

"Sana Kitabı hak ile ve kendinden öncekini doğrulayıcı olarak indirdi; Tevrat ve İncil'i de indirmişti."[476]

[472] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, II, 167; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, I, 362; Allân, *el-Bedî‘ fi'l-Kur'ân*, s. 235; Yüksel, Ahmet, "Arap Dilinde İltifat Sanatının Tarihi Seyri Üzerine Bir İnceleme", *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, Sayı: 28, s. 64-65.

[473] Kudâme, *Nakdu'ş-Şi'r*, s. 150.

[474] İbnu'l-Mu‘tez, *Kitâbu'l-Bedî‘*, s. 73.

[475] Bkz. Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 392; Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz*, s. 172; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, II, 167; İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 123; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 78; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 134; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, I, 362.

[476] Âl-i İmrân, 3/3.

Âyette aynı kökten türemiş olan نَزَّلَ ve أَنْزَلَ fiilleri arasında iltifât vardır. Elbette burada birincisi *tef‘îl* ve ikincisi *if‘âl* kalıbında olan bu iki fiil arasında mana açısından fark vardır. نَزَّلَ fiili Kur’ân-ı Kerim’in Allah katından indirildiği hususunda mübâlağa ve te’kîd ifade eder. أَنْزَلَ fiili ise, Tevrât ve İncil’in Kur’ân’dan önce indirilmiş olduğunu ifade eder. Aynı âyette نَزَّلَ ve أَنْزَلَ fiilleri birlikte gelirse, أَنْزَلَ fiili diğer kitaplarla, نَزَّلَ fiili ise Kur’ân-ı Kerim’le ilgilidir.[477]

❁

﴿إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا﴾

“Biz ona yolu gösterdik: Ya şükredici veya nankör olur.”[478]

Âyette شَاكِرًا ve كَفُورًا sözcükleri arasında iltifât vardır.

2. *Sayıların iltifatı*:

﴿خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ﴾

“Allah, onların, kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerine de perde inmiştir.”[479]

Âyette قُلُوب [kalpler] sözcüğü çoğul, سَمْع [kulak] sözcüğü tekil gelmiş, ardından أَبْصَار [gözler] sözcüğü yine çoğul gelmiştir.

❁

﴿يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ﴾

“Gönlünüzü hoş etmek için size (gelip) Allah’a yemin ederler. Halbuki inanmış olsalardı, Allah’ı ve Resûl’ünü hoşnut etmeleri daha uygun olurdu.”[480]

Âyette “Allah ve Resûlü” tabiri tesniye (ikil) olarak gelmiş olmasına rağmen, يُرْضُوهُ kelimesindeki ه [o] zamiri tekil olarak gelmiştir. Bu iltifattaki incelik şöyledir: Allah ve Resûl’nün rızâsı birbirini gerektirdiği için zamir ه [o] şeklinde tekil olarak gelmiştir. Dolayısıyla bu, “Allah’ın râzı olduğu şeyden Resûl’ü de râzı olur” demektir.[481]

477 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 239.
478 İnsân, 76/3.
479 Bakara, 2/7.
480 Tevbe, 9/62.
481 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 245.

3. *Zamirlerin iltifatı*:

a. Gâibden muhâtaba, muhâtabdan gâibe geçiş:

﴿اَلْحَمْدُ للّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۞ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ۞ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ۞ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

“Âlemlerin Rabbi Allah’a hamdolsun. (O), Rahmân’dır, Rahîm’dir. Din (hesap) gününün sahibidir. Ancak sana kulluk ederiz, ancak senden yardım isteriz!”[482]

Âyette, gâib olan “Allah’a hamd olsun” sözünden, muhâtab olan “Ancak sana kulluk ederiz” sözüne iltifât/geçiş vardır.[483]

❁

كَيْفَ الْمَزَارُ وَقَدْ تَرَبَّعَ أَهْلُهَا بِعُنَيْزَتَيْنِ وَأَهْلُنَا بِالغَيْلَمِ

Onun ailesi Uneyzeteyn’de, bizim ailemiz Gaylemd’e otururken ziyaretleşme nasıl mümkün olsun?

Şiirde أَهْلُنَا ve أَهْلُهَا sözcükleri arasında iltifât vardır.[484]

b. Gâibden mütekellime, mütekellimden gâibe geçiş:

﴿وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾

“Allah’tır ki, gönderdiği rüzgârlar bulut kaldırırlar, derken biz onu ölü bir ülkeye süreriz, ölmüş olan yeri onunla diriltiriz.”[485]

Âyette أَرْسَلَ [gönderdi] gâib sîgasından, فَسُقْنَاهُ [süreriz] mütekellim sîgasına iltifât vardır.[486]

❁

﴿قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ لاَ إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الأُمِّيِّ﴾

482 Fâtiha, 2/2-5.
483 İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, II, 170; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 123; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 134; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 363; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 247.
484 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 124; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 135.
485 Fâtır, 35/9.
486 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 124; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 135; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 369; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 248.

“De ki: “Ey insanlar! Ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan, kendisinden başka tanrı bulunmayan, yaşatan, öldüren Allah’ın elçisiyim. Gelin Allah’a ve O’nun ümmî peygamberi olan elçisine inanın!”[487]

Âyette mütekellim sîgasında olan إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ [*Ben Allah’ın elçisiyim*] sözünden, gâib sîgasında olan فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ [*Allah’a ve O’nun elçisine inanın*] sözüne iltifât vardır.[488]

❁

تَطَاوَلَ لَيْلُكَ بالأَثْمُدِ ونَامَ الخَلِيُّ وَلَمْ تَرْقُدِ
وبَاتَ وبَاتَتْ لَهُ لَيْلَةٌ كَلَيْلَةِ ذِيْ العَائِرِ الْأَرْمَدِ
وَذَلِكَ مِنْ نَبَإٍ جَاءَنِي وخُبِّرْتُهُ عَنْ أَبِي الأَسْوَدِ

Esmud’te gecen uzadı
Dertsiz adam uyudu senin gözüne uyku girmedi
O uyudu, onun için gece de uyudu
İki gözü ağrılı ve iltihaplı geçirdiği gece gibi
Bu, bana gelen önemli bir haberdir
Onu Ebu’l-Esved’ten öğrendim

Şair, birinci beyitte muhâtab sîgası kullanmış, ikinci beyitte muhâtabdan gâibe iltifât etmiş ve üçüncü beyitte gâibden mütekellim sîgasına iltifât etmiştir.[489]

c. Mütekellimden muhâtaba, muhâtabdan mütekellime geçiş:

﴿وَمَا لِيَ لاَ أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

“Ben niçin beni yaratana kulluk etmeyeyim? Siz de hep O’na döndürüleceksiniz.”[490]

Burada mütekellim kalıbında olan وَمَا لِيَ ifadesinden, muhâtab kalıbında olan تُرْجَعُونَ ifadesine iltifât edilmiştir.[491]

❁

نَأَتْكَ بِلَيْلَى نِيَّةٌ لَمْ تُقَارِبِ وَمَا حُبُّ لَيْلَى مِنْ فُؤَادِي بِذَاهِبِ

Niyet Leylâ’yı senden uzaklaştırdı, ona yaklaşmadı
Leylâ sevgisi gönlümden hiç gitmez

[487] A‘râf, 7/158.
[488] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 371; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 247-248.
[489] İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 135.
[490] Yâsîn, 36/22.
[491] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 248.

Şiirde muhâtab sîgasında olan نَأَتْكَ ifadesinden, mütekellim kalıbı olan فُؤَادِي ifadesine iltifat edilmiştir.[492]

d. İzmârdan izhâra, izhârdan izmâra geçiş:

﴿وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ﴾

“Eğer antlaşma yaptıktan sonra antlarını bozarlar ve dininize dil uzatırlarsa, o küfür önderleriyle savaşın!”[493]

Âyetteki أَيْمَانَهُمْ ve عَهْدِهِمْ sözcüklerindeki هُمْ [onlar] zamirinden açık isim olan أَئِمَّةَ الْكُفْرِ [küfür önderleri] ifadesine iltifât edilmiştir.[494]

❁

﴿وَعَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ﴾

“Onlara kendilerinden bir uyarıcı (peygamber) gelmesine hayret ettiler de o kâfirler, “Bu, yalancı bir sihirbazdır” dediler.”[495]

Âyetteki وَعَجِبُوا ifadesindeki çoğul zamirden, وَقَالَ الْكَافِرُونَ ifadesindeki açık isme iltifât edilmiştir.[496]

e. Müzekker ve müennes zamirlerde iltifât:

﴿فَإِذَا مَسَّ الْإِنسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَى عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ﴾

“İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize dua eder. Sonra, ona bizden bir nimet verdiğimiz vakit; “Bu, bir bilgi sayesinde bana verildi” der.”[497]

Âyette أُوتِيتُهُ ifadesindeki müzekker هُ zamirinden, müennes هِيَ zamirine iltifat yapılmıştır.[498]

4. *Edatların iltifâtı*:

﴿إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ﴾

[492] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, I, 373.
[493] Tevbe, 9/12.
[494] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 249.
[495] Sâd, 38/4.
[496] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 249.
[497] Zümer, 39/49.
[498] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 250.

“Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere, onlar üzerinde çalışan memurlara, kalpleri ısındırılacak olanlara, kölelik altında bulunanlara, borçlulara, Allah yoluna ve yolcuya mahsustur.”[499]

Âyette لِلْفُقَرَاءِ sözcüğündeki لِ harf-i cerrinden, فِي الرِّقَابِ sözcüğündeki فِي harf-i cerrine iltifât yapılmıştır. Bunun anlamı şudur: لِ harf-i cerri, “fakirlere, düşkünlere, onlar üzerinde çalışan memurlara, kalpleri ısındırılacak olanlara” zekâtın farz olduğunu, فِي harf-i cerri ise, “kölelik altında bulunanlara, borçlulara, Allah yoluna ve yolcuya” zekâtın câiz olduğunu ifade etmektedir.[500]

❁

﴿فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى وَمَنْ مَعَهُ﴾

“Onlara bir iyilik geldiği zaman: “Bu, bizimdir” derler; kendilerine bir kötülük ulaşırsa, Musa ve onunla beraber onları uğursuz sayarlardı.”[501]

Âyette إِذَا edatından, إِنْ edatına iltifât yapılmıştır. إِذَا edatı kesin gerçekleşecek olan mâzî fiilin başına gelir. إِنْ edatı ise, gerçekleşmesi muhtemel olan muzârî fiilin başına gelir. Çünkü onlar, kendilerine iyiliğin geleceğine kesin bir şekilde inanıyorlar, fakat musibetin başlarına geleceğinden kaygılanıyorlar ve onu nadiren gerçekleşen bir durum olarak kabul ediyorlardı.[502]

5. *Nahvî iltifât*:

﴿وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا﴾

“Cennet halkı, ateş halkına seslendi: “Rabbimizin bize vaad ettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rababinizin vaad ettiğini gerçek buldunuz mu?”[503]

Âyette وَعَدَنَا رَبُّنَا ifadesinde mef‘ûlun bih olan نَا zamiri zikredilmiş, وَعَدَ رَبُّكُمْ ifadesinde ise كُمْ zamiri hazfedilmiştir. Normalde bu ifade وَعَدَكُمْ رَبُّكُمْ şeklinde gelmesi gerekirdi. Burada şöyle bir incelik vardır: نَا zamirinin zikredildiği birinci ifade, cennetliklerin Rablerinin vaad ettiği şeye kesin olarak inandıklarını ifade eder. İkinci ifadede كُمْ zamirinin hazfedilmiş olması ise, cehennemliklerin vaadin gerçekleşeceği konusunda kuşku içinde olduklarını göstermek içindir. Ayrıca Allah’tan başka tanrı edinenlerin durumlarının kötülüğünü ifade etmek içindir.[504]

499 Tevbe, 9/60.
500 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 251.
501 A‘râf, 7/131.
502 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 252.
503 A‘râf, 7/44.
504 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 252.

6. *Lügavî iltifât*:

﴿اَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي﴾

“Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim, size nimetimi tamamladım.”[505]

Âyette dinle birlikte kullanılan أَكْمَلْتُ sözcüğünden, nimet ile birlikte kullanılan أَتْمَمْتُ sözcüğüne iltifât edilmiştir. Aslında bu sözcüğün delâletleri aynıdır. Fakat *itmâm*, “asıldan noksanlığı gidermeye”; *ikmâl* ise, “asıl tamam olduktan sonra yan unsurlardaki eksikliği gidermeye” delâlet etmektedir. Bu yüzden “din” ile birlikte أَكْمَلْتُ ifadesinin kullanılması çok uygun olmuştur. Çünkü dinin bütün emirleri ve yasakları tamamlanmış, eksik hiçbir şey kalmamıştır. “Nimet” ile أَتْمَمْتُ ifadesinin kullanılması çok uygun düşmüştür. Çünkü dünyada nimetin tamam olması, onun ikmâl edildiği anlamına gelmez. Zira nimetin ikmâli, âhiret nimetleriyle gerçekleşecektir.[506]

7. *Manaların iltifâtı*:

فَلاَ صَرْمُهُ يَبْدُو وَفِي الْيَأْسِ رَاحَةٌ وَلاَ وَصْلُهُ يَصْفُو لَنَا فَنُكَارِمُهْ

Onun ayrılması açık değil. –Ümitsizlikte rahatlık vardır–
Onun bize kavuşması da net değil ki, ona hürmet edelim

Sanki şair, birisinin “Onun ayrılmasıyla ne yapıyorsun?” dediğini vehmetmiş, “Ümitsizlikte rahatlık vardır” demiştir.[507]

C. Açıklama

İltifât sanatına, *şucâ‘atu’l-Arabiyye* [شُجَاعَةُ الْعَرَبِيَّةِ] de denilir.[508]

Bazıları ise bu sanata, *el-insirâf* [اَلْإِنْصِرَافُ] demişlerdir.[509]

Sekkâkî, iltifât sanatını bedî‘î sanatlardan saymış, fakat me‘ânî ilmi içinde işlediğini belirtmiştir.[510]

505 Mâide, 5/3.
506 Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 252.
507 Askerî, *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn*, s. 393; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 123; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 134.
508 İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, II, 168.
509 İbn Münkız, *el-Bedî‘*, s. 200; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 78.
510 Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 429.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا﴾ (Fâtır, 35/27)

(2) ﴿وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ۞ كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا﴾ (Meryem, 19/81-82)

(3) ﴿إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ۞ وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ﴾ (Fâtır, 35/16-17)

(4) ﴿يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ﴾ (Ankebût, 29/54)

(5) ﴿مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا﴾ (Nisâ, 4/85)

2. Şiirler:

(1) هُدِّمَتِ الحِيَاضُ فلم يُغَادَرْ لِحَوْضٍ مِن نَصائِبِهِ إِزَاءُ
لِخَوْلَةَ إِذْ هُمُ مَغْنىً وأَهْلِي وأَهلُكِ ساكِنُونَ مَعاً رِنَاءُ

(2) تَبِينُ صَلاَةُ الْحَرْبِ مِنَّا وَمِنْهُمُ إِذَا مَا الْتَقَيْنَا وَالْمُسَالِمُ بَادِنُ

(3) مَتَى كَانَ الْخِيَامُ بِذِي طُلُوحٍ سُقِيَتِ الْغَيْثَ أَيَّتُهَا الْخِيَامُ

(4) وَلَقَدْ نَزَلْتِ فَلاَ تَظُنِّي غَيْرَهُ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ الْمُحَبِّ الْمُكْرَمِ

(5) بَكَرَ الْعَارِضُ تَحْدُوهُ النُّعَامَى فَسَقَاكِ الرَّيَّ يَا دَارَ أُمَامَا

46.

İHTİRÂS [اَلْإِحْتِرَاسُ]

A. Tanımı

İhtirâs sözlükte “korunma”[511] demektir.

Terim olarak *ihtirâs*, “söz söyleyenin kelâmında bir eksiklik sezmesi veya amacının dışına çıktığını düşünmesi üzerine, bu eksikliği giderecek bir ifade getirmesidir.”[512]

B. Örnekler

﴿أُسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ﴾

“Elini koynuna sok, kusursuz olarak bembeyaz çıksın!”[513]

Âyetteki مِنْ غَيْرِ سُوءٍ [kusursuz] ifadesi ihtirâstır. Çünkü elin beyazlığının bir hastalıktan kaynaklamış olabileceği şeklinde bir yanlış anlama mümkündür.[514]

Hz. Âişe’den gelen bir rivayette eşlerini anlatan kadınlardan biri şöyle demiştir:

«اَلْمَسُّ مَسُّ أَرْنَبٍ وَالرِّيحُ رِيحُ زَرْنَبٍ وَأَنَا أَغْلِبُهُ وَالنَّاسُ يَغْلِبُ»

“Dokunması tavşan dokunması gibi, kokusu zağferan kokusu gibidir. Ben ona galip geliyorum, insanlar da galip geliyor.”[515]

Buradaki وَالنَّاسُ يَغْلِبُ [insanlar da galip geliyor] sözü ihtirâstır. Eğer أَغْلِبُهُ [Ben ona galip geliyorum] ifadesiyle sözünü tamamlasaydı, “Bir kadına mağlup olan adam

[511] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 285.

[512] İbn Münkız, *el-Bedî‘*, s. 55; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 247; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 215; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 316; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 486; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 151; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 285.

[513] A‘râf, 7/44.

[514] Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 316; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 486; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 285; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 277.

[515] Buhârî, Nikâh, Bâbu Hüsni’l-Mu‘âşere, VII, 27.

zayıftır” denilebilirdi. İşte kadın bundan korunmak (ihtirâs) için وَالنَّاسُ يَغْلِبُ [insanlar da galip geliyor] ifadesini getirmiştir.[516]

❁

فَسَقَى دِيَارَكِ، غَيْرَ مُفْسِدِهَا صَوْبُ الغَمَامِ وَدِيمَةٌ تَهْمِي

Senin diyarını –ona zarar vermeden– suladı
Bulutların yağmuru ve hafif akan yağmur suyu

Buradaki غَيْرَمُفْسِدِهَا [ona zarar vermeden] ifadesi, “oranın eserlerini ve meskenlerini silip süpürmekten” ihtirâstır.[517]

❁

لَعَنَ الْإِلَهُ بَنِي كُلَيْبٍ إِنَّهُمْ لاَ يَقْدِرُونَ وَلاَ يَفُونَ لِجَارِ

Allah Kuleyb oğullarına lanet etsin! Çünkü onlar,
Ellerinden bir şey gelmez ve hiçbir komşuya da vefa göstermezler

Şiirdeki لاَ يَفُونَ [vefa da göstermezler] ifadesi ihtirâstır. Aksi takdirde onların ihânet etmemelerinin vefalarından kaynaklandığı zannedilebilir. Dolayısıyla şairin لاَ يَفُونَ [vefa da göstermezler] ifadesi, onların ihânet etmemelerinin güçlerinin yetmemesinden kaynaklandığını göstermektedir.[518]

C. Açıklama

İbn Sinân, bu sanat için *et-taharruz mimmâ yûcibu't-ta'n* (kınama getirecek şeylerden kaçınmak) tabirini kullanmıştır.[519]

İhtirâs sanatı ile *tetmîm*, *tekmîl*, *infisâl*, *müvârebe* sanatları karıştırılmaktadır. Söz konusu sanatları anlatırken aralarındaki farkları belirteceğiz.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَى مُوسَى الْأَمْرَ﴾ (Kasas, 28/44)

[516] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 247; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 215.
[517] İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 56; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 486; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 286.
[518] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 287.
[519] İbn Sinân, *Sırru'l-Fesâha*, s. 273.

(2) ﴿لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ (Neml, 27/18)

(3) ﴿قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ﴾ (Münâfikûn, 63/1)

(4) ﴿وَقِيلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ (Hûd, 11/44)

(5) ﴿وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ﴾ (Zuhruf, 43/39)

2. Şiirler:

(1) فَوَفِّنِي غَيْرَ مَأْمُورٍ وُعُودَكَ لِي فَلَيْسَ رُؤْيَاكَ أَضْغَاثًا مِنَ الْحُلُمِ

(2) وَلَوْلاَ كَثْرَةُ الْبَاكِينَ حَولِي عَلَى إِخْوَانِهِمْ لَقَتَلْتُ نَفْسِي
وَمَا يَبْكُونَ مِثْلَ أَخِي وَلَكِنْ أُسَلِّي النَّفْسَ عَنْهُ بِالتَّأَسِّي

❁❁❁

47.

TETMÎM [اَلتَّتْمِيمُ]

A. Tanımı

Tetmîm, sözlükte "tamalamma, neticelendirme, icra etme, gerçekleştirme..." anlamlarına gelir.

Belagat terimi olarak *tetmîm*, "Söze -*nazıma veya nesir*-, atıldığı zaman onun güzelliğini azaltacak ve manasını zayıflatacak bir lafız eklemedir." [520] Eğer söz şiirse o lafız atıldığında vezin bozulur. Bu lafız cümlenin temel unsurlarından değildir. Aksi takdirde cümle/söz tam olmaz.

B. Çeşitleri ve Örnekleri

Tetmîm iki çeşittir:

1. Manalarda tetmîm.

2. Lafızlarda tetmîm. [521]

﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً﴾

"Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu hoş bir hayatla yaşatırız." [522]

Âyetteki ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى ifadesi tetmîmdir; وَهُوَ مُؤْمِنٌ ifadesi ise ikinci tetmîmdir. Bunlar zikredilmek suretiyle kelâmın manası tamamlanmış ve ifade son derece beliğ olmuştur. Eğer bu iki cümlecik hazfedilmiş olsaydı, sözün anlamı eksik kalırdı ve beyânın güzelliği bozulurdu. [523]

❁

[520] İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 653; İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 53; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 127; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 119; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 271; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 52.

[521] İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 53; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 127; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 271.

[522] Nahl, 16/97.

[523] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 389; İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 53; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 127-128; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 271; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 615-616.

﴿وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا﴾

"Yoksula, yetime ve esire sevdikleri yemeği yedirirler." [524]

Âyetteki حُبِّهِ kelimesindeki zamir الطَّعَامَ kelimesine aittir. Yani, "sevmelerine ve ihtiyaçları olmasına rağmen onu yedirirler" demektir. Çünkü böyle bir durumda yemek yedirmek daha önemli ve daha sevaplıdır. Bu, mübâlağa ifade eden bir tetmîmdir. Eğer bu ifade atılacak olsa, mana zayıflar ve terkibin güzelliği bozulur. [525]

❁

وخُفُوقُ قَلْبٍ لَوْ رَأَيْتَ لَهِيبَهُ يَا جَنَّتِي لَوَجَدْتَ فِيهِ جَهَنَّمَا

Kalp çarpıntılarımın yanıp tutuşmasını görseydin!
Ey cennetim! Kesinlikle onda cehennem var sanırdın!

Şiirdeki يَا جَنَّتِي ifadesi, vezinden dolayı tetmîm olarak gelmiştir. Aslında bu ifade olmadan beytin anlamı tamamdır. Bazı belagatçılar buna *et-tebliğ*, bazıları da *et-tetbî'* ismini vermişlerdir. [526]

C. Açıklama

Tetmîm'in isminin, daha önce *et-Tamâm* [اَلتَّمَامُ] şeklinde olduğu, el-Hâtimî (ö. 388/988) 'nin, bu sanatı *et-Tetmîm* olarak isimlendirmesinden sonra bu kullanımın yaygınlaştığı ifade edilmektedir. İbnu'l-Mu'tez bunu, "bir kelâmın manası tamamlanmayan bir kelâm içine yerleştirilmesi" şeklinde isimlendirmiştir. [527]

el-Askerî, *et-Tetmîm* ve *et-Tekmîl* sanatlarını birlikte zikretmiştir. [528]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا﴾ (Fussilet, 41/30)

(2) ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً﴾ (İsrâ, 17/1)

[524] İnsân, 76/8.

[525] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 52; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 616.

[526] İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 54; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 129; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 272; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 55-56.

[527] İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 653; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 127; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 271.

[528] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 389.

(3) ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ﴾ (Tâhâ, 20/112)

(4) ﴿وَلاَ تَهِنُوا وَلاَ تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (Âl-i İmrân, 3/139)

(5) ﴿إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (Şu‘arâ, 26/51)

2. Şiirler:

(1) أُنَاسٌ إِذَا لَمْ يُقْبَلِ الْحَقُّ مِنْهُمْ — وَيُعْطَوْهُ عَاذُوا بِالسُّيُوفِ الْقَوَاضِبِ

(2) مَنْ يَلْقَ يَوْمًا -عَلَى عِلَّاتِهِ- هَرِمًا — يَلْقَ السَّمَاحَةَ مِنْهُ وَالنَّدَى خُلُقَا

(3) إِنِّي عَلَى مَا تَرَيْنَ مِنْ كِبَرِي — أَعْرِفُ مِنْ أَيْنَ تُؤْكَلُ الكَتِفُ

(4) وَأَقْسَمَ الْمَجْدُ حَقّاً لاَ يُحَالِفُهُمْ — حَتَّى يُحَالِفَ بَطْنَ الرَّاحَةِ الشَّعَرُ

❁❁❁

48.

TEKMÎL [اَلتَّكْمِيلُ]

A. Tanımı

Tekmîl, sözlükte “ikmal etme, noksanını giderme, kemale erdirme…” vb. anlamlara gelir.

Belagat terimi olarak *tekmîl*, “şair veya mütekellimin övgü, yergi, vasıf vb. hususlarda tam bir mana ortaya koyup, sonra bu mana ile nitelemeyi yetersiz görmesi üzerine onu tekmîl olarak destekleyecek başka bir mana getirmesidir.” Bunu ya mübalağa olarak ya da kusurdan sakınmak için ihtiyaten getirir. Sözgelimi, birisini cesaretiyle övmek isteyen, sonra onu sadece bununla övmenin yetersiz olduğunu ve cömertliğiyle de övmek gerektiğini düşünerek cömertliğini zikretmek suretiyle tekmîl yapan kimse gibi.[529]

B. Örnekler

﴿فَسَوْفَ يَأْتِي اللّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾

“Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki, O onları sever, onlar da O’nu severler; mü’minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurludurlar.”[530]

Allah Teâlâ bu âyette **أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ** [mü’minlere karşı alçak gönüllüdürler] ifadesiyle yetinseydi, bu onların kardeşlerine karşı alçak gönüllü olmaları hususunda tam bir övgü olurdu, fakat bu tam bir övgü olmazdı. Bu yüzden Allah, ayrıca onları **أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ** [kâfirlere karşı onurludurlar] şeklinde de nitelendirmiştir. Dolayısıyla bu ifâde tekmîldir.[531]

❁

529 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 357; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 142; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 374; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 150; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 185.

530 Mâide, 5/54.

531 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 357; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 143-44; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 142; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 374; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 150; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 186-87.

حَلِيمٌ إِذَا مَا الْحِلْمُ زَيَّنَ أَهْلَهُ مَعَ الْحِلْمِ فِي عَيْنِ الْعَدُوِّ مَهِيبُ

O, halîmdir; hilm, sahibini süslediği zaman
Hilmiyle birlikte düşmanın gözünde heybetlidir

Şiirdeki حَلِيمٌ [yumuşak huyludur] sözü tam bir övgüdür. إِذَا مَا الْحِلْمُ زَيَّنَ أَهْلَهُ ifadesi ise ihtirâstır. Eğer bu ifade olmasaydı, övgüde bir eksiklik olurdu. Çünkü yumuşak huyluluğun bir kısmı acizlikten kaynaklanabilir. Yine şair burada övdüğü kişiyi sadece "yumuşak huylu" olarak övmeyi eksik bulmuş ve مَعَ الْحِلْمِ فِي عَيْنِ الْعَدُوِّ مَهِيبُ [hilmiyle birlikte düşmanın gözünde heybetlidir] demek suretiyle tekmîl yapmıştır.[532]

C. Açıklama

İ‘tirâz, ihtirâs, tetmîm ve tekmîl sanatları birbirlerine çok yakın oldukları için zaman zaman karıştırılmaktadır.

• İhtirâs, tetmîm ve tekmîl arasındaki fark şöyledir:

Tekmîl'de mana ikmal yapmadan önce tam ve doğrudur. Sonra mananın güzelliğini ikmal eden bir sanat veya mana eklemek yoluyla tekmîl yapılır. Tetmîm, hem mananın hem veznin eksikliğini gidermek için yapılır. İhtirâs ise, mana tam ve vezin doğru olmasına rağmen manada bir eksiklik olma ihtimaline karşın yapılır.[533]

• İ‘tirâz ile tekmîl arasındaki fark da şöyledir:

Tekmîl'de ziyâdelik söz sahibinin zikrettiği birinci manayı ikmâl için olur. İ‘tirâz'da ise ziyadelik bir nükteden dolayı olup önceki anlamı ikmâl etmek için değildir.[534]

• Tetmîm ile tekmîl arasındaki fark da şöyledir:

1) Tetmîm, eksik mana üzerine yapılır ve onu tamamlar. Tekmîl, tam mana üzerine yapılır ve onu ikmâl eder. Zira kemâl, tamam üzerine zaid bir durumdur.

2) Tetmîm, sanatlarda değil sadece manalarda olur. Tekmîl, her ikisinde birlikte olur.[535]

[532] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 358; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 374-375; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘*, s. 150; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 186.

[533] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 245; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 317; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 486.

[534] İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 188.

[535] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 362; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 143; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 375; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘*, s. 151; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 189.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ (Fetih, 48/29)

(2) ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوْحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنَزلَ اللّهُ﴾ (En‘âm, 6/93)

(3) ﴿فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلاَ يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ﴾ (En‘âm, 6/147)

2. Şiirler:

(1) إِنَّ الثَّمانِينَ وَبُلِّغْتَهَا قَدْ أَحْوَجَتْ سَمْعِي إِلَى تَرْجُمانِ

(2) لَوْ قِيلَ لِلْمَجْدِ حُدْ عَنْهُمْ وَخَلِّهِمُ بِمَا احْتَكَمَتْ مِنَ الدُّنْيَا لمَاَ حَادَا

(3) مَا مَاتَ سَيِّدٌ مِنَّا فِي فِرَاشِهِ وَلاَ طُلَّ مِنَّا حَيْثُ كَانَ قَتِيلُ

(4) لَوْ أَنَّ عِزَّةَ خَاصَمَتْ شَمْسُ الضُّحَى فِي الْحُسْنِ عِنْدَ مُوَفَّقٍ لَقُضِيَ لَهَا

(5) أَشَدُّ مِنَ الرِّيَاحِ الْهُوجِ بَطْشًا وَأَسْرَعُ فِي النَّدَى مِنْهَا هُبُوبَا

49.

TEZYÎL [اَلتَّذْيِيلُ]

A. Tanımı

Tezyîl, lügatte "ek yapma, ilave etme, bir cümleden sonra te'kîd için aynı anlamda ikinci bir cümle getirme, dipnot ekleme" anlamlarına gelir.

Terim olarak *tezyîl*, "söz söyeyenin, güzel bir şekilde tamamladığı cümlenin ardından, metni ve manayı anlamayan kimse için önceki cümleyi te'kîd edecek, onun anlamını kapsayacak, benzer bir cümle getirmesidir." [536]

B. Çeşitleri ve Örnekler

Tezyîl iki çeşittir:

1. Birincisinde tezyîl, ilk mana üzere ziyâde değildir. Sadece te'k'id ve pekiştirme için gelir.

2. İkincisinde tezyîl, söz söyleyenin manayı pekiştirmek için mesel-i sâir (özdeyiş) şeklinde ortaya koyduğu sözdür. Mesel-i sâir, insanların dillerinde sıkça dolaştığı için meşhurdur. Bu söz, tek başına anlam ifade ettiği için tek başına kullanılması mümkündür. Bedî'îyyât yazarları beyitlerini bu çeşit tezyîl üzerine bina etmişlerdir. [537]

﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَاةِ وَالإِنجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ﴾

"Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır. Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve öldürülürler. Bu, Allah'ın, Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da üstlendiği gerçek bir sözdür!" [538]

[536] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 373; İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 125; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 387; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 77; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 242; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 39.

[537] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 387; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 155; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 39.

[538] Tevbe, 9/111.

Bu âyette iki tezyîl vardır. Birincisi, Allah Teâlâ'nın وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا sözüdür. Bu sözden önce kelâm tamam olmuştu. Allah, öncesini pekiştirmek için bu sözü getirmiştir. İkincisi, Allah Teâlâ'nın وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ sözüdür. Bu söz, öncesini pekiştirmek için mesel-i sâir olarak getirilmiştir. Bu, birinci tezyîl için ikinci tezyîldir. [539]

❁

﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ۞ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾

"Senden önce hiçbir insana ebedi yaşama vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedi mi kalacaklar? Her nefis, ölümü tadacaktır." [540]

Âyetteki أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ [Şimdi sen ölürsen, onlar ebedi mi kalacaklar?] sözü, birinci türden tezyîldir. Sadece manayı pekiştirmek için gelmiştir. كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ [Her nefis, ölümü tadacaktır] sözü ise, müstakil olarak mesel-i sâir türü bir cümle olduğu için ikinci türden teyzîldir. [541]

❁

فَدَعَوْا: نَزَالِ، فَكُنْتُ أَوَّلَ نَازِلٍ وَعَلَامَ أَرْكَبُهُ إِذَا لَمْ أَنْزِلِ

İnmemi istediler. Bundan dolayı ilk inen ben oldum
İnmemiş olsaydım, neye binecektim

Bu beytin son tarafının tamamı [acüzü'l-beyt], ikinci nevi tezyîldir. [542]

❁

قَوْمٌ هُمُ الْأَنْفُ وَالْأَذْنَابُ غَيْرُهُمُ وَمَنْ يُسَوِّي بِأَنْفِ النَّاقَةِ الذَّنَبَا

Onlar baş olan bir toplumdur; diğerleri kuyruklardır
Devenin başını kuyruğuyla kim mukayese eder?

Beytin birinci kısmında mana tamam olmuştur. İkinci kısım tezyîldir. [543]

[539] İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 125; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 387; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 156; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 242; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 622.

[540] Enbiyâ, 21/34-35.

[541] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 373; İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 156-57; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 42; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 621.

[542] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 374; İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 125; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 388; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 243; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 41.

[543] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 374.

C. Açıklama

• Ebû Hilâl el-Askerî tezyîl sanatı hakkında şöyle demektedir: “Tezyîl’in kelâmda çok değerli bir yeri ve önemli bir konumu vardır. Çünkü o manaya açıklık ve maksada belirginlik kazandırmaktadır. Bazı belagatçılar, “Belâgat üç –işâret, tezyîl ve müsâvât– yerdedir” demişlerdir.” [544]

• *Tezyîl* ile *tekmîl* arasında fark vardır:

1) *Tekmîl*, ikmâle ihtiyaç duyan bir mana üzerine yapılır. *Tezyîl*, kelâmın te’kîd edilmesi ve pekiştirilmesinden başka bir mana ifade etmez.

2) *Tekmîl*, haşv ve makta‘larda olur. *Tezyîl* ise haşvde değil sadece makta‘da olur.

3) *Tekmîl*, bazen cümle olmadan da olur. *Tezyîl* böyle değildir. [545]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾ (İsrâ, 17/81)

(2) ﴿ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ﴾ (Sebe’, 34/17)

(3) ﴿ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾ (Bakara, 2/92)

(4) ﴿إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ﴾ (Neml, 27/91)

(5) ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَمَا لَهُم مِنْ نَاصِرِينَ﴾ (Âl-i İmrân, 3/22)

2. Şiirler:

(1) وَلَسْتَ بِمُسْتَبقٍ أَخاً لاَ تَلُمُّهُ ... عَلَى شَعَثٍ أَيُّ الرِّجَالِ الْمُهَذَّبُ

(2) صَدَقْتُكَ الْوُدَّ أَبْغِي الْوِصَالَ ... وَلَيْسَ الْمُكَاذِبُ كَالصَّادِقِ
فَجَازَيْتُمُونِي بِطُولِ الْبِعَادِ ... وَكَمْ أَخْجَلُ الْحُبَّ مِنْ وَاثِقِ

(3) نَزُورُ فَتًى يُعْطِي عَلَى الْحَمْدِ مَالَهُ ... وَمَنْ يُعْطِ أَثْمَانَ الْمَحَامِدِ يُحْمَدِ

(4) مَا كُلُّ مَا يَتَمَنَّى الْمَرْءُ يُدْرِكُهُ ... تَجْرِي الرِّيَاحُ بِمَا لاَ تَشْتَهِي السُّفُنُ

(5) أَفْسَدْتَ بِالْمَنِّ مَا أَسْدَيْتَ مِنْ حَسَنٍ ... لَيْسَ الْكَرِيمُ إِذَا أَعْطَى بِمَنَّانِ

❁❁❁

[544] Askerî, *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn*, s. 373.

[545] İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 242; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, III, 43.

50.

TEKRÂR [اَلتَّكْرَارُ]

A. Tanımı

Tekrâr, sözlükte “bir şeyileme, tekrar etme” anlamlarına gelir.

Terim olarak *tekrâr*, “söz söyleyenin, bir vasıf, övgü, yergi, korkutma, tehdit vb.lerini te’kîd etmek için bir kelimeyi lafız ve mana olarak yeniden söylemesi, tekrar etmesi, yani kere söylemesidir.” [546]

B. Örnekler

﴿كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۞ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾

“Hayır! Yakında bileceksiniz! Yine hayır! Yakında bileceksiniz!” [547]

Âyetteki tekrâr, engellemek ve uyarmak içindir. Zira **كَلَّا** edatı, “engellemek ve dikkat çekmek” içindir. Buna göre, kendisinin düşünen kimsenin diniyle ilgisini keserek bütün gayretini dünya için sarfetmemesi gerekir. **سَوْفَ تَعْلَمُونَ** ifadesi ise uyarmak içindir. Buna göre, korkup gafletten uyanmaları gerekir. Yani, Allah’a kavuştuğunuz zaman içinde bulunduğunuz hatayı anlayacaksınız. [548]

❁

﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

“Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” [549]

Allah Teâlâ Rahmân Sûresi’nde, nimetlerini inkâr edenleri azarlamak için “Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” ayetini tekrar etmiştir. [550]

❁

[546] İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, III, 3; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 375; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 232; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 134; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 361; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 345.

[547] Tekâsür, 102/3-4.

[548] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 345.

[549] Askerî, *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn*, s. 373.

[550] İbn Reşîk, *el-‘Umde*, II, 701; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 362.

يَا لَبَكْرٍ، أَنْشِرُوا لِي كُلَيْباً يَا لَبَكْرٍ، أَيْنَ أَيْنَ الْفِرَارُ

Ey Bekroğulları! Benim için Kuleyb'i diriltin!
Ey Bekroğulları! Kaçışınız nereye nereye![551]

❁

لِسَانِي لِسِرِّي كَتُومٌ كَتُومُ وَدَمْعِي بِحُبِّي نَمُومٌ نَمُومُ
وَلِي مَالِكٌ شَفَّنِي حُبُّهُ بَدِيعُ الْجَمَالِ وَسِيمٌ وَسِيمُ
لَهُ مُقْلَتَا شَادِنٍ أَحْوَرٍ وَلَفْظٍ سَحُورٍ رَخِيمٌ رَخِيمُ
فَدَمْعِي عَلَيْهِ سُجُومٌ سُجُومٌ وَجِسْمِي عَلَيْهِ سَقِيمٌ سَقِيمُ

Dilim, sırrımı gizliyor, gizliyor
Gözyaşım, sevgimi ifşa ediyor, ifşa ediyor
Benim bir sahibim var; sevgisi beni bitirdi
Güzelliğinin eşsizliği esiyor, esiyor
Onun ceylan gibi kara gözleri var
Büyüleyici konuşması naziktir, naziktir
Gözyaşım onun yüzünden akıyor, akıyor
Bedenim onun yüzünden hastalanıyor, hastalanıyor[552]

C. Açıklama

• Tekrâr sanatı için *et-tekrîr* [التَّكْرِيرُ] ifadesi de kullanılmaktadır.[553]

• *Tekrâr* ile *tezyîl* arasında fark vardır: *Tekrâr*, önce geçen cümlenin lafzıyla yapılır ve iki cümle arasında zıtlık yoktur. *Tezyîl*'de iki cümle arasında zıtlık vardır.[554]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ۞ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ﴾ (İnfitâr, 82/17-18)

(2) ﴿وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ ۞ يَا قَوْمِ إِنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ﴾ (Mü'min, 40/38-39)

[551] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 361.
[552] İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 707-708.
[553] İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 191.
[554] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 43.

(3) ﴿هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ﴾ (Mü'minûn, 23/36)

(4) ﴿وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ۞ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ﴾ (Vâkı'a, 56/10-11)

(5) ﴿لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوا وَأَحْسَنُوا﴾ (Mâide, 5/93)

2. Şiirler:

(1) فَأَرْبِحْ بِهَا مِنْ صَفَقَةٍ لِمُبَايِعٍ وَأَعْظِمْ بِهَا أَعْظِمْ بِهَا ثُمَّ أَعْظِمِ
(2) يَقُلْنَ وَقَدْ قِيلَ إِنِّي هَجَعْتُ عَسَى أَنْ يُلَمَّ بِرُوحِي الْخَيَالْ
حَقِيقٌ حَقِيقٌ وَجَدْتُ السَّلْوَ فَقُلْتُ لَهُنَّ مُحَالٌ مُحَالْ
(3) بِالصَّرِيحِ الصَّرِيحِ وَالْأَزْوَعِ الْأَزْ وَعِ مِنْهُمْ وَبِاللُّبَابِ اللُّبَابِ
(4) هَلاَّ سَأَلْتَ جُمُوعَ كِنْ دَةَ يَوْمَ وَلَّوْا أَيْنَ أَيْنَا
(5) رَفَوْنِي وَقَالُوا يَا خُوَيْلِدُ لاَ تُرَعْ فَقُلْتُ وَأَنْكَرْتُ الْوُجُوهَ هُمُ هُمُ

❁❁❁

51.

ÎĞÂL [اَلْإِيغَالُ]

A. Tanımı

Îğâl sözlükte, "çabuk yürümek, abartarak anlatmak..." [555] demektir.

Terim olarak *îğâl*, "bir beytin veya bir sözün, mana tamamlandığı hâlde bir nükte ifade eden bir şeyle sona erdirilmesidir." [556] O şey olmasa da mana tamdır, maksat yanlış anlaşılmayı ortadan kadırmak ya da güzel bir şeye teşviktir.

B. Örnekler

﴿أُوْلَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُاْ الضَّلاَلَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَت تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾

"İşte onlar o kimselerdir ki, hidayet karşılığında sapıklığı satın aldılar da ticaretleri kar etmedi, doğru yolu da bulamadılar." [557]

Âyetteki وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ [doğru yolu da bulamadılar] ifadesi îğâldir. Çünkü mana bu ifade olmaksızın tamamlanmıştı. Fakat onların sapkınlıklarındaki mübalağayı artırmak maksadıyla bu ifade îğâl olarak getirilmiştir. [558]

❁

أَغَرُّ أَبْلَجُ تَأْتَمُّ الْهُدَاةُ بِهِ كَأَنَّهُ عَلَمٌ فِي رَأْسِهِ نَارُ

O, yolculara rehberlik yapan bir kayadır
Sanki başında ateş bulunan bir yol işaretidir

Şairin كَأَنَّهُ عَلَمٌ [sanki bir yol işaretidir] sözü, maksadını ifade için yeterlidir. Fakat mübalağayı artırmak ve teşbihi pekiştirmek için فِي رَأْسِهِ نَارُ [başında ateş bulunan] sözünü îğâl olarak getirmiştir. [559]

[555] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 232; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 27; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 333.

[556] Kudâme, *Nakdu'ş-Şi'r*, s. 168; Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 380; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 232; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 230; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 156; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 27; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 333.

[557] Bakara, 2/16.

[558] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 333; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 626.

[559] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 234; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 231-232; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 29; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 334.

C. Açıklama

• *Îğâl* ile *tetmîm* arasındaki fark, *tetmîm*'in tamamlanmaya muhtaç olan sözde olmasıdır. [560]

• *Îğâl* ile *tezyîl* arasında da fark vardır:

1) *Îğâl*, cümlesiz ve te'kîdsiz olur. *Tezyîl* böyle değildir.

2) *Îğâl*, ancak kendisinde revî ve onunla ilgili bir şey bulunan kelimede olur. *Tezyîl*, acüzü'l-beyt'in (beyin ikinci mısrasının) çoğunda olur ve genellikle ikinci mısranın tamamını kuşatır. [561]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ ۞ اتَّبِعُوا مَنْ لاَ يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ (Yâsîn, 36/20-21)

(2) ﴿إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ﴾ (Neml, 27/80)

(3) ﴿فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا﴾ (Kehf, 18/6)

(4) ﴿فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ﴾ (Fâtır, 35/8)

(5) ﴿وَلاَ يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّواْ اللّهَ شَيْئاً﴾ (Âl-i İmrân, 3/176)

2. Şiirler:

(1) قِفِ الْعَيْسَ فِي آثَارِ مَيَّةَ وَاسْأَلِ رُسُومًا كَأَخْلَاقِ الرِّدَاءِ الْمُسَلْسَلِ

(2) أَظُنُّ الَّذِي يُجْدِي عَلَيْكَ سُؤَالُهَا دُمُوعاً كَتَبْذِيرِ الْجُمَانِ الْمُفَصَّلِ

(3) كَأَنَّ فُتَاتَ الْعِهْنِ فِي كُلِّ مَنْزِلٍ نَزَلْنَ بِهِ حَبُّ الْفَنَا لَمْ يُحَطَّمِ

(4) أُنَاسٌ إِذَا لَمْ يُقْبَلِ الْحَقُّ مِنْهُمْ وَيُعْطَوْهُ عَادُوا بِالسُّيُوفِ الْقَوَاضِبِ

(5) كَأَنَّ عُيُونَ الوَحْشِ حَوْلَ خِبَائِنَا وَأَرْحُلِنَا الْجَزْعُ الَّذِي لَمْ يُثَقَّبِ

❁❁❁

[560] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 28.

[561] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 42-43.

52.

TEMKÎN [اَلتَّمْكِينُ]

A. Tanımı

Temkîn, sözlükte مَكَّنَ fiilinden mastar olup "mümkün kılma, imkan verme, pekiştirme..." vb. anlamlara gelir.

Terim olarak *temkîn*, "sec' veya kâfiyenin yerli yerinde olacak, nefret uyandırmayacak ve sıkıntı vermeyecek şekilde söz ve beyitle bütünleşmesi ve iğreti durmamasıdır. Beyti okuyan kafiye kısmını okumadan sustuğunda dinleyici kafiye veya fasılayı doğal olarak tamamlayabilir olmasıdır. Atıldığı takdirde anlamın bozulacak ve manasını anlamanın zorlaşacağı şekilde bulunup, sec' veya kâfiyenin bütün bir cümle veya beyiti tamalayıcı olacak şekilde bir giriş yapmasıdır." [562]

B. Örnekler

﴿قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلاَتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ﴾

"Ey Şuayb! Senin namazın mı sana, babalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız üzerinde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi emrediyor? Çünkü sen akıllısın, olgunsun!" dediler."[563]

Âyetin baş tarafında ibadet ve mallarda tasarrufun zikredilmesi, tertibe göre hilm (akıllılık) ve rüşdün (olgunluğun) de zikredilmesini gerektirmiştir. Çünkü bu ikisi olmadan ibadet ve mallarda tasarruf yapılması mümkün değildir. Zira *hilm*, mükellef olmayı gerektiren akıldır. *Rüşd* ise, mallarda güzel tasarrufta bulunmayı gerektiren olgunluktur. [564]

❁

[562] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 224; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 89; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 267; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 446; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 151.

[563] Hûd, 11/87.

[564] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 224; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 89-90; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 306.

أَعْلَمْتُ عُتْبَةَ أَنَّنِي ... مِنْهَا عَلَى شَرَفٍ مُطِلُّ
وَشَكَوْتُ مَا أَلْقَى إِلَيْهَا ... وَالْمَدَامِعُ تَسْتَهِلُّ
حَتَى إِذَا أَبْرَمَتْ مَا ... أَشْكُو كَمَا يَشْكُو الْأَذَلُّ
قَالَتْ: فَأَيُّ النَّاسِ يَعْـ ... ـلَمُ مَا تَقُولُ، فَقُلْتُ: كُلُّ

Utbe'ye, onun benim yanımda büyük şerefe sahip olduğunu bildirdim
Onun başına gelenleri şikâyet ettim; göz yaşlarım sel gibi akıyordu
Rezil bir kimsenin şikâyet etmesi gibi şikâyet etmekten usandığı zaman
Dedi ki: Hangi insan biliyor, senin söylediğin şeyi? Dedim ki: Herkes![565]

C. Açıklama

Bazıları bu sanat için *i'tilâfu'l-kâfiye* [إِئْتِلاَفُ الْكَافِيَة] tabirini kullanmıştır. [566]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ۞ وَمَا عَلَيْنَا إِلاَّ الْبَلاَغُ الْمُبِينُ﴾ (Yâsîn, 36/16-17)

(2) ﴿قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ ۞ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ﴾ (Yâsîn, 36/26-27)

(3) ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ۞ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا﴾ (Kehf, 18/107-108)

(4) ﴿وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا﴾ (Ahzâb, 33/25)

(5) ﴿أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ﴾ (Secde, 32/26)

[565] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 151.

[566] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 224; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 89; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 304.

2. Şiirler:

(1) يَا مَنْ يَعِزُّ عَلَيْنَا أَنْ نُفَارِقَهُمْ وِجْدَانُنَا كُلَّ شَيْءٍ بَعْدَهُمْ عَدَمُ

(2) بِهِ اِسْتَغَاثَ خَلِيلُ اللهِ حِينَ دَعَا رَبّ الْعِبَادِ فَنَالَ الْبَرْدَ فِي الضَّرَمِ

(3) وَمَنْ يَأْذَنْ إِلَى الْوَاشِينِ تُسْلَقُ مَسَامِعُهُ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادِ

(4) مَحَاسِنُ مَا زَالَتْ مُسَاوٍ مِنَ النَّوَى تُغَطِّي عَلَيْهَا أَوْ مُسَاوٍ مِنَ الصَّدِّ

(5) كَالأُقْحُوَانِ غَدَاةَ غِبِّ سَمَائِهِ جَفَّتْ أَعَالِيهِ وَأَسْفَلُهُ نَدِي

53.

TEVŞÎH [اَلتَّوْشِيحُ]

A. Tanımı

Tevşîh, sözlükte “her biri kendi içerisinde düzenli ancak birbirinden farklı şekilde inci veya benzeri mücevherle süslenmiş, iki ayrı parçadan müteşekkil, kadınlar tarafından kullanılan deri kuşak veya kolye” anlamındaki *vişah* kelimesinden türetilmiştir. *Tevşîh*, “süsleme, kuşandırma, mücevher gerdanlık takma...” anlamlarına gelir.[567]

Terim olarak *tevşîh*, “kelâmın başında kâfiyeyi veya fasılayı gerektirecek ve kâfiye ya da fâsılanın lafzına delâlet edecek bir şeyin bulunmasıdır.”[568]

B. Örnekler

﴿إِنَّ اللّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾

“Allah Âdem’i, Nuh’u, İbrahim ve ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı.”[569]

Âyette zikredilenlerin seçilmesinin anlamından, fâsıla anlaşılmaktadır. Çünkü zikredilenler, âlem çeşitlerinin birinden bir sınıftır. Yani, اصْطَفَى sözcüğü, –lafzen değil de manen– fâsılanın الْعَالَمِينَ şeklinde geleceğine delâlet etmektedir. Çünkü bir şeyin seçilmiş olmasının gereklerinden biri, onun o şey cinsinden olmasıdır. Burada seçilmiş olanların cinsi “âlemler”dir.[570]

فَإِنْ وُزِنَ الْحَصَى وَوَزَنْتُ قَوْمِي وَجَدْتُ حَصَى ضَرِيبَتِهِمْ رَزِينَا

Kayalar tartıldığında kavmimi de tarttım
Onların karakter kaylarının ağır geldiğini gördüm

[567] Aydın, Mustafa, *Endülüslü Şair ve Yazar İbn Şüheyd*, İstanbul, 2006, s. 61; “Müveşşah”, *DİA*, 2006, XXXII, 229.

[568] Kudâme, *Nakdu’ş-Şi‘r*, s. 167; Askerî, *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn*, s. 382; İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, III, 216; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 228; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 90; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 200; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 74; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 222; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, III, 32.

[569] Âl-i İmrân, 3/33.

[570] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 228; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 90; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 200; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 74; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 222; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, III, 32.

Bu beyti işiten kimse, iki nedenden dolayı kasidenin kâfiyesini anlar ve tartmadan sonra رَزِين [ağır] sözcüğünün geleceğini bilir: 1) Kasîdenin kâfiyesi nûn'dur. 2) Beytin nizâmı bunu gerektirmektedir.[571]

C. Açıklama

• Bu sanatın *tevşîh* diye isimlendirilmesinin sebebi, kelâmın başının sonuna delâlet etmesi bakımından *vişâh* (kadınların omuzlarına bağladıkları çapraz şal) konumunda olmasıdır. Kelâmın başı ve sonu vişâh'ın dolandığı omuz ve sırt gibi olmaktadır.[572] Endülüs'te ortaya çıkan bir şiir türü olup "iki temel sanat unsurunu taşıyan şiir" anlamına gelen *müveşşah* kelimesi de aynı kökten gelmektedir.[573]

• *Tevşîh* ile *reddü'l-acüz ale's-sadr* arasındaki fark, birincinin delâletinin manevî, ikincinin delâletinin ise lafzî olmasıdır.[574]

• Bu sanatın, *irsâd ve teshîm* olarak isimlendirildiği söylenmiştir.[575]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ﴾ (Yâsîn, 36/37)

2. Şiirler:

(1) نَوْمِي وَعَقْلِي بِتَوْشِيحِ الْهَوَى سَلْبًا — فَبَتَّ صَبًّا بِلاَ حُلْمٍ وَلاَ حِلْمِ

(2) هُمْ أَرْضَعُونِي ثُدْيَ الْوَصْلِ حَالِفَةً — فَكَيْفَ يَحْصُلُ مِنْهَا حَالُ مُنْفَطِمِ

(3) أَأَذْكُرُ حَاجَتِي أَمْ قَدْ كَفَانِي — حَيَاؤُكَ إِنَّ شِيمَتَكَ الْحَيَاءُ

وَعِلْمُكَ بِالْحُقُوقِ وَأَنْتَ فَرْعٌ — لَكَ الْحَسَبُ الْمُهَذَّبُ وَالسَّنَاءُ

خَلِيلٌ لَا يُغَيِّرُهُ صَبَاحٌ — عَنِ الْخُلُقِ الْجَمِيلِ وَلَا مَسَاءُ

❁❁❁

[571] Kudâme, *Nakdu'ş-Şi'r*, s. 167; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 229; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 200; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 222-223; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 32.

[572] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, III, 216; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 228; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 90-91; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 200; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 74; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 222; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 32.

[573] Aydın, Mustafa, "Müveşşah", *DİA*, XXXII, 229.

[574] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 223; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 32.

[575] Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 99.

54.

TA'ATTUF [اَلتَّعَطُّفُ]

A. Tanımı

Ta'attuf sözlükte, "birbirine meyletmek"[576] demektir.

Terim olarak *ta'attuf*, "şairin (veya kâtibin), beyitin (ya da cümlenin) birinci mısrasında getirmiş olduğu bir lafzın aynısını veya aynı kökten türemiş olan bir lafzı ikinci mısrada da zikretmesidir."[577]

B. Örnekler

﴿قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلاَّ إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمُ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِندِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ﴾

"De ki: "Bizim hakkımızda yalnız iki iyilikten birini gözetlemiyor musunuz? Biz de, Allah'ın size ya kendi tarafından veya bizim ellerimizle bir azap ulaştırmasını gözetliyoruz. Haydi gözetleyin, biz de sizinle beraber gözetleyenleriz."[578]

Bu âyette, تَرَبَّصُونَ بِنَا [bizim hakkımızda gözetliyor sunuz] ifadesi ile نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ [Biz de, sizin hakkınızda gözetliyoruz] ifadesi arasında ta'attuf vardır.[579]

❁

فَسَاقَ إِلَيَّ الْعُرْفَ غَيْرَ مُكَدَّرٍ — وَسُقْتُ إِلَيْهِ الْمَدْحَ غَيْرَ مُذَمَّمِ

O, bana kedersiz iyi dilekler gönderdi
Ben de ona kötülemeksizin övgüler gönderdim

Bu şiirin birinci mısrası ile ikinci mısrasındaki üçer kelime arasında ta'attuf vardır. Birincisi, سَاقَ ile سُقْتُ; ikincisi, إِلَيَّ ile إِلَيْهِ; üçüncüsü ise غَيْرَ kelimeleri arasındadır.[580]

❁

[576] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 144.

[577] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 420; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 164; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 144.

[578] Tevbe, 9/52.

[579] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 259; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 97.

[580] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 258.

وَلاَ تَعْجَلْ عَلَى أَحَدٍ بِظُلْمٍ ... فَإِنَّ الظُّلْمَ مَرْتَعُهُ وَخِيمُ
وَلاَ تُفْحِشْ وَإِنْ مُلِّئْتَ غَيْظاً ... عَلَى أَحَدٍ فَإِنَّ الْفُحْشَ لُومُ
وَلاَ تَقْطَعْ أَخًا لَكَ عِنْدَ ذَنْبٍ ... فَإِنَّ الذَّنْبَ يَغْفِرُهُ الْكَرِيمُ
وَلاَ تَجْزَعْ لِرَيْبِ الدَّهْرِ وَاصْبِرْ ... فَإِنَّ الصَّبْرَ فِي الْعُقْبَى سَلِيمُ

Bir kimseye zulümde acele etme!
Kuşkusuz zulmün kötülüğü çok tehlikelidir!
Rezalet çıkarma, çok öfkelensen de,
Bir kimseye! Zira rezillik kınanmıştır!
Bir hata sebebiyle kardeşinle ilişkiyi kesme!
Çünkü kerîm olan hatayı bağışlar!
Çağın sıkıntılarından dolayı tasalanma! Sabret!
Çünkü dünyada sabır, esenliktir!

el-Esma‘î, Harun er-Reşîd kendisinden güzel ahlâkı, dünya ve âhirette sâlih amelleri içeren bir şiir okumasını isteyince, yukarıdaki şiiri okumuştur.[581] Bu şiirin her beyitinde ta‘attuf sanatı vardır. Birinci beyitte, بِظُلْمٍ ile الظُّلْمَ; ikinci beyitte, لاَ تُفْحِشْ ile الْفُحْشَ; üçüncü beyitte, ذَنْبٍ ile الذَّنْبَ; dördüncü beyitte, وَاصْبِرْ ile الصَّبْرَ arasında ta‘attuf sanatı mevcuttur.

C. Açıklama

• *Ta‘attuf, terdîd* sanatına benzemektedir. Ancak aralarında iki açıdan fark vardır:

1) *Terdîd*'de lafzın ikinci mısrada tekrar edilmesi şart değildir. *Ta‘attuf*'un aksine, birinci mısrada tekrar edilirse daha iyi olur.

2) *Terdîd*'de lafzın sîgasıyla tekrar edilmesi şarttır. *Ta‘attuf*'ta lafzın sîgasıyla da aynı kökten türemiş başka bir sözcükle de tekrar edilmesi câizdir.[582]

İbnu'n-Nâzım, bu sanat için *et-ta‘tîf*[583] tabirini kullanmıştır.

Bazıları bu sanata *el-müşâreket*[584], bazıları *el-müşâkele*[585] ismini vermiştir.

[581] İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, VI, 144-145.
[582] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 257; *Bedî‘u'l-Kur'ân*, II, 97; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 285; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 393; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, VI, 144.
[583] İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 164.
[584] İbn Ebi'l-İsba‘, *Bedî‘u'l-Kur'ân*, II, 97.
[585] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 257.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ﴾ (Bakara, 2/40)

(2) ﴿وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ﴾ (Rûm, 30/7)

2. Şiirler:

(1) مَنْ يَلْقَ يَوْماً عَلَى عِلاَّتِهِ هَرِماً ... يَلْقَ السَّمَاحَةَ مِنْهُ وَالنَّدَى خُلُقاً
(2) فَتىً كَانَ مَوْلاَهُ يَحُلُّ بِفَجْوَةٍ ... فَحَلَّ الْمَوَالِي بَعْدَه بِمَسِيلِ
(3) فَلَقِيتُ بَيْنَ يَدَيْكَ حُلُوَّ عَطَائِهِ ... وَلَقِيتُ بَيْنَ يَدَيَّ مُرَّ سُؤَالِهِ
(4) وَإِنْ قُلْتُ مَا أَذْنَبْتُ قُلْتُ مُجِيبَةً ... حَيَاتُكِ ذَنْبٌ لاَ يُقَاسُ بِهِ ذَنْبُ
(5) وَإِذَا امْرُؤٌ أَهْدَى إِلَيْكَ صَنِيعَةً ... مِنْ جَاهِهِ فَكَأَنَّها مِنْ مَالِهِ

❁❁❁

55.

İŞÂRET [اَلْإِشَارَةُ]

A. Tanımı

İşâret, sözlükte, "göstermek, değinmek, işaret etmek..." vb. anlamlara gelir.

Belagat terimi olarak *işâret*, "az ve kısa bir lafzın imâ ve telmih yoluyla pek çok anlamı içermesidir." [586]

B. Örnekler

﴿وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ﴾

"Orada (cennette) canların çektiği ve gözlerin hoşlandığı her şey vardır!" [587]

Bu âyette, sınırsız bir şekilde canların çektiği ve gözlerin hoşlandığı her şeye telmihte bulunulmuştur. Bazıları, bu iki kısa ifadenin işaret ettiği anlamı, bütün mahlûkât vasfetmeye kalksalar başaramayacaklarını söylemişlerdir. [588]

❁

وَلَأَشْكُرَنَّ غَرِيبَ نِعْمَتِهِ — حَتَّى أَمُوتَ وَفَضْلُهُ الْفَضْلُ
أَنْتَ الشُّجَاعُ إِذَا هُمُ نَزَلُوا — عِنْدَ الْمَضِيقِ وَفِعْلُكَ الْفِعْلُ

Onun görülmemiş nimetine mutlaka şükredeceğim,
Ölünceye kadar. Lütuf da onun lütfudur!
Sen cesursun, onlar sana misafir olduklarında,
Darlık zamanında. Fiil de senin fiilindir!

Şiirdeki, "Lütuf da onun lütfudur!" ve "Fiil de senin fiilindir!" ifadelerinin kapsadığı şeyleri saymak mümkün değildir. [589] Dolayısıyla şair az bir lafızla çok şeye işaret etmiştir.

[586] Kudâme, *Nakdu'ş-Şi'r*, s. 154; Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 348; İbn Reşîk, *el-'Umde*, s. 496; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 200; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 82; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 160; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 258; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 148; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 301.

[587] Zuhruf, 43/71.

[588] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 202; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 82; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 160; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 258-259; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 301.

[589] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 259.

C. Açıklama

Bu sanat, söz söyleyenin tek bir lafızla pek çok manaya işaret etmesi sebebiyle, azlık ve kısalık bakımından elin işaretine benzetilmiştir. Zira eliyle işaret eden bir kimse, elinin bir hareketiyle pek çok şeye işaret eder. Şayet bunları kelimelere dökmeye kalksa, pek çok lafza ihtiyaç duyacağı açıktır. İşaret sanatında lafız kısa olmasına rağmen, manaya delâlet etmesi ve beyânın güzel olması gerekir. Eğer eliyle işaret yapan bir kimsenin işaretinden muhatap kolayca bir şey anlamıyorsa, bu abes olur. İşaret el ile olduğu gibi, dil ile de olur. [590]

İşâret ile *kinâye* birbirlerine benzemekle birlikte aralarında fark vardır. Zira *işâret*, her türlü güzel şeye yapılır. *Kinâye* ise, her türlü çirkin ve kötü şeyden yapılır. [591]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَاهَا﴾ (Nâzi'ât, 79/31)

(2) ﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ﴾ (Hicr, 15/94)

(3) ﴿وَغِيضَ الْمَاءُ﴾ (Hûd, 11/44)

(4) ﴿فَانبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ﴾ (Enfâl, 8/58)

(5) ﴿فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى﴾ (Necm, 53/10)

2. Şiirler:

(1) عَلَى هَيكَلٍ يُعْطِيكَ قَبْلَ سُؤَالِهِ — أَفَانِينَ جَرْيٍ غَيْرِ كَزٍّ وَلاَ وَانِ
(2) فَإِنِّي لَوْ لَقِيتُكَ وَاتَّجَهْنَا — لَكَانَ لِكُلِّ مُنْكَرَةٍ كِفَاءُ
(3) بِعِزِّهِمْ عَزَزْتَ فَإِنْ يَذِلُّوا — فَذُلُّهُمْ أَنَالَكَ مَا أَنَالاَ
(4) وَمَا ذَرَفَتْ عَيْنَاكِ إِلاَّ لِتَضْرِبِي — بِسَهْمَيْكِ فِي أَعْشَارِ قَلْبٍ مُقَتَّلِ
(5) فَلَوْ أَنَّ قَوْمِي أَنْطَقَتْنِي رِمَاحُهُمْ — نَطَقْتُ وَلَكِنَّ الرِّمَاحَ أَجَرَّتِ

❁❁❁

[590] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 200; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 160; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 258; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 148; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 301.

[591] İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 99.

56.

İRDÂF [اَلْإِرْدَافُ]

A. Tanımı

İrdâf sözlükte, "birisini terkide taşımak"[592] demektir.

Terim olarak *irdâf,* "söz söyleyenin bir mana murad edip onu o mana için konulmuş olan kelimeyle değil de, onun redifi ve tâbisi olan başka bir kelimeyle ifade etmesidir."[593]

B. Örnekler

﴿وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ﴾

"(Gemi) Cudi'ye oturdu."[594]

Bunun gerçek anlamı, جَلَسَتْ عَلَى الْمَكَانِ [o yere oturdu] şeklindedir. Ancak burada özgün olan lafızdan vazgeçilip onun yerine redifi olan اِسْتَوَى kelimesi getirilmiştir. Gerçek lafızdan vazgeçilmesinin sebebi, irdâf lafzı اِسْتَوَى fiilinin "kaymadan ve eğilmeden bir mekâna oturmayı" ifade etmesidir. Bu anlam, "oturdu" anlamındaki جَلَسَتْ ve قَعَدَتْ kelimelerinde yoktur.[595]

❁

وَتُضْحِي فُتِيْتُ المِسْكِ فَوْقَ فِرَاشِهَا نَؤُومُ الضُّحَى لَمْ تَنْتَطِقْ عَنْ تَفَضُّلِ

Misk parçaları yatağının üstünde kuşluk vaktine giriyor
Kuşluk vakti uyuyor ve nimetten dolayı kuşak bağlamamış!

Şair, kadının kudretli olduğunu kastediyor. Zira "kuşluk vakti uyuması ve hizmet için kuşak bağlamaması", kudretli olmasının eş anlamlısıdır.[596]

[592] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 50.

[593] Kudâme, *Nakdu'ş-Şi'r*, s. 157; Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 350; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 207; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 199; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 309; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 149; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 50.

[594] Hûd, 11/44.

[595] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 207; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 199; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 309; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 149; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 50.

[596] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 352; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 209-210.

C. Açıklama

• Beyân âlimleri *irdâf* ile *kinâye*'nin aynı şey olduğunu söylemişlerdir. Fakat bedî' âlimleri, irdâd ile kinâyeyi birbirinden farklı saymışlardır.[597]

• *İrdâf* ile *kinâye* arasındaki fark şöyledir: *Kinâye,* lâzımdan melzûma intikal etmeksizin kelimeyi redifiyle değiştirmekten ibarettir. *İrdâf* ise, zikredilenden terk edilene intikaldir.[598]

• *İrdâf* ile *işâret* arasındaki fark ise şöyledir: *İrdâf*'ın lafzı, pek çok manaya delâlet etmesinin yanı sıra övüleni övme ve vasfedileni vasıflama hususunda bir ziyadelik içerir. *İşâret*'in lafzı ise sadece pek çok manaya delâlet eder.[599]

• Bazı belagattçiler, bu sanatı *el-irdâf ve't-tevâbi'*[600], *el-irdâf ve't-tetbî'*[601] ve *et-tecâvüz*[602] şeklinde zikretmişlerdir.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَقُضِيَ الْأَمْرُ﴾ (Hûd, 11/44)

(2) ﴿فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ﴾ (Rahmân, 55/56)

(3) ﴿وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ۞ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ۞ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ﴾ (Hâkka, 69/44-46)

2. Şiirler:

(1) بِفِتْيَةٍ أَسْكَنُوا أَطْرَافَ سُمْرِهِمْ مِنَ الْكُمَاةِ مَقَرَّ الضَّغْنِ وَالْأَضَمِ

(2) فَأَوْجَرْتُهُ أُخْرَى فَأَخْلَلْتُ نَصْلَهَا بِحَيْثُ يَكُونُ اللُّبُّ وَالرُّعْبُ وَالْحِقْدُ

(3) إِلَى كَمْ تَرُدُّ الرُّسْلَ عَمَّا أَتَوْا لَهُ كَأَنَّهُمْ فِيمَا وَهَبْتَ مَلَامُ

❁❁❁

[597] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 50.

[598] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 200; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 309; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 51.

[599] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 208.

[600] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 350.

[601] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 207; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 149.

[602] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 200.

57.

İSTİSNÂ [اَلْإِسْتِثْنَاءُ]

A. Tanımı

Sözlükte *istisnâ*, "dürmek, kıvırıp bükmek; ayırıp uzaklaştırmak; ikinci olmak" anlamlarındaki *seny* kökünden türemiş olup "bir şeyi küllî hüküm veya kural dışında tutmak, ondan ayırmak" anlamındadır.

Belâgat âlimleri, "çoktan azı, genelden özeli çıkarma" anlamına ilâve olarak bir anlam ve ifade güzelliği içeren istisnalara, mânaya güzellik katan (el-muhassinâtü'l-ma'neviyye) söz sanatlarından sayarak bedî' ilminin bölümleri arasında yer vermişlerdir.[603]

İstisnâ, iki türlüdür: Birisi lügavî, diğeri sınâ'î (sanatsal) istisnâdır. *Lügavî istisnâ*, "çoktan azı çıkarmak" anlamında olup nahiv ilminin konusudur. *Sınâ'î istisnâ*, çoktan az çıkarıldıktan sonra fazladan bir mana ifade eder. Bu fazla mana kelâma bir parlaklık ve güzellik katar. İşte bu yüzden kelâmın güzelliklerinden sayılır ve bedî'î sanatlar arasında zikredilmeye hak kazanır.[604]

B. Örnekler

﴿فَسَجَدَ الْمَلآئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ۞ إِلاَّ إِبْلِيسَ﴾

"Meleklerin hepsi topluca secde ettiler; İblis hariç."[605]

Bu âyette istisnânın miktarı üzerine zaid bir mana vardır. O da, İblis'in meleklerin icma ettikleri şeyden ayrılma günahının büyüklüğüdür.[606]

❁

[603] Durmuş, İsmail, "İstisnâ", *DİA*, XXIII, s. 388.

[604] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 408; İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 649-650; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 333; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 121; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 111; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 263; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 109.

[605] Hûd, 11/44.

[606] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 334; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 121-122; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 263; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 109-110; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 267.

فَلَوْ كُنْتَ كَالْعَنْقَاءِ أَوْ فِي أُطُومِهَا لَخِلْتُكَ إِلَّا أَنْ تَصَدَّ تَرَانِي

Ben Ankâ kuşu gibi yada onun tarzında (tamamen görünmez) olsaydım,
Senin –engellenmeksizin– beni göreceğini hayal ederdim

Bu istisnâ [إِلَّا أَنْ تَصَدَّ], övülen kimsenin övgüsüne fazla bir mana katmaktadır. Şair, ben yok olsam bile –ki Araplar, varlığı imkânsız her şey için Ankâ'yı mesel olarak getirirler–, senin beni görmenin mümkün olduğunu hayal ederdim. Buna bir mani yoktur. Bu, övgüde zirvedir.[607]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَلاَ تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلاَّ مَا قَدْ سَلَفَ﴾ (Nisâ, 4/22)

(2) ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾ (Hucurât, 49/14)

(3) ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَى﴾ (Duhân, 44/56)

(4) ﴿فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا﴾ (Ankebût, 29/14)

(5) ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ۞ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلاَّ مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ ۞ وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلاَّ مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ﴾ (Hûd, 11/106-108)

2. Şiirler:

(1) لِمَنْ طَلَلٌ عَارِي الْمَحَلَّ دَفِينُ عَفَا آيَهُ إِلاَّ خَوَالِدُ جُونُ

(2) إِلَيْكَ وَإِلاَّ مَا تَحُثُّ الرَّكَائِبُ وَعَنْكَ وَإِلاَّ فَالْمُحَدِّثُ كَاذِبُ

(3) فَكُلُّ مَا سَرَّ قَلْبِي وَاسْتَرَاحَ بِهِ إِلاَّ الدُّمُوعَ عَصَانِي بَعْدَ بُعْدِهِمْ

❁❁❁

[607] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 336; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 264; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 111.

58.

TA‘RÎZ [اَلتَّعْرِيضُ]

A. Tanımı

Ta‘rîz, “sundu, sergiledi, teşhir etti, gösterdi” anlamındaki عَرَّضَ fiilinden türemiş olup “üstü kapalı söz, laf çaktırma, dokundurma” vb. anlamlara gelir.

Terim olarak *ta‘rîz*, “istenilen bir yöne işaret edilen bir kelâm getirmek ve onunla amacın başka bir yön olduğunu vehmettirmektir.” Örneğin birisine, “Cimrilik çok kötüdür!” denildiği zaman, o kimse kendisine “Sen cimrisin!” denilmek istendiğini anlaması gibi.[608] Böylece ta‘rîz üstü örtülü bir sitemdir.

B. Örnekler

﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ﴾

“İşte biz, o elçilerden kimini kiminden üstün kıldık. Allah onlardan kimiyle konuştu, kimini de derecelerle yükseltti.”[609]

Bu âyette Allah Teâlâ’nın, “*kimini de derecelerle yükseltti*” ifadesiyle ta‘rîzde bulunduğu ve bundan maksadın Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğu söylenmektedir.[610]

❁

لَيْسَ بِرَاعِي إِبِلٍ وَلاَ غَنَمْ وَلاَ بِجَزَّارٍ عَلَى ظَهْرِ وَضَمْ

O deve ve koyun çobanı değildir!
Ben tezgâh başında bir kasap da değilim!

Şair, ta‘rîzde bulunarak, “O çoban değil, sen çobansın!” demek istiyor.[611]

Me’mûn’un veziri Amr b. Mes‘ade’nin, birisinin Me’mûn katında şefâatçi (referans) olmasını istemesi üzerine Me’mûn’a şöyle yazmıştır: “Ey mü’minlerin emîri!

[608] Askerî, *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn*, s. 368; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 250; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 407; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 60.

[609] Bakara, 2/253.

[610] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 61.

[611] Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 251; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 407; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 67.

Filan kişi, adamlarıyla birlikte mürtezika ordusuna katılmaları konusunda senin katında şefâatçi olmamı istedi. Ben de ona, Emîru’l-mü’minîn katında şefâatçiler mertebesine ulaşamadığımı söyledim…”

Mektup Me’mûn’a ulaşınca şöyle yazdı: “Kimi kastettiğini ve kendin için ta‘rîzde bulunduğunu anladım. Her iki hususta da sana icabet ediyorum…”[612]

C. Açıklama

Ta‘rîz, bir kinâye türüdür.[613] Ebû Hilâl el-Askerî, *el-kinâye ve’t-ta‘rîz*[614] şeklinde ikisini birlikte zikretmiştir.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿قُلْ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنَا وَلَا نُسْأَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ (Sebe’, 34/25)

(2) ﴿وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ (Mâide, 5/116)

(3) ﴿وَإِذَا الْمَوْؤُودَةُ سُئِلَتْ ۞ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ﴾ (Tekvîr, 81/8-9)

2. Şiirler:

(1) وَمَنْ أَتَى سَاجِدًا لِلهِ سَاعَتَهُ وَلَمْ يَكُنْ سَاجِدًا فِي الْعُمْرِ لِلصَّنَمِ

(2) أَرُوحُ لِتَسْلِيمٍ عَلَيْكَ وَأَغْتَدِي فَحَسْبُكَ بِالتَّسْلِيمِ مِنِّي تَقَاضِيًا

(3) أَيَا ابْنَ زَيَّابَةَ إِنْ تَلْقَنِي لَا تَلْقَنِي فِي النَّعَمِ الْعَازِبِ

❁❁❁

[612] Beyhakî, *el-Mehâsin ve’l-Müsâvî*, I, 109; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 62; Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, III, 557-558.

[613] İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 407.

[614] Askerî, *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn*, s. 368.

59.

İRSÂLU'L-MESEL [إِرْسَالُ الْمَثَلِ]

A. Tanımı

İrsâlu'l-mesel, isim tamlamasıdır. *Mesel*, "belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygınlaşarak halka mal olan anonim özdeyiş, atasözü" demektir. *İrsâl*, "gönderdi, sevketti, yolladı, saldı..." vb. anlamlara gelen أَرْسَلَ fiilinden mastardır. Böylece *irsâlu'l-mesel,* "mesel/özdeyiş gönderme" anlamına gelmektedir.

Belagat terimi olarak *irsâlu'l-mesel,* "açıklama ve pekiştirme amacıyla söz arasında mesel ve vecize zikretmektir. Başka bir ifadeyle, "Şairin beyitte veya beyitin bir kısmında ya da kâtibin sözü esnasında hikmet, sıfat vb. gibi mesel-i sâir (yaygın özdeyiş) yerine geçen bir şey getirmesidir." [615]

B. Örnekler

﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾

"Sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe asla iyiliğe eremezsiniz."[616]

❁

﴿إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا﴾

"İyilik yaparsanız, kendinize iyilik yapmış olursunuz. Kötülük yaparsanız, o da kendi aleyhinizedir."[617]

❁

﴿وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ﴾

615 Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 416; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 214; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 118; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 186; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 59; Durmuş, İsmail, Mesel, DİA, IXXX, 293

616 Âl-i İmrân, 3/92.

617 İsrâ, 17/7.

"Bazen hoşlanmadığınız bir şey, hakkınızda iyi olabilir ve yine hoşlandığınız bir şey de hakkınızda kötü olabilir."[618]

Kur'ân-ı Kerim'de *irsâlu'l-mesel*'e örnek çok sayıda âyet vardır. [619]

❁

Hz. Peygamber'in şu hadisleri de *irsâlu'l-mesel*'e örnek verilmiştir:

«لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ»

"Mü'min bir delikten iki defa ısırılmaz." [620]

❁

«لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ»

"Zarar vermek ve mukabil zarar vermek yoktur." [621]

❁

Şu şiirler de *irsâlu'l-mesel*'e örnek verilmiştir:

نَقِّلْ فُؤَادَكَ حَيْثُ شِئْتَ مِنَ الْهَوَى مَا الْحُبُّ إِلاَّ لِلْحَبِيبِ الأَوَّلِ

Kalbini canının istediği yere götür
Sevgi, sadece ilk sevgiliye aittir[622]

❁

وَالخَيْرُ لاَ يَأْتِي عَلَى عَجَلٍ وَالشَّرُّ يَسْبِقُ سَيْلُهُ مَطَرَهْ

Hayır acele gelmez
Şerrin ise seli yağmurundan önce gelir[623]

618 Bakara, 2/216.

619 *İrsâlu'l-mesel*'e örnek olarak bkz. Bakara, 2/138, 249, 286; En'âm, 6/67; Tevbe, 9/91; Yûnus, 10/91; Yûsuf, 12/41, 51; İsrâ, 17/84; Hacc, 22/10; Mü'minûn, 23/53; Nûr, 24/54; Neml, 27/88; Ankebût, 29/18; Rûm, 30/32; Sebe', 34/13; Fâtır, 35/14, 43; Yâsîn, 36/78; Necm, 53/58; Haşr, 59/14.

620 Buhârî, Edeb 83; Müslim, Zühd 63.

621 İbn Mâce, Ahkâm 17.

622 Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 418; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 187.

623 İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 66.

C. Açıklama

Ebû Hilâl el-Askerî, bu sanatı *el-istişhâd ve'l-ihticâc*[624]; İbn Reşîk, *el-meselu's-sâir*[625]; İbn Ebi'l-İsba', *et-temsîl*[626]; Fahreddin er-Râzî ise *irsâlu'l-meseleyn*[627] ismiyle zikretmiştir.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ﴾ (Rahmân, 55/60)

(2) ﴿كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ﴾ (Müddessir, 74/38)

(3) ﴿قُلْ لاَ يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ﴾ (Mâide, 5/100)

(4) ﴿أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ﴾ (Hûd, 11/81)

(5) ﴿وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ﴾ (Sebe', 34/54)

2. Şiirler:

(1) وَهَلْ يُنْبِتُ الْخَطِّيَّ إِلاَّ وَشِيجِهِ — وَتُغْرِسُ إِلاَّ فِي مَنَابِتِهَا النَّخْلُ

(2) وَلَسْتَ بِمُسْتَبِقٍ أَخًا لاَ تَلُمُّهُ — عَلَى شَعَثٍ أَيُّ الرِّجَالِ الْمُهَذَّبِ

(3) فَعِشْ وَاحِداً أَوْ صِلْ أَخَاكَ فَإِنَّهُ — مقَارِفُ ذَنْبٍ تَارَةً وَمُجَانِبِهْ

(4) إِذَا أَنْتَ لَمْ تَشْرَبْ مِرَاراً عَلَى القَذَى — ظَمِئْتَ وَأَيُّ النَّاسِ تَصْفُو مَشَارِبُهْ

(5) فَلَوْ صَوَّرْتَ نَفْسَكَ لَمْ تَزِدْهَا — عَلَى مَا فِيكَ مِنْ كَرَمِ الطِّبَاعِ

❁❁❁

624 Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 416.
625 İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 457.
626 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 214.
627 Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz*, s. 173.

60.

TEFVÎF [التَّفْوِيفُ]

A. Tanımı

Tefvîf, Arapların بُرْدٌ مُفَوَّفٌ [beyaz çigili/desenli ince giysi][628] sözlerinden türemiştir. Sözlükte "ak benek, hurma çekirdeği üzerindeki beyaz nokta, beyaz zar; alaca ve ince kumaş" anlamlarındaki fûf kelimesinden türemiştir. yen tefvîf "beyaz desenli kumaş dokumak" mânasına gelir.

Terim olarak bedî‘ ilminde *tefvîf*, "Konuşanın kelâmın cümlelerinde aşk, övgü vb. sanatlardan ibaret çeşitli manalar getirmesi, kelâmın her bir cümlesindeki sanatın farklı olması ve cümlelerin vezin bakımından birbirine eşit olmasıdır." *Tefvîf*, uzun, orta veya kısa cümlelerle olur. En güzeli, en belîğî ve yöntem bakımından en zoru kısa cümlelerle olandır. Çünkü söz sahibinin kudretini ve zor lafızları kullanma becerisini göstermektedir.[629] Böylece Tefvîf, anlama güzellik katan sanatlardan olup bir beyit veya söz içinde kuruluş yahut vezince eşdeğer, ancak birbirinden bağımsız olan kelime, terkip ve cümlelerin ardarda sıralanmasıyla övgü, yergi, gazel vb. içerikte bir kompozisyonun oluşturulmasıdır.[630]

B. Örnekler

• Uzun cümlelere örnek:

﴿اَلَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ ۞ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ ۞ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ۞ وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ ۞ وَالَّذِي أَطْمَعُ أَن يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ۞ رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ﴾

"Beni yaratan ve bana yol gösteren O'dur. Bana yediren ve içiren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifâ veren O'dur. Beni öldürecek, sonra diriltecek O'dur. Ceza günü hatamı bağışlayacağını umduğum da O'dur. Rabbim! Bana hikmet ver ve beni sâlihler arasına kat!"[631]

❁

628 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 260; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 178; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 308.
629 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 260-261; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 98; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 178; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 262; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 79; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 246; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 308.
630 Kaçar, H. İbrahim, Tefvîf, DİA, XL, 309
631 Şu'arâ, 26/78-83.

إِنْ يَلْحَقُوا أَكُرُرْ وَإِنْ يَسْتَلْحِمُوا أَشْدُدْ وَإِنْ يُلْفَوْا بضَنْكٍ أَنْزِلِ

Saldırıya uğrarlarsa, ben de saldırırım; eğer kuşatılırlarsa,
Savaşırım; bir sıkıntıya maruz kalırlarsa, atımdan inerim![632]

• Orta cümlelere örnek:

﴿تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ﴾

"Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın; ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın."[633]

❁

تِهْ أَحْتَمِلْ وَاستَطِلْ أصْبِرْ وَعِزَّ أهِنْ وَوَلِّ أُقْبِلْ وَقُلْ أسْمَعْ وَمُرْ أُطِعِ

Sen büyüklen, ben katlanayım; sen hükmet, ben sabredeyim;
sen üstün ol, ben adi olayım!
Sen yol göster, ben yöneleyim; sen söyle, ben dinleyeyim; sen
emret, ben yapayım![634]

• Kısa cümlelere örnek:

أَقِلْ أَنِلْ أَقْطِعِ احْمِلْ عَلِّ سَلِّ أَعِدْ زِدْ هِشَّ بِشَّ تَفَضَّلْ أَدْنِ سُرَّ صِلِ

Vazgeç, ulaştır, kes, bindir, yücelt, teselli et, tekrarla!
Artır, sevindir, güldür, ihsân et, yaklaştır, hoşnut et, ulaştır![635]

C. Açıklama

Kazvînî, *tefvîf* örneklerinin bir kısmının *murâ'âtu'n-nazîr*, bir kısmının ise *mutâbakat* türünden olduğunu söylemiştir.[636]

[632] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 261; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 179; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 262.
[633] Âl-i İmrân, 3/27.
[634] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 261; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 179; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 262; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 247; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 312.
[635] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 261; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 180; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 247; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 312-313.
[636] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 262.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ۞ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ﴾ (Alak, 96/17-18)

(2) ﴿وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا ۞ وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا﴾ (Şems, 91/5-6)

(3) ﴿وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا ۞ وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّاهَا﴾ (Leyl, 92/1-2)

(4) ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ ۞ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ﴾ (Tekvîr, 81/17-18)

(5) ﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا ۞ وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا﴾ (Nebe', 78/10-11)

2. Şiirler:

(1) أَقْصِرْ أَطِلْ اِعْذِرْ اِعْذِلْ سَلِّ خَلِّ أَعِنْ خُنْ هَنِّ عَنِّ تَرَفَّقْ كُفَّ لُجَّ لُمِ

(2) أُحْلُ وامْرُرْ وضُرَّ وانْفَعْ وَلِنْ وَاخْ شَنْ وَأَبْرِزْ ثُمَّ انْتَدِبْ لِلْمَعَالِي

(3) فَلِلَّهِ عَيْنًا مَنْ رَأَى أَهْلَ قُبَّةٍ أَضَرَّ لِمَنْ عَادَى وَأَكْثَرَ نَافِعَا
وَأَعْظَمَ أَحْلَامًا وَأَكْبَرَ سَيِّدًا وَأَفْضَلَ مَشْفُوعًا إِلَيْهِ وَشَافِعَا

❁❁❁

61.

TEVHÎM [اَلتَّوْهِيمُ]

A. Tanımı

Tevhîm, "zan, kuruntu, şüphe" anlamına gelen وَهْم kökünden mastar olup "zannettirme, şüphelendirme, kurgulandırma" anlamlarına gelir.

Terim olarak *tevhîm*, "söz söyleyenin, sözünde (kelâmında) başka bir kelimeyi vehmettirecek (çağrıştıracak) bir kelime getirmesidir." [637]

B. Örnekler

﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ۞ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ﴾

"Güneş ve ay da bir hesaba göredir. Bitkiler ve ağaçlar secde etmektedirler." [638]

Birinci âyette "güneş ve ay" sözcüklerinin geçmesi, ikinci âyetteki النَّجْمُ sözcüğünün "yıldız" anlamına geldiğini vehmettirmektedir. Hâlbuki burada "bitki" anlamı kastedilmektedir. Çünkü kendisinden sonra gelen الشَّجَرُ [ağaç] sözcüğüyle uyuşmaktadır. [639]

❁

فَإِنَّ الْفِئَامَ الَّتِي حَوْلَهُ لَتَحْسُدُ أَرْجُلَهَا الْأَرْؤُسُ

Onun etrafındaki toplulukların
Başları, ayaklarına haset etmektedir!

Şiirdeki أَرْجُل sözcüğü okuyucuya veya dinleyene, الْفِئَام sözcüğünün "kâf" harfiyle الْقِئَام şeklinde olduğunu çağrıştırmaktadır. Fakat şairin maksadı, "pek çok topluluk" anlamına gelen الْفِئَام sözcüğüdür. Çünkü mübalağa, burada الْفِئَام [pek çok topluluk] sözcüğünü gerektirmektedir. Zira الْقِئَام sözcüğü "az topluluk" için de kullanılmaktadır. [640]

[637] İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 86; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 350; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 131; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 228; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 339; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 35.

[638] Rahmân, 55/5-6.

[639] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 229; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 339; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 37; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 325.

[640] İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 87; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 349; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 228-229; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 340; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 35-36.

C. Açıklama

Tevhîm'in *tevriye* sanatına dahil olduğu ifade edilmiştir. [641] Ancak *tevhîm* ile *tevriye* arasında üç açıdan fark vardır:

1) *Tevriye*, sadece müşterek lafızla olur. *Tevhîm*, müşterek lafızla da başkasıyla da olur.

2) *Tevriye*, biri yakın, diğeri uzak olmak üzere her ikisi de doğru iki anlam çağrıştırır ve murad edilen uzak anlamdır. *Tevhîm* ise, biri doğru, diğeri yanlış olan iki anlam çağrıştırır ve murad edilen doğru anlamdır.

3) *Tevriye*'de çağrışım, söz sahibinin kasten (bilerek/isteyerek) yaptığı bir şeydir. *Tevhîm*'de ise çağrışım, okuyucu veya dinleyiciden kaynaklanır. [642]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لاَ يُنصَرُونَ﴾ (Âl-i İmrân, 3/111)

(2) ﴿وَمَنْ يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (Nûr, 24/33)

(3) ﴿قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ﴾ (A'râf, 7/156)

(4) ﴿قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلاَّ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا﴾ (En'âm, 6/151)

(5) ﴿قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلاَّ تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ﴾ (A'râf, 7/12)

2. Şiirler:

(1) تَرَدَّى ثِيابَ المَوْتِ حُمْراً فَمَا دَجَا لَهَا اللَّيْلُ إِلاَّ وَهِيَ مِنْ سُنْدُسٍ خُضْرُ

(2) رَمَى وَلاَ وِتْرَ عِنْدِي قَوْسُ حَاجِبِهِ قَلْبِي فَقَدَّرْتُ أَنَّ الْقَوْسَ مَوْتُورُ

(3) يَلْقَاكَ مُرْتَدِياً بِأَحْمَرَ مِنْ دَمٍ ذَهَبَتْ بِخُضْرَتِهِ الطُّلَى وَالْأَكْبُدُ

(4) اِبْعَدْ بَعِدْتَ بَيَاضًا لاَ بَيَاضَ لَهُ لَأَنْتَ أَسْوَدُ فِي عَيْنِي مِنَ الظُّلَمِ

(5) حَتَّى إِذَا صَدَرُوا وَالْخَيْلُ صَائِمَةٌ مِنْ بَعْدِ مَا صُلَّتِ الْأَسْيَافُ فِي الْقِمَمِ

❁❁❁

[641] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 339.

[642] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 230; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 38.

62.

HÜSNÜ'N-NESAK

[حُسْنُ النَّسَقِ]

A. Tanımı

Hüsnü'n-nesak, isim tamlaması olup "üslup/tarz/nazım güzelliği" anlamına gelmektedir.

Terim olarak *hüsnü'n-nesak*, "nesirde ve şiirde kelimelerin ve cümlelerin her türlü ayıp ve kusurdan uzak olarak birbiriyle bütünleşmiş şekilde peşepeşe gelmesidir. Öyle ki, bu kelime veya cümlelerden her biri tek başlarına oldukları zaman müstakil bir anlam ifade ederler."[643]

B. Örnekler

﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾

"Ey yer, suyunu yut ve ey gök tut!" denildi. Su azaldı ve iş bitirildi. (Gemi) Cudi'ye oturdu. "Zâlimler topluluğu yok olsun!" denildi."[644]

Bu âyette cümleler, belagatın gerektirdiği şekilde en önemli olandan başlayarak nesak vâv'ı ile birbirine atfedilmiştir.[645]

❁

وَإِذَا جَلَسْتَ إِلَى الْمُدَامِ وَشَرْبِهَا — فَاجْعَلْ حَدِيثَكَ كُلَّهُ فِي الْكَاسِ
وَإِذَا نَزَعْتَ عَنِ الْغِوَايَةِ فَلْيَكُنْ — لِلهِ ذَاكَ النَّزْعُ لاَ لِلنَّاسِ

Şarap içmek için oturduğun zaman,
Bütün dedikodunu kadehle yap!

[643] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 425; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 164; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 249; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 388; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 133.

[644] Hûd, 11/44.

[645] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 425-426; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 164-65; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 133; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 351.

Günahtan vazgeçmek istediğin zaman; olsun,
Bu vazgeçişin Allah için, insanlar için değil!

Şiirdeki *hüsnü'n-nesak*, burada birbirine zıt olan mucûn ve zühd'ün birbiriyle uyuşmasıdır. Öyle ki, bu ikisi sanki bir sanat gibi olmuştur.[646]

C. Açıklama

Hüsnü'n-nesak sanatı için *et-tensîk* [اَلتَّنْسِيقُ] tabiri de kullanılmıştır.[647]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا كُلَّ مَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ (Mü'minûn, 23/44)

(2) ﴿فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ﴾ (Mü'minûn, 23/48)

(3) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ (Hacc, 22/77)

(4) ﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ۞ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ۞ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ۞ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ ۞ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ﴾ (Mü'minûn, 23/1-5)

(5) ﴿فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَى وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ﴾ (Enbiyâ, 21/90)

2. Şiirler:

(1) جَاوِزْ عَلِيّاً وَلاَ تَحْفلْ بِحَادِثَةٍ — إِذَا اِدَّرَعْتَ فَلاَ تَسْأَلْ عَنِ الْأَسَلِ
سَلْ عَنْهُ وَانْطِقْ بِهِ وَانْظُرْ إِلَيْهِ تَجِدْ — مِلْءَ الْمَسَامِعِ وَالْأَفْوَاهِ وَالْمُقَلِ

(2) وَمَنْ يَعْصِ أَطْرَافَ الزِّجَاجِ فَإِنَّهُ — مُطِيعُ العَوَالِي رُكِّبَتْ كُلّ لَهْذَمِ

(3) وَالذِّئْبُ سَلَّمَ وَالْجِنِّيُّ أَسْلَمَ وَالثُّ — عْبَانُ كَلَّمَ وَالْأَمْوَاتُ فِي الرَّحِمِ

(4) فَالضِّيقُ أَذْهَبَ وَالتَّوْفِيقُ سَبَّبَ وَالتَّنْ — سِيقُ رَتَّبَ فِي تَصْدِيقِ حُكْمِهِمْ

❁❁❁

[646] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 428; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 249; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 388.

[647] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 249; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 388.

63.

TENKÎT [اَلتَّنْكيتُ]

A. Tanımı

Tenkît sözlükte, "nükteli söz söylemek"[648] demektir.

Terim olarak *tenkît*, "söz söyleyenin bir nükteden dolayı bir şeyi zikretmeyi amaçlayıp onun yerini tutacak başka şeyleri zikretmemesidir. Eğer bu nükte olmasaydı, diğer şeyleri zikretmeden sadece onun zikredilmesi de hata olurdu."[649]

B. Örnekler

﴿وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرَى﴾

"Kuşkusuz O, Şi'râ'nın Rabbidir."[650]

Allah Teâlâ, her şeyin Rabbi olduğu hâlde bu âyette sadece Şi'râ yıldızının Rabbi olduğunu zikretmiş, diğer yıldızları zikretmemiştir. Çünkü câhiliyye döneminde Araplar, Şi'râ yıldızına tapıyorlardı. Şi'râ'ya ilk tapan ve halkı da ona tapmaya davet eden kişi İbn Ebî Kebşe denilen bir adamdı.[651] İbn Abbâs'a Allah Teâlâ'nın bu âyette Süreyyâ yıldızını niçin zikretmediği sorulunca şöyle demiştir: "Araplardan İbn Ebî Kebşe denilen bir adam çıktı, semâdaki en büyük yıldız olduğu için Şi'râ'ya taptı. Allah Teâlâ da, Süreyyâ'ya değil de ona tapıldığı için sadece Şi'râ'yı zikretti."[652]

❁

يُذَكِّرُنِي طُلُوعُ الشَّمْسِ صَخْرًا وَأَذْكُرُهُ بِكُلِّ غُرُوبِ شَمْسِ

Güneşin doğuşu bana Sahr'ı hatırlatıyor!
Ben de güneşin her batışında onu hatırlıyorum!

[648] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 353.

[649] İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 56; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 499; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 212; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 274; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 307; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 353.

[650] Necm, 53/49.

[651] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 499; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 212; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 274; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 307; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 353; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 290-291.

[652] İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 56.

Şair, övdüğü kişiyi her zaman hatırlasa da, onu güneşin doğuşunda ve batışında hatırladığını söylemiştir. Çünkü bu iki vakitte onu "cesaret ve cömertlik"le övme nüktesi vardır. Zira güneşin doğuşu, düşmana saldırma vaktidir; güneşin batışı ise misafirler için ateş yakma (ağırlama) vaktidir.[653]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ﴾ (Hâkka, 69/45)

(2) ﴿ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ﴾ (Hâkka, 69/46)

(3) ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ﴾ (Tevbe, 9/71)

(4) ﴿وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ﴾ (Nûr, 24/45)

(5) ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لاَ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾ (İsrâ, 17/44)

2. Şiirler:

(1) لَوْ مَرَّ يَرْكُضُ فِي سُطُورِ كِتَابَةٍ أَحْصَى بِحَافِرِ مُهْرِهِ مِيمَاتِهَا

(2) وَآلِهِ أُمَنَاءِ اللهِ مَنْ شَهِدَتْ لِقَدْرِهِمْ سُورَةُ الْأَحْزَابِ بِالْعِظَمِ

(3) أَوَّلَ حَرْفٍ مِنْ اِسْمِهِ كَتَبَتْ سَنَابِكُ الْخَيْلِ فِي الْجَلاَمِيدِ

(4) مَا رَاعَنِي إِلاَّ حَمُولَةُ أَهْلِهَا وَسْطَ الدِّيَارِ تَسَفُّ حَبَّ الْخِمْخِمِ

فِيهَا اثْنَتَانِ وَأَرْبَعُونَ حَلُوبَةً سُوداً كَخَافِيَةِ الغُرَابِ الأَسْحَمِ

❁❁❁

[653] İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 57; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 500; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 275; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 308; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 354.

64.

TELMÎH [اَلتَّلْمِيحُ]

A. Tanımı

Telmîh, "göz ucuyla bakmak; ışık ortaya çıkmak, parıldayıp görünmek" anlamındaki *lemh* kökünden tef'îl kalıbında mastar olup "bir şeye işaret etmek, üstü kapalı söylemek, sezdirmek" anlamına gelir.

Bedî' terimi olarak *telmîh*, "kelâmın fehvâsında (anlamında), zikredilmeksizin bir Kur'ân âyetine, meşhur bir hadîse, bir mesel-i sâire (özdeyişe), nadir bir şiire veya meşhur bir kıssaya işaret edilmesidir."[654]

B. Örnekler

﴿وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا﴾

"Andolsun ki biz, peygamberlerin kimini kimine üstün kıldık ve Davud'a Zebûr'u verdik."[655]

Buradaki "Davud'a Zebûr'u verdik" ifadesinde, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Zebûr'da zikredildiğine dair bir telmîh vardır.[656]

❁

﴿مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنكَبُوتِ﴾

"Allah'tan başka veliler edinenlerin meseli, bir ev edinen örümceğin meselidir. Evlerin en zayıfı örümcek evidir."[657]

Bu âyette, Arapların, "Örümcek ağından daha zayıf!" özdeyişlerine bir işaret vardır.[658]

654 Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz*, s. 173; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 328-330; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 406; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 266.

655 İsrâ, 17/55.

656 İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 266-267.

657 Ankebût, 29/41.

658 Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 405.

يَقُولُونَ كَافَاتُ الشِّتَاءِ كَثِيرَةٌ وَمَا هِيَ إِلَّا وَاحِدٌ غَيْرُ مُفْتَرَى
إِذَا صَحَّ كَافُ الْكَيْسِ فَالْكُلُّ حَاصِلٌ لَدَيكَ وَكُلُّ الصَّيْدِ يُوجَدُ فِي الْفَرَا

Derler ki: Kışın kâfları çoktur!
Aslında bir tanedir, yalan değil!
Zira kese varsa, hepsi hazırdır,
Senin yanında. Bütün avlar yaban eşeindedir!

Şair, bu şiirinde "Bütün avlar kürkün içindedir" sözüyle de "Bütün avlar kürkçünün (yaban eşeğinin) karnındadır"[659] meşhur meseline ve "kışın kâfları" sözüyle İbn Sekre'nin aşağıdaki şiirine telmîhte bulunuyor:

جَاءَ الشِّتَاءُ وَعِنْدِي مِنْ حَوَائِجِهِ سَبْعٌ إِذَا الْقَطْرُ عَنْ حَاجَاتِنَا حَبَسَا
كِنٌّ وَكِيسٌ وَكَانُونٌ وَكَاسُ طِلاً بَعْدَ الْكَبَابِ وَكَفٌّ نَاعِمٌ وَكِسَا

Kış geldi ve benim ondan kaynaklanan ihtiyaçlarım var,
Yedi tane; yağmur ihtiyacımızı gidermeyi engellediğinde,
Barınak, kese, ocak ve güzel bir kadeh,
Güzel bir kebaptan sonra, yumuşak bir el (genç bir bayan) ve elbise!

Zeki ve zarif bir kadına, "Sen kimsin?" diye sorulduğunda, bu şiiri kasdederek şöyle demiştir:

أَنَا السَّادِسُ فِي السَّابِعِ

"Ben, o sıralı yedinin içinde altıncıyım."

Bu sözüyle kadın, İbn Sekre'nin "yedi ihtiyacı" içindeki altıncı ihtiyacına telmîhte bulunmuş ve "Ben, o sıralı yedinin içinde altıncıyım" demek istemiştir. Başka bir şair de kadının bu sözüne telmîhte bulunarak şöyle demiştir:

رَأَيْتُهَا مَلْفُوفَةً فِي كِسَا خَوْفًا مِنَ الْكَاشِحِ وَالطَّامِعِ
قُلْتُ لَهَا: مَنْ أَنْتِ يَا هَذِهِ قَالَتْ: أَنَا السَّادِسُ فِي السَّابِعِ

Onu elbisesine bürünmüş gördüm,
Düşmandan ve kötüden korktuğu için!
Dedim ki: Ey kadın, sen kimsin?
Dedi ki: Ben, o sıralı yedi içinde altıncıyım!

659 Bu meselle ilgili şöyle bir hikâye anlatılır: Bir grup avlanmaya çıkmış; birisi ceylan, diğeri tavşan, bir diğeri de yaban eşeği avlamış ve arkadaşlarına şöyle demiştir: "Bütün avlar yaban eşeğinin karnındadır." Onlara, "Hepinizin avladıkları yaban eşeğinin avladığı şeylerdir" demek istemiştir. Bkz. İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 296-297.

İbn Hicce, bunun telmîh konusunda ulaşılması zor bir zirve olduğunu söylemektedir.[660]

❁

Başka bir şair de İbn Sekre'nin şiirine telmîhte bulunarak şöyle demiştir:

وَكَافَاتُ الشِّتَاءِ تُعَدُّ سَبْعًا وَمَالِي طَاقَةٌ بِلِقَاءِ سَبْع
إِذَا ظَفِرْتُ بِكَافِ الْكِيسِ كَفَى ظَفِرْتُ بِمُفْرَدٍ يَأْتِي بِجَمْعِ

Kışın kâfları yedi olarak sayılıyor
Benim yedisine ulaşmaya takâtim yoktur
Eğer para kesesini elde edersem kâfidir
Birini elde edersem, hepsini getirir![661]

Telmîh'e örnek olarak şöyle bir hikâye anlatılır:

"Sultan Mahmûd, halife Kâdirbillâh'a "onu fillerle, Bağdat'ı tahrip etmekle ve hilafet yurdunun toprağını fillerin sırtlarında Gazne'ye taşımakla" tehdit içeren bir mektup yazdı. Kâdirbillâh da ona cevaben çok kısa mektup yazdı. Mektupta besmele'den sonra sadece الم ibaresi vardı. Sultan Mahmûd bunun manasını anlayamadı. Yanındaki âlimler bu remzi (sembolü) çözmekte zorlandılar. Kur'ân'ın bütün sûrelerinde geçen الم ibarelerini bir araya topladılar, ama uygun bir cevap bulamadılar. Orada bulunan bir genç, "Sultan bana izin verirse, bu remzi ben çözerim" dedi. Sultan da ona, "Söyle bakalım!" dedi. Genç, "Sen, onu fillerle ve hilafet yurdunun toprağını fillerin sırtlarında Gazne'ye taşımakla tehdit etmedin mi?" dedi. Sultan, "Evet, ettim!" dedi. Bunun üzerine genç dedi ki: "O da sana, ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ﴾ "*Görmedin mi, Rabbin fil sahiplerine ne yaptı?*"[662] diye yazmış!" Bu yorum orada bulunanların hoşuna gitmiş, sonra da halife ile sultan barış yapmışlar."[663]

C. Açıklama

Bu sanata, *hüsnü't-tazmîn*[664] de denilir.

[660] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 407-408; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 296-297.
[661] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 297.
[662] Fîl, 105/1.
[663] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 271.
[664] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 328.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا﴾ (Cuma, 62/5)

(2) ﴿يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ﴾ (Kâri'a, 101/4)

(3) ﴿فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ﴾ (A'râf, 7/176)

2. Şiirler:

(1) مَا فِي الصِّحَابِ، وَقَدْ سَارَتْ حُمُولُهُمْ إِلاَّ مُحِبٌّ لَهُ فِي الرَّكْبِ مَحْبُوبُ
كَأَنَّمَا يُوسُفُ فِي كُلِّ رَاحِلَةٍ وَالْحَيُّ فِي كُلِّ بَيْتٍ مِنْهُ يَعْقُوبُ

(2) إِنْ أُلْقِهَا تَتَلَقَّفْ كُلَّ مَا صَنَعُوا إِذَا أُتِيتُ بِسِحْرٍ مِنْ كَلاَمِهِمْ

(3) لَعَمْرُو مَعَ الرَّمْضَاءِ وَالنَّارُ تَلْتَظِي أَرَقُّ وَأَحْفَى مِنْكَ فِي سَاعَةِ الْكَرْبِ

(4) فَلاَ خَيْرَ فِي رَدِّ الْأَذَى بِمَذَلَّةٍ كَمَا رَدَّهُ يَوْمًا بِسَوْأَتِهِ عَمْرُو

(5) يَا بَدْرُ أَهْلُكَ جَارُوا وَعَلَّمُوكَ التَّجَرِّي
وَقَبَّحُوا لَكَ وَصْلِي وَحَسَّنُوا لَكَ هِجْرِي
فَلْيَفْعَلُوا مَا أَرَادُوا فَإِنَّهُمْ أَهْلُ بَدْرِ

❁❁❁

65.

MÜRÂCA‘AT [اَلْمُرَاجَعَةُ]

A. Tanımı

Mürâca‘at, sözlükte رَاجَعَ fiilinden mufâ‘ale kalıbında mastar olup “müracaat, baş vurma, dönme, yeniden ele alma, tekrarlama…” vb. anlamlara gelir.

Bedî’ terimi olarak ise *mürâca‘at*, “söz sahibinin, kendisiyle başkası arasında geçen konuşmayı soru-cevap tarzında en veciz ibare, en kolay üslup, en latif mana, en güzel kalıp ve en kolay lafızla bir veya da dafla beyit veya bir cümlede anlatmasıdır.” [665]

B. Örnekler

﴿قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِي قَالَ لاَ يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾

“(Allah, İbrahim’e), “Ben seni insanlara önder yapacağım” demişti. O da, “Soyumdan da (yap!) ” dedi. (Rabbi), “Zâlimler ahdime erişemez!” buyurdu.”[666]

Bu âyetler, sözü uzatmadan soru-cevap tarzında karşılıklı konuşmadan ibarettir. [667]

يَا رَوْضُ جِيرَانُكُمُ الْبَاكِرُ — فَالْقَلْبُ لاَ لاَهٍ وَلاَ صَابِرُ
قَالَتْ: أَلاَ، لاَ تَلِجَنْ دَارَنَا — إِنَّ أَبَانَا رَجُلٌ غَائِرُ
قُلْتُ: فَإِنِّي طَالِبٌ غِرَّةً — مِنْهُ وَسَيْفِي صَارِمٌ بَاتِرُ
قَالَتْ: فَإِنَّ الْقَصْرَ مِنْ دُونِنَا — قُلْتُ: فَإِنِّي فَوْقَهُ ظَاهِرُ
قَالَتْ: فَإِنَّ الْبَحْرَ مِنْ دُونِنَا — قُلْتُ: فَإِنِّي سَابِحٌ مَاهِرُ
قَالَتْ: فَحَوْلِي إِخْوَةٌ سَبْعَةٌ — قُلْتُ: فَإِنِّي غَالِبٌ قَاهِرٌ
قَالَتْ: فَلَيْثٌ رَابِضٌ بَيْنَنَا — قُلْتُ: فَإِنِّي أَسَدٌ عَاقِرٌ
قَالَتْ: فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ فَوْقِنَا — قُلْتُ: فَرَبِّي رَاحِمٌ غَافِرُ
قَالَتْ: لَقَدْ أَعْيَيْتَنَا حُجَّةً — فَأْتِ إِذَا مَا هَجَعَ السَّامِرُ
فَاسْقِطْ عَلَيْنَا كَسُقُوطِ النَّدَى — لَيْلَةَ لاَ نَاهٍ وَلاَ زَاجِرُ

[665] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 590; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 300; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 264; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 99; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 218; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 305; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 350.

[666] Bakara, 2/124.

[667] İbn Ebi’l-İsba‘, *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 301-302; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 283.

Ey Ravza! Komşunuz bekârdır,
Kalb de oyalanmaz da sabretmez de!
Dedi ki: Sakın, evimize yaklaşma,
Çünkü babamız saldırgan bir adamdır!
Dedim ki: Ben onun gaflet ânını kollarım,
Benim kılıcım da seri ve keskindir!
Dedi ki: Saray bizim aşağımızdadır
Dedim ki: Ben onun üstüne çıkarım
Dedi ki: Deniz bizim aşağımızdadır
Dedim ki: Ben usta bir yüzücüyüm
Dedi ki: Benim etrafımda yedi erkek kardeşim var
Dedim ki: Ben onlara üstün gelir, yenerim
Dedi ki: Aramıza uzanmış bir aslan var
Dedim ki: Ben de yırtıcı bir aslanım
Dedi ki: Üstümüzde Allah var
Dedim ki: Rabbim merhametli, bağışlayıcıdır
Dedi ki: Bize bir mazeret bırakmadın
Öyleyse gece sohbet edenler uyuduğu zaman gel!
Üzerimize bir çiğ damlası gibi düş!
Yasaklayan ve engelleyen olmayan bir gecede![668]

C. Açıklama

Fahreddin er-Râzî, bu sanat için *es-suâl ve’l-cevâb* [اَلسُّؤَالُ وَالْجَوَابُ] tabirini kullanmış, tanımını yapmamış ve sadece bir örnek zikretmiştir. [669]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي﴾ (Hûd, 11/35)

(2) ﴿قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُو أَهْلِ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ ۞ قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا﴾ (Ankebût, 29/31-32)

(3) ﴿فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ﴾ (Tahrîm, 66/3)

[668] İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 222; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 356-357.

[669] Râzî, *Nihâyetü’l-Îcâz*, s. 177.

(4) ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُواً قَالَ أَعُوذُ بِاللّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ (Bakara, 2/67)

(5) ﴿يَوْمَ يَجْمَعُ اللّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لاَ عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ﴾ (Mâide, 5/109)

2. Şiirler:

(1) بَيْنَمَا يَنْعَتْنَنِي أَبْصَرْتَنَنِي — دُونَ قَيْدِ الْمَيْلِ يَعْدُو بِي الْأَغَرْ
قَالَتِ الْكُبْرَى: أَتَعْرِفْنَ الْفَتَى — قَالَتِ الْوُسْطَى: نَعَمْ، هَذَا عُمَرْ
قَالَتِ الصُّغْرَى وَقَدَ تَيَّمْتُهَا — قَدْ عَرِفْنَاهُ، وَهَلْ يَخْفِى الْقَمَرْ

(2) قَالَ لِي يَوْمًا سُلَيْمَا — نُ وَبَعْض الْقَوْلِ أَشْنَعْ
قَالَ صِفْنِى وَعَلِيًّا — أَيُّنَا أَتْقَى وَأَوْرَعْ
قُلْتُ إِنِّى إِنْ أَقَلَّ مَا — فِيكُمَا بِالْحَقِّ تَجْزَعْ
قَالَ كَلَّا قُلْتُ مَهْلاً — قَالَ قُلْ لِي قُلْتُ فَاسْمَعْ
قَالَ صِفْهُ قُلْتُ يُعْطِى — قَالَ صِفْنِى قُلْتُ تَمْنَعْ

66.

İTTİSÂ‘ [اَلْإِتِّسَاعُ]

A. Tanımı

İttisâ‘, وسع kökünden افتعال kalıbında mastar olup “geniş olma, genişlik, genişleme, kaplama…” vb. anlamlara anlamlara gelir.

Bedî’ terimi olarak *ittisâ‘*, “söz söyleyenin kelâmında, te’vîl yapanın gücüne ve lafzın muhtemel olduğu manalara göre çeşitli te’vîllere imkân veren bir lafız getirmesidir.”[670] Başka bir ifadeyle, bir sözün birden fazla anlama gelme ihtimali olmasıdır.

B. Örnekler

﴿وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ﴾

“Andolsun, çifte ve teke!”[671]

Bu âyetteki iki lafız 23 farklı şekilde te’vîl edilmiştir. Şöyle ki:

1) “Çift ve tek”ten maksat sayılardır. Çünkü bunların faydası çok büyüktür.

2) “Çift ve tek”, Allah’ın yarattığı her şeydir. Çünkü varlıklar ya çift ya da tektir.

3) “Çift”, mahlûkâttır. Çünkü onlar, “*Sizi çift çift yarattık*”[672] âyetinin ifade ettiği gibi, çift çift yaratılmışlardır. “Tek” ise Allah Teâlâ’dır.

4) “Çift”, mahlûkâtın zıtlarına dönüşen sıfatlarıdır. Kudret ve acz gibi. “Tek”, Allah Teâlâ’nın sıfatlarıdır. Çünkü O’nun sıfatları zıddına dönüşmez. Zillete dönüşmeyen ilim, fakirliğe dönüşmeyen zenginlik vb. gibi.

5) “Çift ve tek”, namazlardır. Çünkü onlardan çift ve tek olanlar vardır.

6) “Çift”, kurban bayramıdır. Çünkü o, *Andolsun on geceye!*[673] âyetindeki on gecenin onuncusudur. “Tek” ise Arefe günüdür. Çünkü on gecenin dokuzuncusudur.

---

670 İbn Reşîk, *el-‘Umde*, II, 734; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 454; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 173; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 278; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 403; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 316; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 170; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 53.

671 Fecr, 89/3.

672 Fecr, 89/3.

673 Fecr, 89/2.

7) “Çift”, terviye[674] günüdür. “Tek” ise Arefe günüdür.

8) “Çift”, Ramazan ayının son on günüdür. “Tek” ise bu günlerin tek olanlarıdır.

9) “Çift”, günler ve gecelerdir. “Tek” ise kıyâmet günüdür.

10) “Çift”, Allah’ın Musa (a.s.) için 30’u 40’a tamamladığı on gecedir. “Tek” ise bu gecelerin tekleridir.

11) “Çift”, Safâ ve Merve’dir. “Tek” ise Beytü’l-Harâm’dır.

12) “Çift”, Allah Teâlâ’nın, *“kim hemen iki gün içinde dönerse”*[675] âyetindeki iki gündür. “Tek” ise, bu iki günden sonraki üçüncü gündür.

13) “Çift”, Âdem ve Havvâ’dır. “Tek” ise Allah Teâlâ’dır.

14) “Tek”, Âdem’dir. “Çift” ise Havvâ’dır.

15) “Çift”, akşam namazının ilk iki rekatıdır. “Tek” ise, akşam namazının üçüncü rekâtıdır.

16) “Çift”, cennetlerin dereceleridir. Çünkü bunların hepsi çifttir. “Tek” ise, cehennemin katmanlarıdır. Çünkü bunların hepsi tektir.

17) “Çift”, Allah Teâlâ’dır. Çünkü O, şöyle buyurmuştur: *Üç kişi gizli konuşsa mutlaka dördüncüleri O’dur. Beş kişi gizil konuşsa mutlaka altıncıları O’dur.*[676] Allah, aynı zamanda “tek”tir.

18) “Çift”, Mekke ve Medine mescitleridir. “Tek” ise Beytü’l-Maksid mescididir.

19) “Çift”, hacc-ı kırân ve temettu‘dur. “Tek” ise hacc-ı ifrâddır.

20) “Çift”, farzlardır. “Tek” ise, sünnetlerdir.

21) “Çift”, amellerdir. “Tek” ise niyet, yani ihlâstır.

22) “Çift”, namaz, oruç ve zekât gibi tekrar işlenen amellerdir. “Tek” ise, hacc gibi tekrar işlenmeyen amellerdir.

23) “Çift”, rûh ve ceseddir. “Tek” ise cesetsiz ruhtur.[677]

❁

إِذَا قَامَتَا تَضَوَّعَ الْمِسْكُ مِنْهُمَا نَسِيمَ الصَّبَا جَاءَتْ بِرَيَّا الْقَرَنْفُلِ

Kalktıkları zaman o ikisinden misk kokusu gelir
Karanfil rayihası getiren saba rüzgârının esintisi gibi

[674] Terviye günü, Arefe gününden önceki gündür.
[675] Bakara, 2/203.
[676] Mücâdele, 58/7.
[677] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 54-55; krş. Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 404.

Tenkitçiler, bu şiir hakkında şu te’vîlleri yapmışlardır:

1) Misk kokusu onlardan saba rüzgârının esintisiyle yayılmaktadır.

2) Onlardan misk kokusunun gelmesi, saba rüzgârının esintisinin gelmesi gibidir.

3) Saba rüzgârının esintisiyle onların tenlerinin kokusu gelmektedir.[678]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ۞ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ﴾ (Mürselât, 77/32-33)

(2) ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً﴾ (Kâri‘a, 101/4)

2. Şiirler:

(1) بِيضُ الْمَفَارِقِ لاَ عَارٌ يُدَنِّسُهُمْ شُمُّ الْأُنُوفِ طِوَالُ الْبَاعِ وَالْأُمَمِ

(2) نُورُ الْقَبَائِلِ ذُو النُّورَيْنِ ثَالِثُهُمْ وَلِلْمَعَالِي اِتِّسَاعٌ فِي عَلِيِّهِمْ

(3) مِكَرٍّ مِفَرٍّ مُقْبِلٍ مُدْبِرٍ مَعاً كَجُلْمُودِ صَخْرٍ حَطَّهُ السَّيْلُ مِنْ عَلِ

(4) يُذَكِّرني حم وَالرُّمْحُ شَاجِرٌ فَهَلاَّ تَلا حم قَبْلَ التَّقدُمِ

(5) بِيضٌ مَفَارِقُنَا تَغْلِي مَرَاجِلُنَا نَأْسُو بِأَمْوَالِنَا آثَارَ أَيْدِينَا

❁❁❁

[678] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 454; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 278-279; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 403; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 170.

67.

SELÂMETÜ'L-İHTİRÂ' [سَلاَمَةُ الْإِخْتِرَاعِ]

A. Tanımı

Selâmetü'l-ihtirâ', isim tamlaması olup "buluş/icat güvenliği/sağlamlıyı/sağlıklılığı" anlamına gelmektedir.

Bedî' terimi olarak *selâmetü'l-ihtirâ'*, "şair veya kâtibin güzellik bakımından, daha önce hir bimsenin söylemiş ve icat etmemiş olduğu orijinal bir mana icat etmesidir." [679]

B. Örnekler

﴿إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ﴾

"Allah'tan başka yalvardığınız şeyler, onların hepsi bir araya toplansalar, bir sinek dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de, istenen de zayıftır." [680]

Bu âyette, aşırı mübalağa içeren ve daha önce görülmemiş (garîb), ama hak ve gerçek olan bir temsîl vardır. İfadenin önemi, Allah'ın dışında bütün mahlûkâtın bir sinek dahi yaratamaya veya sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan kurtaramaya güçlerinin yetmemesinde gizlidir. İşte bu daha önce görülmemiş yeni bir manadır. [681]

❁

وَخَلاَ الذُّبَابُ بِهَا فَلَيْسَ بِبَارِحٍ — غَرِداً كَفِعْلِ الشَّارِبِ الْمُتَرَنِّمِ
قَدحَ الْمُكِبِّ عَلى الزِنادِ الأَجْذَمِ — هَزِجاً يَحُكُّ ذِراعَهُ بِذِراعِه

[679] Kudâme, *Nakdu'ş-Şi'r*, s. 152; İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 421; İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 132; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 471; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 200; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 362; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 160; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 204.

[680] Hacc, 22/73.

[681] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 474; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 200; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 161; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 401.

Sinek oradan kayboldu; ama gitmedi,
Vızıltısı; içki içenin mırıldanması gibi,
Kanadını kanadına çarparak şarkı söylüyor
Kolları kesik olanın ateş yakması gibi [682]

C. Açıklama

Kudâme, bu sanat için *el-istiğrâb ve't-tarâfe* [اَلْإِسْتِغْرَابُ وَالطَّرَافَةُ] [683]; İbn Reşîk, *el-muhtera' ve'l-bedî'* [اَلْمُخْتَرَعُ وَالْبَدِيعُ] [684]; İbn Münkız, *el-iğrâb* [اَلْإِغْرَابُ] [685]; İbn Ebi'l-İsba', *selâmetü'l-ihtirâ' mine'l-ittibâ'* [سَلاَمَةُ الْإِخْتِرَاعِ مِنَ الْإِتِّبَاعِ] [686] tabirini kullanmıştır.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ﴾ (Mutaffifin, 83/7)

(2) ﴿وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ ۞ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ﴾ (Mutaffifin, 83/27-28)

(3) ﴿إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ۞ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾ (Mürselât, 77/32-33)

(4) ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ ۞ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ﴾ (Tekvîr, 81/17-18)

2. Şiirler:

(1) يُزْجِي أَغَنَّ كَأَنَّ إِبْرَةَ رَوْقِهِ — قَلَمٌ أَصَابَ مِنَ الدَّوَاةِ مِدَادَهَا
(2) وَلَيْلٍ كَجِلْبَابِ الْعَرُوسِ اِدَّرَعْتُهُ — بِأَرْبَعَةٍ وَالشَّخْصُ فِي الْعَيْنِ وَاحِدُ
(3) تَرَاهُنَ خَلْفَ الْقَوْمِ زُوراً كَأَنَّهَا — جُلُوسُ الشُّيُوخِ فِي مُسُوكِ الْأَرَانِبِ
(4) لَكِنْ أَبُو حَسَنٍ وَاللهُ أَيَّدَهُ — قَدْ كَانَ عِنْدَ اللِّقَا لِلطَّعْنِ مُعْتَادَا
إِذَا رَأَى مَعْشَراً حَرْباً أَنَامَهُمْ — إِنَامَةَ الرِّيحِ فِي أَبْيَاتِهَا عَادَا

❁❁❁

[682] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 471; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 362.

[683] Kudâme, *Nakdu'ş-Şi'r*, s. 152; Tabâne, *Kudâme b. Ca'fer*, s. 285.

[684] İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 421.

[685] İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 132.

[686] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 471; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 200.

68.

TEFSÎR [اَلتَّفْسِيرُ]

A. Tanımı

Tefsîr sözlükte "açıklamak, beyan etmek" anlamındaki *fesr* (فسر) kökünden tef'îl kalıbında mastar olup "açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermek" anlamlarına gelir.

Belâğat terimi olarak *tefsîr*, "mütekellimin, kelâmının başında, yada şairin şiirinin bir beytinde tefsîr edilmeden tek başına anlaşılmayan bir mana getirmesidir. Tefsir ya son beyitte ya da eğer tefsîre/açıklamaya muhtaç söz başta olursa açıklama/tefsîr beytin beyitin kalan kısmında olur. Şayet kelâm nesir ise, tefsîr şarttan veya şart yerine geçen ifadeden, câr ve mecrûrdan veya haberi tefsîr durumunda olan mübtedâdan sonra olur.[687]

B. Örnekler

﴿وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلاَّ قَلِيلٌ مِنْهُمْ﴾

"Eğer onlara, "Kendinizi öldürün, ya da yurtlarınızdan çıkın!" diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı."[688]

Âyetteki وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ [eğer onlara yazmış olsaydık] şart cümlesinden sonra gelen "Kendinizi öldürün, ya da yurtlarınızdan çıkın!" ifadesi tefsîrdir.[689]

❁

﴿وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ﴾

"Allah her canlıyı sudan yarattı. Onlardan kimisi karnı üstü (sürünerek) yürüyor, kimisi iki ayak üzerinde yürüyor, kimisi de dört ayak üzerinde yürüyor."[690]

687 İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 621; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 185; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 74; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 208; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 281; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 370; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 316; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 146; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 123.

688 Nisâ, 4/66.

689 İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 75.

690 Nûr, 24/45.

Allah Teâlâ, âyette önce كُلَّ دَابَّةٍ [her canlı] ifadesiyle yüksek cinsi zikretmiş, ardından da câr ve mecrûr olan فَمِنْهُمْ ve وَمِنْهُمْ ifadelerinden sonra bu yüksek cinsin içindeki cinsleri ve türleri tefsîr etmiştir.[691]

❁

شَيْئَانِ حَدِّثْ بِالقَسَاوَةِ عَنْهُمَا قَلْبُ الْفَتَى بَهْوَاهُ قَلْبِي وَالْحَجَرْ
وثلاثةٌ بِالْجُودِ حَدِّثْ عَنْهُمْ الْبَحْرُ وَالْمَلِكُ الْمُعَظَّمُ وَالْمَطَرْ

İki şey var ki, onların zâlimliğini anlat;
Benim kalbimin âşık olduğu kalp ve taş!
Üç şey var ki, onların cömertliğini anlat;
Deniz, muazzam bir kral ve yağmur![692]

❁

فَيَا أَيُّهَا الْحَيْرَانُ فِي ظُلَمِ الدَّجَى وَمَنْ خَافَ أَنْ يَلْقَاهُ بَغْيٌ مِنَ الْعَدَى
تَعَالَ إِلَيْهِ تَلْقَ مِنْ نُورِ وَجْهِهِ ضِيَاءً وَمِنْ كَفَّيْهِ بَحْراً مِنَ النَّدَى

Ey karanlığın baskısı içinde şaşırmış kişi!
Düşmanın kendisine saldırmasından korkan kişi!
Ona gel, onun yüzünün nurundan alırsın,
Bir ışık, ve onun iki elinden de cömertlik denizi[693]

C. Açıklama

• Bu sanat için *sıhhatu't-tefsîr* [صِحَّةُ التَّفْسِيرِ][694]; *sıhhatu't-tefsîr ve't-tebyîn* [صِحَّةُ التَّفْسِيرِ وَالتَّبْيِينِ][695]; *et-tebyîn* [وَالتَّبْيِينِ][696]; *tefsîru'l-hafî* [تَفْسِيرُ الْخِفِيِّ][697]; *et-tibyân* [اَلتِّبْيَانُ][698] tabirleri de kullanılmıştır.

691 İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 75-6; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 371-72.

692 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 191; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 371; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 146.

693 Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 347; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 126.

694 Kudâme, *Nakdu'ş-Şi'r*, s. 142; Tabâne, *Kudâme b. Ca'fer*, s. 263; Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 345; İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 74.

695 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 185.

696 İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 208.

697 İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 208; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 316.

698 Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 316.

• *Tefsîr* sanatı, “kelâm/sözdeki mücmellik (kısalık) veya kapalılığın açıklanması” nedeniyle *ıtnâb* türüne girdiği ve dolayısıyla beyân ilminin konusu olduğu söylenmiştir.[699] Ancak belagat âlimleri *tefsîr*'i bedîʻî sanatlardan saymışlardır.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ (Fâtır, 35/32)

(2) ﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ۞ وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ (Âl-i İmrân, 3/106-107)

(3) ﴿وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِن فَضْلِهِ﴾ (Kasas, 28/73)

(4) ﴿وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ﴾ (Hicr, 15/66)

(5) ﴿وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ﴾ (Bakara, 2/284)

2. Şiirler:

(1) لَقَدْ خُنْتَ قَوْماً لَوْ لَجَأْتَ إِلَيْهِمْ — طَرِيدَ دَمٍ أَوْ حَامِلاً ثِقْلَ مَغْرَمِ
لَأَلْفَيْتَ مِنْهُمْ مُطْعِمًا وَمُطَاعِناً — وَرَاءَكَ شَزْراً بِالْوَشِيجِ الْمُقَوَّمِ

(2) لِمُخْتَلِفِي الْحَاجَاتِ جَمْعٌ بِبَابِهِ — فَهَذَا لَهُ فَنٌّ وَهَذَا لَهُ فَنُّ
فَلِلْخَامِلِ الْعُلْيَا وَلِلْمُعْدِمِ الْغِنَى — وَلِلْمُذْنِبِ الْعُتْبَى وَلِلْخَائِفِ الْأَمْنُ

(3) اَلْمُدْنَفَانِ مِنَ الْبَرِيَّةِ كُلِّهَا — جِسْمِي وَطَرْفٌ بَالِيٌّ أَحْوَرُ
وَالْمُشْرِقَاتُ النَّيِّرَاتُ ثَلَاثَةٌ — اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ الْمُنِيرُ وَجَعْفَرُ

(4) لَئِنْ كُنْتُ مُحْتَاجاً إِلَى الْحِلْمِ إِنَّنِي — إِلَى الْجَهْلِ فِي بَعْضِ الْأَحَايِينِ أَحْوَجُ
وَلِي فَرَسٌ لِلْحِلْمِ بِالْحِلْمِ مُلْجَمٌ — وَلِي فَرَسٌ لِلْجَهْلِ بِالْجَهْلِ مُسْرَجُ

(5) هُمُ النُّجُومُ بِهِمْ يَهْدِي الْأَنَامُ وَبَيْ — جَابُ الظُّلَامِ وَبَهْمِي صَيِّبُ الدِّيَمِ

❁❁❁

[699] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 639.

69.

ÎZÂH [اَلْإِيضَاحُ]

A. Tanımı

Îzâh, if‘âl kalıbında mastar olup “açıklamak, izah etmek, açıklığa kavuşturmak, açıklama yapmak, bilgi vermek…” gibi anlamlara gelir.

Terim olarak *îzâh*, “konuşanın, sözünde garipliğinden dolayı anlaşılmayan bir kelime zikredip, sözünün kalan kısmında onu izah etmesi veya zahirinde bir karışıklık ya da gizlilikten dolayı anlaşılmayan, bir cümle kullanıp sözünün kalan kısmında onu izah etmesi, açıklığa kavuşturmasıdır.”[700]

B. Örnekler

﴿إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ۞ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ۞ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا﴾

“Doğrusu insan helû‘ (dedirgin, kaygılı) yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Kendisine hayır dokunduğu zaman yardım etmez.”[701]

Âyetteki هَلُوعًا [hırslı] sözcüğü, kendisinden sonra gelen cümleler tarafından izah edilmiştir.[702]

❁

﴿اَللّهُ لاَ إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لاَ تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلاَ نَوْمٌ﴾

“Allah, ki O’ndan başka tanrı yoktur; daima diridir ve kayyûmdur; O’nu ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz.”[703]

Âyetteki الْقَيُّومُ sözcüğü, kendisinden sonra gelen لاَ تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلاَ نَوْمٌ [O’nu ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz]cümlesi tarafından izah edilmiştir.[704]

❁

[700] İbn Ebi’l-İsbaʻ, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 559; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 259; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 205; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 383; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 317; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 147; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 31-32.

[701] Me‘âric, 70/19-21.

[702] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 32.

[703] Bakara, 2/255.

[704] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 32.

﴿وَلاَ تَقْتُلُوا أَوْلاَدَكُمْ مِنْ إِمْلاَقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ﴾

“Fakirlikten dolayı çocuklarınızı öldürmeyin! Size de onlara da biz rızık veriyoruz.”[705]

﴿وَلاَ تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ﴾

“Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onlara da size de biz rızık veriyoruz.”[706]

Her iki âyette de çocukları öldürmek yasaklanmıştır. Birinci âyette مِنْ إِمْلاَقٍ ifadesi, ikinci âyette ise خَشْيَةَ إِمْلاقٍ ifadesi izah olarak gelmiştir. Bu iki ifadenin farklı olmasının sebebi ise, birinci âyettekiler, esasen fakir olan kimselerdir. İkinci âyettekiler ise, ileride meydana gelebilecek bir fakirlik korkusunu yaşayanlardır. Birinci âyetteki نَرْزُقُهُمْ وَ إِيَّاكُمْ [Size de onlara da biz rızık veriyoruz] ve ikinciside نَرْزُقُكُمْ وَ إِيَّاهُمْ [Onlara da size de biz rızık veriyoruz] ifadeleri de ikinci bir izahtır.[707]

❁

يُذَكِّرُنِيكِ الْخَيْرُ وَالشَّرُّ كُلُّهُ ... وَقِيلُ الْخِنَا وَالْعِلْمُ وَالْحِلْمُ وَالْجَهْلُ

فَأَلْقَاكَ عَنْ مَكْرُوهِهَا مُتَنَزِّهاً ... وَأَلْقَاكَ فِي مَحْبُوبِهَا وَلَكَ الْفَضْلُ

Bütün hayır ve şer bana seni hatırlatıyor
Müstehcen söz, hilim, ilim ve cehalet
Sakındırarak çirkinlerini senden uzaklaştırdı,
Ve seni güzelliklerinin içine attı, senindir erdem!

Şair, ikinci beyitle izah yapmasaydı, dinleyici veya okuyucu şairin ne kastettiğini birinci beyitten anlayamazdı. Çünkü birinci beyitte övgü ve yergi karışıktır.[708]

C. Açıklama

İzâh ile tefsîr sanatları birbirine çok benzemekle[709] birlikte aralarında fark vardır:

Tefsîr, icmâlî (kısa) olanı açıklamaktır. *İzâh* ise, işkâli (kapalılığı) ortadan kaldırmaktır. Çünkü tefsîr edilen kelâmda işkâlin (kapalılığın) bulunması aslâ söz konusu değildir.[710]

---

705 En‘âm, 6/151.

706 İsrâ, 17/31.

707 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 561; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, s. 260-261; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s.356.

708 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 559; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 383; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 147; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 33.

709 Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 316.

710 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 560; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 282; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 147; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 126.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿اَللَّهُ الصَّمَدُ ۞ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ (İhlâs, 112/2-3)

(2) ﴿كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقاً قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهاً﴾ (Bakara, 2/25)

(3) ﴿إِنَّ اللّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ﴾ (En‘âm, 6/95)

(4) ﴿نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ﴾ (Bakara, 2/223)

(5) ﴿وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الأَدْبَارَ ثُمَّ لاَ يُنْصَرُونَ﴾ (Âl-i İmrân, 3/111)

2. Şiirler:

(1) وَمُقَرْطَقٍ يُغْنِي النَّدِيمَ بِوَجْهِهِ ... عَنْ كَأْسِهِ الْمَلأَى وَعَنْ إِبْرِيقِهِ

فِعْلَ الْمُدَامِ وَلَوْنِهَا وَمَذَاقِهَا ... مِنْ مُقْلَتَيْهِ وَوَجْنَتَيْهِ وَرِيقِهِ

(2) هَذَا وَتَزْدَادُ إِيضَاحًا مَخَافَتَهُمْ ... فِي كُلِّ مُعْتَرَكٍ مِنْ بَطْشِ رَبِّهِمْ

❁❁❁

70.

İŞTİRÂK [اَلْإِشْتِرَاكُ]

A. Tanımı

İştirâk, ifti'âl kalıbında mastar olup "ortaklık, katılma, abone olma, paylaşma..." gibi anlamlara gelir.

Terim olarak *iştirâk*, "şairin beyitinde iki mana arasında aslî veya fer'î müştereklik bulunan lafız getirip dinleyicinin zihnini kastedilmeyen manaya kaydırdıktan sonra, beytin sonunda gerçekten söylemek istediği manayı te'kîd eden bir şey getirmesidir." *İştirâk*, manevî ve lafzî olmak üzere iki kısma ayrılır. Bunlardan her ikis de kendi aralarında ma'îb (kusurlu), gayr-ı ma'îb (kusursuz) ve hasen (güzel) kısımlarına ayrılır.[711]

B. Örnekler

وَكَافِرٌ يُضْمِرُ الْإِحْسَانَ فِي عَذَلٍ كَظُلْمَةِ اللَّيْلِ عَنْ ذَا الْمَعْنَوِيِّ عَمَّى

İyilik nimetlerini azarlayarak inkâr eden kişi,
Gece karanlığı gibi, şu maneviyatı görmüyor!

Şiirde iştirâk كَافِرٌ lafzındadır. Şair, beyitin başında كَافِرٌ lafzını getirmiştir. Ancak bu lafız "gece" anlamına da gelmektedir.[712]

❁

بِالْحِجْرِ سَادَ فَلاَ نِدَّ يُشَارِكُهُ حِجْرُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ الْوَاضِحِ اللُّقَمِ

O, hicr ile seyyiddir; ona ortak olacak dengi yoktur
O, aydınlık yolları açıklayan Kitâb-ı mubîn'in hicridir.

[711] İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 739; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 339; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 175; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 276; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 318; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 320.

[712] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 277.

Burada iştirâk الْحِجْر lafzındadır. Zira الْحِجْر, "yakınlık" ve "Hicr sûresi" anlamına gelmektedir. Şair, ikinci mısrada حِجْرُ الْكِتَابِ [Kitâb'ın hicri] diyerek, kastının Hicr sûresi olduğunu açıklamıştır.[713]

❁

وَهُوَ الزَّعِيمُ زَعِيمُ الْقَادَةِ إِلَيْهِمْ جَلَّتْ مَعَالِيهِ قَدْرًا عَنْ مُشَارَكَةٍ

O, liderdir; hem de komutanlarının lideri!
Onun yükseklikleri, değer bakımından ortaklıktan beridir

Burada زَعِيم lafzında iştirâk vardır. Zira bu lafız, hem "kefil" hem de "lider" anlamına gelmektedir. "hem de kahraman komutanların lideri!" ifadesi, kastedilenin ikinci anlam olduğunu açıklıyor.[714]

C. Açıklama

• Bu sanata, *el-müşâreket* [اَلْمُشَارَكَةُ] de denilmiştir.[715]

• İbn Reşîk ve İbn Ebi'l-İsba', *iştirâk*'i üçe ayırmışlardır: Bunlardan ikisinin kusurlardan ve serikâttan, birinin güzelliklerden olduğunu belirtmişlerdir.[716]

• Bazı bedî' âlimleri ve araştırıcıları, iştirâk'i müstakil bir sanat saymamışlardır. Müşterek lafız iki mana arasında olursa bunun *tevriye* olacağını, bir lafzın iki veya daha fazla şahıs arasında müşterek olmasının bedî'î bir özellik olmadığını, manadaki müşterekliğin ise *muvârede* olacağını söylemişlerdir.[717]

• İyice dikkat etmeyen kimsenin *tevhîm* ile *iştirâk*'i birbirine karıştıracağı, ancak ikisi arasında fark bulunduğu belirtilmiştir: *İştirâk*, ancak müşterek bir lafızla olur. *Tevhîm* ise, müşterek lafızla da olur; tahrif, tashîf veya tezyîl gibi bir şeyle de olur.[718]

• *İştirâk* ile *îzâh* arasında da fark vardır: Îzâh, sadece manalarda olur, lafızlarla bir ilgisi yoktur. *İştirâk* ise lafızda olur.[719]

[713] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 277; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 321.

[714] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 322.

[715] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 276; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 320.

[716] İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 739; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 339; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 175.

[717] Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 607-608.

[718] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 276; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 318; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 320.

[719] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 276; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 318; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 320-321.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلاَّ مُمَلَّكاً أَبُو أُمِّهِ حَيٌّ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ

(2) وَأَنْتِ الَّتِي حَبَّبْتِ كُلَّ قَصِيرَةٍ إِلَيَّ وَمَا تَدْرِي بِذَاكَ الْقَصَائِرُ
عَنَيْتُ قَصِيرَاتِ الْحِجَالِ وَلَمْ أُرِدْ قِصَارَ الْخُطَا شَرُّ النِّسَاءِ الْبَحَاتِرُ

(3) تَرَى الْعَيْنَ تَسْتَعْفِيكَ مِنْ لَمَعَانِهَا وَتَحْسِرُ حَتَّى مَا تُقِلُّ جُفُونَهَا

(4) وَقَدْ كُنْتُ أَسْتَعْفِي الْإِلَهَ إِذَا اشْتَكَى مِنَ الْأَجْرِ لِي فِيهِ وَإِنْ عَظُمَ الْأَجْرُ

(5) بِمُقَلِّصٍ عَبْلٍ جَبِيرٍ شَدُّهُ قِيدِ الْأَوَابِدِ وَالرِّهَانِ جَوَادُ

71.

TA‘DÎD [اَلتَّعْدِيدُ]

A. Tanımı

Ta‘dîd, tef‘îl kalıbında mastar olup “sayma, tek tek saymak, sıralamak, listelemek, numaralamak…” gibi anlamlara gelir.

Terim olarak *ta‘dîd*, “söz söylenin, bir şeyi birçok nitelikle bir cümlede veya beyitte birbiriyle uyumlu ve en güzel bir şekilde tavsif etmesidir.” Eğer bunda “izdivâc, cinâs, mutâbakat, mukâbele” vb. sanatlar bulunursa son derece güzel olur.[720]

B. Örnekler

﴿هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ﴾

“O, öyle Allah’tır ki O’ndan başka tanrı yoktur. Melik, kuddûs, selâm, mü’min (güvenlik veren), müheymin (gözetip koruyan), azîz (üstün, gâlip), cebbâr (istediğini zorla yaptıran), mütekebbir (çok ulu) dur!”[721]

﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمَوَالِ وَالْأَنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ﴾

“Andolsun, sizi biraz korku, açlık, mallardan canlardan ve ürünlerden eksiltmek gibi şeylerle deneriz. Sabredenleri müjdele.”[722]

عَلَى ذَا مَضَى النَّاسُ اِجْتِمَاع وَفُرْقَةٌ وَمَيْتٌ وَمَوْلُودٌ وَقَالٍ وَوَامِقُ

İnsanlar şöyle geçip gittiler: Birlik ve ayrılık,
Ölüm ve doğum, dedi kodu ve birbirini sevme![723]

[720] Râzî, *Nihâyetü’l-Îcâz*, s. 174; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 306; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 390; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 128.

[721] Haşr, 59/23.

[722] Bakara, 2/155.

[723] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 128.

تَعْدِيدُ أَوْصَافِهِمْ فِي الْمَدْحِ يُعْجِزُنَا أَهْلُ التُّقَى وَالنُّقَا وَالْمَجْدِ وَالْهِمَمِ

Onların övgü vasıflarını saymak bizi âciz bırakıyor
Takvâ ehli, seçkin, onurlu ve azimlidirler[724]

C. Açıklama

Ta‘dîd, tensîku’s-sıfât ve *tertîb* sanatları bazı âlimler tarafından aynı[725], bazıları tarafından farklı[726] kabul edilmiştir. Ancak biraz sonra bahsedeceğimiz üzere ta‘dîd ile tertîb arasında ince bir farkın bulunduğu görülmektedir.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۞ وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا﴾ (Ahzâb, 33/45-46)

(2) ﴿وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ ۞ هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ ۞ مَنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ۞ عُتُلٍّ بَعْدَ ذَٰلِكَ زَنِيمٍ ۞ أَن كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ﴾ (Kalem, 68/10-14)

(3) ﴿هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ﴾ (Haşr, 59/24)

2. Şiirler:

(1) يَا خَاتَمَ الرُّسُلِ يَا مَنْ عِلْمُهُ عَلَمُ وَالْعَدْلُ وَالْفَضْلُ وَالْإِيَاءُ بِالذِّمَمِ

(2) اَلْخَيْلُ وَاللَّيْلُ وَالبَيْدَاءُ تَعْرِفُنِي وَالطَّعْنُ وَالضَّرْبُ وَالْقِرْطَاسُ وَالْقَلَمُ

(3) وَلَكِنَّ بِالفُسْطَاطِ بَحْراً أَزَرْتُهُ حَيَاتِي وَنُصْحِي وَالْهَوَى وَالقَوَافِيَا

(4) أَنْتَ الْجَوَادُ بِلاَ مَنٍّ وَلاَ كَدَرٍ وَلاَ مِطَالٍ وَلاَ وَعْدٍ وَلاَ مَذَلِ

❁❁❁

[724] İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 390; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 130.
[725] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 318.
[726] Râzî, *Nihâyetü’l-İcâz*, s. 174; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 210, 306; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 284, 390; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 317; VI, 128.

72.

TERTÎB [اَلتَّرْتِيبُ]

A. Tanımı

Tertîb, tef‘îl kalıbında mastar olup “sıra, sıralama, sıraya koyma, dizme, düzenleme…” vb. anlamlara gelir.

Bedî‘ terimi olarak *tertîb*, “bir şairin niteldiği bir şey hakkındaki çeşitli nitelikleri, bir veya birkaç beyitte tabiî yaratılış sırasına göre zikretmesi ve bunlara zihinde veya hariçte bulunan zâid bir nitelik eklememesidir.” [727]

B. Örnekler

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا﴾

“O’dur ki sizi topraktan, sonra nutfeden (spermadan), sonra alakadan (embryodan) yarattı. Sonra sizi çocuk olarak çıkarıyor. Sonra güçlü çağınıza eresiniz, sonra da ihtiyar adamlar olasınız diye sizi yaşatıyor.”[728]

Allah Teâlâ, bu âyette insanın yaratılış bakımından geçirdiği aşamaları topraktan yaratmadan başlayarak sırasıyla zikrediyor.

❁

كَالنَّارِ مِنْهُ رِيَاحُ الْمَوْتِ إِنْ عَصَفَتْ رَوَّى صَرَى مَائِهِ أَرْضَ الْوَغْيِ بِدَمِ

Ondan ölüm rüzgârları estiği zaman ateş gibidir
Onun suyunun tortusu, savaş toprağını kanla sular

Şair, bu şiirini anâsır-ı erbaa (dört unsur: ateş, hava, su ve toprak) üzere bina etmiştir. [729]

[727] Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 210; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 284; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 304; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 317.
[728] Mü’min, 40/67.
[729] İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 284; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 305; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 317.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا﴾ (Meryem, 19/25)

(2) ﴿فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا﴾ (Şems, 91/14)

2. Şiirler:

(1) هَيْفَاءُ فِي فَرْعِهَا لَيْلٌ عَلَى قَمَرٍ ... عَلَى قَضِيبٍ، عَلَى حِقْفِ النَّقَا الدَّهَسِ

(2) لَهُ الْمَلَائِكُ وَالْإِنْسَانُ أَجْمَعُهُمْ ... وَالْجِنُّ وَالْوَحْشُ فِي التَّرْتِيبِ كَالْخَدَمِ

❁❁❁

73.

İKTİBÂS [اَلْإِقْتِبَاسُ]

A. Tanımı

İktibâs, sözlükte "büyük ateşten köz almak"[730] demektir.

Terim olarak *iktibâs*, "şair veya nasirin, sözünü süslemek ve kuvvetlendirmek için şiir veya nesrinde bir Kur'ân âyetinin veya bir hadis-i şeriftin bir kısmını ya da tamamını alıntılamasıdır."[731] O durumda yapılan iktibâsın âyet veya hadis olduğu belirtilmez. Bunu okuyucu vey dinleyici metinden anlar.

B. Örnekler

لَئِنْ أَخْطَأْتُ فِي مَدْحِ ... كَ مَا أَخْطَأْتَ فِي مَنْعِي

لَقَدْ أَنْزَلْتُ حَاجَاتِي ... بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعِ

Ben seni övmekte hata etmiş olsam da,
Sen, beni engellemede hata etmedin!
Kuşkusuz ben indirdim ihtiyaçlarımı,
"Ekini olmayan bir vâdiye!"

Şiirdeki بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ [ekini olmayan bir vâdiye] ifadesi, İbrahim sûresi'nin 14. âyetinden iktibâs edilmiştir.[732]

❁

سَبَقْتُ الْعَالَمِينَ إِلَى الْمَعَالِي ... بِصَائِبِ فِكْرَةٍ وَعُلُوِّ هِمَّهْ

وَلَاحَ بِحِكْمَتِي نُورُ الْهُدَى فِي ... لَيَالٍ لِلضَّلَالَةِ مُدْلَهِمَّهْ

يُرِيدُ الْجَاهِلُونَ لِيُطْفِئُوهُ ... «وَيَأْبَى اللَّهُ إِلاَّ أَنْ يُتِمَّهْ»

Yücelikler uğruna âlemleri geçtim
Fikir isabeti, himmet yüceliği sayesinde

730 İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 217.

731 Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz*, s. 173; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 326; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 455; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 217.

732 İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 456; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 219-220.

Hikmetimle yolun nuru parladı
Kara şaşkınlık gecelerinde
Cahiller onu söndürmek istiyorlar
“Hâlbuki Allah, nûrunu tamamlamak ister!”

Ömer Hayyâm bu şiirinde, “*Allah’ın nûrunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler hoşlanmasa da Allah, mutlaka nûrunu tamamlamak ister.*” [733] âyetinden iktibâs yapmıştır. [734]

❁

إِنْ كَانَتِ الْعُشَّاقُ مِنْ أَشْوَاقِهِمْ جَعَلُوا النَّسِيمَ إِلَى الْحَبِيبِ رَسُولاَ
فَأَنَا الَّذِي أُتْلُو لَهُمْ {يَا لَيْتَنِي كُنْتُ اِتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلاً}

Âşıklar özlemlerinden dolayı
Nesîm’i sevgiliye elçi yaptılarsa da,
Ben onlara okuyorum: “Keşke ben,
Elçiyle beraber bir yol edinseydim!”

Burada “*Keşke ben elçiyle beraber bir yol edinseydim!*” [735] âyetinden iktibâs vardır. [736]

❁

İbn Nebâte el-Hatîb’in şu hutbesinde geçen şu pasaj, nesirde Kur’ân’dan iktibâs’a örnektir:

«فَيَا أَيُّهَا الْغَفَلَةُ الْمُطْرِقُون، أَمَا أَنْتُمْ بِهذَا الْحَدِيثِ مُصَدِّقُون، مَا لَكُمْ لاَ تُشْفِقُونَ ﴿فوَرَبِّ السَّمَاءِ والأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ﴾ [الذاريات: ٣٢]»

“Ey başını önüne eğmiş gâfiller! Siz, bu sözü tasdik etmiyor musunuz? Size ne oluyor ki, hiç endişelenmiyorsunuz? –*Semânın ve arzın Rabbine andolsun ki, bu iş, sizin konuştuğunuz gibi gerçektir.*– (Zâriyât, 51/23) ” [737]

❁

Yine o, hesap gününden bahsederken söyle demiştir:

[733] Tevbe, 9/32.
[734] İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 456; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 219-220.
[735] Furkân, 25/27.
[736] İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 457.
[737] İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 459; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 222.

«هُنَالِكَ يُرْفَعُ الْحِجَابُ، وَيُوضَعُ الْكِتَابُ، وَيُجْمَعُ مَنْ وَجَبَ لَهُ الثَّوَابُ، وَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ الْعِقَابُ، فَيُضْرَبُ بَيْنَهم ﴿بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِن قِبَلِهِ الْعَذَابُ﴾ [الحديد: ٣١]»

“Orada perde kaldırılır, kitap ortaya konulur, azabı hak edenler ile sevaba layık olanlar bir araya toplanır ve aralarına –”*bâtınında rahmet, dış yönünde de azab olan kapılı bir sûr*”– (Hadîd, 57/13) çekilir.” [738]

❁

Harîrî’nin *Makâmât*’ındaki şu sözlerinde de iktibâs vardır:

«فَطُوبَى لِمَنْ سَمِعَ وَوَعَى، وَحَقَّقَ مَا اِدَّعَى، ﴿ونَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى﴾ [النازعات: ٩٧]» وَعَلِمَ أَنَّ الْفَائِزَ مَنْ اِرْعَوَى، ﴿وَأَنْ لَيْسَ لِلإِنسَانِ إِلاَّ مَا سَعَى ۞ وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى﴾ [النجم: ٣٩-٤٠]»

“Müjdeler olsun! Dinleyene ve anlayana, iddia ettiği şeyi gerçekleştirene, “*nefsini kötü heveslerden alıkoyana*” (Nâzi‘ât, 79/40), kurtuluşun günahtan yüzçevirmekte olduğunu, “*insan için çalışmasından başka bir şey olamayacağını ve çalışmasının yakında görüleceiğini*” (Necm, 53/40-41) bilen kimseye!” [739]

❁

لا تعادِ الناسَ في أوطانهمُ قلّ ما يُرعى غريبُ الوطنِ
وإذا ما عشت عيشاً بينهم «خالقِ الناسَ بخلقٍ حسنِ»

İnsanlara vatanlarında düşmanlık etme,
Çünkü yabancının haklarına riayet edilmez.
Onların arlarında yaşamak istiyorsan,
“İnsanlara güzel ahlakla muamele et”

❁

لا تكن ظالمًا ولا ترضَ بالظُّلْمِ وأنكِر بكلّ ما يُسْتَطاعُ
يوم يَأتي الحسابُ «ما لِظَلُومٍ مِنْ حَميمٍ ولا شَفِيعٍ يُطاعُ»

Sakın zalim olma, zulme de rıza gösterme,
Mümkün olan her şeyle zulme karşı çık!
Hesap günü günü geldiğinde, yoktur zalim için,
Ne içten bir dost ne de kabul edilir bir şefaatçi!

[738] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 222-223.
[739] İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 459; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 223.

C. Açıklama

• İktibâs sanatında, “Allah şöyle buyurdu” vb. ayet olduğunu bildiren ifadeler kullanılmaz. Eğer kullanılırsa bu iktibas sanatı olmaz.[740]

• İktibâs sanatında meşhur olan, Kur’ân’dan yapılan iktibâstır. Ancak hadis-i şeriflerden, fıkhî meselelerden vb. yapılan iktibâs da bu sanattan sayılmıştır.[741]

• Kur’ân’dan yapılan iktibâs üç kısımdır: Makbûl, mübâh ve merdûd. Birincisi; hutbe, vaaz, anlaşma, Hz. Peygamber’i övme vb. hususlarda olur. İkincisi; gazel, mektup ve kıssalarda olur. Üçüncüsü iki çeşittir: a) Allah Teâlâ’nın zatına nisbet ettiği şeyler. Bunları kendisine nisbet eden kimseden Allah’a sığınmak gerekir. Nitekim Mervân oğullarından biri, valilelerinden birinden şikâyet edilmesi üzerine söyle demiştir: ﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ۞ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ﴾ *“Dönüşleri bizedir. Sonra onların hesabını görmek bize düşer.”*[742] b) Bir âyet-i kerimeyi şaka (hezl) anlamında kullanmaktır. Bundan Allah’a sığınmak gerekir.[743]

• *İktibâs* ile *telmîh* arasında iki açıdan fark vardır:

1) *İktibâs*, sadece Kur’ân’dan olur. *Telmîh*, Kur’ân’dan da, şiir, mektup, hutbe vb.’den de olur.

2) *İktibâs*, âyetin tamamı veya bir kısmıyla olur. *Telmîh*, bir âyet, hutbe, şiir vb.’den alıntı olduğunu imâ eden basit lafızlarla olur. Eğer lafzın kendisi terkedilip manasına işaret edilirse câizdir.[744]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Nesirler:

(1) «فَمَنْ عَايَنَ تَلْوِينَ اللَّيْلِ وَالنَهَارِ لاَ يَغْتَرُّ بِدَهْرِهِ، وَمَنْ عَلِمَ أَنَّ بَطْنَ الثَّرَى مَضْجِعُهُ لاَ يَمْرَحُ عَلَىَ ظَهْرِهِ، فَيَا قَوْمٌ لاَ تَرْكُضُوا خَيْلَ الْخَيْلاَءِ فِي مَيْدَانِ الْعَرْضِ، ﴿أَأَمِنتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الأَرْضَ﴾ [الملك: ٦١]»

(2) «وَلَوْ عَلِمَ الْجِذْلُ صَوْلَةَ النَّجَّارِ، وَعَضَّةَ الْمِنْشَارِ، لَمَا تَطَاوَلَ شِبْرًا، وَلاَ تَخَايَلَ كِبْرًا، وَسَيَقُولُ الْبُلْبُلُ الْمُعْتَقِلُ لَيْتَنِي كُنْتُ غُرَابًا، ﴿وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنتُ تُرَابًا﴾ [النبأ: ٤٠]»

740 İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 217; Bulut, *Belâgat*, s. 410.
741 İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 222; Bulut, *Belâgat*, s. 410.
742 Gâşiye, 88/25-26.
743 Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 326-327; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 455; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, II, 218.
744 Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 327.

(3) «أَصْدَقُ الْأَزْوَاجِ رُوحَانِ مُمْتَزِجَانِ، وَأَخْلَصُ الْقُلُوبِ قَلْبَانِ يَزْدَوِجَانِ، يَتَصَاحَبُونَ ﴿قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ﴾ [آل عمران: ١٩١] ، وَآخَرُونَ ﴿يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ﴾ [الفتح: ٣١]»

2. Şiirler:

(1) هَذِي عَصَايَ الَّتِي فِيهَا مَآرِبُ لِي — وَقَدْ أَهُشُّ بِهَا طَوْرًا عَلَى غَنَمِي

(2) كَانَ الَّذِي خِفْتُ أَنْ يَكُونَا — إِنَّا إِلَى اللهِ رَاجِعُونَا

(3) إِذَا رُمْتُ عَنْهَا سَلْوَةً قَالَ شَافِعٌ — مِنَ الْحُبِّ مِيعَادُ السُّلُوِّ الْمَقَابِرُ
سَتَبْقَى لَهَا فِي مُضْمَرِ الْقَلْبِ والْحَشَا — سَرِيرَةُ حُبٍّ ”يَوْمَ تُبْلَى السَّرائَر“

(4) رَحَلُوا فَلَسْتُ مُسَائِلاً عَنْ دَارِهِمْ — أَنَا ”بَاخِعٌ نَفْسِي عَلَى آثَارِهِمْ“

(5) لاَلِ فَرِيغُونَ فِي الْمَكْرُمَا — تِ يَدٌ أَوَّلاً واعْتِذَارٌ أَخِيراً
إِذَا مَا حَلَلْتَ بِمَغْنَاهُمُو — ”رَأَيْتَ نَعِيماً وَمُلْكاً كَبِيراً“

74.

MÜSÂVÂT [اَلْمُسَاوَاةُ]

A. Tanımı

Müsavât, سَاوَى fiilinden mufâ'ale kalıbında olup sözlükte "eşit olmak, eşitlemek, denk olmak, müsavi olmak..." vb. anlamlara gelir.

Bedî' terimi olarak *müsâvât*, "lafzın, fazla veya eksik olmayıp manaya eşit olmasıdır."[745] Yani sözde lafız ve mana eşitliğidir.

B. Örnekler

﴿إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾

"Allah adâleti, ihsânı, akrabaya vermeyi emreder, fahşâdan (kötülükten), münkerden (çirkinlikten) ve bağyden (azgınlıktan) meneder. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir."[746]

Allah Teâlâ, bu âyette bütün iyilik ve güzellikleri emretmeyi, bütün kötülüklerden ve çirkinliklerden menetmeyi murad etmiştir. Manayı lafız oranında ve ölçüsünde, lafızları mana ile eşit olacak şekilde ortaya koymuştur. Dolayısıyla lafızlar manadan ne fazla ne de eksiktir.[747]

❁

فَإِنْ تَدْفِنُوا الدَّاءَ لاَ نُخْفِهِ وَإِنْ تَبْعَثُوا الْحَرْبَ لاَ نَقْعُدِ
فإِنْ تَقْتُلُونَا نُقَتِّلْكُمُ وَإِنْ تَقْصِدُوا لِدَمٍ نَقْصِدِ

Siz sıkıntının üstünü örtseniz de, biz onu gizlemeyiz
Eğer siz savaşa sebebiyet verirseniz, biz geri durmayız
Bizimle savaşmaya kalkarsanız, biz de sizinle savaşırız
Eğer kan dökmeye çalşırsanız, biz de çalışırız[748]

[745] Kudâme, *Nakdu'ş-Şi'r*, s. 153; İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 194; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 197; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 79; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 322; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 491; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 314.

[746] Nahl, 16/90.

[747] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 197; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 79-80.

[748] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 491; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 316.

C. Açıklama

• *Müsâvât*'ın belagat konularının en önemlilerinden biri, hatta bizzat belagatın kendisi olduğu ifade edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerinin çoğunun böyle olduğu belirtilir.[749]

• *Müsâvât* ile *işâret* sanatları birbirine benzemektedir. Ancak aralarında fark vardır: *İşâret* ile, sadece "az lafzın çok anlama delâleti" kastedilir. *Müsâvât* ile iki durum kastedilir: a) Lafızlarının o mana için konulmuş lafızlar olması gerekir. Bu lafızlar, manadan fazla veya eksik olamaz. b) *Müsâvât*'ın lafzı, –işâret ve irdâf'ta olduğu gibi– konulduğu lafızdan başka olabilir. Böyle bir durumda söz sahibi vezin ve kâfiye zorunluluğunun gerektirdiği fazla bir lafız getirmiyorsa, bu da müsâvât'tır.[750]

• *Müsâvât* ile *îcâz* arasındaki fark, *îcâz*'ın lafzının manasından eksik olmasıdır.[751]

• *Müsâvât* ile *tezyîl* arasındaki fark, *tezyîl*'in lafzının manasından fazla olmasıdır.[752]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ (Hûd, 11/44)

(2) ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾ (Bakara, 2/179)

(3) ﴿وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلاَ يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا﴾ (İsrâ, 17/33)

(4) ﴿وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ﴾ (En'âm, 6/68)

(5) ﴿وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلاَ يُجْزَى إِلاَّ مِثْلَهَا﴾ (En'âm, 6/160)

2. Şiirler:

(1) وَمَهْمَا تَكُنْ عِنْدَ امْرِئٍ مِنْ خَلِيقَةٍ وَإِنْ خَالَهَا تَخْفَى عَلَى النَّاسِ تُعْلَمِ
(2) سَتُبْدِي لَكَ الأَيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلاً وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُزَوِّدِ
(3) وَقَدْ مَدَحْتُ بِمَا تَمَّ الْبَدِيعُ بِهِ مَعَ حُسْنِ مُفْتَتَحٍ مِنْهُ وَمُخْتَتَمِ
(4) فَلاَ تَجْزَعَنْ مِنْ سِيرَةٍ أَنْتَ سِرْتَهَا فَأَوَّلُ رَاضٍ سِيرَةً مَنْ يَسِيرُهَا
(5) فَإِنَّكَ كَاللَّيْلِ الَّذِي هُوَ مُدْرِكِي وَإِنْ خِلْتُ أَنَّ الْمُنْتَأَى عَنْكَ وَاسِعُ

❁❁❁

[749] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 197; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 79.

[750] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 197-198.

[751] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 323.

[752] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 323.

75.

TEMSÎL [اَلتَّمْثِيلُ]

A. Tanımı

Temsîl, sözlükte "temsil etmek, örnek vermek,örneklendirmek, "benzetmek, benzeri ve dengi olduğunu söylemek" demektir. Tef'îl kalıbında mastardır**.**

Belagat terimi olarak *temsîl*, "söz söyleyenin, bir manayı o mana için konulmuş veya ona en yakın lafızla ifade etmeyip en uzak mürâdifi (eş anlamlısı) olan bir sözcük getirmesidir." [753] Buna, "kinâye yoluyla bir durumun bir duruma benzetilmesi" [754] de denilmiştir.

B. Örnekler

﴿وَقُضِيَ الْأَمْرُ﴾

"Ve iş bitirildi." [755]

Bu temsîl, son derece vecizdir. Bunun gerçek anlamı, "helâkine hükmedilen helâk oldu ve kurtulması takdîr edilen kurtuldu" demektir. Burada iki nedenden dolayı özel lafızdan vazgeçilip temsîl lafzı tercih edilmiştir: a) Birincisi, îcâz belagatından dolayı lafzı kısaltmak. b) Helâk ve kurtuluşun, itâat edilen emir olmalarıdır. Çünkü emir ise, bir âmiri gerektirir ve âmirin hüküm vermesi de onun kudretine ve me'mûrun tâatine delâlet eder. Bu mana, özel lafızla elde edilemez. [756]

❁

﴿وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا﴾

[753] Kudâme, *Nakdu'ş-Şi'r*, s. 159; İbn Reşîk, el-*'Umde*, I, 450; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 214; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 85; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 115; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 299; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 269; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 191; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 179.

[754] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 179.

[755] Hûd, 11/44.

[756] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 214; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 299; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 191.

"Birbirinizin gıybetini yapmayın. Sizden biri, ölmüş kardeşinin etini yemeyi sever mi?" [757]

Allah Teâlâ, "bir insanın kendisi gibi başka bir insanın etini yemeyi", gıybet yapmaya temsîl getirdi. Bununla yetinmeyip onu "kardeşinin eti" saydı. Bununla da yetinmedi ve onu "ölmüş kardeşinin eti" yaptı. [758]

❁

أَخْرَجْتُمُوهُ بِكُرْهٍ مِنْ سَجِيَّتِهِ وَالنَّارُ قَدْ تَلْتَظِي مِنْ نَاضِرِ السَّلَمِ
أَوْطَأْتُمُوهُ عَلَى جَمْرِ الْعُقُوقِ وَلَوْ لَمْ يُحْوَجِ اللَّيْثُ لَمْ يَخْرُجْ مِنَ الْأَجَمِ

Siz, zorla onun karakterini bozdunuz,
Bazen ateş, yaş ağaçtan tutuşturulur!
Onu asilik ateşine siz bastırdınız,
Aslan muhtaç olmazsa, ormandan çıkmaz!

Bu iki beytin ikinci mısraları *temsîl* sanatına güzel örnektir. Şair, arkadaşlarının zorla karakterini bozmalarını ve kendisini bu duruma getirmelerini bu iki temsîlle ifade ediyor. [759]

❁

أَلَمْ أَكُ فِي يُمْنَى يَدَيْكَ جَعَلْتَنِي فَلَا تَجْعَلَنِّي بَعْدَهَا فِي شِمَالِكَا

Sen, beni sağ kolun yapmamış mıydın?
Artık beni bundan sonra soluna koyma!

Şair, "Ben, sana yakın değil miydim? Neden beni uzağa atıyorsun?" demek istiyor. Fakat bu ifadeden vazgeçip temsîle başvuruyor. Çünkü bu temsilde *yemîn* [sağ] ve *şimâl* [sol] sözcüklerinin verdiği fazla bir mana vardır. Çünkü sağ kol; çok kuvvetli olup yemek, içmek, almak, vermek vb. işler içindir. Sol ise böyle değildir. Öte yandan *yemîn* sözcüğünde bereket", *şimâl* sözcüğünde ise "uğursuzluk" anlamı vardır. Sanki şair, "Ben, senin yanında değerliydim, beni değersiz bir kişi sayma! Ben, senin katında yüksek bir yere sahiptim, beni aşağı bir yere koyma!" demek istiyor. [760]

[757] Hucurât, 49/12.

[758] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 179.

[759] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 300.

[760] Kudâme, *Nakdu'ş-Şi'r*, s. 160; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 215; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 192.

C. Açıklama

Temsîl, bir isti‘âre ve teşbih türüdür ve *tezyîl*'e yakındır. Fakat aralarında ince bir fark vardır. O da, *tezyîl*'de teşbihin bulunmamasıdır.[761]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿خَتَمَ اللّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ﴾ (Bakara, 2/7)

(2) ﴿لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ﴾ (Necm, 53/58)

(3) ﴿صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾ (Neml, 27/88)

(4) ﴿إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا﴾ (İsrâ, 17/7)

(5) ﴿صِبْغَةَ اللّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللّهِ صِبْغَةً﴾ (Bakara, 2/138)

2. Şiirler:

(1) وَمَا ذَرَفَتْ عَيْنَاكِ إِلاَّ لِتَضْرِبِي ... بِسَهْمَيْكِ فِي أَعْشَارِ قَلْبٍ مُقَتَّلِ

(2) يَا غَائِبِينَ لَقَدْ أَضْنَى الْهَوَى جَسَدِي ... وَالْغُصْنُ يَذْوِي لِفَقْدِ الْوَابِلِ الرَّزِمِ

(3) فَلَوْ صَوَّرْتَ نَفْسَكَ لَمْ تَزِدْهَا ... عَلَى مَا فِيكَ مِنْ كَرَمِ الطِّبَاعِ

(4) لَوِ اخْتَصَرْتُمْ مِنَ الإِحْسَانِ زُرْتُكُمُ ... والْعَذْبُ يُهْجَرُ لِلإِفْرَاطِ فِي الْخَصَرِ

(5) وَلَسْتَ بمُسْتَبِقٍ أَخاً لاَ تَلُمُّهُ ... عَلَى شَعَثٍ، أَيُّ الرِّجَالِ الْمُهَذَّبُ

❁❁❁

[761] İbn Reşîk, el-*‘Umde*, I, 455; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 300.

76.

TERŞÎH [اَلتَّرْشِيحُ]

A. Tanımı

Terşîh sözlükte, “terbiye etmek, beslemek”[762] anlamındadır.

Terim olarak *terşîh*, “konuşanın, herhangi bir güzellik çeşidi için uygun olmayan bir kelime getirip ardından onu besleyecek ve bedî’î güzelliklerden biri için uygun hâle getirecek bir lafız getirmesidir.”[763]

B. Örnekler

﴿أُوْلَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوُا الضَّلاَلَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ﴾

“İşte onlar o kimselerdir ki, hidayet karşılığında sapıklığı satın aldılar da ticaretleri kar etmedi.”[764]

Âyette اشْتَرَوُا lafzı, “değiştirmek ve tercih etmek” anlamı için isti‘âredir. Sonra Allah, onu اَلْإِشْتِرَاءُ [satın alma]’ya uygun olan اَلرِّبْحُ [kâr] ve اَلتِّجَارَةُ [ticaret] lafızlarıyla terşîh etti/besledi. Burada اَلرِّبْحُ [kâr] ve اَلتِّجَارَةُ [ticaret] lafızlarının zikredilmesi, teşbihte mübalağayı beslemektedir. Çünkü isti‘ârede teşbihte mübalağa vardır.[765]

❁

Hz. Ali, Eş‘as b. Kays hakkında söylediği şu söz tevriye için örnek olduğu gibi, terşîh için de örnektir:

«وَهَذَا كَانَ أَبُوهُ يَنْسِجُ الشِّمَالَ بِالْيَمِينِ»

“Bunun babası, sağ eliyle örtü dokuyordu.”

Hz. Ali, يَنْسِجُ الشِّمَالَ بِيَدِهِ [eliyle örtü dokuyordu] veya sadece يَنْسِجُ الشِّمَالَ [örtü dokuyordu] deseydi, اَلشِّمَال sözcüğünde aslâ tevriye olmazdı. Hz. Ali, tevriye kastettiği

[762] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 172.

[763] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 271; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 103; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 164; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 299; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 265; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 172.

[764] Bakara, 2/16.

[765] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 173.

için يد lafzından ve önceki ifadeyle yetinmekten vazgeçip اَلشِّمَال lafzını tevriye için beslemek ve uygun hâle getirmek amacıyla اَلْيَمِين [sağ el] lafzını getirmiştir.[766]

❁

وَخُفُوقُ قَلْبٍ لَوْ رَأَيْتِ لَهِيبَهُ يَا جَنَّتِي لَظَنَنْتِ فِيهِ جَهَنَّمَا

Kalp çarpıntılarımın yanıp tutuşmasını görseydin!
Ey cennetim! Kesinlikle onda cehennem var sanırdın!

Şiirdeki يَا جَنَّتِي ifadesi, tıbâk sanatı için جَهَنَّم lafzını terşîh etmektedir (beslemektedir.) Eğer يَا مُنْيَتِي [ey sevgilim] deseydi, bu takdirde beyitte aslâ tıbâk gerçekleşmezdi.[767]

C. Açıklama

Terşîh, bir *tevriye* türü olarak kabul edilmiştir. Terşîh'in örnekleri tevriye ile aynı olmasına rağmen aralarında üç açıdan fark vardır:

1) Tevriye'nin, terşîh'e muhtaç olmayan çeşidi vardır ki, buna *tevriye-i mücerrede* denir.

2) Terşîh, sadece tevriye'ye özgü değildir. Bilakis terşîh; isti‘âre, tıbâk vb. sanatlar için de olur.

3) Tevriyeli kelâmda terşîh lafzı, tevriye lafzından başkadır.[768]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿اُذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ﴾ (Yûsuf, 12/42)

2. Şiirler:

(1) وَإِذَا رَجَوْتَ المُسْتَحِيلَ فَإِنَّمَا تَبْنِي الرَّجَاءَ عَلَى شَفِيرٍ هَارِ
(2) إِنْ حَلَّ أَرْضَ أُنَاسٍ شَدَّ أَزْرَهُمْ بِمَا أَبَاحَ لَهُمْ مِنْ حَطِّ وِزْرِهِمِ

❁❁❁

[766] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 164; İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 271; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 299; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, VI, 173.

[767] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 271-272; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 299-300; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 265; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, VI, 172.

[768] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 271-272.

77.

KASEM [اَلْقَسَمُ]

A. Tanımı

Kasem, sözlükte "yemin etmek, ant içmek..." anlamındadır.

Terim olarak *kasem*, "konuşanın bir şey üzerine yemin etmeyi amaçlayıp o şey için tazim, övgü, övünme, onun yada başkasının şanını yüceltme, ya da ona beddua, veya başkasını hiciv ve yerme ifade eden veya gazel ve aşk ifadesi yerine geçen başka bir şeye yemin etmesidir." Böylece *kasem*; şanını yüceltmek, övünmek, kendisini veya başkasını övmek, kendisine dair bir iddiada bulunmak, başkasını hicvetmek, yermek veya tehdit etmek, bir kadına aşkını ifade etmek ve iltifatta bulunmak vb. hususlar için yapılır.[769]

B. Örnekler

﴿فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ﴾

"Semânın ve arzın Rabbine andolsun ki, bu iş, sizin konuştuğunuz gibi gerçektir."[770]

Allah Teâlâ, bu âyette övünmeyi gerektiren bir kasemle kasem etmiştir. Çünkü bu kasem, Allah'ın semânın ve arzın Rabbi olması ve rızık vaadinin gerçekleşmesi dolayısıyla O'nun kudretinin yüceliği ve azametinin büyüklüğü ile methedilmesini içermektedir.[771]

❁

بَقَّيْتُ وَفْرِي وَانْحَرَفْتُ عَنِ العُلاَ وَلَقِيتُ أَضْيَافِي بِوَجْهِ عَبُوسِ
إِنْ لَمْ أَشُنَّ عَلَى ابْنِ هِنْدٍ غَارَةً لَمْ تَخْلُ يَوْمًا مِنْ ذَهَابِ نُفُوسِ

[769] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 327; *Bedî‘u'l-Kur'ân*, II, 112; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 262-263; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 124; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 320; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 316; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, III, 209.

[770] Zâriyât, 51/23.

[771] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 329; *Bedî‘u'l-Kur'ân*, II, 112; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 263; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 323; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 316; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, III, 209; Allân, *el-Bedî‘ fi'l-Kur'ân*, s. 579.

Servetimi terkettim ve yüksekten indim
Misafirlerimi asık bir suratla karşıladım
Yemin olsun, İbn Hind'de saldırmazsam
İnsanların talanından bir gün uzak kalmasın!

Hz. Ali'nin emîrlerinden biri olan Mâlik b. el-Eşter'in bu şiirinde cömertlik, şeref ve cesaretle aşırı övünme sebebiyle, şiiri tehditle birlikte kasem içermektedir. Şiirde adı geçen İbn Hind, Muâviye b. Ebî Süfyân'dır. [772]

C. Açıklama

İbn Hicce, "Kasem, gerçek bir durumun anlatılmasıdır. Dolayısıyla altında önemli bir şey yoktur" [773] diyerek, kasem'in bedî'î bir güzellik olmadığını imâ etmektedir. Fakat İbn Ma'sûm, bunun açık bir yanılgı olduğunu ifade etmekte ve "Kasem inşâ türlerindendir ve durumun ihbâr nevinden anlatılmasıdır" [774] demektedir.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾ (Hicr, 15/72)

(2) ﴿وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ ۞ وَطُورِ سِينِينَ ۞ وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ﴾ (Tîn, 95/1-3)

(3) ﴿ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ﴾ (Kâf, 50/1)

(4) ﴿ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ﴾ (Sâd, 38/1)

2. Şiirler:

(1) جَنَى وَتَجَنَّى وَالْفُؤَادُ يُطِيعُهُ — فَلاَ ذَاقَ مَنْ يَجْنِى عَلَيْهِ كَمَا يَجْنِى
فَإِنْ لَمْ يَكُنْ عِنْدِى كَعَيْنِى وَمِسْمَعِى — فَلاَ نَظَرَتْ عَيْنِى وَلاَ سَمِعَتْ أُذْنِى

(2) لاَ وَالَّذِي سَلَّ مِنْ جَفْنَيْهِ سَيْفَ رَدًى — قُدَّتْ لَهُ مِنْ عِذَارَيْهِ حَمَائِلُهُ
مَا صَارَمَتْ مُقْلَتِي دَمْعًا وَلاَ وَصَلَتْ — غَمْضًا وَلاَ سَالَمَتْ قَلْبِي بَلاَبِلُهُ

[772] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 327; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 263; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 322; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 316; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 210.
[773] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 322.
[774] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 209.

(3) أَكْذَبْتُ أَحْسَنَ مَا يَظُنُّ مُؤَمِّلِي — وَهَدِمْتُ مَا شَادَتْهُ لِي أَسْلاَفِي
وَعَدِمْتُ عَادَاتِي الَّتِي عُوِّدْتُهَا — قِدْمًا مِنَ الْإِتْلاَفِ وَالْإِخْلاَفِ
وَصَحِبْتُ أَصْحَابِي بِعِرْضٍ مُعَرِّضٍ — مُتَحَكِّمٍ فِيهِ وَمَالٍ وَافِي
وَغَضَضْتُ مِنْ نَارِي لِيَخْفَى ضَوْءُهَا — وَقَرَيْتُ عُذْرًا كَاذِبًا أَضْيَافِي

78.

HÜSNÜ'T-TAZMÎN

[حُسْنُ التَّضْمِينِ]

A. Tanımı

Hüsnü't-tazmîn, "güzel alıntı veya alıntı güzelliği" anlamında isim tamlamasıdır.

Terim olarak *hüsnü't-tazmîn,* "konuşmacının, kelâmında her hangi bir beyit, âyet, hadis, atasözü, özdeyiş veya hikmetli bir sözden bir ifade alıntılamasıdır."[775] Tazmînde alıntının kaynağı veya kime ait olduğunun bilinmesi şarttır. Eğer bilinmiyorsa işaret edilmesi gerekir.

B. Örnekler

﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ﴾

"Onda (Tevrât'ta) onlara, 'cana karşılık can' diye yazdık."[776]

❁

Hz. Ali'nin, Muâviye'ye yazdığı bir mektubun sonundaki şu sözü de *hüsnü't-tazmîn*'e örnek verilmiştir:

«وَإِنِّي مُرْقِلٌ نَحْوَكَ بِجَحْفَلٍ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالتَّابِعِينَ لَهُمْ بِإِحْسَانٍ، شَدِيدٍ زِحَامُهُمْ، سَاطِعٍ قَتَامُهُمْ مُتَسَرْبِلِينَ سَرَابِيلَ الْمَوْتِ، أَحَبُّ اللِّقَاءِ إِلَيْهِمْ لِقَاءُ رَبِّهِمْ، قَدْ صَحِبَتْهُمْ ذُرِّيَّةٌ بَدْرِيَّةٌ، وَسُيُوفٌ هَاشِمِيَّةٌ، عَرَفْتَ مَوَاقِعَ نِصَالِهَا فِي أَخِيكَ وَخَالِكَ وَجَدِّكَ، ﴿وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ﴾»

"(Ey Muâviye!) Ben, muhâcirler, ensâr ve iyilikte onlara uyan, öyle kalabalık ve tozları havaya kaldıran atlı bir ordu ile acele sana doğru geliyorum ki, ölüm gömleklerini giymiş, en sevdikleri şey Rabblerine kavuşmak olan, kendilerine Bedir'de savaşanların zürriyetlerinin ve Hâşimîlerin kılıçlarının eşlik ettiği kimselerdir. Sen,

[775] İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 719; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 140; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 52; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 266; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 311; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 111; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 73.

[776] Mâide, 5/45.

onların kardeşine, dayına ve dedene ne yaptıklarını iyi biliyorsun. (*Bu, zâlimlerden uzak değildir.*) "

Burada tazmîn edilen "Bu, zâlimlerden uzak değildir." ifadesi, Hûd Sûresi 83. âyetten alıntılanmıştır.[777]

❁

لَعَمْرٌو مَعَ الرَّمْضَاءِ وَالنَّارُ تَلْتَظِي أَرَقُّ وَأَحْفَى مِنْكَ فِي سَاعَةِ الْكَرْبِ

Ey Amr! Kızgın toprak ve alevli ateşle olmak,
Sıkıntı ânında senden daha hafif ve daha hoştur

Bu beyit, şu meşhur beyitten kelimeler içermektedir:

❁

الْمُسْتَجِيرُ بِعَمْرٍو عِنْدَ كُرْبَتِهِ كَالْمُسْتَجِيرِ مِنَ الرَّمْضَاءِ بِالنَّارِ

Sıkıntı ânında Amr'dan yardım isteyen kişi,
Ateşe karşı kızgın topraktan yardım isteyen kişi gibidir![778]

C. Açıklama

Bu sanata, sadece *et-tazmîn* [اَلتَّضْمِينُ] de denilir.[779] Ancak tazmîn bir beyit ve daha fazla olursa buna *isti'âne*; yarım beyit veya daha az ise *îdâ'* ve *refv* denilir. Eğer tazmîn Kur'ân, hadis vb.'den yapılırsa buna da – *daha önce de geçtiği gibi- iktibâs* denilmiştir.[780]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Şiirler:

(1) عَوَّذَ لَمَّا بِتُّ ضَيْفًا لَهُ أَقْرَاصَهُ مِنِّي بَيَاسِينِ
فَبَتُّ وَالْأَرْضُ فِرَاشِي وَقَدْ غَنَّتْ «قِفَا نَبْكِ» مَصَارِينِي

(2) يَا خَاضِبَ الشَّيْبِ وَالْأَيَّامُ تُظْهِرُهُ هَذَا شَبَابُ لَعَمْرُ اللهِ مَصْنُوعُ
أَذْكَرْتَنِي قَوْلَ ذِي لُبٍّ وَتَجْرِبَةٍ فِي مِثْلِهِ لَكَ تَأْدِيبٌ وَتَقْرِيعُ
إِنَّ الْجَدِيدَ إِذَا مَا زِيدَ فِي خَلَقٍ تَبَيَّنَ النَّاسُ أَنَّ الثَّوْبَ مَرْقُوعُ

(3) إِذَا رَآهُ الْأَعَادِي قَالَ قَائِلُهُمْ حَتَّامَ نَحْنُ نُسَارِي النَّجْمَ فِي الظُّلَمِ

❁❁❁

[777] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 140.

[778] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 141.

[779] İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 719; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, III, 200.

[780] Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 111-112.

79.

ÎDÂ‘ [اَلْإِيدَاعُ]

A. Tanımı

Îdâ‘ sözlükte, “ödünç almak, ödünç vermek” [781] demek olup “ezdâd”dandır.

Terim olarak *îdâ‘*, “şairin bir beytinin yarısını başka bir şairin beytinin ilk veya ikinci mısrasından ödünç almasıdır.” Şair, kendi mısrasıyla ödünç aldığı mısrayı öyle uyumlu bir hâle getirmelidir ki, bu beyti işiten kimse, bunun tamamının bir şaire ait olduğunu zannetmelidir. İdâ‘ın en güzeli, ödünç alan şairin ödünç aldığı mısrayı ilk şairinkinden farklı anlamda kullanmasıdır. [782]

B. Örnekler

هَا قَدْ بَعَثْتُ رَسُولِي مَنْ كُلِفْتُ بِهِ وَفِي كِتَابِي مَا أَلْقَى مِنَ الْوَصَبِ
فَدَعْ كِتَابِي وَسَلْ عَنِّي لَوَاحِظَهُ «فَالسَّيْفُ أَصْدَقُ أَنْبَاءً مِنَ الْكُتُبِ»

İşte elçimi âşık olduğum kişiye gönderdim
Mektubumda bana rahatsızlık veren şey yazılıydı
Mektubumu bırak, benim hakkımdaki görüşlerini sor!
(Zira kılıç, mektuplardan daha doğru haber verir!)

Kasîdenin son mısrası, Mütenebbî’nin kasidesinin girişinden alınmıştır. [783]

C. Açıklama

• Bazıları bu sanat için *et-tazmîn* [اَلتَّضْمِينُ] tabirini kullanmaktadırlar. Ancak tazmîn’in farklı bir sanat olduğu, ancak bu sanatı bilmeyenlerin bunları karıştırdığı belirtilmiştir. [784] *Tazmîn* ile *îdâ‘* arasındaki fark şudur: *Tazmîn*, şiirde ve nesirde, sadece nesirle olur. *Îdâ‘* ise, şiirde ve nesirde, ancak şiirle (nazımla) olur. [785]

[781] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 73.
[782] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 380; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 266; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 311; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 73.
[783] Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 266.
[784] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 380; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 311.
[785] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 142.

• Îdâ‘ın Kur’ân-ı Kerim’de bulunmadığı söylenmiştir. Sebe’ Sûresi’nin 13. âyetinde îdâ‘ bulunduğu iddia edilse bile, bunun edeben ifade edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. [786]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Şiirler:

(1) تَذَكَّرْتُ مَا بَيْنَ الْعُذَيْبِ وَبَارِقٍ مَجَرَّ عَوَالِينَا وَمَجْرَى السَّوَابِقِ
أَعِرْ مُقْلَتِي إِنْ كُنْتَ غَيْرَ مَرَافِقِي دُمُوعاً لِتَبْكِي فَقَدْ حَيَّ مُفَارِقِ
فَقَدْ نَضَبَتْ يَوْمَ الْوَدَاعِ مَدَامِعِي وَشَابَتْ لِتَشْتِيتِ الْفِرَاقِ مَفَارِقِ
(2) كُلَّمَا غَنَّى بُنَانُ اِسْمَعِي أَوْ خَبِّرِينَا
أَنْشَدَتْ فَضْلُ أَلاَ حُيِّيتِ عَنَّا يَا مَدِينَا
عَارَضَتْ مَعْنًى بِمَعْنًى وَالنَّدَامَى غَافِلِينَا

[786] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 380; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 643-644.

80.

HÜSNÜ'L-BEYÂN [حُسْنُ الْبَيَانِ]

A. Tanımı

Hüsnü'l-beyân, "güzel açıklama/beyân" veya "açıklama/beyân güzelliği" anlamında isim tamlamasıdır.

Terim olarak *hüsnü'l-beyân*, "konuşanın, nefsinde (içinde) olanı karışıklıktan uzak belîğ bir ifade ile ortaya koymasıdır." Buradaki amaç, manayı en açık şekilde ortaya koymak ve en kolay yolla muhatabın anlayışına sunmaktır. Bu ifâde, muktezây-ı hâle göre bazen îcâz, bazen de ıtnâb yoluyla olur. Kur'ân-ı Kerim'in bütün beyânı hüsnü'l-beyân'dır.[787]

B. Örnekler

﴿كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ۞ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ﴾

"Onlar, geride nice şeyler bıraktılar; bahçeler, çeşmeler, ekinler ve güzel makamlar!"[788]

❁

﴿إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ ۞ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ﴾

"Kuşkusuz korunanlar, güvenli bir makamda, bahçelerde ve çeşme başlarındadırlar."[789]

❁

﴿وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ ۞ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ﴾

[787] İbn Ebi'l-İsbaʿ, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 489; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 309; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 480; Merʿî el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedîʿ*, s. 158; İbn Maʿsûm, *Envâru'r-Rebîʿ*, VI, 290.

[788] Duhân, 44/25-26.

[789] Duhân, 44/51-52.

"Kendi yaratılışını unutarak bize bir mesel verdi: "Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?" dedi. De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecek. O, her türlü yaratmayı bilir."[790]

❁

يَضْطَرِبُ الْخَوْفُ وَالرَّجَاءُ إِذَا حَرَّكَ مُوسَى الْقَضِيبَ أَوْ فَكَّرَ

Korku ve ümit gidip gelir
Musa asâsını hareket ettirdiği veya düşündüğü zaman

Şair, burada övdüğü kişiyi kudretli ve heybetli olmakla methediyor.[791]

C. Açıklama

• *Hüsnü'l-beyân* ile *îzâh* arasında iki açıdan fark vardır:

1) *Îzâh*, bir sözde kapalılık (işkâl) olması sebebiyle yapılır. *Hüsnü'l-beyân* böyle değildir.

2) *Îzâh*, hem üstün hem de düşük bir ibâre ile olur. *Hüsnü'l-beyân*, sadece üstün ibare ile olur.[792]

• *Hüsnü'l-beyân* ile *işâret* arasındaki fark ise şöyledir: *İşâret,* ancak hakiki lafızla olur. Hüsnü'l-beyân, hakiki lafızla da başkasıyla da olur. Eğer *hüsnü'l-beyân* hakiki lafızla olursa, *ahsenü'l-beyân* (en güzel beyân) olur; şayet hakiki olmayan lafızla olursa, *hasenü'l-beyân* (güzel beyân) olur.[793]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ (Duhân, 44/40)

(2) ﴿أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ﴾ (Zuhruf, 43/5)

(3) ﴿وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ﴾ (Zuhruf, 43/39)

(4) ﴿وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾ (Enʿâm, 6/28)

[790] Yâsîn, 36/78-79.

[791] İbn Ebi'l-İsbaʿ, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 491; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 483; Merʿî el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedîʿ*, s. 159.

[792] İbn Ebi'l-İsbaʿ, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 493; *Bedîʿu'l-Kur'ân*, II, 205-206.

[793] İbn Ebi'l-İsbaʿ, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 492.

2. Şiirler:

(1) لَهُ لَحَظَاتٌ فِي خَفَايَا سَرِيرَةٍ إِذَا كَرَّهَا فِيهَا عِتَابٌ وَنَائِلُ

(2) وَعَدْتَنِي فِي مَنَامِي مَا وَثِقْتُ بِهِ مَعَ التَّقَاضِي بِمَدْحٍ فِيكَ مُنْتَظِمِ

(3) كَأَنِّي غَدَاةَ الْبَيْنِ يَوْمَ تَحَمَّلُوا لَدَى سَمُرَاتِ الْحَيِّ نَاقِفُ حَنْظَلِ

(4) رَأَيْتُ عَرَابَةَ الْأَوْسِيَّ يَسْمُو إِلَى الْخَيْرَاتِ مُنْقَطِعُ الْقَرِينِ

إِذَا مَا رَايَةٌ رُفِعَتْ لِمَجْدٍ تَلَقَّاهَا عَرَابَةُ بِالْيَمِينِ

81.

ÎCÂZ [اَلْإِيجَازُ]

A. Tanımı

Îcâz, “azalttı, veciz yaptı” anamalındaki أَوْجَزَ fiilinin masdarı olup “sözü kısaltma, özetleme” demektir.

Terim olarak *îcâz*, “kelâmı veciz getirmek için, bazı isimleri hazfetmeden ve o mana için konulmuş lafızdan vazgeçmeden, bazı mana lafızlarını kısaltmaktır.” [794] Başka bir ifadeyle, “maksadı bilinen en az ifadelerle eda etmektir” ya da yaygın ifadeyle “bir maksat ve fikrin en az sözle açıklanması” demektir.

B. Çeşitleri ve Örnekleri

Îcâz iki kısma ayırlır:

1. *Îcâz-ı kısar*: Buna, *hakîkî îcâz* da denilir. [795] Cümleden herhangi bir eksiltmeye gitmeden kısa bir ibareye çok mânalar sığdırmaktır; sözün herkesçe kullanılan yaygın şekline nazaran lafızlarının az, anlamının çok olmasıdır. [796]

﴿إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾

“Allah adâleti, ihsânı, akrabaya vermeyi emreder, fahşâdan (kötülükten), münkerden (çirkinlikten) ve bağyden (azgınlıktan) meneder. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir.” [797]

﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾

[794] Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 277; İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, II, 255, 259; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 459; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 179-80; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 178; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 274; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*,VI, 239.

[795] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 462; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 180.

[796] Saraç, M. A. Yekta, “Îcâz”, *DİA*, 2000, XXI, 392.

[797] Nahl, 16/90.

“Affı tut, iyiliği emret, cahillere aldırış etme!”[798]

❁

يَاأَيُّها الْمُتَحَلِّى غَيْرَ شِيمَتِهِ إنَّ التَّخَلُّقَ يَأْتِى دُونَهُ الْخُلُقُ

Ey mizacının dışında süslenen kişi
Çünkü huy değiştirmek, ardından ahlâk değişikliği getirir[799]

2. *Îcâz-ı hazf*: Kelâmın geriye kalan kısmı manaya delâlet ettiği için lafzının bir kısmını hazfetmek yoluyla sağlanan îcazdır.[800] Buna, *mecâzî îcâz* da denilir.[801]

﴿وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ﴾

“Beldeye sor!”[802]

Yani, “belde halkına sor” demektir.[803]

❁

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ﴾

“Leş, size haram kılındı.”[804]

Yani, “Leş yemek size haram kılındı” demektir.[805]

❁

يَا لَيْتَ زَوْجَكِ قَدْ غَدَا مُتَقَلِّداً سَيْفاً وَرُمْحَا

Keşke eşin sabah erkenden
Kuşanmış olaydı kılıç ve mızrak.

Yani, “mızrak tutaydı” demektir.[806]

---

798 A‘râf, 7/199.
799 Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 178; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 274.
800 Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 179; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 275; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*,VI, 244.
801 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 462; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 180.
802 Yûsuf, 12/82.
803 Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 179; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*,VI, 244.
804 Mâide, 5/3.
805 Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 179; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*,VI, 244.
806 Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 179-180; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 275.

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾ (Bakara, 2/179)

(2) ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ۞ اَللَّهُ الصَّمَدُ ۞ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ۞ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ (İhlâs, 112/1-4)

(3) ﴿وَاللّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلاَمِ﴾ (Yûnus, 10/25)

(4) ﴿وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا﴾ (En‘âm, 6/138)

(5) ﴿وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا﴾ (Kasas, 28/46)

2. Şiirler:

(1) وَاسْتَخْدَمَ الْمَوْتَ يَنْهَاهُ وَيَأْمُرُهُ بِعَزْمِ مُغْتَنِمٍ فِي زِيِّ مُغْتَرِمِ

(2) وَاَكْذِبِ النَّفْسَ إِذَا حَدَّثْتَهَا إِنَّ صِدْقَ النَّفْسِ يُزْرِي بِالْأَمَلْ

(3) وَإِنْ هُوَ لَمْ يَحْمِلْ عَلَى النَّفْسِ ضَيْمَهَا فَلَيْسَ إِلَى حُسْنِ الثَّنَاءِ سَبِيلُ

(4) وَظَلَمْتَ نَفْسَكَ طَالِبًا إِنْصَافَهَا فَعَجِبْتُ مِنْ مَظْلُومَةٍ لَمْ تُظْلَمْ

(5) مَالُوا إِلَى شُعَبِ الرِّحَالِ وَأَسْنَدُوا أَيْدِيَ الطِّعَانِ إِلَى قُلُوبٍ تَخْفِقُ

❁❁❁

82.

HÜSNÜ'L-İTTİBÂ' [حُسْنُ الْإِتِّبَاعِ]

A. Tanımı

Hüsnü'l-ittibâ', "güzel izleme/tabi olma/takib veya izleme/tabi olma/takib etme güzelliği" anlamında isim tamlamasıdır.

Terim olarak *hüsnü'l-ittibâ'*, "konuşanın başkasının icat ettiği bir manayı getirip bu hususta onu güzel bir şekilde izlemesidir." Öyle ki, sonra gelen şair, lafzını veya veznini kısaltarak, kâfiyesini güzelleştirerek, eksikliğini tamamlayarak, tam olanı mükemmelleştirerek veya bedî'î güzelliklerden biriyle süsleyerek öncekinin manası üzerinde bir hak sahibi olması gerekir.[807]

*Hüsnü'l-ittibâ'*ın Allah'ın kelâmında olması mümkün değildir. Bu, ancak birbirinin sözlerini alan/nakleden yaratıkların kelâmında olur.[808]

B. Örnekler

Ebû Nuvvâs, Cerîr'in şu şiirine hüsnü'l-ittibâ'da bulunmuştur:

إِذَا غَضِبَتْ عَلَيْكَ بَنُو تَمِيمٍ حَسِبْتَ النَّاسَ كُلَّهُمُ غِضَاباً

Temîm oğulları sana kızdıkları zaman
Bütün insanların kızdığını sanırsın

❁

Ebû Nuvvâs, manayı övünmeden övgüye naklederek şöyle demiştir:

وَلَيْسَ لِلهِ بِمُسْتَنْكِرٍ أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمَ فِي وَاحِدِ

Allah hakkında yadırganmaz,
Bütün âlemi bir kişide toplaması

807 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 475; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 201; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 221; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 373; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 162; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*,VI, 5.

808 İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 201.

Ebû Nuvvâs, Cerîr'in şiirine şunları katmıştır: Vezni kısaltmış, akışı güzelleştirmiş, kelâmı zandan yakine çıkarmış, Cerîr'in zikrettiği النَّاس [insanlar] sözcüğü yerine daha genel olan الْعَالَم [âlem] sözcüğünü getirmiştir.[809]

❁

el-Buhturî şöyle demiştir:

إِنْ أَطْرَقَ اِسْتَوْحَشَتْ لِلْخَوْفِ أَفْئِدَةٌ وَيَمْلَأُ الْأَرْضَ مِنْ أُنْسٍ إِذَا ابْتَسَمَا

O sustuğu zaman kalpler dehşete kapılır!
O güldüğü zaman yeryüzünü neşe doldurur!

❁

Başka bir şair de ona hüsnü'l-ittibâ'da bulunarak şöyle demiştir:

يُغْضِي حَيَاءً وَيُغْضَى مِنْ مَهَابَتِهِ فَمَا يُكَلَّمُ إِلاَّ حِينَ يَبْتَسِمُ

O, hayadan gözlerini yumar, onun heybetinden göz yumulur
Onun, ancak tebessüm ettiği zaman konuşulur[810]

❁❁❁

809 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 478; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 221-222; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 373; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 162; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*,VI, 5.

810 Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 162.

83.

‘AKD [اَلْعَقْدُ]

A. Tanımı

‘Akd, sözlükte “düğümleme, düğüm, düğüm atma, çözmenin zıttı…” vb. anlamlara gelir.

Terim olarak *‘akd*, “manzûmu nesre dönüştürme” anlamındaki *hall*’in zıddı olup “nesri şiire dönüştürmektir.” ‘Akd’in şartları arasında, (Kurân-ı kerim ayetlerinden, hadis-i şeriflerden, sahbe ve selef-i salih sözlerin ve filozofların sözlerinden vb.) nesir bir kelâmın tamamının veya büyük kısmının –kelâmdan fazla veya eksik olabilir– lafzen alınması ya da şiir vezinlerinden birine sokmak için bazı kelimelerinin değiştirilmesi suretiyle lafzen manen nazma dönüştürülmesidir. Eğer mensûr bir kelâmın lafzı bırakılıp sadece manası alınırsa, bu serikâta [şiir hırsızlığına] girer ve ‘akd sayılmaz.[811]

B. Örnekler

Ebû Ca‘fer el-Endelüsî, Kur’ân’da ‘akd yaparak şöyle demiştir:

إِذَا ظَلَمَ الْمَرْءُ فَاصْبِرْ لَهُ فَبِالْقُرْبِ يَقْطَعُ مِنْهُ الْوَتِينُ
فَقَدْ قَالَ رَبُّكَ وَهُوَ الْقَوِيُّ "وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ"

Kişi zulüm yaptığı zaman ona sabret!
Yakınlık onun şah damarını keser
Güçlü olan Rabbin şöyle buyurdu:
Onlara mühlet veriyorum! Çünkü benim tuzağım sağlamdır![812]

Şair, A‘râf Sûresi 183. âyeti akdetmiştir.

❁

İmam Şafiî, şu şiirinde Hz. Peygamber’in çeşitli hadislerini akdetmiştir:

[811] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 441; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 324; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 489; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*,VI, 296.

[812] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*,VI, 298.

عُمْدَةُ الْخَيْرِ عِنْدَنَا كَلِمَاتٌ أَرْبَعٌ قَالَهُنَّ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ
اِتَّقِ الشُّبُهَاتِ وَازْهَدْ وَدَعْ مَا لَيْسَ يَعْنِيكَ وَاعْمَلَنَّ بِنِيَّةِ

Bize göre hayrın temeli, dört kelimedir. Onları yaratıkların en hayırlısı söylemiştir.
Şüpheli şeylerden sakın! Zâhid ol! Seni ilgilendirmeyen şeyi bırak! Kesinlikle niyetle amel et![813]

İmam Şaifî, bu şiirde şu hadisleri akdetmiştir:

«الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ»

“Helâl ve haram açıktır. Bu ikisi arasındakiler şüphelidir.”

«ازْهَدْ فِي الدُّنْيَا يُحِبُّكَ اللَّهُ»

“Dünyada zahid ol ki, Allah seni sevsin!”

«مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ»

“Kendisini ilgilendirmeyen şeyi terketmesi, kişinin müslümanğının güzelliğindendir.”

«إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ»

“Ameller niyetlere göredir.”

❁

Safiyuddin el-Hillî Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadisinden akd yaparak şöyle demiştir:

مَا شَبَّ مِنْ خَصْلَتَيَّ حِرْصِي وَمِنْ أَمَلِي سِوَى مَدِيحُكَ فِي شَيْبِي وَفِي هَرَمِي

İki hasletim mal hırsı ve tûl-i emelim gençleşmedi
Gençliğim ve yaşlılığımda seni övmem dışında![814]

❁

Hillî, bu şiirini Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şu hadisinden akdetmiştir:

[813] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*,VI, 298.

[814] Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 324; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 489.

«يَشِيبُ ابْنَ آدَمَ وَيَشُبُّ فِيهِ خَصْلَتَانِ: اَلْحِرْصُ وَطُولُ الْأَمَلِ»

“İnsan yaşlandıkça, iki hasleti –mal hırsı ve tûl-i emeli– gençleşir.”[815]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) وَقَالَ عَلِيٌّ فِي التَّعَازِي لِأَشْعَثٍ — وَخَافَ عَلَيْهِ بَعْضَ تِلْكَ الْمَآثِمِ
أَتَصْبِرُ لِلْبَلْوَى عَزَاءً وَحِسْبَةً — فَتُؤْجَرَ أَمْ تَسْلُو سُلُوَّ الْبَهَائِمِ

(2) كَفَى حَزَناً بِدَفْنِكَ ثُمَّ إِنِّي — نَفَضْتُ تُرَابَ قَبْرِكَ عَنْ يَدَيَّا
وَكَانَتْ فِي حَيَاتِكَ لِي عِظَاتٌ — فَأَنْتَ اليَوْمَ أَوْعَظُ مِنْكَ حَيَّا

(3) وَقَالُوا تَوَصَّلَ بِالْخُضُوعِ إِلَى الْغِنَى — وَمَا عَلِمُوا أَنَّ الْخُضُوعَ هُوَ الْفَقْرُ
وَبَيْنِي وَبَيْنَ الْمَالِ شَيْئَانِ حَرَّمَا — عَلَيَّ الْغِنَى: نَفْسِي الْأَبِيَّةُ وَالدَّهْرُ
وَإِنْ قِيلَ هَذَا أَلَيْسَ أَبْصَرْتُ دُونَهُ — مَوَاقِفَ خَيْرٌ مِنْ وَقْفِي بِهَا الْعُسْرُ
(4) مَا بَالُ مَنْ أَوَّلُهُ نُطْفَةٌ — وَجِيفَةٌ آخِرُهُ يَفْخَرُ

❁❁❁

[815] Müslim, Zekât 115; İbn Mâce, Zühd 27.

84.

TEVLÎD [اَلتَّوْلِيدُ]

A. Tanımı

Tevlîd sözlükte, “doğurtma, bir şeyden başka bir şey çıkarma,” demektir.

Terim olarak *tevlîd*, “bir şairin başka bir şaire ait lafız veya manayı alıp kendi şiirinde ayrı bir anlam ve temada kullanması” anlamına gelir. Lafız tevlîdi bir tür serika (hırsızlık) ve intihal sayılarak eleştirilirken mana tevlîdi güzel ve bedî‘î kabul edilmiştir.[816]

B. Çeşitleri ve Örnekleri

Tevlîd iki çeşittir:

1. Lafızlardan tevlîd

2. Manalardan tevlîd

1. Lafızlardan tevlîd: Bu kısım bedî‘î güzelliklerden sayılmamış, hatta serikata [hırsızlığa] yakın kabul edilmiştir.[817]

Mus‘ab b. Zübeyr atına عُدَّة [savaş aracı] damgasını vurmuş, Mus‘ab öldürülüp at Haccâc’ın eline geçince atın diğer yanına Haccâc, عُدَّة sözcüğünün yanına اَلْفِرَار [kaçmak] damgasını vurmuş, bu şekilde Mus‘ab’ın kastetmediği “kaçma aleti” anlamını tevlîd etmiştir.[818]

İmru’u’l-Kays atını vasfederken şöyle demiştir:

وَقَدْ أَغْتَدِي وَالطَّيْرُ فِي وُكُنَاتِهَا — بِمُنْجَرِدٍ قَيْدِ الأَوَابِدِ هَيْكَلِ

Kuşlar yuvasında iken erkenden yola çıkarım
Vahşi hayvanların kaçamadığı besili atımla

❁

Ebû Temmâm, bu şiirdeki قَيْدِ الأَوَابِدِ ifadesini alarak bunu aşka nakletmiştir:

[816] Bulut, Ali, Belâgat Terimleri Sözlüğü, 465

[817] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 494; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 215; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 260; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 155-156; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 323.

[818] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 494; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 155-156.

لَهَا مَنْظَرٌ قَيْدُ الْأَوَابِدِ لَمْ يَزَلْ يَرُوحُ وَيَغْدُو فِي خُفَارَتِهِ الْحُبُّ

Onun bir görünüşü var ki, ebedîlik kaydıyla ezelîdir
Onun utangaçlığında aşk sürekli cevelân etmektedir![819]

❁

كَأَنَّ عِذَارَهُ فِي الْخَدِّ لَامُ وَمَبْسِمَهُ الشَّهِيَّ الْعَذْبَ صَادُ
وَطُرَّةَ شَعْرِهِ لَيْلٌ بَهِيمٌ فَلاَ عَجَبٌ إِذَا سُرِقَ الرُّقَادُ

Yanağındaki zülüfü sanki lâm gibi
Güzel ve tatlı dudakları sanki sâd gibi
Saçının perçemi karanlık bir gece gibi
Uyku çalındığı zaman hayret etme!

Şair, zülüfü lâm, dudakları sâd harfine benzetmek suretiyle tevlîd yapmış, bu iki harften لِصٌّ [hırsız] sözcüğünü doğurtmuştur. لِصٌّ sözcüğünün anlamı ve "perçem"i "karanlığa" teşbihin anlamından "uyku hırsızlığı" tabirini tevlîd etmiştir.[820]

2. Manalardan tevlîd: Bu, daha güzel ve daha gizemlidir. Bedî‘ ilminde tevlîdden kastedilen de budur.[821]

قَدْ يُدْرِكُ الْمُتَأَنِّي بَعْضَ حَاجَتِهِ وَقَدْ يَكُونُ مَعَ الْمُسْتَعْجِلِ الزَّلَلُ

Teenni ile hareket eden ihtiyacının bir kısmını elde eder
Acele ile hareket eden kimse birtakım yanlışlar yapar

❁

Başka bir şair bundan şu manayı tevlîd etmiştir:

عَلَيْكَ بِالْقَصْدِ فِيمَا أَنْتَ فَاعِلُهُ إِنَّ التَّخَلُّقَ يَأْتِي دُونَهُ الْخُلُقُ

Faili olduğun şeyde itidalle hareket etmen gerekir
Çünkü huy değiştirmek, ardından ahlâk değişikliği getirir[822]

❁

[819] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 497; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 215-216; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 260; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 323.

[820] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 494-495; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘*, s. 156.

[821] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 496; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 216; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 260; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘*, s. 156; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 323-324.

[822] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 496; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 217; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 260-261; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 324.

شَفِيعِي عِنْدَ الْغِيدِ مُسَوَّدُ وَفْرَتِي إِذَا مَا غَدَا غَيْرِي وَشَافِعُهُ الْوَفْرُ

Küçük hanımın yanında şefaatçim saçlarımın siyahlığıdır
Başkası onun yanına gittiği zaman şefaatçisi bol maldır

Şair burada cinâs ile mübalağayı bir araya getirmiş, bu ikisine "gençliğin maldan üstün olduğu" sonucunu doğurtmuştur. Cinâs, **وَفْرَتِي** ve **الْوَفْرُ** sözcükleridir. **شَفِيع** sözcüğünü "gençlik", **شَافِع** sözcüğünü de "mal" için zikretmek suretiyle mübalağa yapmıştır. Çünkü **شَفِيع** sözcüğünün anlamı daha kuvvetlidir. Gençliğin üstünlüğü gazelde idmâc edilmiştir. Çünkü beyit aşk üzerine yazılmıştır.[823]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) أَلُومُ زِيَاداً فِي رَكَاكَةِ عَقْلِهِ وَفِي قَوْلِهِ أَيُّ الرِّجَالِ الْمُهَذَّبُ
وَهَلْ يَحْسُنُ التَّهْذِيبُ مِنْكَ خَلاَقِةً أَرَقُّ مِنَ الْمَاءِ الزُّلاَلِ وَأَطْيَبُ
تَكَلَّمَ وَالنُّعْمَانُ شَمْسُ سَمَائِهِ وَكُلُّ مَلِيكٍ عِنْدَ نُعْمَانَ كَوْكَبُ
وَلَوْ أَبْصَرَتْ عَيْنَاهُ شَخْصَكَ مَرَّةً لَأَبْصَرَ مِنْهُ شَمْسَهُ وَهُوَ غَيْهَبُ

❁❁❁

[823] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 497; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘*, s. 156.

85.

İTTİFÂK [اَلإِتِّفَاقُ]

A. Tanımı

İttifâk, sözlükte "rastlantı, tesadüf, anlaşma, denk gelme, uyuşma..." vb. anlamlarında ifti'âl vezninde mastardır.

Terim olarak *ittifâk*, "şair veya yazara müşahede ettiği veya işittiği bir olayın ve o olayla ilgili isimlerin denk gelmesi ve bunun etkisiyle eserini ortaya koymasıdır. Bu, meydana gelmesi çok zor olduğu için örneğine az rastlanan bir durumdur."[824] Bu tesadüfî olay dolayısıyla ortaya konulan edebî ürüne tevlîd adı verilmiştir.

B. Örnekler

Mısır şairlerinden birinin başından geçen bir olay ittifâk sanatına örnek olarak verilir. Anlatıldığına göre Razî b. Ebî Husayne el-Mısrî, melik en-Nâsır'ın hâcibi Husâmuddin Lü'lü' hakkında böyle bir olaya ittifâk etmiştir. Nâsır, onu Kızıldeniz'den Hicâz'a saldırmak isteyen Frenkler'le savaşmak üzere göndermiş ve hâcib galip gelmişti. Bunun üzerine şair İbn Ebî Husayne Frenkler'e hitaben şöyle demiştir:

عَدُوُّكُمْ لُؤْلُؤٌ وَالْبَحْرُ مَسْكَنُهُ وَالدُّرُّ فِي الْبَحْرِ لاَ يَخْشَى مِنَ الْغِيَرِ

Düşmanınız Lü'lü'dür, onun meskeni de denizdir
Denizdeki inci hiçbir şeyden korkmaz!

❁

Şair, sonra melik en-Nâsır'a hitaben de şöyle demiştir:

فَأْمُرْ حُسَامَكَ أَنْ يَخْظِى بِنَحْرِهِمْ فَالدُّرُّ مُذْ كَانَ مَنْسُوبٌ إِلَى الْبَحْرِ

Kılıcına emret onların boyunlarını almasını,
Zira inci var olduğundan beri denize mensuptur.[825]

[824] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 503; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 252; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 288; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 310; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 164; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 164.

[825] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 503; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 252; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 288; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 310; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 164-165; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 164.

Vâiz Şemsuddin el-Kûfî'nin vezir Müeyyedüddin el-Alkamî hakkındaki şiiri de ittifâk'a örnektir:

يَا عُصْبَةَ الْإِسْلاَمِ نُوحِي وَالْطَمِي حُزْنًا عَلَى مَا حَلَّ بِالْمُسْتَعْصِمِ
دَسْتُ الْوِزَارَةِ كَانَ قَبْلَ زَمَانِهِ لِابْنِ الْفُرَاتِ فَصَارِ لِابْنِ الْعَلْقَمِي

Ey İslam toplumu! Benim feryâd u figânım
Musta'sım'ın başına gelene üzüntüdendir
Vezirlik makamı onun zamanından önce
İbnu'l-Furât'ındı, şimdi İbnu'l-Alkamî'nin oldu

Burada vezir olan iki kişi ile kendileriyle tevriye yapılan [müverrâ bih] meşhur iki nehir olan Furat ve Alkamî ittifâk etmiştir. Yine burada tatlı Furat ve tuzlu Alkamî ile tıbâk sanatı vardır.[826]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) غَدَا مَجْمَعُ الْبَحْرَيْنِ شَاطِئُ فُرَاتِنَا أَلَمْ تَرَ مُوسَى فِيهِ قَدْ لَقِيَ الْخِضْرَا
(2) تَقُولُ وَمُوسَى قَدْ أَتَى لِمُحَمَّدٍ أَهَلْ لَيْلَةُ الْإِسْرَاءِ عَادَ بِهَا الدَّهْرُ
(3) عَبَّاسُ عَبَّاسٌ إِذَا احْتَدَمَ الْوَغَى وَالْفَضْلُ فَضْلٌ وَالرَّبِيعُ رَبِيعُ
(4) وَكَانَ مِمَّنْ مَضَى لَنَا خَلَفاً وَلَيْسَ إِذْ بَانَ مِنْهُ مِنْ خَلَفِ

❁❁❁

[826] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 252-253; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 288; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 310; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 164-165.

86.

NEVÂDİR [اَلنَّوَادِرُ]

A. Tanımı

Nevâdir, nâdira (نادِرَة) 'nin çoğuludur. Nâdira, "az bulunan, nadir, ilginç, garip, az kullanılan kelime, fıkra…" vb. anlamlara gelir.

Belagat terimi olarak *nevâdiru'l-kelâm*, "şâz olan ve çoğunluğun kullanımının dışında kalan şey" anlamına gelmektedir. Kudâme, "Şairin, kelamda az bulunduğundan dolayı garib olan bir manayı getirmesidir" demiştir.[827] Bunun hiç işitilmemiş olması gerekmez.[828]

İbn Ebi'l-İsba'a göre ise *nevâdir*, "şairin, bolca kullanılan meşhur manayı garâbet (gariplik) ifade edecek şekilde getirmesidir."[829]

B. Örnekler

غَيْرِي جَنَى وَأَنَا الْمُعَاقَبُ فِيكُمْ فَكَأَنَّنِي سَبَّابَةُ الْمُتَنَدِّمِ

Başkası cinayet işledi ve aranızda cezalandırılan benim
Sanki ben pişman olanın ısırıp kopardığı işaret parmağıyım.

Şair beytin ilk mısrasında başkasının suç işlediğini ve kendisinin cezalandırıldığını söylerken, ikinci mısrada garip bir şekilde pişman olan kimseye işaret parmağını ısırıp kopardığını (aşırı pişmanlığını) diler getiriyor.[830]

❁

تَسْتَغْفِرُ النَّاسُ بِأَيْدِيهِمْ وَهُنَّ يَسْتَغْفِرْنَ بِالْأَرْجُلِ
فَيَا لَهُ مِنْ عَمَلٍ صَالِحٍ يَرْفَعُ اللهُ إِلَى أَسْفَلِ

[827] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 338.
[828] Kudâme, *Nakdu'ş-Şi'r*, s. 152; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 506; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 162; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 3; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 167; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 338.
[829] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 506; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 3; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 338.
[830] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 509; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 167.

İnsanlar elleriyle istiğfârda bulunuyorlar
O kadınlar ise ayaklarıyla istiğfârda bulunuyorlar
Amma da amel-i salihmiş bu!
Allah onu aşağıya doğru yükseltiyor!

Şair, insnaların elleriyle yaptıkları şeyi kadınların ayaklarıyla yaptıklarını söyleyerek garip bir ifade kullanmıştır. Onun, "Allah onu aşağıya yükseltir" demesi ise daha gariptir.[831]

C. Açıklama

Kudâme, bu sanat için "garip ve daha önce görülmemiş yeni/taze" anlamına gelen *el-istiğrâb ve't-tarâfe* [اَلْإِسْتِغْرَابُ وَالطَّرَافَةُ] tabirini kullanmıştır.[832] Bazıları Kudâme'nin bu tabirini, *iğrâb ve't-turfe* [اَلْإِغْرَابُ وَالطُّرْفَةُ] şeklinde ifade etmişlerdir.[833] Bazıları ise buna, *et-tatrîf* [اَلتَّطْرِيفُ] ismini vermişlerdir.[834]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) عَلَى مُكْثِرِيهِمْ حَقُّ مَنْ يَعْتَرِيهِمُ وَعِنْدَ الْمُقِلِّينَ السَّمَاحَةُ وَالْبَذْلُ
(2) لاَ تُنْكِرُوا ضَرْبِي لَهُ مَنْ دُونَهُ مَثَلاً شَرُوداً فِي النَّدَى والْبَاسِ
(3) وَلَمْ أَدْرِ مَنْ أَلْقَى عَلَيْهِ رِدَاءَهُ عَلَى أَنَّهُ قَدْ سُلَّ عَنْ مَاجِدٍ مَحْضِ
(4) يُطَمِّعُ الطَّيْرَ فِيهِمْ طُولُ أَكْلِهِمْ حَتَّى تَكَادُ عَلَى أَحْيَائِهِمْ تَقَعُ
(5) قَلَمٌ قَلَّمَ أَظْفَارَ الْعِدَا وَهُوَ كَالْإِصْبَعِ مَقْصُوصُ الظُّفُرْ
أَشْبَهُ الْحَيَّةِ حَتَّى أَنَّهُ كُلَّمَا عُمِّرَ فِي الْأَيْدِيَ قَصُرْ

❁

[831] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 512; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 167.
[832] Kudâme, *Nakdu'ş-Şi'r*, s. 152.
[833] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 506; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 162; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* II, 3; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 167; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 338.
[834] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 506; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 167.

87.

TAHYÎR [اَلتَّخْيِيرُ]

A. Tanımı

Tahyîr, sözlükte tef'îl kalıbında mastar olup "tercih etmek, ...in arasında seçim yaptırma, seçenk sunmak..." vb. anlamlara gelir.

Belagat terimi olarak *tahyîr*, "şair veya yazarın, çeşitli kâfiyeler veya fâsılalar getirmesi imkânı bulunan bir kelâmda, delille diğerlerine tercih ettiği en iyi kâfiyeyi veya fâsılayı getirmesidir." O kafiye veya fasılayı seçmiş olması, aynı zamanda onun en iyi olanı seçtiğine delâlelet eder.[835]

B. Örnekler

﴿إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ ۞ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِن دَابَّةٍ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ۞ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِن رِّزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾

"Şüphesiz göklerde ve yerde, iman edenler için alâmetler vardır. Sizin yaratılışınızda ve (yeryüzünde) yaymakta olduğu canlılarda, kesin olarak inananlar için alâmetler vardır. Gecenin ve gündüzün değişmesinde, Allah'ın gökten rızık indirip onunla ölümünden sonra yeri diriltmesinde, rüzgarları estirmesinde aklını kullanan bir toplum için alâmetler vardır."[836]

Belagat, ilk âyette fâsılanın لِلْمُؤْمِنِينَ şeklinde gelmesini gerektirir. Çünkü Allah, "gökler ve yer" diyerek bütün âlemi zikretmiştir. Yaratıcı'nın kâdir, âlim ve hakîm olduğuna delâlet eden âlemdeki alâmetlerin bilinmesi, öncelikle bu sıfatlara sahip Yaratıcı bir varlığa inanılmasına bağlıdır. Bu yüzden burada fâsılanın لِلْمُؤْمِنِينَ şeklinde gelmesi gerekmektedir. İkinci âyetteki يُوقِنُونَ ve üçüncü âyetteki يَعْقِلُونَ fâsılaları da makâma (bağlama) en uygun fâsılalardır.[837]

❁

[835] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 527; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 233; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 94; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 175; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 169; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 149.

[836] Câsiye, 45/3-5.

[837] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 527-29; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 234-35; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 175-76.

إِنَّ الْغَرِيبَ الطَّوِيلَ الذَّيْلِ مُمْتَهَنٌ فَكَيْفَ حَالُ غَرِيبٍ مَا لَهُ قُوتُ

Zengin olan garip hor görülmektedir
Öyleyse azığı olmayan garbin hali nicedir?

Şair burada مَا لَهُ قُوتُ ifadesinin yerine, مَا لَهُ مَالُ [malı olmayan], مَا لَهُ نَشَبُ [varlığı olmayan], مَا لَهُ سَبَبُ [çaresi olmayan], مَا لَهُ صَفَدُ [bağı/dayanağı olmayan], مَا لَهُ سَبَدُ [birikimi olmayan], مَا لَهُ وُجْدُ [zenginliği olmayan], مَا لَهُ أَحَدُ [kimsesi olmayan], مَا لَهُ خَطَرُ [durumu olmayan] ve مَا لَهُ شِيَعُ [mal ortakları olmayan] diyebilirdi. Ancak burada مَا لَهُ قُوتُ ifadesine bakıldığında diğerlerinin hepsinden daha belîğ olduğu görülmektedir.[838]

İbn Ebi'l-İsba'a göre tahyîr'in başka bir çeşidi de, cümleleri birbirine tahyîr edatıyla atfedilen bir sözden bir parça veya bir şiirden bir beyit getirmektir.

❁

﴿فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ﴾

"Bunun keffâreti, ailenize yedirdiğinizin orta derecesinden on fakiri yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir boyunu (bir köleyi) hürriyete kavuşturmaktır."[839]

❁

خَلُّو التَّفَاخُرَ أَوْ حَلُّوا الْيَفَاعَ إِذَا مَا أَسْنَتِ النَّاسُ أَوْ لَبُّوا الصَّرِيخَ ضُحَى

Bırakın bu övünmeyi ya da o tepeden aşağı inin,
İnsanlara kıtlık isabet ettiği zaman, ya da kuşluk vakti imdat isteyenin çığlığına icabet edin!

Tahyîr'in bu türü, birbirine atfedilen cümleler sıhhatu't-taksîm'i içermedikçe edebî güzelliklerden olmaz. Nitekim âyet-i kerimede Allah Teâlâ, zengin için başkasının kifâyet etmiyeceği şekilde keffâret çeşitlerini sınırlamıştır. Beyitte ise benzerleriyle övündüğümüz övünme yollarının en büyükleri –sınırsız cömertlik ve sonsuz cesaret– olarak belirlenmiştir.[840]

İbn Ebi'l-İsba'a göre, *tahyîr* ile *hüsnü'n-nesak* arasında iki yönden fark vardır: 1) Hüsnü'n-nesak, bütün atıf harfleriyle –genellikle vâv [و] hafiyle– olur. Tahyîr ise,

[838] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 527; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 233-34; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 169; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 149.

[839] Mâide, 5/89.

[840] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 529-30; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 236-37.

özellikle tahyîr edatı olan ev [أَوْ]’den başkasıyla olmaz. 2) Tahyîr’de sıhhatu’t-taksîm şarttır; hüsnü’n-nesak’ta şart değildir.[841]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ (Mâide, 5/118)

(2) ﴿فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ۞ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ﴾ (Duhâ, 93/9-10)

2. Şiirler:

(1) قُولِي لَطِيفِكِ يَنْثَنِي عَنْ مَضْجَعِي عِنْدَ الْمَنَامْ
عِنْدَ الرَّقَادِ، عِنْدَ الْهُجُوعِ عِنْدَ الْهُجُودِ، عِنْدَ الْوَسَنْ
فَعَسَى أَنَامُ فَتَنْطَفِي نَارٌ تَأَجَّجُ فِي الْعِظَامْ
فِي الْفُؤَادِ، فِي الضُّلُوعِ فِي الْكُبُودِ، فِي الْبَدَنْ
جَسَدٌ تُقَلِّبُهُ الْأَكُفُ عَلَى فِرَاشٍ مِنْ سَقَامْ
مِنْ قَتَادٍ، مِنْ دُمُوعٍ مِنْ وُقُودٍ، مِنْ حَزَنْ

❁❁❁

[841] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 530-31; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 237.

88.

TEDBÎC [اَلتَّدْبِيجُ]

A. Tanımı

Tedbîc, sözlükte, tef’îl kalıbında mastar olarak “tezyîn” (süsleme) demektir.[842]

Terim olarak *tedbîc*, “ kinâye veya tevriye amacıyla medih, mersiye, vasıf, hiciv gibi hususlarda çeşitli renklerin bir arada zikredilmesidir.”[843]

B. Çeşitleri ve Örnekler

1. Kinâye içeren tedbîce örnek:

﴿وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ﴾

“Dağlardan beyaz, değişik renklerde kırmızı ve simsiyah yollar..”.[844]

Bu âyette “karışık” ve “açık” yollardan kinâye yapılmaktadır. “Beyaz yol”, sıkça gidip gelinen en açık olan yoldur. “Siyah yol”, en karışık yoldur. “Kırmızı yol”, diğer ikisinin ortası durumda bir yoldur.[845]

❁

تَرَدَّى ثِيَابَ الْمَوْتِ حُمْراً فَمَا أَتَى لَهَا اللَّيْلُ إِلاَّ وَهِيَ مِنْ سُنْدُسٍ خُضْرُ

Kırmızı, ölüm elbisesini giydi. Gelir gelmez,
Ona gece, birden yeşil bir ipek oldu.

Buradaki حُمْر [kırmızı] ve خُضْر [yeşil] kelimeleri kinâyedir.[846]

2. Tevriye içeren tedbîce örnek:

«فَمُذْ اِغْبَرَّ الْعَيْشُ الْأَخْضَرُ. وَازْوَرَّ الْمَحْبُوبُ الْأَصْفَرُ، اِسْوَدَّ يَوْمِي الْأَبْيَضُ وَابْيَضَّ فَوْدِي الْأَسْوَدُ حَتَّى رَثَى لِيَ الْعَدُوُّ الْأَزْرَقُ، فَحَبَّذَا الْمَوْتُ الْأَحْمَرُ!»

[842] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 118.

[843] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 532; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 242; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 195; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 290; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 453; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 118; Şîrâzî, *el-Belîğ*, s. 247.

[844] Fâtır, 35/27.

[845] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 532; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 242-43; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 290.

[846] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 535; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 195; Şîrâzî, *el-Belîğ*, s. 249.

“Yeşil hayat bozlaştığı, sarı sevgili uzaklaştığı, beyaz günüm karardığı, siyah saçlarım aklaştığı, sonunda mavi düşman bana ağıt yazdığı zaman, ne güzeldir kırmızı ölüm!” [847]

Buradaki اَلْأَصْفَرُ [sarı] sözcüğünde tevriye vardır. Çünkü “altın” anlamındadır. Ancak اِغْبَرَّ [bozlaşma], اَلْأَخْضَرُ [yeşil], اَلْأَبْيَضُ [beyaz], اَلْأَسْوَدُ [siyah], اَلْأَزْرَقُ [mavi] ve اَلْأَحْمَرُ [kırmızı] sözcüklerinde kinâye vardır. Çünkü hayatın bozlaşması, “hayatın zorlaşması”, hayatın yeşil olması, “hayatın rahatlığı”, günün kararması, “kederin artması”, günün beyazlaması, “sevinç ve rahatlık”, saçların beyazlaması, “şiddetli kederden dolayı bünyenin zayıflaması”, mavi düşman, “şiddetli düşman” ve kırmızı ölüm, “zor ölüm”den kinâyedir. [848]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) تَحَسَّنَتِ الدُّنْيَا بِعَدْلِكَ فَاغْتَدَتْ وَاَفَاتُهَا بَيْضٌ وَأَكْنَافُهَا خُضْرُ

(2) مُخَصَّرَةُ الْأَوْسَاطِ زَانَتْ عُقُودَهَا بِأَحْسَنِ مِمَّا زَيَّنَتْهَا عُقُودُهَا
يُمَنِّيْنَنَا حَتَّى تَرِفَّ قُلُوبُنَا رَفِيفَ الْخُزَامَى بَاتَ طَلٌّ يَجُودُهَا

(3) إِنْ تُرِدْ عِلْمَ حَالِهِمْ عَنْ يَقِينٍ فَالْقَهُمْ يَوْمَ نَائِلٍ أَوْ نِزَالِ

(4) زِيَادُ بْنُ عَيْنٍ عَيْنُهُ تَحْتَ حَاجِبِهْ وَبِيضُ الثَّنَايَا تَحْتَ خُضْرَةِ شَارِبِهْ

(5) خُضْرُ الْمَرَابِعِ حُمْرُ السُّمْرِ يَوْمَ وَغَى سُودُ الْوَقَائِعِ بَيْضُ الْفِعْلِ وَالشِّيَمِ

❁❁❁

[847] İbn Ebi’l-İsbaʿ, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 533; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 196; İbn Maʿsûm, *Envâru’r-Rebîʿ*, VI, 119.
[848] Şîrâzî, *el-Belîğ*, s. 249.

89.

BAST [اَلْبَسْطُ]

A. Tanımı

Bast sözlükte, “açıklama, açılma, yayma…” vb. anlamlara gelir.

Belagat terimi olarak *bast,* îcâz’ın zıddı olup “sözü yaymak” demektir. Fakat bunun şartı, mütekellimin kelamı az lafızla ifade etme imkânı varken, daha çok lafızla getirmesinin kelamın güzelliğini artıran diğer anlamları kelama katması ve eğer o kelamı lafızların çokluğuyla bast etmemiş olsa bu fazlalığın olmayacak olmasıdır. [849]

B. Örnekler

﴿قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَندَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ ۞ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِن فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاء لِلسَّائِلِينَ ۞ ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ ۞ فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴾

“De ki: “Siz mi arzı iki günde Yaratan’a nankörlük ediyor ve O’na eşler koşuyorsunuz? İşte âlemlerin Rabbi O’dur.” Arza üstünden ağır baskılar yaptı. Onda bereketler yarattı ve onda arayıp soranlar için gıdalarını tam dört günde takdir etti. Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve arza, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. “İsteyerek geldik.” dediler. Böylece onları, iki günde yedi gök yaptı ve her göğe emrini vahyetti. Ve biz, en yakın göğü lambalarla (yıldızlarla) ve koruma ile donattık. İşte bu o azîz, alîm (Allah) ’ın takdiridir.” [850]

Bu âyetlerde Allah Teâlâ’nın bast yaptığını görüyoruz. Bunun delili, *O (Allah) ki gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları altı günde yarattı.* [851] âyetidir. [852]

❁

[849] İbn Ebi’l-İsbaʿ, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 544; *Bedîʿu’l-Kur’ân*, II, 251; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 237; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 401; İbn Maʿsûm, *Envâru’r-Rebîʿ*, VI, 22.
[850] Fussilet, 41/9-12.
[851] Secde, 32/4.
[852] İbn Ebi’l-İsbaʿ, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 544-45; *Bedîʿu’l-Kur’ân*, II, 252.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الدِّينُ النَّصِيحَةُ، الدِّينُ النَّصِيحَةُ، الدِّينُ النَّصِيحَةُ» ، قَالُوا: لِمَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ، وَلِنَبِيِّهِ، وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ، وَلِعَامَّتِهِمْ»

Resûlullah (s.a.v.), “Din nasihattir”, “Din nasihattir”,”Din nasihattir” buyurdu. “Kimin için, ey Allah’ın Elçisi?” diye soruldu. “Allah, Kitâb’ı, Elçisi, Müslümanların yöneticileri ve onların geneli için nasihattir” buyurdu.[853]

Hz. Peygamber, “imâmları” müslümanlardan ayrıca zikretmek için bast yapmıştır. Hz. Peygamber, “Allah, Kitâb’ı, Elçisi ve müslümanlar için nasihattir” diyebilirdi. Bu durumda “müslümanlar” sözcüğü “imamları” ve “geneli” kapsardı. Ancak o, “imamları” ayrıca ve özellikle zikretmek istediği için bast yapmıştır.[854]

❁

İbnu’l-Mu‘tez, şebboy çiçeği hakkında şöyle demiştir:

قَدْ نَفَضَ الْعَاشِقُونَ مَا صَنَعَ الـ دَّهْرُ بِأَلْوَانِهِمْ عَلَى وَرَقِهْ

Âşıklar, zamanın renklerinde yaptığı şeyi onun yaprağına döktüler

İbnu’l-Mu‘tez, burada şebboy çiçeğinin sarı olduğunu anlatmak istiyor. Bunun için “şebboy çiçeği sarıdır” demesi yeterliydi. Ancak o, bast yapmayıp bu cümle ile yetinseydi amaç gerçekleşmezdi. Çünkü bast’ta, teşbih lafzı ve karine olmaksızın vasıfta güzel bir idmâc vardır. O da, “şebboy çiçeğinin renginin âşıkların renklerine benzetilmesi”dir.[855]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَاخْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنزَلَ اللّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ (Bakara, 2/164)

853 Müslim, I, 74; Ebû Dâvûd, IV, 286.

854 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 548; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 237-238; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 401; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 24.

855 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 548-49; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 238; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 401; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 24.

2. Şiirler:

(1) نَظَرَتْ إِلَيْكَ بَعَيْنِ جَازِئَةٍ حَوْرَاءَ، حَانِيَةٍ عَلَى طِفْلِ

(2) خَجَلْتَني بنَدى يَدَيكَ فسَوَّدَتْ مَا بيْنَنا تلْكَ اليَدُ البَيْضاءُ

وَقَطَعْتَني بِالجُودِ حَتَّى إِنَّنِي مُتَخَوِّفٌ أَنْ لاَ يَكُونَ لِقَاءُ

❁

90.

UNVÂN [اَلْعُنْوَانُ]

A. Tanımı

Unvân sözlükte, "başlık, adres, manşet, işaret..." vb. anlamlara gelir.

Belagat terimi olarak *unvân*, "mütekellimin vasıf, övünme, övme, yerme, hiciv, azarlama vb. amaçlarından bir amacına başlayıp; sonra o amacını tamamlamak kasdıyla önceki haberlere ve geçmiş hikâyelere unvan (işaret, referans) olacak lafızlar getirmesidir." [856]

B. Örnekler

﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾

"Onlara şu adamın haberini oku: Kendisine âyetlerimizi verdik, onlardan sıyrıldı da şeytan onu peşine taktı, böylece azgınlardan oldu."[857]

Bu âyet, Bel'âm [858] kıssasına unvandır/işarettir. [859]

❁

وَالْعَاقِبُ الْحَبْرُ فِي نَجْرَانَ لاَحَ لَهُ يَوْمَ التَّبَاهُلِ عُقْبَى زَلَّةِ الْقَدَمِ

Psikopos Âkıb'a Necrân'da göründü
Tebâhül[860] *günü, yanlışının sonucu*

Burada Necrân hristiyanlarının psikoposu Abdulmesîh el-Âkıb'a işaret vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah'ın emriyle, *"Gelin oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra gönülden lanetle dua edelim de, Allah'ın lanetini yalancıların üstüne atalım!"*[861] dediği zaman, Abdulmesîh şöyle dedi: "Muhammed ile mübâhale yapmayın. Çünkü ben onunla birlikte birtakım yüzler görüyorum ki, eğer onlarla dağların yok olması için Allah'a yemin edecek olsa, dağlar ebediyyen yok olurlar." [862]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) يَا هَاشِمَ بْنَ خُدَيْجٍ لَيْسَ فَخْرُكُمْ بِقَتْلِ صِهْرِ رَسُولِ اللهِ بِالسَّدَدِ
أَدْرَجْتُمْ فِي إِهَابِ الْعَيْرِ جُثَّتِهِ لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمِ لِغَدِ
إِنْ تَقْتُلُوا اِبْنَ أَبِي بَكْرٍ فَقَدْ قَتَلَتْ حُجْراً بِدَارَةِ مَلْحُوبٍ بَنُو أَسَدِ
وَيَوْمَ قُلْتُمْ لِعَمْرٍو وَهُوَ يَقْتُلُكُمْ قَتْلَ الْكِلاَبِ لَقَدْ أَبْرَحْتَ بِالْوَلَدِ
وَرُبَّ كِنْدِيَّةٍ قَالَتْ لِجَارَتِهَا وَالدَّمْعُ يَنْهَلُّ مِنْ مَثْنًى وَمِنْ وَحَدِ
أَلْهَى اِمْرَأَ الْقَيْسِ تَشْبِيبٌ بِغَانِيَةٍ عَنْ ثَأْرِهِ وَصَفَاتِ النُّؤْيِ وَالْوَتَدِ
(2) وَقَدْ سَمَا قَبْلِي يَزِيدٌ طَالِبًا شَأْوَ الْعُلاَ فَمَا وَهَى وَلاَ وَنَى

❁

[856] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 553; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 257; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 247; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 301; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 312.

[857] A'râf, 7/175.

[858] *Bel'âm b. Bâ'ûrâ*: Tevrat ve İslâmî kaynaklarda, önceleri iyi bir mümin iken daha sonra Hz. Mûsâ ve kavmi aleyhine hile tertiplediği için cezalandırıldığı rivayet edilen kişidir. Geniş bilgi için bkz. Harman, "Bel'âm b. Bâûrâ", *DİA*, 1992, 5/389.

[859] İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 257.

[860] Tebâhül (mübâhale): Bir tartışma esnasında haksız ve yalancı olanın Allah'ın lânetine uğraması için beddua edilmesidir. Geniş bilgi için bkz. Fayda, "Mübâhale", *DİA*, 2006, XXXI, 425.

[861] Âl-i İmrân, 3/61.

[862] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 247-48; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 301-302; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 331-32.

91.

FERÂİD [اَلْفَرَائِدُ]

A. Tanımı

Ferâid sözlükte, "kıymetli mücevher, tek taş mücevher"[863] anlamına gelen *el-ferîde* [اَلْفَرِيدَةُ] kelimesinin çoğuludur.

Terim olarak *ferâid*, "mütekellimin, hâlis Arapların kelâmından –sözünde gerdandaki inci konumunda olacak getirecek ve söz sahibinin fesahatine, arzetme gücüne ve araplığının şiddetine delalet edecek– fasîh bir lafız getirmesidir." Öyle ki, bu lafız kelâmdan düşürülecek olsa, bunun yokluğu fusehaya çok ağır gelecek ve onun yerine geçecek başka bir lafız bulunayacaktır."[864]

B. Örnekler

﴿فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا﴾

"Ondan umudu kesince aralarında konuşmak üzere çekildiler."[865]

Bu âyetteki lafızların hepsi eşi-benzeri bulunmayan ferâiddendir.[866]

❁

﴿اَلْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ﴾

"İşte şimdi hak yerini buldu."[867]

Bu âyetteki حَصْحَصَ [yerini buldu] sözcüğü, ferâidden olup fesahatçilerin onun yerine başka bir sözcük koyması zordur.[868]

❁

[863] Mutçalı, *Dağarcık*, s. 652.

[864] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 576; *Bedi'u'l-Kur'ân*, II, 287; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 245; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 297; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 267.

[865] Yûsuf, 12/80.

[866] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 577; *Bedi'u'l-Kur'ân*, II, 287; Allân, *el-Bedi' fi'l-Kur'ân*, s. 576.

[867] Yûsuf, 12/51.

[868] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 267; Allân, *el-Bedi' fi'l-Kur'ân*, s. 576.

حَتَّى إِذَا مَا غَلاَ مَاءُ الشَّبَابِ لَهَا وَأَفْعَمَتْ فِي تَمَامِ الْجِسْمِ وَالْعَصَبِ

Hatta onun gençlik suyu kaynadığı
Bütün bedeni ve sinirleri doldurduğu zaman

Şiirde غَلاَ [kaynadı] sözcüğünün "gençlik suyu" için isti'âre yapılması, bedî'î ferâiddendir.[869]

C. Açıklama

Ferâid, belagata değil fesâhate özgü bir güzelliktir. Çünkü tanımda da görüldüğü üzere, söz söyleyenin, kelâmında fasîh bir lafız getirmesi gerekmektedir.[870]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿حَتَّى إِذَا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ﴾ (Sebe', 34/23)

(2) ﴿فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنذَرِينَ﴾ (Sâffât, 37/177)

(3) ﴿يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ﴾ (Mü'min, 40/19)

(4) ﴿أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَآئِكُمْ﴾ (Bakara, 2/187)

(5) ﴿هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَى غَنَمِي﴾ (Tâhâ, 20/18)

2. Şiirler:

(1) وَكَأَنَّ سُعْدَي إِذْ تُوَدِّعُنَا وَقَدْ اشْرَأَبَّ الدَّمْعُ أَنْ يَكِفَا

(2) وَقِدْمَا كُنْتُ مَعْسُولَ الْأَمَانِيَّ وَمَأْدُومَ الْقَوَافِي بِالسَّدَادِ

(3) لاَ بَسَّ حُلَّةَ الْوَفَاءِ وَمِنْ أُبَّ هَةَ السَّيْفِ أَنْ يَكُونَ مُحَلَّى

(4) يَا دَارَ عَبْلَةَ بِالْجِوَاءِ تَكَلَّمِي وَعِمِي صَبَاحًا دَارَ عَبْلَةَ وَاسْلَمِي

(5) وَمَنْ لَهُ جَاوَرَ الْجِزْعُ الْيَبِيسُ وَمَنْ بِكَفِّهِ أَوْرَقَتْ عَجْرَاءُ مِنْ سَلَمِ

❁❁❁

[869] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 576.

[870] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 576; *Bedi'u'l-Kur'ân*, II, 287; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 245; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 297; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 267.

92.

İLĞÂZ [اَلإِلْغَازُ]

A. Tanımı

İlğâz, sözlükte "çöl faresinin, saklandığı yerin bulunmaması için yuvasını labirent gibi eğri büğrü kazması; saptırmak, sözün maksadını gizlemek, şaşırtmalı söz söylemek" anlamlarına gelen *lağz* kökünden gelir.[871] *İlğâz*, if'âl kalıbında mastar olup "esrarengiz sözler söylemek, bilmece gibi konuşmak, üstü kapalı konuşmak..." anlamlarına gelir.

Belagat terimi olarak *ilğâz*, "özellikle şiirde bir sözü (kavramı) açık bir dille anlatma yerine onu ima eden ifadeler kullanarak şiiri (sözü) bir bilmece, hatta bazan bir muamma şekline sokmaktır."

İbn Ebi'l-İsba'a göre *ilğâz*, "mütekellimin, bir şeyi murad etmesi ve zâhiri başka bir şeye, bâtını söz sahibinin muradına delalet eden ibarelerle ifade etmesidir. En yaygın isimleri muhâcât ve ta'miyedir."[872] İbn Ma'sûm'a göre, "mütekellimin maksadını kapalı olduğu ve işitenin çok düşündükten sonra anlayabildiği bir ifadeyle dile getirmesidir."[873]

İlğâz, hem nesirde hem de şiirde olur.[874]

B. Örnekler

وَقَاضِي قُضَاةٍ يَفْصِلُ الْحَقَّ سَاكِتًا وَبِالْحَقِّ يَقْضِي لاَ يَبُوحُ وَيَنْطِقُ
قَضَى بِلِسَانٍ لاَ يَمِيلُ وَإِنْ يَمِلْ عَلَى أَحَدِ الْخَصْمَيْنِ فَهُوَ الْمُصَدَّقُ

Susarak adâleti sağlayan kadılar kadısıdır
Adâletle hükmeder, konuşup ilan etmeden
Eğilmeyen bir dille hükmeder; eğer eğilirse
İki hasımdan biri için; doğru kabul edilir.

[871] Durmuş, "Lugaz", *DİA*, 2003, XXIII, 221.
[872] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 579; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 212; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 342; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 312; Toprak, "Klasik Arap Şiirinde Luğaz", s. 97.
[873] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 40.
[874] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 579.

Şairin bu lugazda (bilmecede) kastettiği şey "terazi"dir.[875]

❁

سَعَتْ ذَاتُ سُمٍّ فِي قَمِيصِي فَغَادَرَتْ بِهِ أَثَراً وَاللهِ شَافٍ مِنَ السُّمِّ
كَسَتْ قَيْصَراً ثَوْبَ الْجَمَالِ وَتُبَّعاً وَكِسْرَى وَعَادَتْ وَهِيَ عَارِيَةُ الْجِسْمِ

İplik sahibi gömleğime yöneldi ve bıraktı,
Onda bir iz. Allah bu derde şifa verir
O, güzellik elbisesi giydirdi Kayser'e, Tubba'a
Ve Kisrâ'ya. Kendisi bedeni çıplak olarak döndü.

Şair buradaki luğazda (bilmecede) "iğne"yi kastediyor.[876]

❁

Anlatıldığına göre meşhur şair Ebû Atâ es-Sindî'nin dilinde Sindli olmasından kaynaklanan bir pelteklik vardır. Hammâd er-Râviye, Hammâd 'Acred, Hammâd b. ez-Zeberkân en-Nahvî ve Bekr b. Mus'âb el-Müzenî sohbet etmek için bazı geceler toplanıyorlardı. Dediler ki: "Bu meclisimizde bulunması gereken bir şey eksik kaldı. Ebû Atâ' es-Sindî'ye birisini gönderelim de, o da bize katılsın." Bunun üzerine ona bir adam gönderdiler. Bu arada Hammâd b. ez-Zeberkân, "Hanginiz Ebû Atâ'ya, **جَرَادَة** [çekirge], **زُجّ** [mızrağın altında dipçik vazifesi gören demir] ve **شَيْطَان** [şeytan] sözcüklerini söyletebilir." dedi. –Onun bu sözcükleri seçmesinin nedeni, Ebû Atâ'nın cîm'i zây, şın'ı da sin şeklinde telaffuz etmesidir.– Hammâd er-Râviye, "Ben bunları ona söyletirim" dedi. Derken Ebû Atâ geldi ve **هَيَّاكُمُ اللهُ** [Allah size uzun ömür versin] dedi. –**حَيَّاكُمُ اللهُ** demek istedi.– Onlar da onun telaffuz ettiği gibi, **مَرْهَبًا مَرْهَبًا** [merhaba] dediler. –**مَرْحَبًا مَرْحَبًا** demek istediler.– Ona, **أَلاَ تَتَعَشَّى** [akşam yemeğini yedin mi?] diye sordular. O da sîn harfiyle, **تَأَسَّيْتُ** [yedim], "şarabınız var mı?" dedi. Ona şarap getirildi, çakır keyif oluncaya kadar içti. Hammâd er-Râviye ona, "Ey Ebû Atâ! Luğaz (bilmece) ile aran nasıl?" diye sordu. O da, **هَسَن** [iyi] dedi. –**حَسَن** demek istedi.– Bunun üzerine Hammâd er-Râviye, **جَرَادَة** [çekirge] hakkında şu bilmeceyi sordu:

فَمَا صَفْرَاءُ تُكَنَّى أُمَّ عَوْفٍ كَأَنَّ رِجْلَتَيْهَا مُنْجَلاَنِ

Sarı olan, künyesi Ümmü Avf' künyesini alan, sanki iki bacağı tırpan gibi olan nedir?

[875] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 213.
[876] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 342.

Ebû Atâ, زَرَادَة dedi. Hammâd, “Doğru söyledin!” dedi ve زُجّ [mızrağın altında dipçik vazifesi gören demir] hakkında şu bilmeceyi sordu:

فَمَا اسْمُ حَدِيدَةٍ فِي الرُّمْحِ تُرْسِى دَوِينُ الصَّدْرِ لَيْسَتْ بِالسِّنَانِ

Mızraktaki demirin adı nedir?
Gövdesinin altına takılır, sivri uç değildir

Ebû Atâ, زُزّ diye cevap verdi. Hammâd, “Bildin!” dedi ve Benî Şeytân civarındaki mescid hakkındaki şu bilmeceyi sordu:

أَتَعْرِفُ مَسْجِدًا لِبَنِي تَمِيمٍ فُوَيْقَ الْمَيْلِ دُونَ بَنِي أَبَانِ

Benû Temîm’e ait bir mescit biliyor musun?
Mîl’in yukarısında, Benû Ebân’ın aşağısında!

Ebû Atâ, بَنُو سَيْطَان diye cevap verdi. Hammâd, “Bildin!” dedi.[877]

C. Açıklama

İlğâz (*bilme sorma*) sanatı için *muhâcât, ta‘miye, uhcüvve/uhciyye, ehâcî, huceyyâ, mugâlata/uğlûta, lahn/melâhin, muâyât* gibi terimler de kullanılmıştır.[878]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) وَذِي خُضُوعٍ رَاكِعٍ سَاجِدٍ وَدَمْعُهُ مِنْ جَفْنِهِ جَارِي
مُوَاظِبِ الْخَمْسَ لِأَوْقَاتِهَا مُنْقَطِعٌ فِي خِدْمَةِ الْبَارِي

(2) وَذِي أُذُنٍ بِلاَ سَمْعٍ لَهُ قَلْبٌ بِلاَ لُبِّ
إِذَا اسْتَوْلَى عَلَى صَبٍّ فَقُلْ مَا شِئْتَ فِي الصَّبِّ

(3) وَحَيَّةٍ فِي رَأْسِهَا دُرَّةٌ تَسْبَحُ فِي بَحْرٍ قَصِيرِ الْمَدَى
إِذَا تَوَلَّتْ فَالْعَمَى حَاضِرٌ وَإِنْ تَجَلَّتْ بِاَنَّ طُرْقُ الْهَدَى

❁❁❁

[877] İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 43-44.

[878] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 579; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 212; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 342; Durmuş, “Lugaz”, *DİA*, 2003, XXIII, 221.

93.

NEZÂHET [اَلنَّزَاهَةُ]

A. Tanımı

Nezâhet, sözlükte “temizlik, saflık, doğruluk, arılık, erdemlik, fazilet…” vb. anlamlara gelir.

terim olarak *nezâhet*, “hicvin ve diğer şiir türlerinin lafızlarının çirkinliklerden ve ahlâksızlıktan arı olmasıdır. Nadir olarak diğer türlerde de rastlansa da ekseriyetle hicve özgü bir sanattır.”[879]

B. Örnekler

﴿وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ۞ وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ۞ أَفِي قُلُوبِهِم مَرَضٌ أَمِ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾

“Onlar, aralarında hükmetmesi için Allah’a ve Elçisine çağırıldıkları zaman hemen onlardan bir grup yüz çevirirler. Eğer hüküm kendi lehlerine olursa itaat ederek gelirler. Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe mi ettiler? Yoksa Allah’ın ve Elçisinin kendilerine haksızlık yapacağından mı korkuyorlar? Hayır, onlar zâlimlerdir.”[880]

Âyette yerilen kimselerle ilgili yergi lafızları, hicivde kullanılan lafızlardan münezzeh olarak gelmiştir.[881]

❁

لَوْ أَنّ تَغْلِبَ جَمّعَتْ أَحْسَابَهَا يَوْمَ التّفَاضُلِ لَمْ تَزِنْ مِثْقَالاَ

Tağlib kabilesi bütün soylarını toplsa da,
Övünme gününde bir miskal etmezler!

[879] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 584; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 292; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 91; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 172; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 297; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 178.

[880] Nûr, 24/48-50.

[881] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 585; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 293; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 172; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 297; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 179.

Bu şiir son derece şiddetli bir hiciv olduğu halde lafızları çirkinlikten münezzehtir.[882]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) فَغُضَّ الطَّرْفَ إِنَّكَ مِنْ نُمَيرٍ فلا كَعْباً بَلَغْتَ وَلاَ كِلاَبَا

(2) ظَلَلْتُ كَأَنَّنِي لِلرِّمَاحِ دَرِيئَةً أُطَاعِنُ عَنْ أَبْنَاءِ حَرْبٍ وَفَرْتِ

(3) وَقَدْ عَلِمَتْ عِرْسَاكَ أَنَّكَ آيِبٌ تُخَبِّرُهُمْ عَنْ جَيْشِهِمْ كُلَّ مُرْتَعِ

(4) مَوَدَّةٌ ذَهَبٌ أَثْمَارُهَا شَبَهٌ وَهِمَّةٌ جَوْهَرٌ مَعْرُوفُهَا عَرَضُ

(5) بَنِي لُهَيْعَةَ مَا بَالِي وَبَالِكُمُ وَفِي الْبِلاَدِ مَنَادِيحٌ وَمُضْطَرَبُ
لَجَاجَةٌ لِي فِيكُمْ لَيْسَ يُشْبِهُهَا إِلاَّ لَجَاجَتِكُمْ فِي أَنَّكُمْ عَرَبُ

882 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 584; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 292; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* I, 173; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân*, s. 297; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 178.

94.

HASRU’L-CÜZ’Î VE İLHÂKUHU Bİ’L-KÜLLÎ [حَصْرُ الْجُزْئِيِّ وَإِلْحَاقُهُ بِالْكُلِّيِّ]

A. Tanımı

Hasru’l-cüz’î ve ilhâkuhu bi’l-küllî, lafzen “kısmî/cüz’î olanı sınırlama/daraltma ve onu genel olana katma” anlamındadır.

Terim olarak, “mütekellimin, çeşitli nevilerin ve cinslerin kısımlarını hasrettikten sonra harhangi bir tür tazim (yüceltme) maksadıyla bir cins yapmasıdır.”[883]

B. Örnekler

﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلاَّ يَعْلَمُهَا وَلاَ حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الأَرْضِ وَلاَ رَطْبٍ وَلاَ يَابِسٍ إِلاَّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾

“Gaybın anahtarları, O’nun yanındadır, onları O’ndan başkası bilmez. (O) karada ve denizde olan her şeyi bilir. Düşen bir yaprak, -ki mutlaka onu bilir,- yerin karanlıkları içinde gömülen dane, yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir Kitapta olmasın.”[884]

Allah Teâlâ, bu âyette bütün cüz’îleri –yani, yaprak, dane, yaş ve kuruyu– hasretmiş ve onları küllîye –yani, gaybın anahtarlarına ve karada ve denizde olan şeylere– katmıştır.[885]

فَبَشَّرْتُ آمَالِي بِمَلْكٍ هُوَ الْوَرَى وَدَارٍ هِيَ الدُّنْيَا وَيَوْمٍ هُوَ الدَّهْرُ

Emellerimi bir krala müjdeledim, ki o insanoğludur,
Bir yurda, ki o dünydadır; bir güne, ki o zamandır!

883 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 600; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 315-16; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 243; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 295; Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 144.

884 En‘âm, 6/159.

885 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 600-601; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 317; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 243-44; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 295; Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 144.

Şair, övdüğü kimseyi yüceltmeyi, gitmekte olduğu yurdunu ve ona kavuştuğu zamanı muhteşem olarak nitelemeyi amaçlamıştır. Bu yüzden övdüğü kişiyi “insanoğlu”, ona kavuştuğu yurdu “dünya” ve ona kavuştuğu günü ise “zaman” saymıştır. Böylece cüz’înin kısımlarını hasrettikten sonra, cüz’îyi küllî yapmıştır. Çünkü övdüğü kişi, “insanoğlu”ndan bir cüz’dür. Yurt, “dünya”dan bir cüz’dür. Gün ise “zaman”dan bir cüz’dür. Cüz’înin kısımlarını hasretmiştir. Çünkü âlem; cisimler, zaman ve mekândan ibarettir.[886]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) إِلَيْكَ طَوَى عَرْضَ الْبَسِيطَةِ جَاعِلٌ قِصَارَ الْمَطَايَا أَنْ يَلُوحَ لَهَا الْقَصْرُ
فَكُنْتُ وَعَزْمِي وَالظَّلَامُ وَصَارِمِي ثَلَاثَةَ أَشْبَاهٍ كَمَا اجْتَمَعَ النَّثْرُ
شَخْصٌ هُوَ الْعَالَمُ الْكُلِّيُّ فِي شَرَفٍ وَنَفْسُهُ الْجَوْهَرُ الْقُدْسِيُّ فِي عِظَمِ

(2) يَا سَائِلِي عَنْهُ لمَّا جِئْتُ أَمْدَحُهُ هَذَا هُوَ الرَّجُلُ الْعَارِي مِنَ النَّارِ
لَقِيتُهُ فَرَأَيْتُ النَّاسَ فِي رَجُلٍ وَالدَّهْرُ فِي سَاعَةٍ وَالْأَرْضَ فِي دَارِ

❁❁❁

[886] İbn Ebi’l-İsbaʿ, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 600-602; *Bedîʿu’l-Kur’ân*, II, 317; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 244; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 295-96; Maʿsûm, *Envâru’r-Rebîʿ*, V, 145.

95.

MÜNÂKAZA [اَلْمُنَاقَضَةُ]

A. Tanımı

Münâkaza, sözlükte mufâʿale babından mastar olup “çelişki, tezat, zıtlık...” vb. anlamlara gelmektedir.

Terim olarak *münâkaza*, “konuşanın, şartı, –biri adeten mümkün diğeri adeten imkânsız olan– çelişik iki şeye bağlaması(taʿlîk) dır.” Mütekellimin muradı imkansız olandır. Çünkü bu bağlamanın şart koşulanın vaki olmaması/gerçekleşmemesidir. Bu durumda mütekellim dış görünüşte sanki kendi kendisiyle siyle çelişkiye düşmektedir. Çünkü bir şeyin gerçekleşmesini, mümkün ikve imkansız nakîzin/ çelişiğin gerçekleşmesine bağlamıştır.[887]

B. Örnekler

وَإِنَّكَ سَوْفَ تَحْلُمُ أَوْ تَنَاهَى إِذَا مَا شِبْتَ أَوْ شَابَ الْغُرَابُ

Sen ya akıllanacaksın ya da yüksek bir konuma geleceksin!
Saçına ak düştüğü ya da karga beyazlaştığı zaman!

Şair, muhatabın akıllanmasını, hem saçının beyazlamasına bağlamış –ki, bu mümkündür– hem de karganın beyazlamasına bağlamıştır ki, bu imkânsızdır. Çünkü karga hiçbir zaman beyazlamaz. Burada şair birincisini değil ikincisini kastetmektedir. Yani, “Hiçbir zaman akıllanmayacaksın!” demek istiyor.[888]

❁

وَإِنِّي سَوْفَ أَسْلُوهُمْ إِذَا عُدِمَتْ رُوحِي وَأُحْيِيتُ بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْعَدَمِ

Kuşkusuz ben, onları unutacağım, yok olduğu zaman
Ruhum; ve ölüm ve yokluktan sonra diriltildiğim zaman.

[887] İbn Münkız, *el-Bedîʿ*, s. 152; İbn Ebi’l-İsbaʿ, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 607; *Bedîʿu’l-Kur’ân*, II, 323; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 101; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 253; Suyûtî, *Şerhu ʿUkûdi’l-Cumân*, s. 300; Maʿsûm, *Envâru’r-Rebîʿ*, II, 367.

[888] İbn Ebi’l-İsbaʿ, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 607; *Bedîʿu’l-Kur’ân*, II, 323-24; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 101; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 253; Suyûtî, *Şerhu ʿUkûdi’l-Cumân*, s. 300; Maʿsûm, *Envâru’r-Rebîʿ*, II, 367.

Şair, unutmayı önce ruhunun yok olmasına bağlamıştır ki, bu mümkümdür. İkinci olarak âhirette ölümden sonra diriltilmeye bağlamıştır ki, bu imkânsızdır ve onun amacı budur. Dolayısıyla hiçbir zaman unutmayacağını söylüyor.[889]

C. Açıklama

Münâkaza ile *Nefyü'ş-şey' bi-îcâbih* arasındaki fark şudur: *Münâkaza*'da nefy ve îcâb yoktur. *Nefyü'ş-şey' bi-îcâbih*'de ise şart ve şart manası yoktur.[890]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) أُحِبُّكِ أَوْ يَقُولُوا جَرَّ نَمْلٌ ثَبِيراً وَابْنُ إِبْرَاهِيمَ رِبعَا

(2) إِنِّي أُنَاقِضُ عَهْدَ النَّازِحِينَ إِذَا مَا شَابَ عَزْمِي وَشَبَّتْ شَهْوَةُ الْهَرَمِ

❁❁❁

[889] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 607; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 101; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 253; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 300; Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 368.

[890] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 607; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 324; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 253.

96.

İŞTİKÂK [اَلْإِشْتِقَاقُ]

A. Tanımı

İştikâk sözlükte "türeme, türetme, etimoloji, bir şeyin yarısını almak" anlamına gelir.[891]

Ebû Hilâl el-Askerî *iştikâk*'ı, "mütekellimin, övgü, yergi vb. amaçla özel bir isimden bir mana türetmesidir." şeklinde tarif etmiştir.[892]

İştikâk, bedî' ilminde "aynı kökten birkaç kelimeyi bir sözde toplamak" anlamında bir cinas türü olarak da kullanılır.[893]

B. Örnekler

لَوْ أُوحِيَ النَّحْوُ إِلَى نِفْطَوَيْهِ مَا كَانَ هَذَا الْعِلْمُ يُعْزَى إِلَيْهْ

أَحْرَقَهُ اللهُ بِنِصْفِ اِسْمِهِ وَصَيَّرَ الْبَاقِي صَيَاحًا عَلَيْهْ

Eğer nahiv Nıfteveyh'e vahyedilseydi
Bu ilim ona isnat edilmezdi
Allah onu isminin yarısıyla yakardı
Geriye kalan ise ona haykırışa dönerdi[894]

❁

كَأَنَّ أَبَاهُ حِينَ سَمَّاهُ صَاعِدًا رَأَى كَيْفَ يَرْقَى فِي الْمَعَالِي وَيَصْعَدُ

Babası onun ismini Sâ'id koyduğu zaman, sanki
Görmüş, yükseklere nasıl çıkacağını ve tırmanacağını[895]

[891] Sarf ilminde iştikâk kelimesi, terim olarak "aralarında mâna ilişkisi bulunan iki kelimeden birinin diğerinden alınması ve türetilmesi" demektir. Kendisinden türetilen asıl (kök) kelimeye müştâk (me'hûz) minh, ondan türeyen fer'î (tâli) kelimeye de müştâk (me'hûz) veya iştikâk adı verilir. Bkz. Kılıç, Hulusi, "İştikâk", *DİA*, XXII, 439.

[892] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 429-430; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 187; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 286; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 309; Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 276.

[893] Kılıç, "İştikâk", *DİA*, XXII, 439.

[894] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 430; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 187; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 286; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 309; Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 276.

[895] Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 276.

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) لَمْ يَلْقَ مَرْحَبُ مِنِّي مَرْحَبًا وَرَأَى ضِدَ اِسْمِهِ عِنْدَ هَدِّ الْحِصْنِ وَالْأُطُمِ

(2) مُحَمَّدٌ أَحْمَدُ الْمَحْمُودِ مُبْعِثُهُ كُلٌّ مِنَ الْحَمْدِ تَبْيِينُ اِشْتِقَاقِهِمْ

97.

MÜVÂREDE [اَلْمُوَارَدَةُ]

A. Tanımı

Müvârede, مفاعلة kalıbında mastar olup “ulaşmak, gelmek, varmak, adı geçmek, görünmek, bahsedilmek…” vb. anlamlara gelen *vurûd* kökündendir.

Bedî‘ terimi olarak *müvârede*, “aynı tabakadan iki şairin, birbirinden almaksızın bir beyitte veya beyitin bir kısmında aynı manayı rast getirmeleridir.” [896]

B. Örnekler

İmru’u’l-Kays ve Tarafa b. el-‘Abd’in mu‘allakalarında geçen şu şiir müvâredeye örnek verilmiştir. İmru’u’l-Kays’ın sözleri şöyledir:

وُقُوفاً بِهَا صَحْبِي عَلَيَّ مَطِيَّهُمْ يَقُولُونَ: لا تَهْلِكْ أَسىً وَتَجَمَّلِ

Arkadaşlarım orada bineklerini durdurlar
Diyorlar ki: Üzülme ve güzelce sabret!

Tarafa’nın şiirinde ise, تَجَمَّلِ yerine تَجَلَّدِ [cesur ol] kelimesi vardır. [897]

Safiyyuddîn el-Hillî şöyle demiştir:

تَهْوِي مَوَاضِيكَ الرِّقَابَ كَأَنَّمَا مِنْ قَبْلُ كَانَ حَدِيدُهَا أَغْلَالَا

Senin eski kılıçların boyunları üflüyor; sanki,
Daha önce onların demirleri bukağıları olmuştu.

Hillî, daha sonra şairi bilinmeyen şu şiiri gördüğünü söylüyor:

تَهْوَى الرِّقَابَ مَوَاضِيهِ فَتَحْسَبُهَا تَوَدُّ لَوْ أَصْبَحَتْ أَغْلَالَ مَنْ أَسرَا

Onun eski kılıçları boyunları üflüyor; sanırsın,
Esir alınmış kimseye bukağı olmak istiyorlar!

[896] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 400; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 205; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 380; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 86.

[897] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 400; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 205; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 380; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 86-87.

Hillî, devamla şöyle diyor: “Birisi beni şiir hırsızlığı ile suçlar diye kendime ait olan bu beyti şiirden düşürdüm. Fakat bu bedî‘ çeşitlerini sayınca, onu müvârede’ye örnek olarak zikrettim.”[898]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) وإني والمُؤَذنُ يوم رامٍ — لمُخْتَلِفان في هذا الصباحِ
أنادِي بالصبوح له كيادا — إذا نادى بحَيَّ على الفلاح
.....
وإني والمُؤَذنُ يوم رامٍ — لمُخْتَلِفان في هذي الغداة
أنادِي بالصبوح له كيادا — إذا نادى بحَيَّ على الصلاة

(2) قلْبِي وجدا مشتَغل — على الهموم مُشْتَمِلْ
وقد كستني في الهوى — ملابس الصب الغزل
إنْسَانَةٌ فَتَّانَةٌ — بَدْرُ الدُّجَى مِنْهَا خَجِلْ
إذا رنت عيني بها — فبالدموع تغتسل

❁❁❁

[898] Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 206.

98.

İBDÂ‘ [اَلْإِبْدَاعُ]

A. Tanımı

İbdâ‘, if‘âl kalıbında mastar olup “yaratmak, icâd etmek, ortaya çıkarmak, orijinal/benzersiz bir şey yapmak…” vb. anlamlara gelir.

Bedî‘ terimi olarak *ibdâ‘*, “bir sözün çeşitli bedî‘ sanatlarını içermesi” demektir.[899]

B. Örnekler

﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾

“Ey yer, suyunu yut ve ey gök tut!” denildi. Su azaldı ve iş bitirildi. (Gemi) Cudi’ye oturdu. “Zâlimler topluluğu yok olsun!” denildi.”[900]

Allah Teâlâ’nın bu âyetinde 23 kadar bedî‘ sanatı olduğu söylenmiştir:

1) Tenâsüb: **ابْلَعِي** [yut] ve **أَقْلِعِي** [tut] kelimeleri arasında tam bir *münâsebet* (tenâsüb) vardır.

2) İsti‘âre: **ابْلَعِي** [yut] ve **أَقْلِعِي** [tut] kelimelerinde *isti‘âre* vardır.

3) Tıbâk: **أَرْضُ** [yer] ve **سَمَاءُ** [gök] kelimeleri arasında *tıbâk* vardır.

4) Mecâz: **يَا سَمَاءُ** [ey gök] ifadesi *mecâz*dır. Hakikati, **يَا مَطَرُ** [ey yağmur] ifadesidir.

5) İşâret: **وَغِيضَ الْمَاءُ** [su azaldı] ifadesinde *işaret* vardır. Bununla birçok mana ifade edilmiştir. Çünkü gök yağmurunu kesinceye ve yer kendisinden çıkan kaynakları yutuncaya kadar su azalmaz.

6) İrdâf: **اسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ** [Cudi’ye oturdu] ifadesinde *irdâf* vardır. Bununla onun bir mekâna yerleşmesi kastedilmiştir.

7) Temsîl: **قُضِيَ الْأَمْرُ** [iş bitirildi] ifadesinde *temsîl* vardır. Konudan uzak bir lafız vasıtasıyla helâk olanların helâk oluşu ve kurtulanların kurtuluşu kastedilmiştir.

[899] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 611; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 340; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 292; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 291; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 328; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 318; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 256.

[900] Hûd, 11/44.

8) Ta‘lîl: Suyun azalması, istivâ’nın (oturmanın) illetidir.

9) Taksîm: Suyun azalma durumundaki kısımları tam olarak sayılmıştır.

10) İhtirâs: وَقِيلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ [“Zâlimler topluluğu yok olsun!” denildi] ifadesinde *ihtirâs* sanatı vardır. Çünkü bu dua, zayıf ihtirâs yoluyla onların helâki hak ettiklerini bildirmektedir. Zira boğulma genel olduğu için hak etmeyenleri de kapsadığı izlenimini vermektedir.

11) İnsicâm: Âyet, uyumlu olarak akan su gibi insicâmlı (uyumlu) bir şekilde gelmiştir.

12) Hüsnü’n-nesak: Allah Teâlâ, kıssayı birbiri üzerine atfederek güzel bir tertiple anlatmıştır.

13) İ’tilâfu’l-lafz ma‘a’l-ma‘nâ: Her lafız, başka lafzın manası olmaya elverişli değildir.

14) Îcâz: Allah Teâlâ, bu âyette emretmiş, yasaklamış, haber vermiş, seslenmiş, nitelendirmiş, isimlendirmiş, helâk etmiş, bâkî bırakmış, mesut kılmış ve bedbaht yapmıştır. Eğer bunların hepsini ayrıntılı olarak anlatsaydı, kalemler yetişmezdi.

15) Teshîm: Âyetin başı sonuna delâlet etmektedir.

16) Tehzîb: Âyetin kelimeleri güzellik sıfatlarına sahiptirler. Zira her bir lafzın telaffuz edilmesi kolaydır, onlarda fesahat güzellikleri vardır, birbiriyle uyuşmazlıktan beri ve karmaşık terkiplerden uzaktırlar.

17) Hüsnü’l-beyân: Dinleyici kelimelerin anlamlarını anlamakta hiçbir sıkıntı çekmez.

18) İ‘tirâz: Bu da, وَغِيضَ الْمَاءُ [su azaldı] ve اسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ [Cudi’ye oturdu] sözleridir.

19) Kinâye: Suyu kimin azalttığı, işi kimin bitirdiği, gemiyi kimin oturttuğu, “yok olsun!” sözünü kimin söylediği açıkça ifade edilmemiştir. Yine âyetin başındaki “Ey yer, suyunu yut ve ey gök tut!” sözünü kimin söylediği de açıkça belirtilmemiştir.

20) Ta‘rîz: Allah Teâlâ, elçileri zulmen yalanlamayı âdet edinmiş kimselere, bu tufanın ve yıkıcı tablonun sadece kendi zulümleri sebebiyle başlarına geldiğini ima etmiştir.

21) Temkîn: Fâsıla yerli yerindedir.

22) Müsâvât: Âyetin lafzı manasından fazla değildir.

23) İbdâ‘: Bu âyet birçok belagat özelliğini içermesi bakımından eşsizdir. Hatta bazıları bu âyette 150 sanat bulunduğunu söylemiştir.[901]

❁

[901] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 611-13; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 340-43; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 292-93; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb,* II, 291-92; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 328-30; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 318-319; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 257.

فَضَحْتَ الْحَيَا وَالْبَحْرَ جُوداً فَقَدْ بَكَى الْـ حَيَا مِنْ حَيَاءٍ مِنْكَ وَالْتَطَمَ الْبَحْرُ

Cömertlik bakımından yağmur ve denizin ayıbını ortaya döktün
Bu yüzden yağmur senden utandığı için ağladı, deniz ise dalgalandı

Bu şiirde şu bedî‘ sanatları vardır:

1) Hüsnü’t-ta‘lîl: فَقَدْ بَكَى الْحَيَا مِنْ حَيَاءٍ مِنْكَ [Bu yüzden yağmur senden utandığı için ağladı] sözünde *hüsnü’t-ta‘lîl* vardır.

2) Taksîm: فَضَحْتَ الْحَيَا وَالْبَحْرَ [Cömertlik bakımından yağmur ve denizin ayıbını ortaya döktün] sözünde *taksîm* vardır. Çünkü “yağmur ağladı” ve “deniz dalgalandı” sözleriyle bunların her birinin özel yönü zikredilmiştir.

3) Mübâlağa: Övülen kimseden utandıkları için yağmurun ağladığı ve denizin dalgalandığı ifade edilerek *mübâlağa* sanatı yapılmıştır.

4) Cem‘: فَضَحْتَ الْحَيَا وَالْبَحْرَ [Cömertlik bakımından yağmur ve denizin ayıbını ortaya döktün] sözünde *cem‘* sanatı vardır.

5) Reddü’l-acüz ale’s-sadr: İki الْبَحْرَ [deniz] kelimesinin zikredilmesinde *reddü’l-acüz ale’s-sadr* sanatı vardır.

6) Cinâs: الْحَيَا ile حَيَاء kelimeleri arasında tam *cinâs* vardır.[902]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) ذَلَّ النُّضَّارُ كَمَا عَزَّ النَّظِيرُ لَهُمْ بِالْفَضْلِ وَالْبَذْلِ فِي عِلْمٍ وَفِي كَرَمٍ

(2) كَمْ أَبْدَعُوا رَوْضَ عَدْلٍ بَعْدَ طُولِهِمْ وَأَتْرَعُوا حَوْضَ فَضْلٍ قَبْلَ قَوْلِهِمْ

❁

[902] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 614-15; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 294; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 328-30; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 318.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-MUHASSİNÂTU'L-LAFZİYYE

[اَلْمُحَسِّنَاتُ اللَّفْظِيَّةُ]

el-Muhassinâtu'l-lafziyye, lafzı (sözü) güzelleştirici sanatlardır. Bu sanatlar isimlerinden de anlaşıldığı üzere lafzın iyileşmesini, güzelleşmesini sağlar ve ona kulağa hoş gelen bir musiki ritmi ve âhengi verir. Onun nefse daha hoş gelmesine vesile olur. Bu sanatlar da diğerleri gibi sadece edebî ürünlerin bir yönüyle sınırlı değildir. Lafza güzellik kattıkları gibi manaya da güzellik verirler. Zira lafız ve mana bir paranın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Birincisi olmadan ikincisi de olmaz. Birinde olan değişiklilk diğerine de yansır. Binaenaleyh bu sanatlar da lafza güzellik sağladıkları gibi manayı güzelleştirici özelliklere sahiptirler.

Bedî' ilmiyle ilgili kitaplarda lafızla ilgili sanatlar diğerlerine oranla daha azdır. Biz de bu bölümde bu sanatlardan yirmi beşini tanıtacağız.

1.

CİNÂS [اَلْجِنَاسُ]

A. Tanımı

Cinâs, "cins" sözcüğünden türemiştir. Sözlükte "iki şeyin birbirine benzemesi" anlamında mastrdır. Bu kökten hareketle cinâs için, "tecnîs, tecânüs ve mücânese"[1] tabirleri de kullanılır.

Terim olarak *cinâs*, "iki sözcüğün telaffuz bakımından birbirine benzemesi ve anlamca birbirinden farklı olmasıdır."[2] Başka bir ifadeyle anlamları farklı, yazılış veya söylenişleri (sesleri) aynı yahut benzer olan kelimelerin nazım ve nesirde bir arada kullanılması yoluyla yapılan söz sanatını ifade eder. Buna tecnîs de denir.[3]

B. Çeşitleri ve Örnekler

Cinâs'ın çeşitli yönlerden farklı kısımları söz konusudur.[4]

A) Cinâs, *tam cinâs* ve *gayr-ı tam cinâs* kısımlarına ayrılır:

1. *Tam cinâs*: Anlamları farklı iki sözcüğün dört hususta uyuşmasıdır: Harflerinin türü, harflerinin sayıları, hey'etleri[5] ve düzeni.

a. *Mümâsil*: Eğer iki sözcük –iki isim, iki fiil veya iki harf gibi– aynı türden olursa buna *mümâsil* (*mütemâsil*) denir.

---

1 Safedî, *Cinânu'l-Cinâs*, s. 9-10; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, I, 97.

2 İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 36; Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 321; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 429; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 262; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 102; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 183; Kazvînî, *el-İzâh*, s. 288; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 282; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 269; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 60; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, I, 97; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 325.

3 Kılıç, Hulusi; Yetiş, Kâzım, "Cinâs", *DİA*, 1993, VIII, 12.

4 İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 530; İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 12; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 429-430; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 262; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 102; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 183; Kazvînî, *el-İzâh*, s. 288; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 60-71; Safedî, *Cinânu'l-Cinâs*, s. 13, 20-36; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 283-92; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 269 vd.; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 54 vd.; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 60-80; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, I, 97-98; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 325.

5 Harflerin hey'etlerinden maksat harekeleri ve sükûnlarıdır.

﴿وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ﴾

“Saat başladığı gün, suçlular, bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler.”[6]

Birinci السَّاعَةُ sözcüğü “kıyamet günü”, ikinci سَاعَةٍ sözcüğü ise “bir saat” demektir.[7]

b. *Müstevfâ*: Eğer iki sözcük farklı türden –isim ve fiil, isim ve harf veya fiil ve harf gibi– ise buna *müstevfâ* denir.

مَا مَاتَ مِنْ كَرَمِ الزَّمَانِ فإنَّهُ يَحْيَا لَدَى يَحْيَى بْنِ عَبْدِ الله

Zamanın cömertliği ölmedi; çünkü o,
Yahyâ b. Abdullah’ın yanında yaşamaktadır

Birinci يَحْيَا [yaşıyor] sözcüğü fiil-i muzâridir. İkinci يَحْيَى [Yahyâ] sözcüğü ise cömertliği övülen kişinin ismidir.[8]

إِذَا رَمَاكَ الدَّهْرُ فِي مَعْشَرٍ قَدْ أَجْمَعَ النَّاسُ عَلَى بُغْضِهِمْ
فَدَارِهِمْ مَا دُمْتَ فِي دَارِهِمْ وَأَرْضِهِمْ مَا دُمْتَ فِي أَرْضِهِمْ

Attığı vakit zaman seni bir topluğun içine,
Ki insanlar onlara kin beslemede birleşmiştir
Onların yurtlarında kaldığın sürece onlarla iyi geçin!
Onların topraklarında kaldığın sürece gönüllerini yap!

Bu şiirde iki *müstevfâ cinâs* vardır. Birincisi; دَارِهِمْ kelimesiyle yapılmıştır: 1) دَارَى fiilinden emr-i hazır olup “iyi geçin!” anlamındadır. 2) دَار kelimesi “ev” anlamındadır. İkincisi; أَرْضِهِمْ kelimesiyle yapılmıştır. 1) أَرْضَى fiilinden emr-i hazır olup “hoşut et, gönüllerini yap!” anlamındadır. 2) أَرْض kelimesi “yurt, toprak” anlamındadır.[9]

c. *el-Mürekkebü’l-Müteşâbih*: İki lafızdan birinin müfred, diğeri mürekkeb olup her ikisinin de hat ve kitâbet bakımından birbirine uymasıdır. Buna tecnîsu’l-müşevveş veya cinâsu’l-müşevveş de denir.[10]

إِذَا مَلِكٌ لَمْ يَكُنْ ذَا هِبَةٍ فَدَعْهُ فَدَوْلَتُهُ ذَاهِبَةُ

Eğer kral cömert bir kimse değilse,
Onu bırak! Zira devleti gidicidir

6 Rûm, 30/55.
7 Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 326.
8 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 104; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 326.
9 İbn Münkız, *el-Bedî‘*, s. 33-34; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 326; Akdemir, *Belâgat*, s. 303.
10 Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 429.

Burada ذَا هِبَةٍ sözcüğü ile ذَاهِبَةُ sözcüğü arasında cinâs vardır. Birinci sözcük “sahip” anlamındaki ذَا ile “hediye” anlamındaki هِبَة sözcüğünden mürekkebdir. İkinci sözcük ذَاهِبَةُ ise, müennes ism-i fâildir.[11]

d. *el-Mürekkebü’l-Mefrûk*: İki lafızdan birinin müfred, diğerinin iki kelimeden mürekkeb olup hat ve yazı bakımından farklı olmalarıdır.

كُلُّكُمْ قَدْ أَخَذَ الْجَامِ وَلاَ جَامَ لَنَا مَا الَّذِي ضَرَّ مُدِيرَ الْجَامِ لَوْ جَامَلَنَا

Hepiniz kadehleri aldınız, bize kadeh kalmadı
Bize bir güzellik yapsa, sâkînin ne zararı olur?

Buradaki جَامَ لَنَا ifadesi iki kelimeden mürekkebdir. İkincisi جَامَلَنَا ise “bize güzellik yaptı” anlamında fiil-i mâzîdir.[12]

e. *el-Mürekkebü’l-Merfuvv*: İki kelimeden birinin müfred olması, diğerinin ise bir kelime ile başka bir kelimenin bir harfinden oluşması ve her ikisinin de hat ve kitâbet uyuşmamasıdır.

أَهَذَا مُصَابٌ أَمْ طَعْمٌ صَابَ

Bu bir musibet mi, yoksa acı hıyar tadı mı?

Birinci kelime مُصَابٌ müfred olup أَصَابَ fiilinin ism-i mef‘ûlüdür. İkinci kelime ise “acı hıyar” anlamındaki صَابَ ile طَعْمٌ kelimesinin *mîm*’inden mürekkebdir.

2. *Gayr-ı tam (Tam olmayan/nakıs) cinâs*: Tam cinâsta bulunan dört şarttan birini bulundurmayan cinâstır. Bu cinâs dört çeşittir:

a. *Muharref*: İki lafzın tür, sayı ve düzen bakımından müşterek olmakla birlikte sadece hey’et (hareke ve sükûn) bakımından farklı olmalarıdır. Bu da iki şekilde olur:

• Ya harekeleri farklı olur.

«جُبَّةُ الْبُرْدِ جُنَّةُ الْبَرْدِ»

“Yün cübbe, soğuk için kalkandır.”

Buradaki الْبُرْدِ [yün] sözcüğü ile الْبَرْدِ [soğuk] sözcüğü arasında sadece hareke farkı vardır.

• Yahut hem hareke hem de sükûn bakımından farklı olurlar.

11 Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 430; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 290; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 329.
12 Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 430.

«اَلْبِدْعَةُ شَرَكُ الشِّرْكِ»

“Bid‘at, şirkin tuzağıdır.”

Bu sözdeki ش [*şın*] harfi شَرَكُ sözcüğünde fethalı, الشِّرْك sözcüğünde kesreli, ر [*râ*] harfi ise birincisinde fethalı ikincisinde sâkindir.

b. *Nâkıs*: İki lafzın harflerinin hey’et, tür ve düzen bakımından aynı olup sadece harflerin sayısının farklı olmasıdır. Burada iki durum söz konusudur:

• Birinicisi, fazlalık bazen bir harf, bazen birden fazla harf olur. Birden fazla harf olursa buna *müzeyyel* denir.

إِنَّ الْبُكَاءَ هُوَ الشِّفَا ءُ مِنَ الْجَوَى بَيْنَ الجَوَانِحِ

Kuşkusuz ağlamak şifadır
Gönüldeki gamdan emin kılar

Buradaki الجَوَانِح sözcüğünde نح [*nûn* ve *hâ*] harfleri, الْجَوَى sözcüğüne göre fazladır.

• İkincisi, iki sözcükteki farklılık, sözcüklerin başında veya ortasında ya da sonunda bir harfin fazla olması yoluyla olur.

1) Fazla harf başta olduğu zaman *merdûf* denir.

﴿وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ ۞ إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ﴾

“Ve bacak bacağa dolaşır. İşte o gün, sevk Rabbinedir.”[13]

«دَوَامُ الْحَالِ مِنَ الْمُحَالِ»

“Bu hâlin devamı muhâldir (olanaksızdır).”

2) Fazla harf ortada olduğu zaman *müktenef* denir.

«جِدِّي جَهْدِي»

“Gayretim cehdimdir.”

3) Fazla harf sonda olduğu zaman *mutarref* denir.

«اَلْهَوَى مَطِيَّةُ الْهَوَانِ»

“Hevâ fitnenin aracıdır.”

[13] Kıyâme, 75/29-30.

c. *Maklûb*: İki lafzın hey’et (hareke ve sükûn), sayı ve tür bakımından müşterek olup sadece düzen (tertîb) bakımından farklı olmasıdır. Maklûb iki şekilde olur:

1) Harflerin tamamı yer değiştirir. Buna *maklûbu’l-küll* denir.

«حُسَامُهُ فَتْحٌ لِأَوْلِيَائِهِ، حَتْفٌ لِأَعْدَائِهِ»

“Onun kılıcı dostları için fetih, düşmanları için ölümdür.”

❁

«لَاحَ اَنْوَارُ الْهُدَى مِنْ كَفِّهِ فِي كُلِّ حَالٍ»

Her hâlükârda hidâyet nurları onun avucunda parlardı.

2) Harflerin bir kısmı yer değiştirir. Buna *maklûbu’l-ba‘z* denir.

«اَللَّهُمَّ اسْتُرْ عَوْرَاتِنَا وَآمِنْ رَوْعَاتِنَا»

“Allah’ım! Ayıplarımızı ört ve korkularımızda emin kıl!”

d. *Muzâri‘ ve Lâhik*: İki lafzın harflerin türlerinde farklı olması; hey’et, sayı ve düzen bakımından müşterek olmasıdır. Ancak burada farklılığın sadece bir harfte olması şarttır. Eğer farklı iki harfin mahreci birbirine yakınsa *muzâri‘*, değilse *lâhik* denir. Muzâri ve lâhik’in her biri üç çeşittir. Çünkü farklı harf, başta, ortada veya sonda olur.

• Muzâri‘nin örnekleri:

1) Harf farklılığının başta olmasına örnek:

«بَيْنِي وَبَيْنَ كِنِّي لَيْلٌ دَامِسٌ وَطَرِيقٌ طَامِسٌ»

“Benim ile yurdum arasında karanlık bir gece ve silik bir yol vardır.”

2) Harf farklılığının ortada olmasına örnek:

﴿وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ﴾

“Onlar hem insanları ondan men ederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar.”[14]

3) Harf farklılığının sonda olmasına örnek:

«اَلْخَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ»

“Atların alınlarında hayır bağlanmıştır.” [15]

[14] En‘âm, 6/26.

[15] Buhârî, “Kitâbu’l-Menâkıb”, H. No: 3644; Müslim, “Kitâbu’l-İmâre”, H. No: 1871.

• Lâhik'in örnekleri:

1) Harf farklılığının başta olmasına örnek:

﴿وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ﴾

"Diliyle çekiştiren, kaş ve gözüyle işaretler yapıp alay eden fesad kişinin vay haline!"[16]

2) Harf farklılığının ortada olmasına örnek:

﴿وَإِنَّهُ عَلَى ذَلِكَ لَشَهِيدٌ ۞ وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ﴾

"Ve kendisi de buna şahiddir. Doğrusu o, malı çok sever."[17]

3) Harf farklılığının sonda olmasına örnek:

﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ﴾

"Onlara güvene dair bir haber geldiği zaman..."[18]

B) Cinâs'ın ayrıca şu kısımları da vardır:

1. Müzdevic
2. Hattî
3. Musahhaf
4. Tecnîsu'l-işâret

1. *Müzdevic*: Mütecânis olan iki sözcüğün peşpeşe gelmesidir.

﴿وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ﴾

"Sana, Sebe'den kesin bir haber getirdim."[19]

2. *Hattî*: İki lafzın hat ve kitâbet bakımından uyuşup noktalama hususunda farklı olmasıdır. Burada harflerin bitişik veya ayrı olmaları şarttır.

﴿وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ ۞ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ﴾

"Bana yediren ve içiren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur."[20]

16 Hümeze, 104/1.
17 Âdiyât, 100/7-8.
18 Nisâ, 4/83.
19 Neml, 27/22.
20 Şu'arâ, 26/79-80.

3. *Musahhaf*: İki lafzın hat ve kitâbet bakımından uyuşup noktalama hususunda farklı olmasıdır. Ancak bunda harflerin bitişik veya ayrı olmaları şart değildir. مَسْعُود ve مَتَى يَعُود sözüklerinde olduğu gibi. İkinci kelimenin noktaları kaldırıldığı ve harfleri bitiştirildiği zaman مَسْعُود olur.

4. *Tecnîsu'l-işâret*: Vezin izin vermediği için şiirde lafzın cinsine işaret edilir. Bu durumda lafız bir anlamda, ona işaret eden zamir vb. başka bir anlamda gelir.

حُلِقَتْ لِحْيَةُ مُوسَى بِاسْمِهِ

Musa'nın sakalı ismiyle tıraş edildi

Şair burada مُوسَى [Mûsâ] sözcüğüyle bir şahsın ismini zikredip ona işaret eden zamirle "ustura" anlamına gelen مُوسَى sözcüğünü kastetmiştir.

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ ۞ يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ﴾ (Nûr, 24/43-44)

(2) ﴿وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءٍ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا﴾ (Yûnus, 10/21)

(3) ﴿وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَالْجَارِ الْجُنُبِ﴾ (Nisâ, 4/36)

(4) ﴿وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾ (Kehf, 18/104)

(5) ﴿ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ﴾ (Mü'min, 40/75)

2. Şiirler:

(1) أَلَا لَا يَجْهَلَنْ أَحَدٌ عَلَيْنَا — فَنَجْهَلَ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَا

(2) كَأَنَّ عَيْنِي وَقَدْ سَالَ السَّلِيلُ بِهِمْ — وَجِيْرَةٌ مَا هُمْ لَوْ أَنَّهُمْ أُمَمُ

(3) كَأَنَّكَ لَمْ تَسِرْ بِبِلَادِ نَجْدٍ — وَلَمْ تَنْظُرْ بِنَاظِرَةِ الْخِيَامَا

(4) عَيْنُهُ تَقْتُلُ النُّفُوسَ وَفُوهُ — مِنْهُ تُحْيِي عَيْنُ الْحَيَاةِ النُّفُوسَا

(5) هُنَّ الحَمَامُ فَإِنْ كَسَرْتَ عِيَافَةً — مِنْ حَائِهِنَّ فَإِنَّهُنَّ حِمَامُ

❁❁❁

2.

REDDÜ'L-'ACÜZ ALE'S-SADR

[رَدُّ الْعَجُزِ عَلَى الصَّدْرِ]

A. Tanımı

Sözlükte *'acüz*, "sözün son tarafı", *sadr* ise "baş tarafı" demek olduğundan *reddü'l-acüz ale's-sadr*, "sözün sonunun başta tekrar edilmesi" mânasına gelir.

Terim olarak *reddü'l-'acüz ale's-sadr*, "beyit veya fıkra sonundaki kelimenin aynısının yahut benzerinin başta tekrar edilmesi" anlamındadır. Yani "bir ifade içinde sonda zikredilen bir lafzı başta tekrarlamak yahut sonda bir kısmı söylenmiş olanı diğer kısmını başta tekrarlamak" demektir.[21]

Bu sanat çoğul olarak, *reddü'l-a'câz 'ale's-sudûr* şeklinde de zikredilmektedir.[22] Buna "geriye ve öne döndürmek" anlamında *tasdîr* de denir.[23]

B. Çeşitleri

Reddü'l-'acüz ale's-sadr, hem nesirde hem de şiirde olur.

1. Nesirde, "iştikâk" veya "şibhu'l-iştikâk" yoluyla mükerrer, mütecânis veya mülhak iki lafızdan birinin cümlenin başına, diğerinin ise sonuna getirilmesidir.

• *İştikâk*, iki sözcüğün hem kök harflerde hem de manada uyuşmasıdır.

﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ﴾

"Yüzünü dosdoğru dine yönelt!"[24]

❁

[21] İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 62; Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 385; İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 560; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 430; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 165; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 294; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 82; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 293; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 280; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 255; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 81; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 94; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 333-334; Özdemir, "Kur'ân'da Bedîî Sanatlar", s. 191.

[22] İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 36.

[23] İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 560; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 116; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 255.

[24] Rûm, 30/43.

﴿وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَاهُ﴾

"İnsanlardan çekiniyordun; hâlbuki Allah, asıl çekinmeğe layık olandır."[25]

❁

﴿اِسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا﴾

"Rabbinizden mağfiret dileyin! Çünkü O, mağfiret edendir."[26]

• *Şibhu'l-iştikâk*, iki sözcüğün kök harflerinin zahiren uyuşması, gerçekte ise farklı olmasıdır.

﴿قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ﴾

"Dedi ki: "Ben sizin bu işinize kızanlardanım."[27]

2. Şiirde iki sözcükten birinin beytin sonunda, diğerinin mısraın başında, ortasında veya sonunda olması yahut da ikinci mısraın başında olmasıdır.

سَرِيعٌ إِلَى ابْنِ الْعَمِّ يَلْطِمُ وَجْهَهُ وَلَيْسَ إِلَى دَاعِي النَّدَى بِسَرِيعِ
حَرِيصٌ عَلَى الدُّنْيَا مُضِيعٌ لِدِينِهِ وَلَيْسَ لِمَا فِي بَيْتِهِ بِمُضِيعِ

Amca oğlunun yüzüne çok hızlı tokat vuruyor
Cömertliğe çağırana ise hızlı gitmiyor
Dinini zayi ederek dünyayı arzuluyor
Oysa evinde olanı asla zayi etmiyor!

❁

تَمَتَّعْ مِنْ شَمِيمِ عَرَارِ نَجْدٍ فَمَا بَعْدَ الْعَشِيَّةِ مِنْ عَرَارِ

Necd güllerinin kokusundan faydalan!
Zira bu hayattan sonra gül olmayacaktır!

C. Açıklama

Reddü'l-'acz ale's-sadr ile *irsâd* arasında şu farklar vardır:

1) *İrsâd*, manevî güzelliklere, *reddü'l-'acz ale's-sadr* ise lafzî güzelliklere aittir.

[25] Ahzâb, 33/37.

[26] Nûh, 71/10.

[27] Şu'arâ, 26/168.

2) *İrsâd*'da kelâmın başına, *reddü'l-'acz ale's-sadr* ise kelâmın devamına bakılır.[28]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿لَكِنِ اللّهُ يَشْهَدُ بِمَا أَنزَلَ إِلَيْكَ أَنزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلآئِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا﴾ (Nisâ, 4/166)

(2) ﴿وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ﴾ (Âl-i İmrân, 3/8)

(3) ﴿انْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَلَلآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلاً﴾ (İsrâ, 17/21)

(4) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لاَ يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ﴾ (Mâide, 5/105)

(5) ﴿وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَاء وَمَا كُنَّا مُنْزِلِينَ﴾ (Yâsîn, 36/28)

2. Şiirler:

(1) تُلْقَى إِذَا مَا الْأَمْرُ كَانَ عَرَمْرَمَا — فِي جَيْشٍ رَأَى لاَ يَفُلُّ عَرَمْرَمُ
عَمِيدُ بَنِي سُلَيْمٍ أَقْصَدَتْهُ — سِهَامُ الْمَوْتِ وَهِيَ لَهُ سِهَامُ

(2) مُشْتَهِرٌ فِي عِلْمِهِ وَحِلْمِهِ — وَزُهْدِهِ وَعَهْدِهِ مُشْتَهِرُ
فِي عِلْمِهِ مُشْتَهِرُ وَحِلْمِهِ — وَزُهْدِهِ وَعَهْدِهِ مُشْتَهِرُ
فِي عِلْمِهِ وَحِلْمِهِ وَزُهْدِهِ — مُشْتَهِرٌ وَعَهْدِهِ مُشْتَهِرُ
فِي عِلْمِهِ وَحِلْمِهِ وَزُهْدِهِ — وَعَهْدِهِ مُشْتَهِرٌ مُشْتَهِرُ

(3) وَإِنْ لَمْ يَكُنْ إِلاَّ مُعَرَّسُ سَاعَةٍ — قَلِيلاً فَإِنِّي نَافِعٌ لِي قَلِيلُهَا

(4) فَإِنَّكَ لَمْ تَبْعُدْ عَلَى مُتَعَهِّدٍ — بَلَى كُلُّ مَنْ تَحْتَ التُّرَابِ بَعِيدُ

(5) اِصْبِرْ عَلَى خُلْقٍ مَنْ تُعَاشِرُهُ — وَاصْحَبْ صَبُوراً عَلَى أَذَى خُلُقِكَ

❁❁❁

[28] İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, s. 37; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 149.

3.

TERDÎD [اَلتَّرْدِيدُ]

A. Tanımı

Terdîd, sözlükte "geri çevirmek, iade etmek" anlamındaki redd kökünden tef'îl kalıbında mastardır, "sözü vb. şeyleri tekrarlamak.." demektir.

Belagat terimi olarak *terdîd*, "bir lafzı bir mana ile ilişkilendirmek, sonra o lafzı aynı cümle veya beyit içinde tekrar ederek başka bir mana ile ilişkilendirmekdir."[29] Başka bir ifadeyle, "beyit veya söz içinde bir kelime yahut ifadenin iki farklı anlam ve bağlamda tekrar edilmesidir."[30]

B. Örnekler

﴿قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللّهِ اللّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ﴾

"Allah'ın elçilerine verilenin aynısı bize de verilmedikçe imân etmeyiz!" dediler."[31]

Âyetteki birinci "Allah" lafzı muafun ileyh, ikinci "Allah" lafzı ise mübtedâdır.[32]

❁

صَفْرَاءُ لاَ تَنْزِلُ الْأَحْزَانُ سَاحَتَهَا — لَوْ مَسَّهَا حَجَرٌ مَسَّتْهُ سَرَّاءُ

Öyle bir sarışındır ki üzüntülar onun sahasına inmez,
Ona bir taş dokunsa, o taşı bile seviç kaplar

Burada مَسَّهَا ve مَسَّتْهُ sözcüklerinde terdîd vardır.[33]

[29] İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 553; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 253; *Bedî'u'l-Kur'ân*, s. 96; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 162; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 148; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 359; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 359.

[30] Kaçar, Halil İbrahim, "Terdîd", *DİA*, XL, 506.

[31] En'âm, 6/124.

[32] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 253; *Bedî'u'l-Kur'ân*, s. 96; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 148; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 359.

[33] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 254; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 162; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 149; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 359.

C. Açıklama

• *Terdîd* ile *tekrâr* arasında fark vardır: Tekrar edip ilk mana dışında zâid bir mana ifade etmeyen lafız *tekrâr*'dır. Tekrar edip müteallakıyla ilk manadan başka bir mana ifade eden lafız *terdîd*'dir.[34]

• *Terdîd* ile *ta‘attuf* arasında da fark vardır:

1) *Terdîd*, bazen beytin iki kısmından birinde, bazen de her ikisinde birden olur. İki kelimeden biri bir kısımda, diğeri de diğer kısımda olmaz. Bunların birbirine yakın olmasıyla *terdîd* gerçekleşir. *Ta‘attuf*, her kelime bir kısımda olmak suretiyle birbirinden uzak olur.

2) *Terdîd* tekerrür eder. *Ta‘attuf* ise tekerrür etmez.

3) *Terdîd*, müfred isimler, cümleler ve harflerle olur. *Ta‘attuf* ise genellikle sadece cümlelerle olur.[35]

• Bazıları *terdîd*'e *tasdîr* demiştir.[36] Ancak *terdîd* ile *tasdîr* arasında fark vardır: *Tasdîr*, beytin baş tarafında tekrar eden kâfiyelere özgüdür. *Terdîd*, beytin her iki tarafında da olur.[37]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۞ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ (Rûm, 30/6-7)

(2) ﴿لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا﴾ (Tevbe, 9/108)

(3) ﴿وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ﴾ (Mâide, 5/51)

(4) ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ۞ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ﴾ (Kadr, 97/2-3)

(5) ﴿لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ﴾ (Haşr, 59/20)

[34] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 254-55; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 359; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, III, 361.
[35] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 254.
[36] İbn Münkız, *el-Bedî‘*, s. 51.
[37] İbn Reşîk, *el-‘Umde*, I, 561.

2. Şiirler:

(1) يُرِيكَ فِي الرَّوْعِ بَدْراً لاَحَ فِي غَسَقٍ — فَلَيْثَ عِرِّيسَةٍ فِي صُورَةُ الرَّجُلِ

(2) يَا بَدْرُ يَا بَحْرُ يَا غَمَامَةُ يَا — لَيْثَ الشَّرَى يَا حِمَامُ يَا رَجُلُ

(3) دَيَّارُ نَوَّارٍ مَا دَيَّارُ نَوَّارِ — كَسَوْنَكَ شَجْواً هُنَّ مِنْهُ عَوَارِ

(4) يَطْعَنُهُمْ مَا ارْتَمَوْا حَتَّى إِذَا اطَّعَنُوا — ضَارَبَ حَتَّى إِذَا مَا ضَارَبُوا اعْتَنَقَا

(5) لَهُ السَّلاَمُ مِنَ اللهِ السَّلاَمِ وَفِي — دَارِ السَّلاَمِ تَرَاهُ شَافِعَ الْأُمَمِ

❁❁❁

4.

İZDİVÂC [اَلْإِزْدِوَاجُ]

A. Tanımı

İzdivâc, ifti'âl kalıbında mastar olup "eşleşme, ikilik, çift oluşturma..." vb. anlamlara gelir.

Belâğat terimi olarak *izdivâc*, "konuşanın sözünün başından itibaren bir takım cümleler getirmesi ve her bir cümlede sec'lere riayet ettikten sonra vezin ve revî bakımından birbirine benzeyen iki sözcüğü bir araya getirmesidir." [38]

B. Örnekler

﴿وَجِئْتُكَ مِن سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ﴾

"Sana, Sebe'den çok önemli bir haber getirdim." [39]

❁

﴿وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ﴾

"Diliyle çekiştiren, kaş ve gözüyle işaretler yapıp alay eden fesad kişinin vay haline!" [40]

❁

﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾

"Muhakkak her zorlukla beraber bir kolaylık vardır." [41]

❁

«مَنْ جَدَّ وَجَدَ»

"Gayret eden kimse bulur."

❁

[38] İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 111; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 452; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 94; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 330; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 179.

[39] Neml, 27/22.

[40] Hümeze, 104/1.

[41] İnşirâh, 94/5.

«مَنْ لَجَّ وَلَجَ»

"Israr eden kimse nüfuz eder."

❁

وَكَانَا جَمِيعاً شَرِيكَيْ عِنَانٍ رَضِيعَيْ لِبَانٍ، خَلِيلَيْ صَفَاءِ

Her ikisi idiler; aynı dizginde iki ortak
Aynı sütten iki emen, aynı samimiyette iki dost [42]

C. Açıklama

er-Rummânî *izdivâc*'ı "mümâsil cinâs" saymıştır. Ancak *izdivâc* ile *mümâsil cinâs* arasında fark vardır. Zira izdivâc'da iki lafzın anlamları aynı iken, mümâsil cinâs'ta ise iki lafzın anlamı birbirinden farklıdır. [43]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿عُذْرًا أَوْ نُذْرًا﴾ (Mürselât, 77/6)

(2) ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ (İnsan, 76/30)

(3) ﴿سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا﴾ (Talâk, 65/7)

(4) ﴿مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ﴾ (Hadîd, 57/15)

(5) ﴿فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ ۞ وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ﴾ (Vâkı'a, 56/93-94)

2. Şiirler:

(1) أَبْدَانُهُنَّ وَمَا لَبِسْـ نَ مِنَ الْحَرِيرِ مَعاً حَرِيرُ
أَرْدَانُهُنَّ وَمَا مَسِسْـ نَ مِنَ الْعَبِيرِ مَعاً عَبِيرُ

(2) وَمُطْعِمُ النَّصْرِ يَوْمَ النَّصْرِ مُطْعِمُهُ أَنَّي تَوَجَّهَ وَالْمَحْرُومُ مَحْرُومُ

❁❁❁

[42] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 452; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 94.

[43] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 452-453.

5.

SEC‘ [اَلسَّجْعُ]

A. Tanımı

Sec‘ sözlükte “güvercin, kumru vb. kuşların sonlarda aynı ses öğesini tekrar ederek ötmesi, dişi devenin tek düze ve uzun sesler çıkararak inlemesi, iki şeyin doğrulup düzgünleşerek birbirine denk ve benzer hale gelmesi” mânalarına gelir.[44] Aslen سَجْعُ الْحَمَّامِ (güvercinin sesini tekrarlayarak ve titreterek nağmeli bir şekilde ötmesi) ifadesinden alınmıştır.[45]

Terim olarak *sec‘*, “daha çok nesir halindeki metinlerde ifade bölüklerinin (fıkra) sonlarının aynı kafiye veya aynı vezinde ya da her ikisinde aynı olması” diye tanımlanır. Nesirde sec‘ şiirdeki kafiyeye tekabül eder.[46] *Sec‘* için *tescî‘* [اَلتَّسْجِيعُ] terimi de kullanılır.[47]

Sec‘ konusunda sıkça kullanılan şu tabirlerin bilinmesi gerekir:

Fıkra: Fâsıla ile sona eren cümledir. *Karîne* sözcüğüyle aynı anlamdadır.

Fâsıla: Fıkra veya karînenin son kelimesidir.

Reviyy: Kâfiyenin son harfidir.

Sadru’l-beyt: Beytin ilk mısrasıdır.

‘Acüzü’l-beyt: Beytin ikinci mısrasıdır.[48]

B. Çeşitleri

Sec‘ üç çeşittir:

1. Mutarraf

[44] Durmuş, İsmail, “Seci”, *DİA*, XXXVI, 273.

[45] İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 411; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 249.

[46] İbn Sinân, *Sırru’l-Fesâhe*, s. 179; Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 431; İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, I, 209; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 300; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 168-69; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 296; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 299; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 286-287; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 411; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 85; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 249; Sa‘îdî, *Buğyetu’l-Îzâh*, s. 92; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 330; Durmuş, İsmail, “Sec‘“, DİA, XXXVI, 273

[47] Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 194; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 249.

[48] Feyyûd, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 297; Bulut, *Belâgat*, s. 399.

2. Murassa‘

3. Mütevâzî.[49]

1. *Mutarraf* [اَلْمُطَرَّفُ]: İki fâsılanın vezinde farklı olması ve son harfte uyuşmasıdır.

﴿مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ۞ وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾

“Size ne oluyor ki, Allah’a saygı duymuyorsunuz? Hâlbuki O, sizi aşama, aşama yarattı.”[50]

❁

﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ۞ وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾

“Biz, yeryüzünü bir beşik ve dağları da birer kazık yapmadık mı?”[51]

2. *Murassa‘* [اَلْمُرَصَّعُ]: Her iki fıkradan (cümleden) birinin bütün veya çoğu lafızlarının vezin ve kafiye bakımından benzerinin diğer fıkrada da bulunmasıdır.

﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ۞ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ﴾

“Kuşkusuz onların dönüşleri Bizedir. Sonra onların hesabını görmek Bize düşer.”[52]

❁

«هُوَ يَطْبَعُ الْأَسْجَاعَ بِجَوَاهِرِ لَفْظِهِ، وَيَقْرَعُ الْأَسْمَاعَ بِزَوَاجِرِ وَعْظِهِ»

“O, lafzının cevherleriyle sec‘ler yapıyor. Öğütlerinin ıslahıyla kulakları çınlatıyor.”

3. *Mütevâzî* [اَلْمُتَوَازِي]: Sadece son iki kelimenin vezin bakımından uyuşmasıdır.

﴿فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ ۞ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ﴾

“Orada yükseltilmiş tahtlar ve konulmuş kadehler vardır.”[53]

❁

[49] Taftazânî, *Muhtasar*, II, 287-289; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 411; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 85; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 250; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 330; Şîrâzî, *el-Belîğ*, s. 295.

[50] Nûh, 71/13-14.

[51] Nebe’, 78/6-7.

[52] Gâşiye, 88/25-26.

[53] Gâşiye, 88/13-14.

• Sec‘, kısa, uzun ve orta olur[54]:

1. Kısa sec‘e örnek:

﴿وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا ۞ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا﴾

“Andolsun, birbiri ardınca gönderilenlere, rüzgâr gibi esip savuranlara!”[55]

2. Uzun sec‘e örnek:

﴿إِذْ يُرِيكَهُمُ اللّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلاً وَلَوْ أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الأَمْرِ وَلَكِنَّ اللّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ۞ وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلاً وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولاً وَإِلَى اللّهِ تُرْجَعُ الأُمُورُ﴾

“Allah, sana onları uykunda az gösteriyordu. Eğer sana onları çok gösterseydi, çekinirdiniz ve (savaş) iş(in) de (birbirinizle) çekişirdiniz. Fakat Allah, (sizi bundan) kurtardı. Çünkü O, göğüslerin özünü bilir. Karşılaştığınız zaman onları sizin gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu ki yapılması gereken bir işi yerine getirsin. İşler, hep Allah’a döndürülecektir.”[56]

3. Orta sec‘e örnek:

﴿اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانشَقَّ الْقَمَرُ ۞ وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ﴾

“Saat (kıyâmet) yaklaştı ve ay yarıldı. Bir mu’cize görecek olsalar hemen yüz çevirirler ve “Süregelen bir sihirdir” derler.”[57]

C. Açıklama

1) Sec‘lerin sonları sükûn üzere mebnidir.

2) Kur’ân’daki sec‘lere edebe riayet etmek ve Allah Teâlâ’nın kelâmını yüceltmek için “fâsıla” denilir.[58]

3) En güzel sec‘;

a) Fıkraları (karîneleri, cümleleri) birbirine eşit olanlardır.[59]

54 Sa‘îdî, *Buğyetu’l-Îzâh*, s. 95.
55 Mürselât, 77/1-2.
56 Enfâl, 8/43-44.
57 Kamer, 54/1-2.
58 Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 301; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 291; Şîrâzî, *el-Beliğ*, s. 296.
59 Sa‘îdî, *Buğyetu’l-Îzâh*, s. 94; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 331; Şîrâzî, *el-Beliğ*, s. 296.

﴿فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ ۞ وَطَلْحٍ مَّنضُودٍ ۞ وَظِلٍّ مَمْدُودٍ﴾

“Dikensiz kirazlar, meyve dizili muzlar ve uzamış gölge içinde…”[60]

b) Sonra ikinci fıkrası uzun olan güzeldir.

﴿وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى ۞ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى﴾

“İnmekte olan yıldıza andolsun ki, arkadaşınız sapmadı ve azmadı.”[61]

c) Ardından üçüncü fıkrası uzun olan güzeldir.

﴿النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ ۞ إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ ۞ وَهُمْ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ﴾

“O ateş tutuşturulmuş (hendek)! Onlar, onun başında oturmuşlardı ve mü’minlere yaptıklarını seyrediyorlardı.”[62]

4) İkinci karînenin (cümlenin) birinciden çok kısa olması güzel değildir. Az kısa olursa güzeldir.[63]

﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ۞ أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ﴾

“Görmedin mi, Rabbin fil sahiplerine ne yaptı? Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı?”[64]

• Sec‘in asıl kullanıldığı alan nesirdir. Fakat sec‘ bazen şiirde de bulunur.[65]

فَنَحْنُ فِي جَزْلٍ وَالرُّومُ فِي وَجَلٍ وَالْبَرُّ فِي شُغُلٍ وَالْبَحْرُ فِي خَجَلِ

Biz rahat içindeyiz, Rûmlar ise korku içindedir
Karalar meşguliyet, denizler ise utangaçlık içindedir

5) Sec‘in güzel olmasının şartı, iki karînesinin (cümlesinin) anlam bakımından farklı olmasıdır.[66]

60 Vâkı‘a, 56/28-30.
61 Necm, 53/1-2.
62 Burûc, 85/5-7.
63 Şîrâzî, *el-Beliğ*, s. 296.
64 Fîl, 105/1-2.
65 Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 302; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 291; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 331.
66 Sa‘îdî, *Buğyetu’l-Îzâh*, s. 93.

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ۞ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ﴾ (Duhâ, 93/9-10)

(2) ﴿خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ۞ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ﴾ (Hâkka, 69/30-31)

(3) ﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا ۞ لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا ۞ تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا﴾ (Meryem, 19/88-90)

(4) ﴿بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَن كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا ۞ إِذَا رَأَتْهُم مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ۞ وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا﴾ (Furkân, 25/11-13)

(5) ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ۞ قُمْ فَأَنذِرْ ۞ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ ۞ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ﴾ (Müddessir, 74/1-4)

2. Şiirler:

(1) تَجَلَّى بِهِ رُشْدِي وَأَثْرَتْ بِهِ يَدِي — وَفَاضَ بِهِ ثَمْدِي وأَوْرَى بِهِ زَنْدِي

(2) حُرُّ الْإِرْهَابِ وَسِيمُهُ، بَرُّ الْإِيَا — بِ كَرِيمُهُ، مَحْضُ النِّصَابِ صَمِيمُهُ

❁❁❁

6.

MUVÂZENE [اَلْمُوَازَنَةُ]

A. Tanımı

Muvâzene, mufâ‘ale kalıbında mastar olup “dengeleme, karşılaştırma, iki şey arasında karşılaştırma yapma…” vb. anlamlara gelir.

Terim olarak *muvâzene*, “iki fâsılanın –yani, iki fıkranın veya iki mısranın son iki kelimesinin– kâfiyelerinin değil de vezinlerinin eşit olmasıdır.” [67]

İbn Ebi’l-İsba‘, “Nesrin cümleleri ya da şiirin beyitlerinin kelimeleri ölçülü tescî’ ve teczi’ede çoğunlukla birlikte eşit/denk olmasıdır.” şeklinde tarif etmiştir. [68]

B. Örnekler

﴿مِن شَرِّ مَا خَلَقَ ۞ وَمِن شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ﴾

“Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden…”[69]

Birinci âyetin sonundaki **خَلَقَ** sözcüğüyle, ikinci âyetin sonundaki **وَقَبَ** sözcüğü, vezin bakımından birbirine eşittirler, kâfiye bakımından farklıdırlar. [70]

❁

﴿كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ۞ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ﴾

“Hayır! Kesin bilgi ile bilseydiniz, mutlaka cehennemi görürdünüz.”[71]

Burada **الْيَقِينِ** ve **الْجَحِيمَ** sözcükleri, vezin bakımından eşit, reviyy (kâfiye) bakımından farklıdırlar. [72]

❁

[67] İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, I, 291; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 299; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 192; Subkî, *Arûsu’l-Efrâh*, II, 303; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 293; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 89; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 221; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 331; Şîrâzî, *el-Belîğ*, s. 297.

[68] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 386.

[69] Felak, 113/2-3.

[70] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 182.

[71] Tekâsür, 102/5-6.

[72] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 182.

﴿يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ۞ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ﴾

“O gün insanlar, yayılmış pervaneler gibi olur. Dağlar da atılmış renkli yün gibi olur.”[73]

Buradaki iki fâsıla olan الْمَبْثُوثِ ve الْمَنفُوشِ sözcükleri vezin bakımından eşit, reviyy (kâfiye) bakımından farklıdırlar.[74]

❁

﴿وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِن بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِندَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ۞ اَللَّهُ الَّذِي أَنزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ ۞ يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ۞ اَللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ۞ مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ ۞ أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُم مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَن بِهِ اللَّهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۞ تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاؤُونَ عِندَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ﴾

“Kabul edildikten sonra, Allah hakkında tartışanların delilleri, Rableri yanında bâtıldır. Üzerlerine bir gazap ve onlara şiddetli bir azap vardır. O Allah ki, hak olarak Kitab’ı ve ölçüyü indirdi. Ne bilirsin, belki saat (kıyamet) yakındır! Ona iman etmeyenler, onun çabuk gelmesini istiyorlar. İman edenler ise ondan korkarlar ve onun gerçek olduğunu bilirler. İyi bil ki, o saat hakkında tartışanlar, uzak bir sapıklık içine düşmüşlerdir. Allah kullarına lutufkardır, dilediğini rızıklandırır. O kuvvetlidir, galibdir. Kim âhiret ekinini istiyorsa onun ekinini artırırız; kim dünya ekinini istiyorsa ona da dünyadan bir şey veririz. Fakat onun âhirette bir nasibi olmaz. Yoksa onların, kendilerine Allah’ın izin vermediği dini koyan ortaklar mı var? Eğer hüküm sözü olmasaydı, derhal aralarında hüküm verilirdi. Zâlimler için muhakkak acı bir azap vardır. Yaptıkları işler başlarına inerken zâlimlerin korkudan titrediklerini görürsün. İşledikleri ise başlarına gelmektedir. İman edip iyi işler yapanlar da cennet bahçelerindedirler. Rablerinin yanında onlara diledikleri her şey vardır. İşte büyük lütuf budur.”[75]

Bu âyetlerin tamamı tek bir vezin üzeredir. Çünkü أَلِيمٌ, نَصِيبٍ, الْعَزِيزُ, بَعِيدٍ, قَرِيبٌ, شَدِيدٌ ve الْكَبِيرُ sözcüklerinin fâsılaları olan makta‘ harfleri değişik olsa da, bunların hepsi فَعِيل veznindedir.[76]

❁

[73] Kâria, 101/4-5.
[74] Allân, *el-Bedi‘ fi’l-Kur’ân*, s. 182.
[75] Şûrâ, 42/16-22.
[76] İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, I, 292.

هُوَ الشَّمْسُ قَدْرًا وَالْمُلُوكُ كَوَاكِبُ هُوَ الْبَحْرُ جُودًا وَالْكِرَامُ جَدَاوِلُ

O, yücelik bakımından güneştir, krallar ise yıldızlardır
O, eli açıklık bakımından denizdir; cömertler ise kanallardır[77]

C. Açıklama

Muvâzene için *tevâzun* de denilmiştir.[78]

Muvâzene ile *mümâselet* arasında fark vardır: Muvâzene’de sec‘ yapmak şarttır. Mümâslet’te şart değildir.[79]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ ۞ وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ﴾ (Gâşiye, 88/15-16)

(2) ﴿مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ ۞ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ﴾ (Felak, 113/2-3)

(3) ﴿كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا ۞ وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا﴾ (Fecr, 89/21-22)

(4) ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى ۞ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى﴾ (A‘lâ, 87/14-15)

(5) ﴿ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا ۞ فَأَنبَتْنَا فِيهَا حَبًّا﴾ (Abese, 80/26-27)

2. Şiirler:

(1) أَفَادَ وَجَادَ وَسَادَ وَزَادَ وَقَادَ وَذَادَ وَعَادَ وَأَفْضَلَ

(2) وَهُوبٌ مَهِيبٌ رَحِيبُ الْفِنَاءِ رَبِيعٌ مَرِيٌّ رَفِيعُ الذُّرَا

(3) مُسْتَقْتِلٍ قَاتِلٍ مُسْتَرْسِلٍ عَجِلٍ مُصْتَأْصِلٍ صَائِلٍ مُسْتَفْحِلٍ خَصِمِ

(4) مَلَأُوا الْبَلَدَ رَغَائِبًا وَكَتَائِبًا وَقَوَاضِبًا وَشَوَازِبًا إِنْ سَارُوا

وَجَدَاوِلاً وَأَجْدَالاً وَمَقَاوِلاً وَعَوَامِلاً وَذَوَابِلاً وَاخْتَارُوا

❁❁❁

[77] Şîrâzî, *el-Beliğ*, s. 297.
[78] Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 89.
[79] İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, I, 291; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 386.

7.

TARSÎ‘ [اَلتَّرْصِيعُ]

A. Tanımı

Tarsî‘, lügatte “altın ve gümüş bir zemin üzerine mücevher oturmak, mücevher kakarak süsleme, oymacılık” anlamlarına gelir. ترْصيع الْعِقْدِ (gerdanlığın her iki ucuna mücevher takma) ifadesinden alınmıştır.

Terim olarak *tarsî‘*, “şair veya nesir yazarının cümlenin ilk kısmı veya beytin sadrında (birinci mısraında) bulunan her lafza mukabil aynı vezin ve kafiyede olan bir lafzı cümlenin ikinci kısmına ve beytin ikinci mısraına getirmesidir.” [80] Başka bir ifadeyle “bir beyit teşkil eden mısralarla bir fıkrayı teşkil eden cümlelerdeki lafızları vezin ve kafiye itibariyle birbirine uygun yapmaktır.” [81]

B. Örnekler

﴿وَلَسْتُم بِآخِذِيهِ إِلَّا أَن تُغْمِضُوا فِيهِ﴾

“Kendiniz göz yummadan alamayacağınız…” [82]

❁

﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ۞ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾

“İyiler nimet içindedirler. Kötüler de yakıcı ateş içindedirler.” [83]

Bu âyette vezinleri aynı olan نَعِيمٍ ve جَحِيمٍ sözcüklerinin sonları aynıdır.

❁

[80] Kudâme, *Nakdu’ş-Şi‘r*, s. 80; Askerî, *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn*, s. 375; İbn Münkız, *el-Bedî‘*, s. 116; Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 431; İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, I, 277; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 302; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 168; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 190; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 162; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 332.

[81] Tahiru’l-Mevlevi, *Edebiyat Lugatı*, s. 166.

[82] Bakara, 2/267.

[83] İnfitâr, 82/13-14.

﴿وَآتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ ۞ وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

“Onlara açık ifadeli Kitab’ı verdik ve onları doğru yola ilettik.” [84]

Âyette vezinleri aynı olan الْمُسْتَبِينَ ve الْمُسْتَقِيمَ sözcüklerinin sonları birbirine aykındır.

❁

كَأَنَّهُ قَمَرٌ أَوْ ضَيْغَمٌ هِصْرٌ أَوْ حَيَّةٌ ذَكَرٌ أَوْ عَارِضٌ هَطِلٌ

Sanki o bir ay veya avurdu geniş bir aslan gibidir
Yahut erkek bir yılan ya da çekingen bir kurt gibidir [85]

❁

فِي تَاجِهِ قَمَرٌ، فِي ثَوْبِهِ بَشَرٌ فِي دِرْعِهِ أَسَدٌ تَدْمِي أَظَافِرَهُ

Tacında ay, elbisesinde beşer/insan vardır
Zırhında tırnakları kanayan aslan vardır [86]

C. Açıklama

Tarsî‘in sec‘e benzediği söylenmiştir. [87] Bu yüzden her iki sanat birbirine karıştırılmaktadır.

İbnü’l-Esîr, tarsî‘ sanatının Kur’ân-ı Kerîm’de bulunmadığını söylemekte ve yukarıda örnek olarak verilen âyetlerin tarsî‘e benzediğini, ancak şartlarını taşımadığını belirtmektedir. [88]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) فَحَرِيقُ جَمْرَةٍ سَيْفِهِ لِلْمُعْتَدِي وَرَحِيقُ خَمْرَةِ سَيْبِهِ لِلْمُعْتَفِي

(2) مِنْ حَاسِرٍ بِغِرَارِ الْعَضْبِ مُلْتَحِفٍ وَسَافِرٍ بِغُبَارِ الْحَرْبِ مُلْتَثِمِ

(3) وَتِلْكَ هَيْكَلَةٌ خَوْدٌ مُبَتَّلَةٌ صَفْرَاءُ رَعْبَلَةٌ فِي مَنْصِبٍ سَنِمِ

عَذْبٌ مُقَبَّلُهَا خَدْلٌ مُخَلْخَلُهَا كَالدِّعْصِ أَسْفَلُهَا مَخْضُوبَةِ الْقَدَمِ

[84] Sâffât, 37/117-118.

[85] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 302.

[86] İbn Münkız, *el-Bedî‘*, s. 116.

[87] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 302.

[88] İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, I, 277.

سُودٌ ذَوَائِبُهَا بِيضٌ تَرَائِبُهَا ... مَحْضٌ ضَرَائِبُهَا صِيغَتْ عَلَى الْكَرَمِ
سُمْحٌ خَلَائِقُهَا دُرْمٌ مَرَافِقُهَا ... يَرْوَى مُعَانِقُهَا مِنْ بَارِدٍ شَبِمِ
كَأَنَّ مُعْتَقَةً فِي الدَّنِّ مُغْلَقَةً ... صَهْبَاءَ مُصْفَقَةً مِنْ رَابِئٍ وَدَمِ
شِيبَتْ بِمَوْهَبَةٍ مِنْ رَأْسِ مَرْقَبَةٍ ... جَرْدَاءَ مَهْيَبَةٍ فِي حَالِقٍ شَمِمِ
خَالَطَ طَعْمَ ثَنَايَاهَا وَرِيقَتَهَا ... إِذَا يَكُونُ تَوَالِيَ النَّجْمِ كَالنُّظُمِ

8.

TEŞRÎ‘ [اَلتَّشْرِيعُ]

A. Tanımı

Teşrî‘, sözlükte “ yolu açık ve aşikar etmek, evi yükseltmek, kanun koymak” gibi anlamlara gelir. Tef’îl kalıbında mastardır.

Terim olarak *teşrî‘*, “bir beyti, her biri üzerinde vakıf yapıldığında anlamın doğru olacağı iki kâfiye üzerine binâ edilmektir.”[89]

يَا خَاطِبَ الدُّنْيَا الدَّنِيَّةِ إِنَّهَا ... شَرَكُ الرَّدَى وَقَرَارَةُ الْأَكْدَارِ
دَارٌ مَتَى مَا أَضْحَكَتْ فِي يَوْمِهَا ... أَبْكَتْ غَدَا بُعْداً لَهَا مِنْ دَارِ

Ey adi dünyaya yönelen kişi! Kuşkusuz o,
Kötülüğün kapanı ve tasaların ikametgâhıdır
Bir yurt ki, her ne zaman bu gününde güldürse,
Ertesi günü ağlatır. Uzak olsun böyle bir yurt!

Bu şiirde اَلْأَكْدَار ve دَار sözcükleri üzerinde vakıf yaptığımız zaman doğru olur ve bu *bahr-i kâmil*dir. Yine الرَّدَى ve غَدَا sözcükleri üzerinde vakıf yaptığımız zaman da doğru olur. Bu da *meczû’u’l-kâmil*dir. Bu durumda şiir şöyle olur:

يَا خَاطِبَ الدُّنْيَا الدَّنِيَّ ... ةِ إِنَّهَا شَرَكُ الرَّدَى
دَارٌ مَتَى مَا أَضْحَكَتْ ... فِي يَوْمِهَا أَبْكَتْ غَدَا

Ey dünyaya yönelen kişi! Kuşkusuz o, kötülüğün kapanıdır!
Bir yurt ki, her ne zaman bugün güldürse, yarın ağlatır![90]

[89] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 522; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 175; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 113; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 306; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 297; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 266; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 91; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, IV, 343; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 332.

[90] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 522; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 175; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 113; Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh*, II, 306; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 297-98; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 266; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 92; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, IV, 344-45; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 332.

يَا أَيُّهَا الْمَلِكُ الَّذِي عَمَّ الْوَرَى مَا فِي الْكِرَامِ لَهُ نَظِيرٌ يُنْظَرُ
لَوْ كَانَ مِثْلَكَ آخَرٌ فِي عَصْرِنَا مَا كَانَ فِي الدُّنْيَا فَقِيرٌ مُعْسِرُ

Ey insanlığı kuşatmış olan kral!
Cömertlikte onun görülen bir benzeri yok!
Eğer asrımızda senin gibi başka biri olsaydı
Dünyada zorluk çeken fakir kalmazdı

Bu şiirde, يُنْظَرُ ve مُعْسِرُ sözcükleri üzerinde vakıf yaptığımız zaman doğru olur. Yine نَظِيرٌ ve فَقِيرٌ sözcükleri üzerinde vakıf yaptığımız zaman da doğru olur. Bu durumda şiir şu hale gelir:

يَا أَيُّهَا الْمَلِكُ الَّذِي مَا فِي الْكِرَامِ لَهُ نَظِيرُ لَوْ كَانَ مِثْلَكَ آخَرٌ مَا كَانَ فِي الدُّنْيَا فَقِيرُ

Ey cömertlikte benzeri olmayan kral!
Senin gibi başka biri olsaydı, dünyada fakir kalmazdı[91]

C. Açıklama

Teşrî‘ sanatına, *teşrîh* ve *zû'l-kâfiyeteyn*[92], *tev'em*[93] de denir. Bu sanat sırf şiire özgü olduğu için Kur'ân-ı Kerim'de bulunmaz.[94]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) وَإِذَا الرِّيَاحُ مَعَ العشيّ تَناوَحَتْ هَدَجَ الرِّئَالِ، تُكِبُّهُنَّ شِمَالاَ
أَلْفَيْتَنَا نَفْرَى الْعَبِيطِ لِضَيْفِنَا قَبْلَ الْقِتَالِ، وَنَقْتُلُ الْأَبْطَالاَ

(2) يَرْنُو بِطَرْفٍ فَاتِرٍ مَهْمَا رَنَا فَهُوَ الْمُنَى لاَ أَنْتَهِي عَنْ حُبِّهِ
يَهْفُو بِغُصْنٍ نَاضِرٍ حُلْوَ الْجَنَى يَشْفِي الضَّنَا لاَ صَبْرَ لِي عَنْ قُرْبِهِ
لَوْ كَانَ يَوْمًا زَائِرِي زَالَ الْعَنَا يَحْلُو لَنَا فِي الْحُبِّ أَنْ نُسْبِي بِهِ
أَنْزَلْتُهُ فِي نَاظِرِي لَمَّا دَنَا قَدْ سَرَّنَا إِذْ لَمْ يَحُلْ عَنْ صَبِّهِ

(3) فَلَوْ رَأَيْتَ مُصَابِي عِنْدَمَا رَحَلُوا رَثَيْتَ لِي مِنْ عَذَابِي يَوْمَ بَيْنِهِمِ

❁❁❁

[91] Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 332.
[92] Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘*, s. 91; Şîrâzî, *el-Beliğ*, s. 299.
[93] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 522; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 113.
[94] Özdemir, "Kur'ân'da Bedîî Sanatlar", s. 191.

9.

LÜZÛMU MÂ LÂ YELZEM

[لُزُومُ مَا لَمْ يَلْزَمْ]

A. Tanımı

Lüzûmu mâ lâ yelzem, lafzen " gerekli olmayan şeyin gerekliliği " anlamında bir terkiptir.

Terim olarak, "kâfiye (reviyy) veya fâsıla harfinden önce, gerekli olmadığı hâlde kâfiye veya sec‘ oluşturan bir harf ve harekenin veya ikisinden birinin ya da birden çok harfin getirilmesidir."[95] Bu sanatın, sözü süsleme sanatlarının en zoru olduğu söylenmektedir.[96] Bazı belâgatçılar buna *iltizâm* demişlerdir.[97]

Bu sanata *iltizâm, teşdîd, in'ât* ve *tazyîk* de denir.[98]

B. Örnekler

﴿فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ۞ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ﴾

"Öyleyse sakın yetîmi ezme! İsteyeni azarlama!"[99]

Burada ر harfi sec‘ olduğu hâlde ه harfi *lüzumu mâ lâ yelzem* olarak gelmiştir.

❁

﴿وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ ۞ وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ﴾

"Denilir ki: "Kim var bir okuyacak?" Kendisi de artık bunun ayrılık zamanı olduğunu anlar."[100]

[95] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 281; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 300; Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, II, 307; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 298; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘*, s. 93; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 332-333.
[96] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 281; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî‘*, s. 316.
[97] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 517; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 176; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 203; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 433; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, VI, 93.
[98] Bulut, *Belagat Terimleri Sözlüğü*, s. 285.
[99] Duhâ, 93/9-10.
[100] Kıyâme, 75/27-28.

Bu âyette fâsıla olan الْفِرَاق ve رَاق sözcüklerindeki ق harfi sec‘ olduğu hâlde ر harfleri *lüzumu mâ lâ yelzem* olarak gelmiştir.

❁

﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ ۞ وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لاَ يُقْصِرُونَ﴾

“Allah’tan korkanlar, kendilerine şeytandan gelen bir vesvese dokunduğu zaman hatırlarlar, hemen görürler. Kardeşleri ise onları, azgınlığa sürükler, sonra yakalarını bırakmazlar.”[101]

❁

يَا مُحْرِقاً بِالنَّارِ وَجْهَ مُحِبِّهِ — مَهْلاً فَإِنَّ مَدَامِعِي تُطْفِيهِ
أَحْرِقْ بِهَا جَسَدِي وَكُلَّ جَوَارِحِي — وَاحْرِصْ عَلَى قَلْبِي فَإِنَّكَ فِيهِ

Ey sevgilisinin yüzünü ateşle yakan kişi!
Yavaş ol! Kuşkusuz gözyaşlarım onu söndürür
Onunla cesedimi ve bütün organlarımı yak!
Kalbimi yakmaya çalış! Çünkü sen ondasın![102]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى ۞ وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى﴾ (Duhâ, 93/7-8)

(2) ﴿وَالطُّورِ ۞ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ﴾ (Tûr, 52/1-2)

(3) ﴿فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ۞ أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ﴾ (Tûr, 52/29-30)

(4) ﴿إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ ۞ فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ﴾ (Tûr, 52/17-18)

(5) ﴿وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ ۞ فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ ۞ وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ﴾ (Vâkıa, 56/27-29)

[101] A‘râf, 7/201-202.
[102] Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 333.

2. Şiirler:

(1) فَمِثْلِكِ حُبْلَى قَدْ طَرَقْتُ وَمُرْضِعٍ — فَأَلْهَيْتُهَا عَنْ ذِي تَمَائِمَ مُحْوِلِ
إِذَا مَا بَكَى مِنْ خَلْفِهَا انْصَرَفَتْ لَهُ — بِشِقٍّ وَتَحْتِي شِقُّهَا لَمْ يُحَوَّلِ

(2) لَكَ الْحَمْدُ أَمْوَاهُ الْبِلاَدَ بِأَسْرِهَا — عِذَابٌ وَخُصَّتْ بِالْمُلُوحَةِ زَمْزَمُ
هُوَ الْحَظُّ غَيْرُ الْوَحْشِ يَسْتَافُ أَنْفُهُ — خُزَامَى وَأَنْفُ الْعَوْدِ بِالْعُودِ يُخْزَمُ

(3) سَلِمْ عَلَى قَطَنٍ إِنْ كُنْتَ نَازِلَهُ — سَلاَمَ مَنْ كَانَ يَهْوَى مَرَّةً قَطَنَا
أُحِبُّهُ وَالَّذِي أَرْسَى قَوَاعِدَهُ — حُبّاً إِذَا ظَهَرَتْ آيَاتُهُ بَطَنَا
مَا مِنْ غَرِيبٍ وإِنْ أَبْدَى تَجَلُّدِهِ — إِلاَّ تَذَكَّرَ عِنْدَ الْغُرْبَةِ الْوَطَنَا

(4) وَأَمَا وَزَنْدُ أَبِي عَلِيٍّ إِنَّهُ — زَنْدٌ إِذَا اسْتَوْرَيْتَ سَهْلٌ قَدْحَكَا
إِنِّي لِتَأْبَى الصُّنْعَ عَالِيَ هِمَّتِي — مِنْ غَيْرِكُمْ وَتَعَافُ إِلاَّ مَدْحَكَا

❁❁❁

10.

KALB [اَلْقَلْبُ]

A. Tanımı

Kalb, sölükte "geri çevirmek, içini dışına döndürmek" gibi anlamlara gelir.

Belâgat terimi olarak *kalb*, birçok konuyla ilgili olarak sözün lafız veya mâna bakımından ters çevrilmesini ifade eden kapsamlı bir terim şeklinde kullanılmıştır.

Kalb sanatının çeşitli şekilleri vardır: Maklûbu'l-küll, maklûbu'l-ba'z ve maklûbu mücennah.[103]

Daha önce de muhassinat-ı ma'neviyye/manayı güzelleştirenler bölümünde bahsettiğimiz gibi, kalb sanatının bazı kısımları aks sanatına dahildir. Bu sebeple burada "maklûbu'l-küll" ele alınacaktır.

Maklûbu'l-küll, bir ifadenin hem düzden hem de tersten okunduğunda aynı şekilde okunmasıdır. Buna, *el-maklûbu'l-müstevî* veya *mâ lâ yestehîlu bi'l-in'ikâs* da denilmektedir.[104]

B. Örnekler

﴿وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ﴾

"Rabbini tekbir et!"[105]

❁

﴿كُلٌّ فِي فَلَكٍ﴾

"Her biri bir yörüngede..."[106]

❁

[103] Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 431.
[104] Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 431; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 299; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 295; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 334.
[105] Müddessir, 74/3.
[106] Enbiyâ, 21/33.

مَوَدَّتُهُ تَدُومُ لِكُلِّ هَوْلٍ وَهَلْ كُلُّ مَوَدَّتِهِ تَدُومُ

Onun dostluğu her korku için devam ediyor
Onun her türlü dostluğu devam ediyor mu?

❁

»أَرَانَا الْإِلَهُ هِلَالاً أَنَارَا«

Allah bize parlayan hilâli gösterdi.

Bu âyetlerin, şiir ve sözlerin harflerini, tersten okuduğumuz veya yazdığımız zaman düzünün aynısı olur.

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) أَرَاهُنَّ نَادَمْنَهُ لَيْلَ لَهْوٍ وَهَلْ لَيْلُهُنَّ مُدَانٌ نَهَارًا
(2) عَجٌّ تَنُمُّ قُرْبَكَ دَعَدَ آمِنًا إِنَّمَا دَعَدَ كَبَرْقٍ مُنْتَجِعُ
(3) مَوَدَّتِي يَحْيَى تَدُومُ
(4) حُوتٌ فَمُهُ مَفْتُوحٌ
(5) كُنْ كَمَا أَمْكَنَكَ

❁❁❁

11.

TASHÎF [اَلتَّصْحِيفُ]

A. Tanımı

Tashîf sözlükte tashîf, tef'îl kalıbında mastar olarak "bir sayfada birbirine benzeyen harflerden oluşan kelimeleri yanlış okumak, yanlış yazmak, yanlış harekelemek veya yanlış rivayet etmek" demektir.

Terim olarak *tashîf*, "iki veya daha fazla kelime arasında hat (yazı) bakımından benzerlik olmasıdır. Öyle ki, kelimelerden birinin noktaları kaldırılsa veya değiştirilse diğer kelimenin aynısı olur."[107] Buna *cinâsu't-tashîf* (*tecnîsu't-tashîf*) veya *cinâsu'l-hatt* da denilmektedir.[108]

B. Örnekler

اَلتَّخَلِّي [boşaltma], اَلتَّحَلِّي [tatlandırma] ve اَلتَّجَلِّي [görünme] sözcüklerinde sadece bir nokta farkı vardır.

❁

﴿وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾

"Onlar, kendilerinin iyi iş yaptıklarını zannediyorlar."[109]

Âyetteki يَحْسَبُونَ ve يُحْسِنُونَ sözcüklerinin üçüncü harflerinde sadece bir nokta farkı vardır.

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) وَرَدْتُ بِعَيْهَامَةٍ جِسْرَةٍ فَعَنَتْ سِمَالاً وَهَبت شِمَالاَ

(2) اَلسَّيْفُ أَصْدَقُ أَنْبَاءً مِنَ الْكُتُبِ فِي حَدِّهِ الْحَدُّ بَيْنَ الْجِدِّ وَاللَّعْبِ

(3) وَلَمْ يَكُنْ الْمُغْتَرُ بِاللهِ إِذْ سَرَى لِيُعْجِزَ، وَالْمُغْتَزُّ بِاللهِ طَالِبُهُ

❁❁❁

[107] İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 17; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 295; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 334.
[108] İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 86.
[109] Kehf, 18/104.

12.

MÜVÂREBE [اَلْمُوَارَبَةُ]

A. Tanımı

Muvârebe lügatte mufâ'ale vezninde mastar olup "akıllı ve zeki olmak" anlamındaki *ireb* (*erâbe*) kökünden türemiştir. "Birine karşı akıllıca ve kurnazca davranmak" demektir.[110]

Terim olarak *muvârebe*, "söz söyleyenin, suçlanmaktan kurtulmak için anlamı değiştirecek şekilde –tahrif veya tashîf yoluyla– sözünde değişiklik yapmasıdır."[111]

Müvârebe sanatını Allah Teâlâ'ya izafe etmek mümkün olmadığından, bu sanatın O'nun kelâmının şarihlerinde mevcut olduğu söylenmiştir.[112]

B. Örnekler

﴿إِرْجِعُواْ إِلَى أَبِيكُمْ فَقُولُوا يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ﴾

"Babanıza dönün, "Ey babamız! Oğlun hırsızlık yaptı!" deyin."[113]

Bazı âlimler, âyetteki سَرَقَ [hırsızlık yaptı] sözcüğünü سُرِقَ [hırsızlıkla suçlandı] şeklinde okumuşlardır.[114]

❁

﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا﴾

"Biz bir beldeyi helâk etmek istediğimiz zaman onun varlıklılarına emrederiz de, orada fısk işlerler."[115]

[110] Kelimenin aslı muârebe iken hemzenin "vâv"a dönüşmesiyle muvârebe şeklini almıştır. Muvârebenin "muhtaç olmak" mânasındaki ereb veya "bozulmak" anlamındaki verb (vereb) kökünden türediği de ileri sürülmüştür. Bkz. Durmuş, İsmail, "Muvârebe", *DİA*, 2006, XXXI, 415.
[111] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 249; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 83; Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, II, 319; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 249; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân*, s. 290; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 153; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 299; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 334.
[112] Özdemir, "Kur'ân'da Bedîî Sanatlar", s. 191.
[113] Yûsuf, 12/81.
[114] Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 646-647.
[115] İsrâ, 17/16.

Bazı âlimler, âyetteki أَمَرْنَا ifadesinin “onlara tâati emrettik”, bazıları da “onların zenginlikleri artırdık veya onları emîrler yaptık” anlamında (أَمَّرْنَا) olduğunu söylemişlerdir.[116]

❁

Müvârebe sanatı esasen şiirde olur. Şu şiirde olduğu gibi:

لَقَدْ ضَاعَ شِعْرِي عَلَى بَابِكُمْ كَمَا ضَاعَ دُرٌّ عَلَى خَالِصَهْ

Şiirim sizin kapınızda zayi oldu
İncinin Hâlise’nin üzerine zayi olduğu gibi

Anlatıldığına göre şairlerden biri halifelerden birinin huzuruna girdi. Halifenin yanında Hâlise isimli siyah bir câriye oturuyordu. Câriyenin üzerinde tanımlanamayacak kadar değerli mücevherler ve inciler vardı. Şâir, halifeyi övmeye başladı. Ancak halife ona hiç kulak vermiyordu. Şair dışarı çıkınca kapıya yukarıdaki beyti yazdı.

Halifenin bir adamı bu şiiri okuyunca, durumu halifeye haber verdi. Halife buna çok kızdı ve o şairin huzuruna getirilmesini emretti. Şair kapıya gelince ضَاعَ sözcüklerindeki ع harflerini sildi ve ardından halifenin huzuruna getirildi. Halife ona, “Kapıya ne yazdın?” diye sorunca, şiiri aşağıdaki şekilde okudu:

لَقَدْ ضَاءَ شِعْرِي عَلَى بَابِكُمْ كَمَا ضَاءَ دُرٌّ عَلَى خَالِصَهْ

Şiirim, sizin kapınızda parladı
İncinin Hâlise’nin üzerinde parladığı gibi

Bu durum halifenin hoşuna gitti ve onu ödüllendirdi. Bunun üzerine hazirundan birisi şöyle dedi: “Bu, iki ع harfi yolunmuş/kırpılmış bir şiirdir.”[117]

❁

فَإِنْ يَكُ مِنْكُمْ كَانَ مَرْوَانُ وَابْنُهُ وَعَمْرٌ وَمِنْكُمْ هَاشِمٌ وَحَبِيبُ
فَمِنَّا حُصَيْنٌ وَالْبُطَيْنُ وَقُعْنُبٌ وَمِنَّا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ شَبِيبُ

Mervân, ve onun oğlu sizden ise
Amr, Hâşim ve Habîb sizden ise
Husayn, Butayn ve Ku‘nub de bizdendir
Emîru’l-mü’minîn Şebîb bizdendir

[116] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 647.

[117] Şeyhû, Rızkullah b. Yûsuf b. Abdulmesîh b. Ya‘kûb, *Mecânî’l-Edeb fî Hadâiki’l-Arab*, Beyrut, 1913, II, 163.

Bu şiir halife Hişâm’a ulaşınca, şairi getirtir ve ona, “وَمِنَّا أَمِيرَالْمُؤْمِنِينَ شَبِيبُ [Emîru’l-mü’minîn Şebîb bizdendir] sözünü sen mi söyledin?” O da râ harfini fethalı okuyarak “Ben, وَمِنَّا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ شَبِيبُ dedim” der. Bu durumda anlam, “Ey emîru’l-mü’minîn! Sen bizden gençsin!” şeklinde olur. Böylece şair, ر [*râ*] harfini zammeden fethaya çevirmek suretiyle kurtulmuştur.[118]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) لَأَنْتَ عِنْدِي أَخَصُّ النَّاسِ مَنْزِلَةً إِذْ كُنْتَ أَقْدَرَهُمِ عِنْدِي عَلَى السَّلَمِ
(2) أَهِيمُ بِدِعْةٍ مَا حَيِيتُ فَإِنْ أَمُتْ فَوَاكَمَدِي مِمَّنْ يَهِيمُ بِهَا بَعْدِي
(3) لَقَدْ أَوْقَعَ الْجَحَّافُ بِالبِشْرِ وَقْعَةً إِلَى اللهِ مِنْهَا الْمُشْتَكَى وَالْمُعَوَّلُ
فَإِلاَّ تُغَيِّرْهَا قُرَيْشٌ بِمَلْكِهَا يَكُنْ عَنْ قُرَيْشٍ مُسْتَمَازٌ وَمُزْحَلُ
(4) عَلَى ابْنِ أَبِي الْعَاصِي دِلاَصٌ حَصِينَةٌ أَجَادَ الْمُسَدِّي نَسْجَهَا فَأَذَالَهَا
(5) كُنْتَ الْمُقَدَّمَ غَيْرَ لاَبِسِ جُنَّةٍ بِالسَّيْفِ تَضْرِبُ مُعْلِمًا أَبْطَالَهَا

❁❁❁

[118] İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 249.

13.

İ'TİLÂFU'L-LAFZ MA'A'L-LAFZ

[إِئْتِلاَفُ اللَّفْظِ مَعَ اللَّفْظِ]

A. Tanımı

İ'tilaf sözlükte "uyuşma, uyum, kaynaşma, uygunluk..." vb. anlamlara gelmektedir. Buna göre *i'tilâfu'l-lafz ma'a'l-lafz*, "lafzın lafızla uyumu" demetir.

İ'tilâfu'l-lafz ma'a'l-lafz'ın bedî' terimi olarak başlıca iki tanımı vardır:

Birincisi, Safiyuddin el-Hillî tarafından ve bedî' âlimleri tarafından yapılan şu tanımdır: "Kelâmda çeşitli manalara gelmesi sahih olan bir anlam bulunması, bu sebeple, yerine geçebilecek başka lafızlar olsa da, onlardan, lafızıyla kelam arasında uyum ve uygunluk bulunanının seçilmesidir." [119]

İkinci tanım ise şöyledir: "Bir ifadenin lafızlarının, husnu'l-civâr ve münasebet kuralına riayet edilerek, yakın anlamlıyla yakın anlamlının, çok kullanılanla çok kullanılanın yan yana olması amacıyla, birbirleriyle uyumlu olmasıdır." [120]

B. Örnekler

﴿قَالُوا تَاللهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ﴾

"Dediler ki: "Vallahi sen, Yusuf'u ana ana hasta olacaksın!" [121]

Âyette yemin, kasem harflerin en garibi olan تَ ile geldiği için, süreklilik fiillerinin en garibi olan تَفْتَأُ fiili gelmiştir. [122]

❁

كَالْقِسِيِّ الْمُعَطَّفَاتِ بَلِ الأَسْـ هُمِ مَبْرِيَّةً بَلِ الأَوْتَارِ

Sanki bükülmüş yay gibi; bilakis,
Sivriltilmiş ok gibi; hatta kiriş gibi

[119] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 226; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 234.
[120] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 235; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 334.
[121] Yûsuf, 12/85.
[122] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 235; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 334.

Burada yaya benzetilen deve, ardından ok ve kirişe benzetilmiştir. Şair, başka şeylere de benzetebilirdi. Ancak yay ile ok ve kiriş arasında i'tilâf (uyum) olduğu için böyle bir benzetme yapmıştır. [123]

C. Açıklama

• *İ'tilâfu'l-lafz ma'a'l-lafz* ile *murâ'âtu'n-nazîr* arasında fark vardır: *İ'tilâfu'l-lafz ma'a'l-lafz*'da, kelâmdaki bir manaya çeşitli manalardan bir mananın elverişli olması ve bu manalardan lafzı ile kelâmın bir kısmı arasında uyum olanın seçilmesi söz konusudur. *Murâ'âtu'n-nazîr* ise aynı türden birbirine benzeyenleri bir araya toplamaktan ibarettir. [124]

• *İ'tilâfu'l-lafz ma'a'l-lafz* ile *tevcîh* arasında fark vardır: Tevcîhte, gerçek ortaklık olmaksızın her lafzın manaya müsait olması şarttır. [125]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) أَلاَ مَا لِسَيِّدَتِي مَا لَهَا تُدِلُّ فَأَحْمِلَ إِدْلاَلَهَا
أَلاَ إِنَّ جَارِيَةً لِلْإِمَا مِ قَدْ أُسْكِنَ الْحُبُّ سِرْبَالَهَا
لَقَدْ أَتْعَبَ اللهُ قَلْبِي بِهَا وَأَتْعَبَ فِي اللَّوْمِ عُذَّالَهَا

(2) تُوُفِّيَتِ الآمالُ بَعْدَ مُحَمَّدٍ وَأَصْبَحَ فِي شُغْلٍ عَنِ السَّفَرِ السَّفْرُ
وَمَا كانَ إِلاَّ مَالَ مَنْ قَلَّ مَالُهُ وَذُخْراً لِمَنْ أَمْسَى وَلَيْسَ لَهُ ذُخْرُ
تَرَدَّى ثِيَابَ الْمَوْتِ حُمْراً فَمَا أَتَى لَهَا اللَّيْلُ إِلاَّ وَهِيَ مِنْ سُنْدُسٍ خُضْرُ
كَأَنّ بَنِي نَبْهانَ يَوْمَ وَفَاتِهِ نُجُومُ سَمَاءٍ خَرَّ مِنْ دُونِها البَدْرُ

(3) خَاضُوا عُبَابَ الْوَغَى وَالْخَيْلُ سَابِحَةٌ فِي بَحْرِ حَرْبٍ بِمَوْجِ الْمَوْتِ مُلْتَطِمِ

[123] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 226-27; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 234.
[124] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 227; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 234.
[125] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 227.

14.

TESMÎT [اَلتَّسْمِيطُ]

A. Tanımı

Tesmît, lügatte *simt* "(kolye vb.'nin) ipi, boncuk kolye ipi, dizilmiş boncuk/inci vb.'den oluşan kolye, gerdanlık" kökünden tef'îl kalıbında mastar olup "inci dizisi, gerdanlık" vb. anlama gelmektedir.

Terim olarak *tesmît*, "şairin beytini dört kısma ayırması ve onlardan üçünü, beytin kâfiyesinden farklı olarak, tek bir sec' üzere getirmesidir."[126] Tanımı böyle olmakla birlikte, belagat kitaplarında bu sanata âyetlerden de örnek verilmiştir.

B. Örnekler

﴿وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا﴾

"Rabbin, göklerde ve yerde olan kimseleri daha iyi bilir. Andolsun ki biz, peygamberlerin kimini kimine üstün kıldık ve Davud'a Zebur'u verdik."[127]

Âyette ر revîsi (kâfiyesi), الأَرْضِ ve بَعْضَ sözcüklerindeki ض revîlerinden farklı olarak gelmiştir.[128]

﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ۞ مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ ۞ سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ۞ وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ۞ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ﴾

"Ebû Leheb'in iki eli kurusun; zaten yok oldu ya. Ne malı, ne de kazandığı onu kurtaramadı. O, alevli bir ateşe girecektir. Karısı da, odun hamalı olarak. Boynunda hurma lifinden bir ip (bulunacaktır)."[129]

[126] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 295; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 170; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 196; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 431; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 95; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 190; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 334.

[127] İsrâ, 17/55.

[128] Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 188.

[129] Tebbet, 111/1-5.

Bu sûredeki ilk dört âyetin revîsi ب harfi, son âyetin revîsi ise د harfidir.[130]

❁

هُمُ الْقَوْمُ إِنْ قَالُوا أَصَابُوا، وَإِنْ دُعُوا أَجَابُوا، وإِنْ أَعْطَوْا أَطَابُوا وَأَجْزَلُوا

Onlar öyle bir topluluk ki, söyledikleri zaman isabet ederler; davet edildikerinde
İcabet ederler; verdikleri zaman güzelce ve bolca verirler[131]

❁

فَالْحَقُّ فِي أُفُقٍ وَالشِّرْكُ فِي نَفَقٍ وَالْكُفْرُ فِي فَرَقٍ وَالدِّينُ فِي حَرَمِ

Hak ufuktadır, şirk ise yerin altında
Küfür korku içindedir, din ise saygı içinde[132]

C. Açıklama

• *Tesmît* ile *sec'* (tescî') arasında fark vardır: Tesmît'in cüzlerinin beytin revîsine uygun olması, cüzlerinin vezinli ve sayısının sınırlı olması şart değildir.

• *Tesmît* ile *tefvîf* arasında fark vardır: Tesmît'in beytinin cüzlerinin sec'lidir, tefvîf'in beyti değildir.

• *Tesmît* ile *tarsî'* arasındaki fark, tarsî'in idmâc edilmiş ve edilmemiş cüzlerde olması, tesmît'in ise sadece idmâc edilmiş cüzlerde olmasıdır.[133]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) وَأَسْمَرَ مُثْمِرٍ مِنْ مُزْهِرٍ نَضِرٍ مِنْ مُقْمِرٍ مُسْفِرٍ عَنْ مَنْظَرٍ حَسَنِ

(2) وَمُسْتَلْئِمٍ كَشَّفْتُ بِالرُّمْحِ ذَيْلَهُ أَقَمْتُ بِعَضْبٍ ذِي سَفَاسِقَ مَيْلَهُ
فَجَعْتُ بِهِ فِي مُلْتَقَى الْحَيِّ خَيْلَهُ تَرَكْتُ عِتَاقَ الطَّيْرِ تَحْجِلُ حَوْلَهُ

[130] Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 188.

[131] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 295; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 171; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 431; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 95.

[132] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 196; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 432; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 199.

[133] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 295; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 196-97; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 431.

(3) لَزِمْتُ السِّفَارَ وَجُبْتُ الْقِفَارَ وَعِفْتُ النِّفَارَ لِأَجْنِي الْفَرَحْ
وَخُضْتُ السُّيُولَ وَرُضْتُ الْخَيُولَ بِجَرِّ ذُيُولِ الصِّبَا وَالْمَرَحْ

(4) أَيَا مَنْ يَدَّعِي الْفَهْمَ إِلَى كَمْ يَا أَخَا الْوَهْمِ
تُعَنِّي الذَّنْبَ وَالذَّمَّ وَتُخْطِي الْخَطَأَ الْجَمَّ

(5) وَحَرْبٍ وَرَدْتَ وَثَغْرٍ سَدَدْتَ وَعِلْجٍ شَدَدْتَ عَلَيْهِ الْحِبَالَا
وَمَالٍ حَوَيْتَ وَخَيْلٍ حَمَيْتَ وَضَيْفٍ قَرِيبٍ يُخَافُ الْوَكَلَا

15.

İNSİCÂM [اَلْإِنْسِجَامُ]

A. Tanımı

İnsicâm, infi‘âl kalıbında mastar olup “dökülmek, ifade düzgünlüğü, akıcılık, harmoni” anlamlarına gelmektedir.

Terim olarak *insicâm*, “kelâmın lafızlarının tatlı, terkibinin kolay, akışının güzel olması; zorlama ve düğümden/muğlaklıktan uzak olması, inceliğinden dolayı akıcı ve uyumu bakımından su gibi dökülmesi, kendiliğinden bulunanlar dışında zoraki bedî‘î sanatlara baş vurulmamış olmasıdır.” Buna *suhûlet* (kolaylık) de denir.[134]

B. Örnekler

﴿قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللّهِ مَا لاَ تَعْلَمُونَ﴾

“Ben üzüntü ve tasamı yalnız Allah’a arz ederim ve sizin bilmediğiniz şeyleri Allah’tan öğreniyorum.” dedi.”[135]

Bu âyette nazmın kolaylığı ve lafızların tatlılığı açıkça görülmektedir. Burada insicâm’ın yanısıra إِلَى اللّهِ ve أَعْلَمُ مِنَ اللّهِ ifadelerinde ta‘attuf vardır. Çünkü daha veciz bir kelâm olan منه أعلم [O’ndan öğreniyorum] ifadesini kullanmamış, أَعْلَمُ مِنَ اللّه [Allah’tan öğreniyorum] demiştir.[136]

İnsicâm nesirde ise, genellikle fıkraları (cümleleri) insicamının kuvvetini amaçlamadan vezinli olarak gelir. Kur’ân-ı Kerim’in insicâm örneklerinin çoğu, amaçlanmadan – aruz vezinlerine de uygun- beyitler ve şatrlar gibi *insicâm*lı olarak gelmiştir[137]:

1) Tavîl:

﴿فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ﴾

“Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin.”[138]

134 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 429; *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 166; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 264; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 417; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 157; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, IV, 5; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 335.

135 Yûsuf, 12/86.

136 İbn Ebi’l-İsba‘, *Bedî‘u’l-Kur’ân*, II, 166-67.

137 İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 417-421; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, IV, 5-9.

138 Kehf, 18/29.

2) Medîd:

﴿وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا﴾

“Gözlerimizin önünde gemiyi yap!”[139]

3) Basît:

﴿فَأَصْبَحُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ﴾

“Evlerinden başka bir şey göremez oldular.”[140]

4) Vâfir:

﴿وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ﴾

“O (Allah), onları rezil etsin, sizi onlara üstün getirsin ve inananlar toplumunun göğüslerine şifa versin!”[141]

5) Kâmil:

﴿سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَنِ الْكَذَّابُ الْأَشِرُ﴾

“Yarın onlar, yalancının kim olduğunu bilecekler!”[142]

6) Hezec:

﴿فَأَلْقُوهُ عَلَى وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا﴾

“Onu babamın yüzüne koyun da gözü açılsın.”[143]

7) Recez:

﴿وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا﴾

“Cennetin gölgeleri üzerlerine yaklaşmış, meyveleri de aşağı eğdirildikçe eğdirilmiştir.”[144]

8) Remel:

﴿قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ﴾

“Onların ağızlarından öfke taşmaktadır.”[145]

139 Hûd, 11/37.
140 Ahkâf, 46/25.
141 Tevbe, 9/14.
142 Kamer, 54/26.
143 Yûsuf, 12/93.
144 İnsân, 76/14.
145 Âl-i İmrân, 3/118.

9) Serî‘:

﴿وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلاَّ بِاللّهِ﴾

“Sabret, senin sabrın ancak Allah’ın yardımı iledir.”[146]

10) Münserih:

﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ﴾

“Doğrusu biz insanı bir nutfeden yarattık.”[147]

11) Hafîf:

﴿لاَ يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا﴾

“Neredeyse hiç söz anlamıyorlar.”[148]

12) Muzâri‘:

﴿يَوْمَ التَّنَادِ ۞ يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ﴾

“Çağırma gününden (korkuyorum.) O gün arkanızı dönüp kaçarsınız.”[149]

13) Muktazab:

﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ﴾

“Onların kalplerinde hastalık vardır.”[150]

14) Müctes:

﴿نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾

“Kullarıma haber ver: Kuşkusuz ben bağışlayanım, esirgeyenim.”[151]

15) Mütekârib:

﴿وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ﴾

“Onlara mühlet veriyorum, çünkü benim tuzağım sağlamdır.”[152]

146 Nahl, 16/127.
147 İnsân, 76/2.
148 Nisâ, 4/78.
149 Mü’min, 40/32-33.
150 Bakara, 2/10.
151 Hicr, 15/49.
152 A‘râf, 7/183.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'ân-ı Kerim'i vasfettiği şu hadis de *insicâm* örneklerindendir:

«إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْزَلَ هَذَا الْقُرْآنَ آمِرًا، وَزَاجِرًا، وَسُنَّةً خَالِيَةً، وَمَثَلًا مَضْرُوبًا، فِيهَا نَبَؤُكُمْ، وَنَبَأُ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، وَخَبَرُ مَنْ بَعْدَكُمْ، وَحُكْمُ مَا بَيْنَكُمْ، لَا يُخْلِقُهُ طُولُ الْمُدَدِ، وَلَا تَنْقَضِي عَجَائِبُهُ، هُوَ الْحَقُّ، لَيْسَ بِالْهَزْلِ، مَنْ قَالَ بِهِ صَدَقَ، وَمَنْ حَكَمَ بِهِ عَدَلَ، وَمَنْ خَاصَمَ بِهِ فَلَجَ، وَمَنْ قَسَمَ بِهِ أَقْسَطَ، وَمَنْ عَمِلَ بِهِ أُجِرَ، وَمَنْ تَمَسَّكَ بِهِ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ، وَمَنْ طَلَبَ الْهُدَى مِنْ غَيْرِهِ أَضَلَّهُ اللهُ، وَمَنْ حَكَمَ بِغَيْرِهِ قَصَمَهُ اللهُ، هُوَ الذِّكْرُ الْحَكِيمُ، وَالنُّورُ الْمُبِينُ، وَالصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ، وَحَبْلُ اللهِ الْمَتِينُ، وَالشِّفَاءُ النَّافِعُ، عِصْمَةٌ لِمَنْ تَمَسَّكَ بِهِ، وَنَجَاةٌ لِمَنْ اتَّبَعَهُ، لاَ يَعْوَجُّ فَيُقَوَّمُ، وَلاَ يُزِيغُ فَيَسْتَعْتِبُ.»

"Allah (a.c.) bu Kur'ân'ı emredici ve nehyedici, engelsiz bir yol, bir darb-ı mesel olarak indirmiştir. Onda sizin, sizden öncekilerin ve sizden sonrakilerin haberi ve aranızdaki işlerin hükmü vardır. Çok okumak onu eskitmez ve onun hayret verici yönlerinin bir sonu gelmez. O, şaka değil haktır. Onunla söyleyen doğru söyler, onunla hükmeden âdil olur; onunla savunan muzaffer olur. Onunla bölüştüren eşit bölmüş olur. Onunla amel eden sevap kazanır. Ona sarılan dosdoğru yola ermiş olur. Ondan başkasından hidâyet talep eden kimseyi Allah saptırır. Ondan başkasıyla hükmedenin Allah belini kırar. O, hikmetli bir zikirdir, apaçık bir nurdur, dosdoğru yoldur, Allah'ın sapasağlam ipidir, dertlere deva bir şifadır. Ona sarılan kimseyi korur ve ona tabi olanı kurtuluşa erdirir. Onda eğrilik yoktur ki düzeltilsin, bozukluk yoktur ki kınansın!" [153]

❁

أَغَرَّكِ مِنِّي أَنَّ حُبَّكِ قَاتِلِي　　وَأَنَّكِ مَهْمَا تَأْمُرِي الْقَلْبَ

Sen benim aklımı çeldin, sevgin kâtilimdir
Ne zaman kalbime emredersen, emrini yapar![154]

❁

أَسْتَغْفِرُ اللهَ إِلَّا مِنْ مَحَبَّتِكُمْ　　فَإِنَّهَا حَسَنَاتِي يَوْمَ أَلْقَاهُ
فَإِنْ زَعَمْتَ بِأَنَّ الْحُبَّ مَعْصِيَةٌ　　فَالْحُبُّ أَحْسَنُ مَا يُعْصَى بِهِ اللهُ

Allah'tan bağışlanma dilerim; sevginiz dışında
Çünkü onlar, O'na kavuştuğum gün iyiliklerim olacak!
Eğer aşkın günah olduğunu iddia edersen,
Aşk; Allah'a karşı işlenen günahların en güzelidir![155]

[153] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 432.

[154] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 430; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 421; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 12.

[155] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 265; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 432.

نَقِّلْ فُؤَادَكَ حَيْثُ شِئْتَ مِنَ الْهَوَى　　مَا الْحُبُّ إِلاَّ لِلْحَبِيبِ الْأَوَّلِ

Kalbini canının istediği yere götür
Sevgi, sadece ilk sevgiliye aittir[156]

❁

مَا وَهَبَ اللهُ لِامْرِئٍ هِبَةً　　أَفْضَلُ مِنْ عَقْلِهِ وَمِنْ أَدَبِهْ
هُمَا جَمَالُ الْفَتَى فَإِنْ فُقِدَا　　فَإِنَّ فَقْدُهُ لِلْحَيَاةِ أَلْيَقُ بِهْ

Allah bir kişiye bahşetmemiştir
Akıl ve edepten daha güzelini
Bu ikisi gençliğin güzelliğidir. Bunlar kaybolursa,
Onun hayatının kaybolması/ölmesi ona daha iyidir![157]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ﴾ (Abese, 80/17)

(2) ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ (A'râf, 7/199)

(3) ﴿فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنبَاءُ﴾ (Kasas, 28/66)

(4) ﴿وَاللّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (Bakara, 2/213)

(5) ﴿تَاللّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللّهُ عَلَيْنَا﴾ (Yûsuf, 12/91)

2. Şiirler:

(1) أَجَارَتَنَا إِنَّا غَرِيبَانِ هَهُنَا　　وَكُلُّ غَرِيبٍ لِلْغَرِيبِ نَسِيبُ

(2) فَإِنْ كُنْتَ لَا تَسْتَطِيعُ دَفْعَ مَنِيَّتِي　　فَدَعْنِي أُبَادِرُهَا بِمَا مَلَكَتْ يَدِي

(3) وَظُلْمُ ذَوِي الْقُرْبَى أَشَدُّ مَضَاضَةً　　عَلَى الْمَرْءِ مِنْ وَقْعِ الْحُسَامِ الْمُهَنَّدِ

(4) فَإِنْ مِتُّ فَانْعَيْنِي بِمَا أَنَا أَهْلُهُ　　وَشُقِّي عَلَيَّ الْجَيْبَ يَا ابْنَةَ مَعْبَدِ

(5) وَأَعْلَمُ مَا فِي الْيَوْمِ وَالْأَمْسِ قَبْلَهُ　　وَلَكِنَّنِي عَنْ عِلْمِ مَا فِي غَدٍ عَمِ

❁❁❁

[156] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 430; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 265; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb,* I, 187.

[157] Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 335.

16.

İKTİFÂ’ [اَلْإِكْتِفَاءُ]

A. Tanımı

İktifâ’, ifti‘âl kalıbında mastar “bir şeyle yetinmek, onunla kanaat etmek” anlamındadır.

İktifâ’, terim olarak “şairin, akıl ona delalet ettiği için, zikretmeye ihtiyaç duyulmadığı bir şeyi beyitten atmasıdır.” [158] Başka bir ifadeyle aralarında yakın bağ ve ilgi bulunan iki şeyden birini bir nükte ve hikmetten dolayı sözden atarak diğerinin ona delâletiyle yetinmektir. Dolayısıyla beytin ya da cümlenin diğer lafızları ona delâlet ettiği için hazfedilen şeyi zikretmeye ihtiyaç duyulmaz ve manayı tamamlamak için zihinde bilinen şeyle iktifâ eder (yetinir). [159]

B. Örnekler

﴿وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَى بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا﴾

“Eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü yahut arzın parçalandığı yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur’ân olsaydı, [bu Kur’ân olurdu]. Hayır bütün işler Allah’a aittir.” [160]

Âlimler, buradaki لَوْ şart edatının cevabının hazfedildiğini, bunun takdirinin لَكَانَ هَذَا الْقُرْآنُ [Bu Kur’ân olurdu] şeklinde olduğunu söylemişlerdir. [161]

❁

لَوْ كَانَ يَعْلَمُ مَعَ عِلْمِي بِقَسْوَتِهِ تَأَلَّمَ الْقَلْبُ مِنْ وَخْزِ الْمَلَامِ لَمَا

Eğer onun kasvetli olduğunu bildiğimi bilseydi
Kalp, kınamanın sıkıntısından üzülür, beni (kınamazdı)

[158] Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 335.
[159] Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 105; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 282; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 102; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, III, 71; Durmuş, İsmail, İhtibâk, DİA, XXI, 553
[160] Ra‘d, 13/31.
[161] Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, XIII, 535; Begavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, IV, 319.

Burada لَمَا sözcüğünden sonra لَامَنِي [beni kınadı] ifadesinin geleceği, şiirin öncesinden anlaşılmaktadır. [162]

❁

اَسْقِنِي صَرْفًا مِنَ الرَّا حِ تَحُتُّ الْهَمَّ حَتًّا
وَدَعِ الْعَذَّالَ فِيهَا يَضْرِبُونَ الْمَاءَ حَتَّى

Bana o sek şaraptan sun ki, kederimi tamamen gidersin
Ona kızanları bırak ki, (pıhtılaşıncaya) kadar su içsinler

Burada حَتَّى [kadar] sözcüğünden sonra خَثَّرَ [pıhtılaştı] sözcüğünün geleceği şiirin geri kalan kısmından anlaşılmaktadır. [163]

❁

فَإِنَّ الْمنيَّةَ مَنْ يَخْشَهَا فَسَوْفَ تُصَادِفُهُ أَيْنَمَا

Kuşkusuz ölümden korkan kimse
Nereye (giderse gitsin), o kendisini bulacaktır!

Burada أَيْنَمَا sözcüğünden sonra تَوَجَّهَ ifadesinin geleceği anlaşılmaktadır. [164]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ﴾ (Nahl, 16/81)

(2) ﴿وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾ (En‘âm, 6/13)

(3) ﴿فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَن تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ﴾ (En‘âm, 6/35)

(4) ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ (Yâsîn, 36/45)

(5) ﴿وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَؤُوهُمْ﴾ (Feth, 48/25)

[162] İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 283.
[163] İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 283.
[164] Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 335.

2. Şiirler:

(1) قَالُوا: أَلَمْ تَدْرِ أَنَّ الْحُبَّ غَايَتُهُ ... سَلْبُ الْخَوَاطِرِ وَالْأَلْبَابِ قُلْتُ: لَمِ

(2) لاَ أَنْثَنِي لاَ أَنْتَهِي لاَ أَرْعَوِي ... مَا دُمْتُ فِي قَيْدِ الْحَيَاةِ ولاَ إِذَا

(3) قَالَتْ بَنَاتُ الْعَمِّ: يَا سَلْمَى وإِنْ ... كَانَ فَقِيراً مُعْدِماً قَالَتْ: وَإِنْ

(4) وَاللهِ مَا خَطَرَ السُّلُوُّ بِخَاطِرِي ... مَا دُمْتُ فِي قَيْدِ الْحَيَاةِ وَلاَ إِذَا

(5) يَا حُسْنَ بَعْضُ النَاسِ مَهْلاً ... صَيَّرْتَ كُلَ النَّاسِ قَتْلَى

لَمْ تَبْقِ غَيْرُ حُشَاشَةٍ ... فِي مَهْجَتِي وَأَخَافُ أَنْ لاَ

17.

TATRÎZ [اَلتَّطْرِيزُ]

A. Tanımı

Tatrîz, sözlükte طَرَّزْتُ الثَّوْبَ [elbiseyi süsledim, nakışladım] ifadesinden alınmıştır.[165] "Elbise vb. süslemek, nakış işlemek, süs, oya..." anlamlarına gelir.

Bedî‘ terimi olarak *tatrîz*, "şair veya nesir yazarının şiirin veya nesrin başında anlamları farklı üç isim zikredip nesrin veya şiirin geri kalanında mükerrer bir lafzı bunların sayısınca sıfat olarak getirmesidir."[166] Başka bir ifadeyle sözü vezin ve secide eşdeğer öğelerle süslemektir.[167]

B. Örnekler

﴿فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ ۞ .... كَذَلِكَ نَبْلُوهُم بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾

"Biz de haksızlık ettiklerinden dolayı üzerlerine gökten bir azap gönderdik... Biz onları yoldan çıkmalarından ötürü böyle sınıyorduk."[168]

Âyette geçen **بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ** ve **بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ** ifadeleri arasında *tatrîz* vardır.[169]

﴿وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ ۞ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۞ رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ ۞ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۞ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ۞ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ ۞ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

"Cinleri de halis ateşten yarattı. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İki doğunun ve iki batının Rabbidir. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İki denizi salıverdi, birbirine kavuşuyorlar. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?"[170]

---

165 Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 425; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 342.

166 Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 425; İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 64; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 314; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 174; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 198; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 305; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 96; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 342; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 335; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 189-190;

167 Özurhan, Halim, "Tatrîz", *DİA*, 2011, XL, 172.

168 A'râf, 7/162-163.

169 Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 192.

170 Rahmân, 55/15-21.

Rahmân Sûresi'nin bu âyetlerinde ve diğer âyetlerinde فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ifadesinin tekrar etmesi en güzel *tatrîz* örneklerindendir.[171]

❁

﴿وَلَقَد تَّرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ۞ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ۞ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ۞ كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ۞ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ ۞ تَنزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنقَعِرٍ ۞ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ۞ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ﴾

"Onu bir ibret olarak bıraktık, ibret alan yok mudur? Benim azabım ve uyarılarım nasılmış (görsünler diye). Andolsun biz, Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur? Âd da yalanladı, ama azabım ve uyarılarım nasıl oldu? Biz onların üstüne uğursuz mu uğursuz bir günde uğultulu bir kasırga saldık. İnsanları sanki köklerinden sökülmüş hurma kütükleri imişler gibi koparıp deviriyordu. Nasılmış benim azabım ve uyarılarım? Andolsun biz Kur'an'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?"[172]

Bu âyetlerde فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ve فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ifadelerinin tekrar etmesi Kur'ân'daki en güzel *tatrîz* örneklerinden biridir.[173]

❁

وَتَسْقِينِي وَتَشْرَبُ مِنْ رَحِيقٍ — خَلِيقٌ أَنْ يُلَقَّبَ بِالْخَلُوقِ
كَأَنَّ الْكَأْسَ فِي يَدِهِ وَفِيهَا — عَقِيقٌ فِي عَقِيقٍ فِي عَقِيقِ

O, bana sunuyor ve kendi içiyor keskin bir şaraptan
Safran kokulu denilebilecek kadar mükemmel
Sanki kadeh onun elinde ve ağzında
Akîk içinde akîk olan bir akîk gibidir[174]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) أُمُورٌ مِنْ بِنِى خَاقَانَ عِنْدِى — عُجَابٌ فِى عُجَابٍ فِى عُجَابِ
قُرُونٌ فِى رُؤُوسٍ فِى وُجُوهٍ — صِلاَبٌ فِى صِلاَبٍ فِى صِلاَبِ
(2) فَثَوْبِي وَالْمُدَامُ وَلَوْنُ خَدِّي — شَقِيقٌ فِي شَقِيقٍ فِي شَقِيقِ
(3) فَالْجَيْشُ وَالنَّقْعُ تَحْتَ الْجَوْنِ مُرْتَكِمٌ — فِي ظِلِّ مُرْتَكِمٍ فِي ظِلِّ مُرْتَكِمِ

❁❁❁

[171] Allân, *el-Bedî‘ fi'l-Kur'ân*, s. 192.
[172] Kamer, 54/15-22.
[173] Allân, *el-Bedî‘ fi'l-Kur'ân*, s. 193.
[174] İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 174; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 305.

18.

MÜMÂSELE [اَلْمُمَاثَلَةُ]

A. Tanımı

Mümâsele, sölükte " benzerlik, benzeşmei aynılık, uyum..vb" anlamlara gelir. Mufâ'ale kalıbında mastardır.

Terim olarak *mümâsele*, "kelâmın lafızlarının tamamının veya bir kısmının kâfiye bakımından değil de vezin bakımından birbirine benzemesidir."[175]

B. Örnekler

﴿وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ ۞ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ ۞ النَّجْمُ الثَّاقِبُ ۞ إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾

"Göğe ve Târık'a andolsun. Târık'ın ne olduğunu sen nereden bileceksin? O, karanlığı delen yıldızdır. Hiçbir canlı yoktur ki başında bir koruyucu olmasın."[176]

Bu âyetlerdeki الطَّارِقُ, الثَّاقِبُ ve حَافِظٌ sözcükleri, vezin bakımından –kâfiye bakımından değil– birbirine benzemektedirler.[177]

❁

مَهَا الْوَحْشُ إِلاَّ أَنَّ هَاتَا أَوَانِسٌ — قَنَا الْخَطِّ إِلاَّ أَنَّ تِلْكَ ذَوَابِلُ

Onlar vahşi ineklerdir; ancak bunlar cana yakındırlar
Onlar çizgi mızrağıdırlar; ancak bunlar parlaktırlar

Burada هَاتَا ve تِلْكَ sözcükleri hariç, diğer sözcüklerin tamamı vezin bakımından birbirlerine denktirler.[178]

❁

[175] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 297; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 172; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 195; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 294; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 293; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 178.
[176] Târık, 86/1-4.
[177] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 297; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 195; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 293; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 178.
[178] İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 172; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 294; Akdemir, *Belâgat*, s. 326.

سَهْلٌ خَلَائِقُهُ صَعْبٌ عَرَائِكُهُ جَمٌّ غَرَائِبُهُ فِي الْحُكْمِ وَالْحِكَمِ

Onun ahlâkı kolay, huyları zordur
Hüküm ve hikmette acayiplikleri çoktur[179]

C. Açıklama

Mümâsele ile *münâsebet* arasında fark vardır: Mümâsele ‘de birbirine denk (vezinleri aynı) olan sözcükler peşpeşe gelir. Münâsebet’te ise birbirinden ayrı gelir.[180]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا﴾ (İsrâ, 17/55)

(2) ﴿فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا ۞ إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا ۞ وَنَرَاهُ قَرِيبًا﴾ (Me‘âric, 70/5-7)

(3) ﴿وَآتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ ۞ وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ (Sâffât, 37/117-118)

2. Şiirler:

(1) فُتُورُ الْقِيَامِ، قَطُوعُ الْكَلَامِ تَفْتَرُّ عَنْ ذِي غُرُوبٍ خَصِرْ
كَأَنَّ الْمُدَامَ وَصَوْبَ الْغَمَامِ وَنَشْرَ الْخُزَامَى وَرِيحَ الْقَطِرْ
يُعَلُّ بِهِ بُرْدُ أَنْيَابِهَا إِذَا غَرَّدَ الطَّائِرُ، الْمُسْتَحِرْ

(2) صَفُوحٌ، كَرِيمٌ، رَصِينٌ إِذَا رَأَيْتَ الْعُقُولَ بَدَا طَيْشُهَا
نَدَاهُ سَجُوحٌ عَلَى أَنْفُسٍ بِهِ اخضر لِمَا سَقَى عَيْشُهَا

(3) مُعَتَّقَةٌ، مُصَفَّقَةٌ، عُقَارٌ شَامِيَّةٌ، إِذَا جُلِيَتْ مَرُوحُ
مَلِيحٌ، نَجِيحٌ، أَخُو مَأْقِطٍ يَكَادُ يُخَبِّرُ بِالْغَائِبِ

❁❁❁

[179] Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 195; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 294; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 179.

[180] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 298; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 195; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 293; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 179.

19.

TECZİ’E [اَلتَّجْزِئَةُ]

A. Tanımı

Teczi’e, tef‘îl babından mastar olup “bölmek, parçalarına ayırmak, parçalamak” anlamlarına gelir.

Bedî‘î terim olarak *teczi’e*, “şairin şiirinden bir beytin tamamını aruzun cüzlerine ayırması, her bir cüzü farklı iki reviye röre cüz cüz/parça parça muhtelif revîlerle birinci cüzün ilk beytinin sonuna kadar secilendirmesi ve bunu –birincisi beytin revîsine muhalif, ikincisi ise beytin revîsine uygun olmak üzere– getirmesidir.”[181] İbn Kayyim bu sanatı şiire tahsis etmeden, “Kelâmın/sözün üç parça veya dört parça olarak cüzlere/parçalara ayrılmasıdır” diye tarif etmiştir. Kanatimize göre bu tarif daha doğrudur, çünkü bu sanata belagatla ilgili kitaplarda Kur’ân-ı Kerim’den çokça örnekler verilmiştir.[182]

B. Örnekler

﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ۞ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ۞ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ﴾

“(Ey Muhammed), biz sana kevseri (çok şey) verdik. Öyleyse Rabbin için namaz kıl ve kurban kes! Asıl sonu kesik olan, sana buğzeden kimsedir.”[183]

❁

هِنْدِيَّةٌ لَحَظَاتُهَا، خَطِّيَّةٌ خَطَرَاتُهَا، دَارِيَّةٌ نَفَحَاتُهَا

Onun bakışları Hintlidir; düzgündür
Çalımlı yürüyüşleri; onun kokular yerlidir[184]

[181] İbn Münkız, *el-Bedî‘*, s. 63; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 299; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 170; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 437; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 201; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 184-85.

[182] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 184-185.

[183] Kevser, 108/1-3.

[184] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 299; İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 170; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 437; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 201.

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا ۞ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ۞ فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا﴾ (Âdiyât, 100/1-3)

(2) ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ ۞ وَإِنَّهُ عَلَى ذَلِكَ لَشَهِيدٌ ۞ وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ﴾ (Âdiyât, 100/6-8)

(3) ﴿أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ۞ وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ ۞ الَّذِي أَنقَضَ ظَهْرَكَ ۞ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ﴾ (İnşirâh, 94/1-4)

(4) ﴿سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ۞ الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى ۞ وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى ۞ وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى ۞ فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى ۞ سَنُقْرِؤُكَ فَلَا تَنسَى﴾ (A‘lâ, 87/1-6)

2. Şiirler:

(1) تَجَلَّى بِهِ رُشْدِي وَأَثْرَتْ بِهِ يَدِي — وَطَابَ بِهِ ثَمْدِي وأَوْرَى بِهِ زَنْدِي

(2) فَنَحْنَ فِي جَذَلٍ وَالرُّومُ فِي وَجَلٍ — وَالبَرُّ فِي شُغُلٍ وَالْبَحْرُ فِي خَجَلِ

(3) بِبَارِقٍ خَذِمٍ فِي مَارِقٍ أُمَمِ — أَوْ سَابِقٍ عَرَمٍ فِي شَاهِقٍ عَلَمِ

20.

TASRÎ‘ [اَلتَّصْرِيعُ]

A. Tanımı

Tasrî‘ sözlükte “kapı kanadı” anlamındaki *mısra‘*dan türemiştir. “Kapıyı iki kanatlı yapmak; şiiri iki mısralı kılmak; beytin iki mısraını kafiyeli yapmak” mânalarına gelir.

Terim olarak *tasrî‘*, “beytin ilk mısrasının son cüzü ile ikinci mısrasının son cüzünün vezin, revî ve i‘râb bakımından eşit olmasıdır... Tesrî‘ şiirlerde özellikle de kadîm şairlerin kasidelerinin evvelinde çok bulur “[185] Belâgatta beytin her iki mısraının kafiyeli yapılmasına tasrî‘, böyle beyitlere musarra‘ (tasrî‘li denilir) denilir. Tasrî‘in amacı, kasidenin daha ilk beytinin ilk mısraının okunmasıyla kafiyesinin nasıl geleceğinin okuyucuya gösterilmesi ve şairin dinleyiciye mensur değil manzum söz söylediğini hissettirmesidir.[186]

B. Çeşitleri ve Örnekler

İbnu’l-Esîr, tasrî‘in yedi derecesinin olduğunu söylemiştir[187]:

1) Beytin her mısrasının, anlamının anlaşılması hususunda müstakil olup ardından gelen mısraya ihtiyaç duymamasıdır. Buna *et-tasrî‘u’l-kâmil* (tam tasrî‘) ismi verilir.

أَفَاطِمُ مَهْلاً بَعْضَ هَذَا التَّدَلُّلِ — وَإِنْ كُنْتِ قَدْ أَزْمَعْتِ صَرْمِى فَأَجْمِلِي

Ey Fatma, bırak böyle cilveleri!
Eğer benden ayrılmaya karar verdiysen, nazik ol![188]

2) Birinci mısranın müstakil olması ve ardından gelem msıraya ihtiyaç duymaması, eğer ikinci mısra gelirse onunla ilişkili olmasıdır.

[185] Kudâme, *Nakdu’ş-Şi‘r*, s. 86; İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, I, 258; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 305; Kazvînî, *el-İzâh*, s. 298; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, s. 188; İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 278; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘*, s. 90; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 271.

[186] Özurhan, Halim, Tasrî‘, *DİA*, XL, 130.

[187] İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, I, 259 vd; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 272 vd.

[188] Kudâme, *Nakdu’ş-Şi‘r*, s. 86; İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, I, 259; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 272.

قِفَا نَبْكِ مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ بِسُقْطِ اللِّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلِ

Durunuz da, sevgiliyi ve evini hatırlamadan dolayı ağlayalım!
(O ev), Dahûl ile Havmel arasındaki Siktilliva'da ki[189]

3) Şairin her iki beyti birbirinin yerine koymada muhayyer olmasıdır. Buna *et-tasrî‘u'l-müvecceh* ismi verilir.

مِنْ شُرُوطِ الصَّبُوحِ فِي الْمِهْرِجَانِ خَفَّةُ الشُّرْبِ مَعَ خُلُوِّ الْمَكَانِ

Panayırda kahvaltının şartlarındandır
Boş mekânla birlikte hafif bir içecek[190]

4) İkinci mısra olmadan birincinin manasının anlaşılamamasıdır. Buna *et-tasrî‘u'n-nâkıs* ismi verilir.

مَعَانِي الشِّعْرِ طِيبًا فِي الْمَغَانِي بِمَنْزِلَةِ الرَّبِيعِ مِنَ الزَّمَانِ

Şi‘b'in yolları, yollardaki hoşluk bakımından
Mevsimlerden ilkbahar gibidir[191]

5) Tasrî‘in her mısrada tek bir lafızla olmasıdır. Buna *et-tasrî‘u'l-mükerrer* ismi verilir.

فَكُلُّ ذِي غَيْبَةٍ يَئُوبُ وَغَائِبُ الْمَوْتِ لاَ يَئُوبُ

Her kaybolan kişi geriye döner
Ölümün kaybettiği geri dönmez[192]

6) Birinci mısranın, ilk mısranın başında gelen bir sıfatla ilgili olmasıdır. Buna *et-ta‘lîk* ismi verilir.

أَلاَ أَيُّهَا اللَّيْلُ الطَّوِيلُ أَلاَ انْجَلِي بِصُبْحٍ وَمَا الْإِصْبَاحُ مِنْكَ بِأَمْثَلِ

Ey uzun gece! Çıkmayacakaçılmayacak mısın,
Sabaha? Sabah ta senden daha iyi değil ki![193]

[189] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 259; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 272.
[190] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 260; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 272.
[191] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 260; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 272.
[192] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 261; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 273.
[193] Kudâme, *Nakdu'ş-Şi'r*, s. 86; İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 306; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 188; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 278; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 273.

7) Tasrî‘in beytin kâfiyesine muhalif olarak beytin baş tarafında olmasıdır. Buna *el-meştûr* ismi verilir.

أَقِلْنِي قَدْ نَدِمْتُ عَلَى الذُّنُوبِ وَبِالْإِقْرَارِ عُدْتُ مِنَ الْجُحُودِ

Beni affet! Günahlardan pişman oldum
İkrâr etmek suretiyle inkârdan döndüm[194]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) وَدِّعْ لَمِيسَ وَدَاعَ الصَّارِمِ اللَّاحِي قَدْ فَتَكَتْ فِي فَسَادٍ بَعْدَ إِصْلاَحِ
(2) أَلاَ عِمْ صَبَاحاً أَيُّهَا الطَّلَلُ الْبَالِي وَهَلْ يَعِمنْ مَنِ كَانَ فِي الْعُصُرِ الْخَالِي
(3) أَلاَ إِنَّنِي بَالِ عَلَى جَمَلٍ بَالِي يَقُودُ بِنَا بَالٍ وَيَتْبَعُنَا بَالِ
(4) تَرُوحُ مِنَ الْحَيِّ أَمْ تَبْتَكِرْ وَمَاذَا يَضِيرُكَ لَوْ تَنْتَظِرْ
(5) لاَ وَأَبِيكِ ابنَةَ الْعَامِرِيِّ لاَ يَدَّعِي الْقَوْمُ أَنِّي أَفِرْ

❁❁❁

[194] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 261-62; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 273.

21.

TAŞTÎR [اَلتَّشْطِيرُ]

A. Tanımı

Taştîr, lügatte *şatr*, "bir şeyin yarısı, yan, taraf, kısım..." vb. anlamlara gelen *şatr* (شطر) 'dan türemiş tef'îl kalıbında mastardır. "Bir şeyi ortasından ikiye bölmek" anlamındadır.

Taştîr, terim olarak, "Şairin beytini iki şatra (kısma) ayırması, iki şatrdan herbirini mısra haline getirmesi; fakat bunu yaparken birbirlerinden seçilmeleri için her şatrı, kafiye bakımından diğerinden farklı olarak ortaya koymasıdır." [195]

B. Örnekler

تَدْبِيرُ مُعْتَصِمٍ: بِاللَّهِ مُنْتَقِمٍ لِلَّهِ مُرْتَغِبٍ، فِي اللَّهِ مُرْتَقِبِ

Allah'ın ipine sarılanın tedbiri, intikam almaktır,
Allah için; Allah'ın rızasını gözeten O'ndan korkandır[196]

❁

كَالزَّهْرِ فِي تَرَفٍ وَالْبَدْرِ فِي شَرَفٍ وَالْبَحْرِ فِي كَرَمٍ وَالدَّهْرِ فِي هِمَمِ

Güzellikte çiçek, şerefte ay gibidir
Cömertlikte deniz, himmette zaman gibidir[197]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) بِكُلِّ مُنْتَصِرٍ لِلْفَتْحِ مُنْتَظِرٍ وَكُلِّ مُعْتَزِمٍ بِالْحَقِّ مُلْتَزِمِ

(2) قَالُوا هُوَ الْبَدْرُ وَالتَّفْرِيقُ يُظْهِرُ لِي فِي ذَاكَ نَقْصٌ وَهَذَا كَامِلُ الشِّيَمِ

(3) مُوفٍ عَلَى مُهَجٍ فِي يَوْمِ ذِي رَهَجٍ كَأَنَّهُ أَجَلٌ يَسْعَى إِلَى أَمَلِ

❁❁❁

[195] Askerî, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, s. 411; İbn Münkız, *el-Bedî'*, s. 128; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 308; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 167; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 298; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 189; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 381; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 310.

[196] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 308; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 168; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 298; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 381; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 310.

[197] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 310.

22.

TEVŞÎ' [اَلتَّوْشِيعُ]

A. Tanımı

Tevşî', sözlükte "makaraya sarmak, süslemek" vb. anlamlara gelir.

Terim olarak *tevşî'*, "şiir olsun veya nesir olsun sözün aczinde (ikin kısım/ikinci mısra) bulunan iki isimle tefsir edilen/açıklanan bir müsenna (ikil) isim getirmesi ve bu isimlerden ikincisinin birinci üzerine atfedilmiş olmasıdır. Öyleki bunlardan ikinci isim beytin kafiyesi ve (eğer nesirse) cümlenin sec'i olur." [198]

B. Örnekler

﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ﴾

"İki deniz bir olmaz: Şu tatlıdır, susuzluğu keser, içimi (boğazdan) kayar; şu da tuzludur, (boğazı) yakar."[199]

❁

«يَشِيبُ ابْنَ آدَمَ وَيَشُبُّ فِيهِ خَصْلَتَانِ: اَلْحِرْصُ وَطُولُ الْأَمَلِ»

"İnsan yaşlandıkça iki hasleti gençleşir: Mal hırsı ve tûl-i emel." [200]

❁

أُمْسِي وَأُصْبِحُ مِنْ تَذْكَارِكُمْ وَصِبًا يَرِثِي لِي الْمُشْفِقَانِ: اَلْأَهْلُ وَالْوَلَدُ

قَدْ خَدَّدَ الدَّمْعُ خَدِّي مِنْ تَذَكُّرِكُمْ وَاعْتَادَنِي الْمُضْنِيَانِ: اَلْوَجْدُ وَالْكَمَدُ

وَغَابَ عَنْ مُقْلَتِي نَوْمِي لِغَيْبَتِكُمْ وَخَانَنِي الْمُسْعِدَانِ: اَلصَّبْرُ وَالْجَلَدُ

لاَ غَرْوَ لِلدَّمْعِ أَنْ تَجْرِي غَوَارِبُهُ وَتَحْتَهُ الْمُضْرَمَانِ: اَلْقَلْبُ وَالْكَبَدُ

كَأَنَّمَا مُهْجَتِي شِلْوٌ بِمَسْبَعَةٍ يَنْتَابُهَا الضَّارِيَانِ: اَلذِّئْبُ وَالْأَسَدُ

لَمْ يَبْقَ غَيْرَ خَفِيِّ الرُّوحِ فِي جَسَدِي فَدًى لَكَ الْبَاقِيَانِ: اَلرُّوحُ وَالْجَسَدُ

[198] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 316; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 173; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 139; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 372; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 97; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 181.

[199] Fâtır, 35/12.

[200] Müslim, Zekât 115; İbn Mâce, Zühd 27.

Sizi hatırlamaktan dolayı gece ve gündüz acı çekiyorum
İki şefkatli bana ağıt yakıyor: Ailem ve çocuklarım
Sizi anmaktan dolayı gözyaşı yanağıma iz yaptı
İki zayıflık benim alışkanlığım oldu: Aşk ve üzüntü
Yokluğunuzdan dolayı gözlerimden uyku kaçtı
İki destekçi bana ihanet etti: Sabır ve tahammül
Gözyaşının kendiliğinden akmasında şaşılacak ne var!
Çünkü onun altında iki alevlenmiş var: Kalp ve ciğer
Sanki bedenim yırtıcı hayvanların önündeki leş gibi
İki yırtıcı hayvan başında bekliyor: Kurt ve arslan
Bedenimde görünmeyen ruhumdan başka bir şey kalmadı
Geriye kalan iki şey de sana feda olsun: Rûh ve beden[201]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) يَا مَنْ يُصِيخُ إِلَى دَاعِيَ السَّفَاهِ وَقَدْ — نَادَى بِكَ النَّاعِيَانِ: الشَّيْبُ وَالْكِبَرُ
إِنْ كُنْتَ لاَتَسْمَعُ الذِّكْرَى فَفِيمَ ثَوَى — فِي رَأْسِكَ الْوَاعِيَانِ: السَّمْعُ والبَصَرُ
لَيْسَ الْأَصَمُّ وَلَا الْأَعْمَى سَوَى رَجُلٍ — لَمْ يَهْدِهِ الْهَادِيَانِ: العَيْنُ وَالْأَثَرُ
لَا الدَّهْرُ يَبْقَى وَلَا الدُّنْيا وَلَا الْفَلَكُ الْـ — أَعْلَى وَلَا النَّيِّرَانِ: اَلشَّمْسُ وَالقَمَرُ
لَيَرْحَلَنَّ عَنِ الدُّنْيَا وَإِنْ كَرِهَا — فِرَاقَهَا الثَّاوِيان: اَلْبَدْوُ وَالْحَضَرُ

(2) بِي مِحْنَتَانِ مُلِمَّتٌ فِي هَوًى بِهِمَا — رَثَى لِي الْقَاسِيَانِ: اَلْحُبُّ وَالْحَجَرُ
لَوْلاَ الشَّفِيقَانِ مِنْ أُمْنِيَّةٍ وَأَسًى — أَوْدَى بِي الْمُرْدِيَانِ: اَلشَّوْقُ وَالْفِكْرُ

(3) أَبُو سُلَيْمَانَ إِنْ جَادَتْ لَنَا يَدُهُ — لَمْ يُحْمَدِ الْأَجْوَدَانِ: اَلْبَحْرُ وَالْمَطَرُ

(4) وَمِنْ عَطَايَاهُ رَوْضٌ وَشِعْتُهُ يَدٌ — تُغْنِي عَنِ الْأَجْوَدَيْنِ: اَلْبَحْرُ وَالدَّيْمُ

(5) أُمِّيُّ خَطٍّ أَبَانَ اللهُ مُعْجِزَهُ — بِطَاعَةِ الْمَاضِيَيْنِ: اَلسَّيْفُ وَالْقَلَمُ

❁❁❁

[201] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 316-17; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 372; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, V, 183.

23.

HÜSNÜ'L-İBTİDÂ'

[حُسْنُ الإِبْتِدَاء]

A. Tanımı

Hüsnü'l-ibtidâ', sözlükte "güzellik, zerafet, hoşluk, mükemmelik..." vb. anlamlara gele *hüsn* ile "başlama, başlangıç..." vb. anlamlarına gelen *ibtidâ'* kelimelerinden oluşan isim tamlaması olup "güzel başlama, mükemmel başlangıç..." gibi anlamlara gelir.

Belagat terimi olarak *hüsnü'l-ibtidâ'*, "söze, makama (bağlama) uygun ve yerinde bir başlangıç yapma sanatı" olup lafzın kolay, düzeninin sağlam, anlamının açık, ince, kapalılıktan uzak ve iki kısmının münâsib olmasından ibarettir. Buna, hüsnü'l-iftitâh, *berâ'atu'l-matla‘* ve *berâ'atu'l-istihlâl* de denir.[202]

B. Örnekler

Âlimler, Kur'ân-ı Kerim sûrelerinin başlangıçlarındaki ibdâ'a dikkat çekmişlerdir.[203]

﴿بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ۞ الْحَمْدُ للّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

"Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun."[204]

Bu sûre, rahmetin eşlik ettiği Allah ismiyle başlamıştır. Böylece kulak verenleri cezbeden ve katı kalpleri yumuşatan bir başlangıç olmuştur.[205]

❁

﴿سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

"Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ı tesbih etmiştir. O, azîzdir hakîmdir."[206]

[202] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 51.
[203] Allân, *el-Bedî‘ fi'l-Kur'ân*, s. 321.
[204] Fâtiha, 1/1-2.
[205] Allân, *el-Bedî‘ fi'l-Kur'ân*, s. 321.
[206] Hadîd, 57/1; Haşr, 59/1.

Hadîd ve Haşr sûrelerinin ilk âyetleri olan bu âyet, Allah'ın "hadîd" (demir) hakkındaki kudretinden bahsedildiği Hadîd Sûresi ve Allah'ın güçlü kâfirleri kalelerinden çıkardığından bahsedildiği Haşr sûresi için güzel bir başlangıç olmuştur.[207]

❁

el-Hillî, kitabının girişini bu konuya örnek veriyor. O, şöyle başlangıç yapmıştır:

«اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي حَلَّلَ لَنَا سِحْرَ الْبَيَانِ»

"Beyân sihri kabiliyetini bize yetenek olarak veren Allah'a hamd olsun."[208]

Böylece Hillî, kitabının girişini konuya uygun olarak yapmıştır.

❁

قِفَا نَبْكِ مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ بِسُقْطِ اللِّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلِ

Durunuz, sevgiliyi ve evini hatırlamadan dolayı ağlayalım!
Dahûl ile Havmel arasında Sikti'l-livâ denilen yerdeki evinin![209]

C. Açıklama

Şairin veya yazarın, sözünün üç yerinde –ibtidâ, tahallus ve intihâ– çok titiz davranması gerekir. Bu üç yerde, en tatlı ve en hoş lafızlar seçilmelidir. Bu yüzden ifadeler itici ve ağır olmaktan son derece uzak olmalıdır. Yine seçilen lafızlar, en güzel biçimde ifadeye dökülmelidir. Bu sebeple karmaşık ve karışık olmaktan son derece uzak olmalıdır. Lafızlar, dikkat çekici, kuvvetli, zarif ve kolay olmalıdır. Anlamlar lafızlarla uyumlu olmalıdır. Değerli bir lafza saçma bir anlam giydirilmemeli ve saçma bir anlam için de değerli lafız kullanılmamalıdır. En doğru anlam, çelişki, tutarsızlık, bayağılıktan, halkın örf ve âdetine aykırı olmaktan uzak olandır.[210]

Eğer muhatabın kulağına ilk çarpan şeyin düzeni güzel ve anlamı doğru olursa, muhatap söze yönelir ve tamamına dikkat kesilir. Aksi takdirde sözün geri kalan kısmı son derece güzel olsa da, muhatap ondan yüzçevirir.[211]

[207] Allân, *el-Bedî‘ fi'l-Kur'ân*, s. 321.

[208] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 168; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 269; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 322; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 57; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 335, 336; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 19; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘*, s. 116; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, I, 34.

[209] İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 169; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 19; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî‘*, I, 35.

[210] Taftazânî, *Muhtasar*, II, 335-336.

[211] Sa‘îdî, *Buğyetu'l-İzâh*, s. 148; Şîrâzî, *el-Beliğ*, s. 317.

Şiirde *hüsnü'l-ibtidâ*'nın şartı, girişin kasidenin üzerine bina edildiği amaca delâlet edecek şekilde olmasıdır. Nesirde ise hutbe, risâle vb.'nin başlangıcının sözü söyleyenin amacına delâlet etmesidir.[212]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) كِلِينِي لِهَمٍّ يَا أُمَيْمَةَ نَاصِبِ وَلَيْلٍ أُقَاسِيهِ بَطِيءِ الْكَوَاكِبِ

(2) بِوُدِّي لَوْ يَهْوَى الْعَذُولُ وَيَعْشَقُ فَيَعْلَمَ أَسْبَابَ الْهَوَى كَيْفَ تَعْلُقُ

(3) أَتُرَاهَا لِكَثْرَةِ الْعُشَّاقِ تَحْسَبُ الدَّمْعَ خِلْقَةً فِي الْمَآقِي

(4) حُشَاشَةُ نَفْسٍ وَدَّعَتْ يَوْمَ وَدَّعُوا فَلَمْ أَدْرِ أَيُّ الظَّاعِنِينَ أُشَيِّعُ

❁❁❁

[212] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 57-59.

24.

HÜSNÜ'T-TAHALLUS

[حُسْنُ التَّخَلُّصِ]

A. Tanımı

Hüsnü't-tahallus, sözlükte "güzellik, zerafet, hoşluk, mükemmelik..." vb. anlamlara gelen *hüsn* ile "kurtulma, arılma, bir şey bitirme, bir şeydeden diğerine geçme..." vb. anlamlarına gelen *tahallus* kelimelerinden oluşan isim tamlaması olup "güzel geçiş, mükemmel ayrılış..." gibi anlamlara gelir.

Bedî'î terim olarak *hüsnü't-tahallus*, "şairin veya yazarın sözünün girişinde gazel, aşk, gençlik, tasvir, övünme vb. hususlardan bahsettikten sonra, giriş ile asıl konu arasındaki münasebet ve uyumu göz önünde bulundurarak asıl konuya güzel bir şekilde geçiş yapmasıdır." Bu geçiş şiirde bazen art arda iki beyitle bazen tek beyitle olur.[213] Buna, *berâ'atu't-tahallus* de denir.[214]

B. Örnekler

﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ البَصِيرُ ۞ وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلاَّ تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلاً ۞ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا﴾

"Eksiklikten uzaktır O (Allah) ki, geceleyin kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya yürüttü. O'na âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (böyle yaptık). Gerçekten O, işiten görendir. Biz Musa'ya Kitap verdik ve onu İsrail oğullarına "Benden başka bir vekil tutmayın!" diye bir kılavuz yaptık. Ey Nuh ile beraber (gemide) taşıdıklarımızın çocukları! Doğrusu o (Nuh), çok şükreden bir kuldu."[215]

[213] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 433; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 271; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 324; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 130; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 337-338; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 329; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 117; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 240; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 359-360.

[214] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 433; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 324; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 130.

[215] İsrâ, 17/1-3.

Buradaki "Biz Musa'ya Kitap verdik" sözü, daha önceki konudan tahallustur ve öncesiyle arasında ilişki vardır. Çünkü Muhammed'in (a.s.) geceleyin Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya yürütülüp ardından Mekke'ye dönmesi olayı ile, Musa'nın (a.s.) Mısır'dan Medyen'e gitmesi ve Firavun'u hidayete davet etmek için dönmesi arasında büyük bir benzerlik vardır. Öte yandan buradaki "Ey Nuh ile beraber (gemide) taşıdıklarımızın çocukları! Doğrusu o (Nuh), çok şükreden bir kuldu" ifadesinde, manevî güzelleştiricilerden *istıtrâd*[216] sanatı vardır. Çünkü bundan sonraki âyet, tekrar konuya dönerek İsrail oğullarını ve onların yeryüzünde fesat çıkarmalarını anlatmaya devam etmektedir.[217]

❁

﴿إِنَّا أَنزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ۞ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِن كُنتَ مِن قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ ۞ إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ﴾

"Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ki anlayasınız. Biz, bu Kur'ân'ı vahyetmekle sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Sen ondan (Kur'ân'dan) önce (bunları) bilmeyenlerden idin. Hani bir zaman Yusuf, babasına, "Babacığım, ben on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm, bunların bana secde ettiklerini gördüm." demişti."[218]

Buradaki "Biz, sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz" sözü latîf bir tahallustur. Çünkü bundan sonra gelen âyet, bu ifadenin öncesiyle –yani, "Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik" ifadesiyle– irtibatlıdır. Zira anlatılan kıssalar ve ardından gelen Yûsuf (a.s.) kıssası Kur'ân'la ilgilidir.[219]

❁

﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ۞ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ۞ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا ۞ إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِن كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا﴾

[216] *İstıtrâd*, aralarındaki bir münasebetten dolayı konuşanın bir amacın dışına çıkarak başka bir amaca geçmesi, sonra tekrar önceki amaca dönüp onu tamamlamasıdır. Bkz. Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 264; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 302; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî'*,s. 262-264; Lâşîn, *el-Bedî'*, s. 116; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 654-658.

[217] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 442; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 361.

[218] Yûsuf, 12/2-4.

[219] Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 362.

“Doğrusu biz insanı, imtihan etmek için karışık bir nutfeden yarattık da onu işitici, görücü yaptık. Biz ona yol gösterdik: Ya şükredici veya nankör olur. Biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır. İyiler de, karışımı kafur olan bir kadehten içerler.”[220]

Bu ayetlerde, insanın yaratılışı ve Allah’ın ona yol göstermesiyle başlamakta, ardından kâfirler için hazırlanmış olan şeyler açıklanmakta, sonra sözü aniden keserek (*iktizâb*) tahallus yoluyla tahallus iyiler için hazırlanmış şeylerin anlatılmasına geçilmektedir. Ve bu konuya uzunca daldı, hatta iyiler için hazırlananların anlatıldığı ayetlerin sayısı yirmi ayete ulaştı.[221]

❁

يَقُولُ فِي قُومَسٍ قَوْمِي وَقَدْ أَخَذَتْ ... مِنَّا السُّرَى وَخُطَا الْمِهْرِيَّةِ الْقُودَ
أَمَطْلَعَ الشَّمْسِ تَبْغِي أَنْ تَؤُمَّ بِنَا ... فَقُلْتُ: كَلاَّ وَلَكِنْ مَطْلَعَ الْجُودِ

Kûmes’teki kavmim diyor ki: Tuttuğu hâlde
Gece yürüyüşü ve önümüzdeki Mehrî devesinin uzun adımları
Sen bizi güneşin doğduğu yere mi götürmek istiyorsun?
Dedim ki: “Hayır! Fakat cömertliğin doğduğu yere!”

Şiirde güneşin doğduğu yerden övülen kişiye –ki o cömertliğin doğduğu yer olarak ifade edilen Abdullah b. Tâhir’dir– intikal edilerek hüsnü’t-tahallus yapıldığı açıkça görülmektedir. Böylece şairin övdüğü kişi ile güneşin doğduğu yer arasında münasebet vardır. Çünkü her ikisi de övülen hususlardır.[222]

❁

وَإِذَا جَلَسْتَ إِلَى الْمُدَامِ وَشُرْبِهَا ... فَاجْعَلْ حَدِيثَكَ كُلَّهُ فِي الْكَاسِ
وَإِذَا نَزَعْتَ عَنِ الْغَوَايَةِ فَلْيَكُنْ ... لِلَّهِ ذَاكَ النَّزْعُ لاَ لِلنَّاسِ
وَإِذَا أَرَدْتَ مَدِيحَ قَوْمٍ لَمْ تَلُمَّ ... فِي مَدْحِهِمْ فَامْدَحْ بَنِي الْعَبَّاسِ

Şarap içmek için oturduğun zaman,
Bütün dedikodunu kadehle yap!
Günahtan vazgeçmek istediğin zaman; olsun,
Bu vazgeçişin Allah için, insanlar için değil!

[220] İnsan, 76/2-5.
[221] Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 362.
[222] İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 436; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 339; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, III, 245; Cebr, *Dirâsât fi İlmi’l-Bedî‘*, s. 153.

Bir toplumu övmek istediğin zaman, bir ara gelmemişsin
Onları övmekten için, o zaman Abbâsoğullarını öv![223]

C. Açıklama

Hüsnü’t-tahallus ile *istıtrâd* arasında fark vardır: *İstıtrâd*’da ilk kelâma dönmek veya kelâmı kesmek şarttır. Bu durum *hüsnü’t-tahallus*’da şart değildir.[224]

D. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

(1) أَجَدُّكَ مَا تَدْرِينَ أَنْ رُبَّ لَيْلَةٍ ... كَأَنَّ دُجَاهَا مِنْ قُرُونِكِ يُنْشَرُ
سَرَيْتُ بِهَا حَتَّى تَجَلَّتْ بِغُرَّةٍ ... كَغُرَّةِ يُحْيَى حِينَ يُذْكَرُ جَعْفَرُ

(2) إِنَّ الْبَخِيلَ مَلُومٌ حَيْثُ كَانَ وَلَـ ... ـكِنَّ الْجَوَادَ عَلَى عِلاَّتِهِ هَرِمُ

(3) لَقَدْ أَنْسَتْ مَسَاوِئَ كُلِّ دَهْرٍ ... مَحَاسِنُ أَحْمَدِ بْنِ أَبِي دُؤَادِ

(4) سَرَتْ تَحْمِلُ الْعُتْبِ إِلَى الْعُتْبِ وَالرِّضَا ... إِلَى السُّخْطِ وَالْعُذْرَ الْمُبِينَ إِلَى الْحِقْدِ

(5) فَلَمَّا أَنْ تَجَلَّى قَالَ صَحْبِي ... أَضَوْءَ الصُّبْحِ أَمْ ضَوْءُ الْإِمَام

❁❁❁

[223] İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 330; İbn Ma‘sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, III, 245.
[224] İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, I, 329.

25.

HÜSNÜ'L-HÂTİME

[حُسْنُ الْخَاتِمَةِ]

A. Tanımı

Hüsnü'l-hâtime, sözlükte "güzellik, zerafet, hoşluk, mükemmelik..." vb. anlamlarına gelen *hüsn ile* "tamamlamak, bitirmek, sona erdirmek..." vb. anlamlarına gelen *hatm* (hitâm) mastarından türemiş bir isim olup "son, sonuç, nihayet" anlamına gelen *hâtime*den mürekkeb isim tamlaması olup "güzel son, mükemmel sonuç..." demektir.

Bedî'î terim olarak *hüsnü'l-hâtime*, "şair veya nesir yazarının ya da konuşmacının veya mektup yazanın sözlerini en güzel şekilde sona erdirmeleridir." Çünkü bunlar, kulaklarda kalan en son sözlerdir. Bu yüzden belâgatçının kelâmını olgun, tatlı, kuvvetli ve akıcı bir şekilde sona erdirmesi ve bunun yanı sıra sözün sona erdiğini dinleyiciye veya okuyucuya hissettirmesi gerekir. Bu sebeple *hüsnü'l-hâtime*'nin en güzelinin, dinleyiciye sözün sona erdiğini bildiren ve onda sözün devamına dair hiçbir merak bırakmayanı olduğu kabul edilmiştir.[225]

B. Örnekler

﴿إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ۞ وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا ۞ وَقَالَ الْإِنسَانُ مَا لَهَا ۞ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا ۞ بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا ۞ يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ ۞ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ۞ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾

"Yer şiddetli sarsıntı ile sarsıldığı, yer ağırlıklarını çıkardığı ve insan: "Ona ne oluyor?" dediği zaman! İşte o gün yer, haberlerini söyler. Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir. O gün insanlar, ayrı ayrı gruplar halinde çıkarlar ki, yaptıkları işler kendilerine gösterilsin. Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Ve kim zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür."[226]

[225] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 616; İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, s. 273; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 333; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 493; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, s. 118; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 324; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 363.

[226] Zilzâl, 99/1-8.

Burada mucizevî bir belâgat vardır. Zira sûre, kıyâmet günündeki dehşeti zikretmekle başlamış ve Allah'ın, "Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Ve kim zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür" sözüyle hitama (sona) ermiştir.[227]

❁

﴿يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ ۞ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ ۞ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ ۞ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ۞ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ۞ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ ۞ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ ۞ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ۞ أُولَئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ﴾

"İşte o gün kişi kaçar: kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarından. O gün, onlardan her kişinin, kendisine yeter derecede işi vardır. Yüzler var ki o gün parıl parıl, güleç, sevinçli. Yüzler de var ki o gün tozlanmış, onları karanlıklar bürümüş. İşte onlar kâfirler, haktan sapanlardır."[228]

Kur'ân-ı Kerim'in makta'larının çoğunun bu şekilde olduğu söylenmiştir.[229]

❁

Hz. Ali'nin yağmur duâsının hâtimesi (sonuç kısmı) de *hüsnü'l-hâtime*'ye örnek verilmiştir:

«لاَ تُؤَاخِذْنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا، فَإِنَّكَ تُنْزِلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا، وَتَنْشُرُ رَحْمَتَكَ وَأَنْتَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ»

"Allah'ım! İçimizdeki beyinsizlerin yaptıkları şeylerden bizi sorumlu tutma! Kuşkusuz sen, onların ümitlerinin tükendiği bir sırada yağmur indirir ve rahmetini yayarsın. Sen hamde layık bir velisin!"[230]

وَإِنِّي جَدِيرٌ إِذْ بَلَغْتُكَ بِالْغِنَى ... وَأَنْتَ بِمَا أَمَّلْتُ مِنْكَ جَدِيرُ
فَإِنْ تُولِنِي مِنْكَ الْجَمِيلَ فَأَهْلُهُ ... وَإِلاَّ فَإِنِّي عَاذِرٌ وَشَكُورُ

Sana ulaştığım zaman ben bir servete layığım
Sen de benim ümit ettiğim şeyi vermeye layıksın
Eğer senden bana bir iyilik gelirse, sen onun ehlisin
Aksi takdirde ben özür dilerim ve çok teşekkür ederim[231]

❁

[227] İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 493.

[228] Abese, 80/34-42.

[229] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 620; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 333; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 325.

[230] İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 326.

[231] İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 618.

فَإِنْ سَعِدْتُ فَمَدْحِي فِيكَ مُوجِبُهُ وَإِنْ شَقِيتُ فَذَنْبِي مُوجِبُ النَّقَمِ

Eğer mutlu isem, seni övmem bunun gereğidir
Şayet bedbaht isem, günahım cezâyı gerektirir[232]

C. Konuyla İlgili Farklı Örnekler

1. Âyetler:

(1) ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ غَيرِ المَغضُوبِ عَلَيهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ﴾ (Fâtiha, 1/7)

(2) ﴿هَذَا بَلاَغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُوْلُوا الأَلْبَابِ﴾ (İbrahim, 14/52)

(3) ﴿وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ﴾ (Hicr, 15/99)

(4) ﴿وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ (Zümer, 39/75)

(5) ﴿سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ۞ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ۞ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ (Sâffât, 37/180-182)

2. Şiirler:

(1) أَكَابَرَنَا عَطْفاً عَلَيْنَا فَإِنَّنَا بِنَا ظَمَأٌ بَرْحٌ وَأَنْتُمْ مَنَاهِلُ

(2) فَإِنْ يَكُ ذَنْبٌ عَنَّ أَوْ تَكُ هَفْوَةٌ عَلَى خِطَاءٍ مِنِّي فَعُذْرِي عَلَى عَمَدِ

(3) فَلاَ حَطَّتْ لَكَ الْهَيْجَاءُ سَرْجاً وَلاَ ذَاقَتْ لَكَ الدُّنْيَا فِرَاقَا

(4) لاَ زِلْتَ تَضْرِبُ مَنْ عَادَاكَ عَنْ عُرُضٍ بِعَاجِلِ النَّصْرِ فِي مُسْتَأْخِرِ الْأَجَلِ

(5) فَلاَ هَمَمْتَ بِهَا إِلاَّ عَلَى ظَفَرٍ وَلاَ وَصَلْتَ بِهَا إِلاَّ إِلَى أَمَلِ

❁❁❁

[232] Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, s. 333.

Sonuç

Bedî‘ ilmi konusunda yaptığımız bu çalışmada gördük ki bu ilim belagat ilminin üç sacayağından birisi olup, önem bakımından diğerlerinden geri değildir ve onların mütemmidir.

Bedî‘ ilminin konuları gerçekten çoktur. Sürekli keşfedilen yeni konularla da gelişimi sürdürmüştür. Me‘ânî ve Beyân ilimlerinin konularından daha fazladır. Belagat âlimleri bedî‘ ilminin türlerini ilk başlangıcından itibaren keşfetmeye çalışmış ve bu durum, diğer iki ilmin aksine, asırlarca devam etmiştir. el-Câhiz'in eserlerinde yer yer isimlerine rastladığımız bedî‘î sanatlar, ilk defa bir günlük Halife İbnu'l-Mu‘tez ile sistemli bir şekil almış, onun buluşu olan 17 sanatla başlayan Bedî‘ konuları daha sonraki asırlarda aralıksız keşfedilmeye devam etmiştir. Günümüzde bedî‘î sanatların sayısı yüzlerle ifade edilir bir noktaya ulaşmıştır.

Bedî‘î güzelliklere dair Kur'ân-ı Kerîm'de mebzul miktarda örnekler bulunmaktadır. Ancak birkaç bedî‘î sanatın örneği Kur'ân'da bulunmaz. Sonra Arap şiiri, Hz. Peygamber'in hadisleri, sahabe sözleri vb. bedî‘î sanatların önemli örneklerini oluşturmaktadır.

Birbirine benzeyen ve karışma ihtimali olan bedî‘î sanatları birbirinden ayırt etmek için belagatçılar, bu sanatlar arasındaki farkları belirtmişlerdir. Bunun en bariz örneği, İbn Ebi'l-İsba‘ el-Mısrî'nin *Tahrîru't-Tahbîr fî Sınâ'ati'ş-Şi'r ve'n-Neşr ve Beyâni İ'câzi'l-Kur'ân* ve *Bedî'u'l-Kur'ân* isimli eserleridir.

Bedî‘ ilminin bu kadar ilgi çekmesinin sebepleri arasında, insanların edebî zevklerine hitap eden bir ilim olmasının önemi çok büyüktür. Çünkü o, Me‘ânî ve Beyân ilimleriyle mukteza'l-hâle uygun ve delaleti açık olarak ortaya konan ifadelerin anlam ve lafızlarının süsüdür. Edebiyatçılarımızın kelâmın Me‘ânî ve Beyânla kazandığı güzelliği zâtî güzellik, Bedî‘ ilmiyle keşfedilen güzelliği de arızî güzellik kabul etmiş olmaları onun önemini eksiltmez. Çünkü arızî güzellik zatî güzelliğin fark edilmesine neden olur. Fark edilmeyen güzelliğin de güzellik olduğu bilinmez.

Bedî‘ ilminin tarihini incelediğimiz çalışmamızın giriş bölümünde, tarihi seyri içerisinde kısaca verdiğimiz bilgilerden bu ilime belâgat âlimlerinin verdiği önem açıkça anlaşılmaktadır. Belagatçılar bu ilmin konularını keşfetmede adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Sonradan gelen her bilgin bu ilmin öncekiler tarafından keşfedilmeyen konularını keşfetmeye gayret etmiş ve bununla da diğerlerine karşı övünmüşlerdir. Adeta bu ilimde bir birleriyle yarışa girmişlerdir. Kanaatimize göre bunun bazı sebepleri vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Her şeyden önce Bedî‘ ilminin kurucusu bir halifedir.

2. Bu ilim başta Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerifler ve eski Arap şiirlerinde, anlamlara ek olarak yeni güzelliklerin ve inceliklerin keşfine sebep olmuştur.

3. Bedî‘ ilmini öğrenenler ve bunu eserlerinde kullanalar, daha çok rağbet görmüştür.

4. Kur’ân-ı Kerîm’in insanlara tesir eden etkisinin arka planında bulunan anlam ve lafız güzelleştirici hususların adlandırılması insanlara ayrı bir heyecan vermiştir.

5. Arap Dili’nin diğer bilimlerinde olduğu gibi, Bedî’ ilminin çıkış noktası da yine Kur’ân-ı Kerîm olmuştur. Çünkü ilimle ilgili konulara eserlerinde yer yer işaret eden el-Câhiz ilk defa *İ‘câzu’l-Kur’ân*’ı yazmıştır.

Çalışmamız esnasında bizde bu ilmin ne kadar önemli olduğunu bizzat yaşayarak keşfettik. Okuyucularımızın da bunu keşfedeceklerine ve edebî eserlerden aldıkları zevklere zevk katacaklarına inanıyorum.

Zira Fatiha Suresi’nin *Hüsnü’l-ibtidâ’*nın en güzel örneği olduğunu görmeleri ve yine Zilzâl Sûresi’ndeki *Hüsnü’l-hâtime*’yi farketmeleri ve bu bilgilerini, Arap dilinin en güzel örnekleri olan âyet ve hadislerin yanında gerek şiir ve gerekse nesir diğer edebî ürünlere de uygulama becerisi kazandıklarını anlamaları onları heyecanlandıracak, bir kez daha edebiyatın zevkini tadacak ve bedî‘ ilminin gelişmesine katkı sağlayan bütün alimlerimizi minnetle anacaklardır.

Bu duygularla çalışmamızın bütün okuyucularımıza yararlı olmasını ümit ediyor, amacımızın bu olduğunu bilmelerini, görebilecekleri eksiklikleri anlayışla karşılamalarını diliyor ve onların giderilmesi hususunda yardımlarını bekliyorum.

Kaynakça

Allân, İbrahim Mahmud, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, BAE, 2002.

Arslan, Ahmet Turan, “Askerî, Ebû Hilâl”, *DİA*, 1991, III, 489-90.

Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn: el-Kitâbe ve’ş-Şi‘r*, Tah.: Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm, 1371/1952.

Atîk, Abdulazîz, *İlmu’l-Bedî‘*, Beyrut, (tsz.).

Avnî, Hâmid, *el-Minhâcu’l-Vâzıh li’l-Belâğa*, el-Mektebetü’l-Ezheriyye, Kahire, (tsz.).

Aydın, Mustafa, *Endülüslü Şair ve Yazar İbn Şüheyd*, İstanbul, 2006.

Aydın, Mustafa, “Müveşşah”, *DİA*, Yıl: 2006, c. XXXII, s. 229-231.

Gölcük, Şerafettin, “Bâkıllânî”, *DİA*, 1991, IV, 531-35.

Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes‘ûd, *Me‘âlimu’t-Tenzîl fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Beyrut, 1997.

Beyhakî, İbrahim b. Muhammed, *el-Mehâsin ve’l-Müsâvî*, Mısır, 1125/1906.

Bilgegil, Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri/Belagat*, Ankara, 1980.

Bulut, Ali, *Belâgat*: *Meânî-Beyân, Bedî‘*, İstanbul: İfav Yayınları, 2017.

_____*Belagat Terimleri Sözlüğü,* İstanbul: İfav Yayınları, 2015.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi’u’s-sahîh*, İstanbul, 1315.

Câhiz, Amr b. Bahr, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, Beyrut, 1428 h.

Cebr, Mustafa es-Seyyid, *Dirâsât fî İlmi’l-Bedî‘*, b.y.y., 1408/2007.

Dayf, Şevkî, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, Dâru’l-Ma‘ârif, Kahire, (tsz.).

Dereli, M. Vehbi, “Bedî‘ İlminde Aks Sanatı ve Kur’ân’dan Örnekler”, *Marife*, Yaz 2014, s. 9-24.

Dikici, Recep, “Hafâcî, İbn Sinân”, *DİA*, 1997, XV, 71-72.

Durmuş, İsmail, “Hezl (Arap Edebiyatı) ”, *DİA*, 1998, c. XVII, s. 304-305.

Durmuş, İsmail, “İstidrâc”, *DİA*, 2001, XXIII, s. 328-29.

Durmuş, İsmail, “İstisnâ”, *DİA*, 2001, XXIII, s. 388-390.

Durmuş, İsmail, “İltifât”, *DİA*, 2000, XXII, s. 152-53.

Durmuş, İsmail, “Lugaz”, *DİA*, 2003, XXIII, 221-22.

Durmuş, İsmail, “Sekkâkî, Ebû Ya‘kûb”, *DİA*, 2009, XXXVI, 332-34.

Durmuş, İsmail, “İbnü’l-Esîr, Zıyâeddin”, *DİA*, 2000, XXI, 30-32.

Durmuş, İsmail, “Kazvînî, Hatîb”, *DİA*, 2002, XXV, 156-57.

Durmuş, İsmail, “Seci”, *DİA*, 2009, XXXVI, 273-275.

Durmuş, İsmail, “Muvârebe”, *DİA*, 2006, XXXI, 415-416.

Efendioğlu, Mehmet, “Muhadramûn”, *DİA*, 2005, XXX, 395-96.

Eliaçık, Muhittin, “Belagat Kitaplarında Tevcih Sanatının Tarif ve Tasnifi”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/12 Fall 2014, Ankara, s. 161-167.

Er, Rahmi, “Müvelledûn”, *DİA*, 2006, XXXII, 227.

Fayda, Mustafa, “Mübâhale”, *DİA*, 2006, 31/425.

Habenneke, Abdurrahman b. Hasan Habenneke el-Meydânî ed-Dımaşkî, *el-Belâğatü’l-Arabiyye*, Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1416/1996.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Abdülkâhir el-Cürcânî”, *DİA*, 1988, C. I, s. 247-48.

Hansârî, el-Mîrzâ Muhammed Bâkır el-Mûsevî, *Ravzâtu’l-Cennât fî Ahvâli’-Ulemâ ve’s-Sâdât*, Beyrut, 1991.

Harman, Ömer Faruk, “Bel‘âm b. Bâûrâ”, *DİA*, 1992, 5/389-390.

Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru’l-Belâğa fi’l-Me‘ânî ve’l-Beyân ve’l-Bedî‘*, Beyrut, (tsz.).

Hillî, Safiyuddin Abdülaziz b. Serâyâ b. Ali, *Şerhu’l-Kâfiyeti’l-Bedî‘iyye*, Tah.: Dr. Nesîb Nişâvî, Beyrut, 1412/1992.

İbn Ebi’l-İsba‘ el-Mısrî, *Tahrîru’t-Tahbîr fî Sınâ‘ati’ş-Şi‘r ve’n-Nesr ve Beyâni İ‘câzi’l-Kur’ân*, Tah.: Hifnî Muhammed Şeref, Kahire, 1383/1963.

İbn Ebi’l-İsba‘ el-Mısrî, *Bedî‘u’l-Kur’ân*, Mısır, (tsz.).

İbn Hicce, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî, *Hızânetü’l-Edeb ve Gâyetü’l-Ereb*, Beyrut, 1987.

İbn Mâce, es-Sünen, Mısır, 1954

İbn Ma‘sûm, es-Seyyid Ali Sadruddîn b. Ma‘sûm el-Medenî, *Envâru’r-Rebî‘ fî Envâ‘i’l-Bedî‘*, Tah.: Şakir Hâdî Şükr, Necef, 1388/1968.

İbn Münkız, Üsâme, *el-Bedî‘ fî Nakdi’ş-Şi‘r*, Tah.: Ahmed Ahmed Bedevî, Hâmid Abdulmecîd, Mısır, (tsz.).

İbn Reşîk, Ebû Ali el-Hasan b. Reşîk el-Kayrevânî, *el-‘Umde fî Sınâ‘ti’ş-Şi‘r ve Nakdihi*, Tah.: en-Nebevî Abdulvâhid Şa‘lân, Kahire, 1420/2000.

İbn Sinân, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sa‘îd b. Sinân el-Hafâcî, *Sırru’l-Fesâha*, Beyrut, 1402/1982.

İbn Tabâtabâ, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Hasenî el-Alevî, *İyâru’ş-Şi‘r*, Tah.: Abdülazîz b. Nâsır el-Mânî‘, Kahire: Mektebetü’l-Hancî, (tsz.).

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem b. Ali, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut, 1414 h.

İbnu’l-Mu‘tez, Ebu’l-Abbâs Abdullah, *Kitâbu’l-Bedî‘*, Şerh ve tahkik: İrfan Mataracı, Beyrut, 1433/2012.

İbnu’n-Nâzım, Bedruddîn b. Mâlik, *el-Misbâh fi’l-Me‘ânî ve’l-Beyân ve’l-Bedî‘*, Tah.: Husnî Abdulcelîl Yûsuf, Mektebetü’l-Âdâb, Kahire, (tsz.).

İbnü’l-Esîr, Zıyâuddîn, *el-Meselü’s-Sâir fi Edebi’l-Kâtib ve’ş-Şâ‘ir*, Takdim: Ahmed el-Hûfî, Bedevî Tabâne, Kahire, (tsz.).

Kaçar, H. İbrahim, “Tefvîf”, *DİA*, 2011, XL, s. 309-310.

Kallek, Cengiz, “Kudâme b. Ca‘fer”, *DİA*, 2002, XXVI, 311-12.

Kazvînî, Celâluddin Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb, *el-Îzâh fî Ulûmi’l-Belâğa: el-Me‘ânî ve’l-Beyân ve’l-Bedî‘*, Beyrut, 1424/2003.

Kirmânî, Şemşüddin Muhammed b. Yûsuf, *Tahkîku’l-Fevâidi’l-Gıyâsiyye*, Medineü’l-Münevvere, 1424.

Kılıç, Hulusi, “İştikâk”, *DİA*, 2001, XXII, 439-440.

Kılıç, Hulusi; Yetiş, Kâzım, “Cinâs”, *DİA*, 1993, VIII, 12-14.

Kudâme, Kudâme b. Ca‘fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Bağdâdî, *Nakdu’ş-Şi‘r*, Kostantiniyye, 1302.

Lâşîn, Abdulfettâh, *el-Bedî‘ fî Dav’i Esâlîbi’l-Kur’ân*, Kahire, 1419/1999.

Merâğî, Ahmed b. Mustafa, *Ulûmu’l-Belâğa: el-Beyân, el-Meânî, el-Bedî‘*, b.y., (tsz.).

Mer‘î b. Yûsuf el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî‘ fî İmi’l-Bedî‘*, Riyâd, 1425/2004.

Matlûb, Ahmed, *Mu‘cemu’l-Mustalahâti’l-Belâğiyye ve Tatavvuruhâ*, 1407/1987.

Mutçalı, Serdar, *Dağarcık (Arapça-Türkçe Sözlük),* İstanbul: Dağarcık Yay., 1995.

Müslim, *es-Sahîh*, Mısır, 1955.

Özbalıkçı, M. Reşit, “İbnü’n-Nâzım”, *DİA*, 2000, XXI, 168-69.

Özdemir, Abdurrahman, “Kur’ân’da Bedîî Sanatlar”, *İslâmî İlimler Dergisi I. Kur’an Sempozyumu (14-15 Ekim 2006),* İslamî İlimler Dergisi Yayınları, 2007.

Öznurhan, H., “Arap Dilinde Ta‘lîl ve Hüsn-i Ta‘lîl”, *Bilimname*, 2004/2, C. II, Sayı: 5, s. 129-30.

Öznurhan, Halim, “Tatrîz”, *DİA*, 2011, XL, s. 172-173.

Öznurhan, Halim, Tasrî‘, *DİA*, 2011, XL, 130-131.

Râzî, Fahreddîn, *Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz*, Tah.: Nasrullah Hacımüftüoğlu, Beyrut, 1424/2004.

Safedî, Selâhuddîn, *Kitâbu Cinâni'l-Cinâs fî İlmi'l-Bedî‘*, Kostantiniyye, 1299.

Sa‘îdî, Abdulmüte‘âl, *Buğyetu'l-Îzâh li Telhîsi'l-Miftâh fî Ulûmi'l-Belâğa*, Kâhire: Mektebetü'l-Adâb, (tsz.).

Saraç, M. A. Yekta, "Îcâz", *DİA*, 2000, XXI, 392-393.

Sekkâkî, Ebû Ya‘kûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, Ta‘lîk: Na‘îm Zerzûr, Beyrut, 1407/1987.

Sevim, Ali, "İbn Münkız", *DİA*, 1999, XX, 221-22.

Subkî, Bahâuddîn, *Kitâbu 'Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, Tah.: Abdulhamid Hindâvî, Kahire, 1423/2003.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân fi'l-Me‘ânî ve'l-Beyân*, Tah.: İbrâhîm Muhammed el-Hamdânî, Emîn Lukmân el-Habbâr, Beyrut, 1971.

Şensoy, Sedat, "Rummânî", *DİA*, 2008, XXXV, 242-44.

Şeyhû, Rızkullah b. Yûsuf b. Abdulmesîh b. Ya‘kûb, *Mecânî'l-Edeb fî Hadâiki'l-Arab*, Beyrut, 1913.

Şîrâzî, Ahmed Emîn, *el-Belîğ fi'l-Me‘ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî‘*, Beyrut, 1422.

Taberî, *Câmi‘u'l-Beyân*, Kahire 1968

Tabâne, Bedevî, *Kudâme b. Ca‘fer ve Nakdu'ş-Şi‘r*, Kahire, 1389/1969.

Tahiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Luğatı*, İstanbul, 1973.

Taftazânî, Sa‘duddîn Mes‘ûd b. Ömer, *Muhtasaru'l-Me‘ânî*, Karaçi, 1431/2010.

Toprak, M. Faruk, "Klasik Arap Şiirinde Luğaz", *Nüsha Dergisi*, Yıl: I, Sayı: 3, Güz 2001, s. 97-110.

Tüccar, Zülfikar, "Bâkıllânî", *DİA*, 1991, IV, 531-35.

Uçar, Hasan, "Arap Dili Belâgatında el-Kavl bi'l-Mûcib ve Kur'ân-ı Kerim'deki Uygulamaları", *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, Sayı: 35, s. 171-187.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Fahreddin er-Râzî", *DİA*, 1995, XII, 89-95.

Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Kitâbu Mecâlisi'l-'Ulemâ*, Kahire, 1983.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Esâsu'l-Belâğa*, Beyrut, 1998.

Yüksel, Ahmet, "Arap Dilinde İltifat Sanatının Tarihi Seyri Üzerine Bir İnceleme", *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, Sayı: 28, s. 64-65.

Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmûs-i Terâcim*, Beyrut, 2002.

Arap Dili Belagatında

Bedî‘ İlmi ve Sanatları

DR. MUSTAFA AYDIN

Arap belagatı me'ânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç ilimden oluşmaktadır. Bu üç ilimden müteşekkil olan belagat, sözün güzel niteliklerle donatılacak şekilde yerinde ve muhatabına göre oluşturulmasıdır. Arap belagatının üç dalından biri olan bedî'in örnekleri Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinde ve Arap şiirinde bolca mevcuttur. İslam'ın gelişinden önce belagat bir ilim olarak ortaya çıkmadan ve adlandırılmadan önce de, bu sanatlar câhiliyye Araplarının nesirlerinde ve şiirlerinde mevcuttu. İslamî ilimlerin yazıya geçişiyle birlikte, Arap dili ve belagatı alanındaki litaratür de aşamalı olarak gelişme göstermiştir. Başlangıçta me'ânî ve beyân ilimleri içinde kabul edilen bedî' ilmi zamanla onlardan bağımsız bir ilim alanı olarak ortaya konulmuş ve gittikçe gelişerek varlığını sürdürmüştür. Bedî' konusunu ilk defa bağımsız bir kitapta ele alan Abbâsî halîfesi İbnu'l-Mu'tez, eserinde on sekiz sanattan bahsetmiştir. Sonraki belagatçıların, başka sanatlar keşfetmesiyle bedî'î sanatların sayısı gittikçe artmıştır. Günümüzde bedî'î sanatların iki yüzü aştığı ifade edilmektedir.

Bedî' ilmine özgü olarak yaptığımız bu çalışmada, daha çok Kur'ân-ı Kerim'de, hadîsi-i şeriflerde ve eski Arap şiir ve nesirlerinde örnekleri bulunan sanatlar ele alınmıştır. Söz konusu sanatların sözlük ve terim anlamları verilerek Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden, Arap nesir ve şiirinden örneklerle her bir sanat açıklanmaya çalışılmıştır.

ISBN 978-975-350-370-9

9 789753 503709

www.isaretyayinlari.com.tr